

Kultura

2010

Kultura

Kultura

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

ELEKTRONSKE BIBLIOTEKE

Priredile Vesna Injac
i Bojana Vukotić

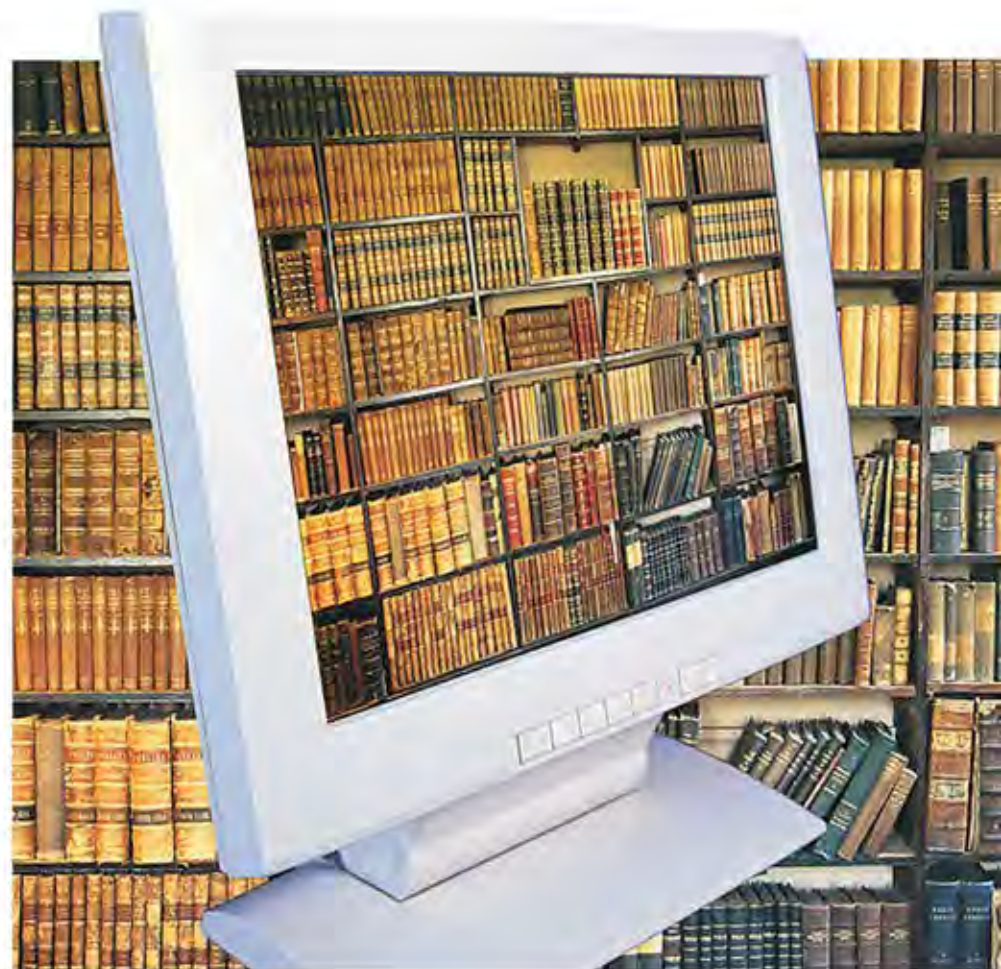
VESNA INJAC
BOJANA VUKOTIĆ
SRETEN UGRIČIĆ
NEBOJŠA KOVAČEVIĆ
ADAM SOFRONIJEVIĆ
TAMARA BUTIGAN-VUČAJ
STELA FILIPI-MATUTINOVIĆ
BILJANA KOSANOVIĆ
ANA SAVIĆ
BRANISLAVA GRBIĆ
DEJAN VUKIČEVIĆ
BOGDAN TRIFUNOVIĆ
DRAGANA MILUNOVIĆ
VUKA JEREMIĆ
NATAŠA VASILJEVIĆ
ALEKSANDRA PAVLOVIĆ
VESNA CRNOGORAC
LJILJANA MACURA
IVANA CIRIĆ
FLER STIGTER
DŽON VAN OUDENAREN
TOM STORI
LORKAN DEMPŠI
ELENA JUREVNA ELISIĆ
SLOBODAN VASIĆ
TAMARA JOVANOVIĆ ŠLJUKIĆ
ELISABET TALAKSEN RAFSTE
TUVE PEMER SETRE
ELEN SUNT
JADRANKA BOŽIĆ
CVETA KOSTOV

129

2010

ELEKTRONSKE BIBLIOTEKE

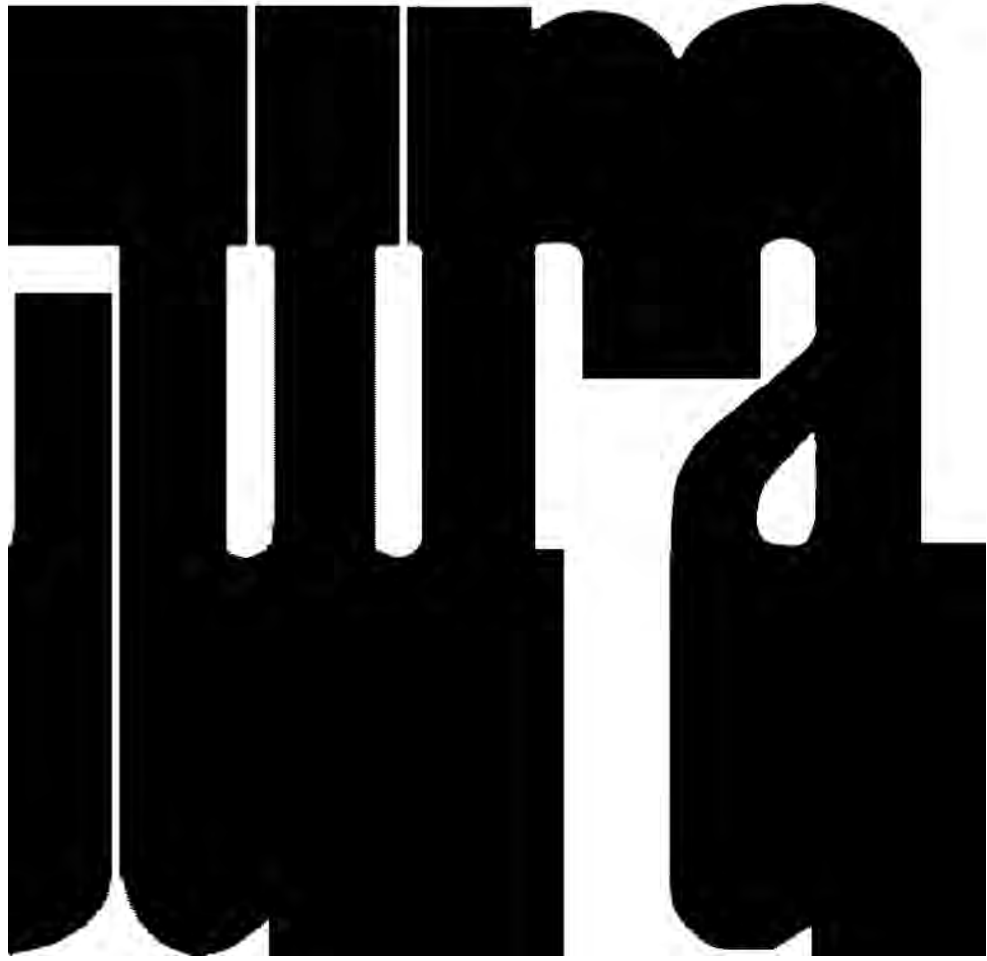
129

ISSN 0023-5164
UDK 316.7

ELEKTRONSKE BIBLIOTEKE

**THE
K
W
W**

**ČASOPIS ZA TEORIJU
I SOCIOLOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

KULTURA

Redakcija: dr Divna Vuksanović, dr Veselin Kljajić,
dr Rada Drezgić, dr Vesna Mikić, dr Vladislava Gordić
Petković, dr Angelina Milosavljević, dr Zoran Jevtović,
dr Aleksandar Prnjat, dr Dragan Čalović,
mr Gorana Vencl, Peđa Pivljanin (sekretar)

Glavni urednik: dr Milanka Todić

Lepotom časopisa bavio se: Bole Miloradović

Lektura i korektura: mr Nina Savčić

Priprema za štampu: Svetozar Stankić

Ilustracije: Digitalna Narodna biblioteka Srbije
(digital.nb.rs), portali različitih projekata i druge prigodne
ilustracije preuzete sa Interneta

Izdavač: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka

Odgovorni urednik: Aleksandar Lazarević

Redakcija časopisa *Kultura*, Beograd, Rige od Fere 4,
tel. 2187-637

E-mail: kultura@zaprokul.org.rs

Web site: www.zaprokul.org.rs

Časopis izlazi tromesečno

Svi tekstovi u časopisu se recenziraju

Pretplate slati na adresu: Zavod za proučavanje kulturnog
razvitka, Rige od Fere 4, račun 840-713668-11
s naznakom "Za časopis *Kultura*"

KULTURA – Review for the Theory and Sociology of Cul-
ture and for the Cultural Policy (Editor in Chief
dr Milanka Todić), Beograd, Rige od Fere 4,
tel. (+ 381 11) 2637 565

Published quarterly by Zavod za proučavanje kulturnog
razvitka (Center for Study in Cultural Development),
Beograd, Rige od Fere 4

Štampa: CICERO PRINT,
Beograd, Blaža Popivode 3,

Tiraž: 500

Štampanje završeno: decembra 2010.

ISSN 0023-5164

UDK 316.7

Izdavanje ovog broja *Kulture* pomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Srbije

SADRŽAJ

ELEKTRONSKE BIBLIOTEKE priređile Vesna Injac i Bojana Vukotić

Vesna Injac i Bojana Vukotić
UVODNA REČ PRIREĐIVAČA
11

Sreten Ugričić
ADAPTACIJA, EVOLUCIJA, REVOLUCIJA
15

Nebojša Kovačević
O MOGUĆNOSTI I STVARNOSTI – JEDNO
(NE)ARISTOTELOVSKO ČITANJE E-KNJIGA
20

Adam Sofronijević
NOVA PARADIGMA SARADNJE
U BIBLIOTEKAMA:
VIŠE OD WEB 2.0 TEHNOLOGIJA
34

Tamara Butigan-Vučaj
DIGITALNA TVRĐAVA: NACIONALNA
STRATEGIJA DIGITALIZACIJE U SRBIJI
63

Vesna Injac
PAMĆENJE SRBIJE U PAMĆENJU EVROPE
I PAMĆENJU SVETA
74

Stela Filipi-Matutinović
VIRTUELNA BIBLIOTEKA SRBIJE
91

Biljana Kosanović
NAUČNE INFORMACIJE U SRBIJI – PONUDA
I ISKUSTVA KOBSON-A
106

Ana Savić
BIBLIOTEKE, MUZEJI, ARHIVI I PRES
KLIPING SERVISI: ČUVARI KULTURNE
BAŠTINE ILI INFORMACIONI SERVISI
115

SADRŽAJ

- Branislava Grbić*
KOMUNIKACIJA – BAZA ELEKTRONSKIH
IZDANJA ČASOPISA
132
- Dejan Vukićević*
NOVA ULOGA, ZNAČAJ I MOGUĆNOSTI
ZAVIČAJNIH FONDOVA U ERI INTERNETA I
DIGITALIZACIJE GRAĐE
144
- Bogdan Trifunović*
ZAVIČAJNE DIGITALNE BIBLIOTEKE
155
- Dragana Milunović*
INFORMACIONE TEHNOLOGIJE U
BIBLIOTEKAMA ZA OSOBE SA
INVALIDITETOM
182
- Bojana Vukotić*
ELEKTRONSKI ČASOPISI U BIBLIOTEKAMA
193
- Vuka Jeremić*
SELEKCIJOM DO KVALITETA, A ETIKOM
DO KULTURE KORIŠĆENJA ELEKTRONSKIH
IZVORA INFORMACIJA U AKADEMSKIM
BIBLIOTEKAMA
214
- Nataša Vasiljević*
PORTALI U AKADEMSKIM BIBLIOTEKAMA -
OD ČAROBNOG ŠTAPIĆA KA INTERNET
ANTI KVITETU
235
- Aleksandra Pavlović*
PREVALENTNI TIPOVI PRISTUPA NAUČNIM
INFORMACIJAMA U SNABDEVANJU
NAUČNIM DOKUMENTIMA U SRBIJI
251
- Vesna Crnogorac*
SVETLOST ALEKSANDRIJSKIH SVETIONIKA
- INFORMACIONA PISMENOST, DOŽIVOTNO
UČENJE I BIBLIOTEKE
265
- Ljiljana Macura*
VIRTUELNA BIBLIOTEKA
277
-

SADRŽAJ

Ivana Ćirić
INTERPRETACIJA KULTURNOG NASLEĐA U
VIRTUELNOJ REALNOSTI
286

Fler Stigter
VIRTUELNE ZAJEDNICE U EVROPI:
PRISTUP EVROPSKOJ BIBLIOTECI
300

Džon Van Oudenaren
SVETSKA DIGITALNA BIBLIOTEKA
316

Tom Stori i Lorkan Dempsey
WORLD CAT – SNAGA GLOBALNE
BIBLIOTEČKE ZAJEDNICE, EFIKASNOST I
ZAJEDNIČKO KORIŠĆENJE IZVORA
324

Elena Jurevna Elisina
ELEKTRONSKE USLUGE BIBLIOTEKE
336

ISTRAŽIVANJA

Slobodan Vasić
TEORIJSKI PRISTUPI RELIGIJSKOJ
TOLERANCIJI
349

Tamara Jovanović Šljukić
PRAZNI PROSTORI SRBIJE – BEOGRAD
369

OSVRTI

Elisabet Talaksen Rafste, Tuve Perner Setre i Elen Sunt
NORVEŠKI PLAN ZA JAČANJE ŠKOLSKOG
BIBLIOTEKARSTVA
403

PRIKAZI

Jadranka Božić
HIBRIDNE BIBLIOTEKE: KOEVOLUCIJSKI
POGLED NA INFORMACIONE TEHNOLOGIJE
417

SADRŽAJ

Cveta Kostov
ELEKTRONSKI DOKUMENTI U JAVNIM
BIBLIOTEKAMA
433

RADOVI ZA ČASOPIS *KULTURA* – UPUTSTVO
448

CONTENTS
451

ELEKTRONSKE BIBLIOTEKE

Priredile
Vesna Injac i Bojana Vukotić

UVODNA REČ PRIREĐIVAČA

Elektronska biblioteka, digitalna biblioteka, virtuelna biblioteka, hibridna biblioteka, biblioteka bez zidova, univerzalna biblioteka, sveprisutna biblioteka – niz termina koji su se pojavili u poslednje dve decenije. Neki teoretičari ove sintagme smatraju sinonimima, a neki pak nastoje da ukažu na razlike između svih aktuelnih formi savremene biblioteke obuhvaćenih ovim terminima. Preciznih i jedinstvenih odgovora o njihovom istinskom značenju još uvek nema, kao što još uvek nije jasno da li svi oni znače isto za sve stručnjake koji ih koriste i da li se njima želi predstaviti zapravo ista savremena biblioteka.

Značenje biblioteke tokom vekova prešlo je dug put, od njenog originalnog etimološkog značenja „kolekcije knjiga“, do njenog današnjeg značenja kolekcije vrlo raznovrsnih informacionih izvora, u savremenom smislu reči, na primer, čak i kolekcija softverskih paketa, metadata podataka, veb sajtova. Svaka tradicionalna biblioteka predstavlja zasebnu i osobenu celinu, različitu od drugih biblioteka. I svaka savremena biblioteka, takođe, predstavlja jedinstvenu celinu, različitu od drugih biblioteka.

Neki teoretičari pokušavaju da ukažu na razlike između navedenih pojmova, te pojam digitalne biblioteke vezuju za format u kojem je informacija prezentirana, pojam virtuelne biblioteke za neodređenost prostora u kojem je informacijama moguće pristupiti, a pojam elektronske biblioteke za medij koji se koristi za skladištenje, distribuciju i prenos informacija.

Jedna grupa teoretičara više voli da govori o hibridnim bibliotekama; oni posebno ističu činjenicu da su biblioteke oduvek bile hibridne institucije zato što su oduvek skupljale različite tipove dokumenata. Prema

njima, digitalni dokumenti predstavljaju samo još jedan tip dokumenata koji se pridodaje nizu, sada već tradicionalnih bibliotečkih dokumenata – mikrofilмова, mikrofiševa, gramofonskih ploča, filmova, gravira, fotografija, razglednica, zvučnih i video kompaktnih diskova, itd.

Druga grupa teoretičara radije se opredeljuje za termin virtualne biblioteke ili biblioteke bez zidova, zato što taj koncept podrazumeva sve prednosti integracije različitih informacionih izvora, pa i onih digitalnih, u virtualnom prostoru, odnosno izvan zidova određene pojedinačne biblioteke. Oni polaze od pretpostavke da kolekcije jedne određene biblioteke, ukoliko su većim delom digitalne, više uopšte ne zavise od određenog ograničenog prostora i vremena. Virtualne kolekcije sa mnogih različitih informacionih izvora mogu da budu objedinjene u neograničenom virtualnom prostoru; pristup takvim kolekcijama moguć je s bilo kog mesta i u bilo koje vreme, čak i u slučaju kada korisnik i ne zna gde se tačno nalazi server na kojem su uskladištene sve informacije. Virtualna biblioteka tako može da bude gotovo neograničenog obima, njena organizacija počiva na povezivanju različitih informacionih izvora ili različitih digitalnih kolekcija iz biblioteka lociranih širom sveta. Međutim, virtualna biblioteka može, isto tako, da bude i vrlo mala, ograničena na digitalnu biblioteku pojedinca smeštenu na njegovom kućnom računaru.

Kao što vidimo iz svih ovih pokušaja definisanja digitalne biblioteke, gotovo da možemo da zaključimo da je nemoguće postaviti takvu definiciju koja bi u potpunosti mogla da obuhvati sve danas postojeće oblike i termine savremenih biblioteka.

Priredivači ovog tematskog broja „Kulture“ opredelili su se za termin „elektronska biblioteka“, to jest za medij koji se koristi za skladištenje, distribuciju i prenos informacija.

U ovom broju „Kulture“ nalazi se dosta zanimljivih i kvalitetnih autorskih tekstova, kako domaćih autora tako i inostranih.

U prvom delu je dato nekoliko tekstova koji govore uopšteno o nastalim promenama u informacionom okruženju, o evoluciji koja je toliko duboka i daleko-

sežna da ima skoro revolucionarni karakter, o virtuelnom svetu koji postaje stvarniji od fizičkog, o sudbini novog čitaoca u novom virtuelnom svetu, o značenju elektronske knjige, o primeni Web 2.0 tehnologija u bibliotekama, o važnosti konvergencije virtuelnog i fizičkog poslovanja biblioteka, o predstavljanju mogućnosti koje pruža široka rasprostranjenost društvenih inovacija poteklih iz virtuelnog sveta za unapređenje poslovanja u fizičkom prostoru biblioteka, o nepostojanju nacionalne strategije digitalizacije.

U drugom delu predstavljeni su najznačajniji projekti i portali razvijeni u Srbiji: Digitalni portal Narodne biblioteke Srbije, Virtuelna biblioteka Srbije – uzajamni katalog, pristup naučnim informacijama u Srbiji preko portala KoBSON – Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku inostranih onlajn časopisa i baza podataka, Medijska dokumentacija Ebart kao najveći elektronski arhiv dnevnih i periodičnih štampanih medija u Srbiji, baza elektronskih izdanja časopisa Komunikacija.

U trećem delu predstavljeni su tekstovi vezani za novu ulogu, značaj i mogućnosti zavičajnih fondova u eri interneta i digitalizacije, za lokalne digitalne biblioteke, za korišćenje informacionih tehnologija u bibliotekama za osobe sa invaliditetom, kao i za prednosti i nedostatke elektronskih časopisa.

Četvrti deo obuhvata tekstove vezane za selekciju elektronskih izvora informacija u akademskim bibliotekama, za izgradnju portala u akademskim bibliotekama, za različite tipove pristupa naučnim informacijama u Srbiji, za ulogu informacionog opismenjavanja, za terminologiju virtuelnih biblioteka i za interpretaciju kulturnog nasleđa u virtuelnoj realnosti.

Peti deo posvećen je najznačajnijim međunarodnim projektima na polju elektronskih i digitalnih biblioteka: Evropska biblioteka, Europeana, Svetska digitalna biblioteka, Svetski katalog, kao i elektronskim uslugama u Ruskoj državnoj biblioteci. Posebno smo zahvalni našim inostranim saradnicima koji su prihvatili da specijalno za „Kulturu“ napišu svoje tekstove.

Broj se završava prikazima dveju značajnih knjiga iz oblasti bibliotečko-informacionih nauka, objavljenih u poslednjoj deceniji.

Zahvaljujemo se svim članovima redakcije „Kulture“ na ukazanom poverenju za objavljivanje ovog temata, a posebno sekretaru Peđi Pivljaninu, koji nam je tokom izrade ovog temata uvek bio pri ruci, iako smo kontaktirali isključivo elektronskim putem. Njegovi saveti, efikasnost i strpljenje svakako su doprineli tome da temat pred Vama dostigne ovaj nivo kvaliteta. Sigurni smo da će 129. broj „Kulture“ biti priručnik u budućem radu mnogim stručnjacima za bibliotekarstvo i informacione nauke u Srbiji. Ali se isto tako nadamo da će biti koristan i zanimljiv i široj čitalačkoj publici.

SRETEN UGRIČIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 028:316.77
024"20"
316.776:004.738.5

ADAPTACIJA, EVOLUCIJA, REVOLUCIJA

Sažetak: *U prvom delu teksta autor govori o pitanju čitanja i čitalačkoj kulturi u Srbiji, o razlici između čitalaca i nečitalaca, o presudnom značaju čitanja za opstanak pojedinca. U drugom delu teksta autor govori o izazovima koji stoje pred bibliotekama današnjice, o potrebi da se one adaptiraju na novo informaciono okruženje, o evoluciji koja je toliko duboka i dalekosežna da ima skoro revolucionarni karakter, o virtuelnom svetu koji postaje stvarniji od fizičkog. U trećem delu rada autor govori o tome da biblioteke više ne uslužuju samo žive ljude, već i robote, pominje tajnu uspeha Narodne biblioteke Srbije i zaključuje da su promene toliko korenite da zapravo predstavljaju revolucionaran preokret.*

Ključne reči: *kultura čitanja, nove informacione tehnologije, internet, virtuelni svet, biblioteke*

1.

Status i pitanje čitanja i čitalačke kulture u Srbiji za mene je pitanje nepisanih zakona. Na primer, znameniti dugovečni zakon o zabrani čitanja u Srbiji. Jedan od retkih zakona u našoj zemlji koji se prilično uspešno primenjuje, većina stanovništva pokorno ga i bez ikakvog otpora sledi tokom čitavog života. Ali šalu na stranu, među stvarnim a nepisanim zakonima, dva takva su mi posebno važna: ODR i STČ: osnovni društveni ugovor i sporazum između teksta i čitaoca.

Između ova dva nepisana zakona postoji zanimljiva i više nego indikativna korelacija. Naše životno iskustvo (ekonomsko, političko, istorijsko, građansko, kulturno, socijalno, egzistencijalno) bezbroj puta je nepobitno utvrdilo da ODR, društveni ugovor u našoj zemlji i zajednici, nažalost ne važi i ne funkcioniše,

dok STČ, ugovor između čitaoca i teksta, uprkos svemu važi i funkcioniše. Tako onaj koji čita ima višestruku satisfakciju, jer pored konkretnog sadržaja teksta dobija i aktivnu komunikaciju, uzajamnost, dijalog, razmenu, inkluziju i poverenje kojih nema izvan čitanja, a toliko su nam preko potrebni. Građanin ili građanka Srbije, ako je čitalac, u tekstu neposredno nalazi ono što mu (joj) u životu toliko nedostaje. To znači da bi nečitaoci Srbije morali da zavide čitaocima Srbije višestruko. Nečitaocima, naravno to ne pada na pamet, jer su glupi, jer zbog nečitanja nisu u stanju da razumeju i osveste bitne dimenzije svojih života. Nečitaoci žive nesvesno, oni su večiti objekti, večiti potčinjeni, oni ni ne znaju koliko su izgubljeni i sami i bez nade da će se probuditi i da će stupiti u kontakt sa svetom, drugima i sobom. Dok čitaocima u čitanju ipak preostaje makar to jedno pribežište opštenja, bliskosti, razumevanja, smisla i ljudskosti. Pri tom, dva nepisana zakona o kojima govorim imaju uzajamno zavisnu strukturu. Ustrojstvo teksta podrazumeva i reflektuje, naime, ustrojstvo zajednice. I obrnuto: ustrojstvo zajednice podrazumeva i preslikava ustrojstvo znaka, to jest teksta. Čitanje crpe svu svoju moć upravo iz ove tajne, ali avaj, i svu svoju nemoć.

Ipak, nije sasvim očigledno kako to osnovni društveni ugovor ima strukturu znaka. Pa tako što se deli na oznaku i označeno, na ono vidljivo i na ono nevidljivo u važećem poretku. I gle, nevidljivo je nekako uvek važnije, moćnije od vidljivog. To da sporazum između čitaoca i teksta ima strukturu znaka jeste očigledno, ali nije očigledno da taj odnos značenja – to jest čitanje – ima strukturu zajednice, komune, društvenog odnosa, sprege koja je funkcionalna i smisljena i duboko ljudska. Nije očigledno, ali jeste baš tako. Zato je – u sredinama i kulturama kakva je naša, gde osnovnog društvenog ugovora nema – čitanje od presudnog značaja, poslednje utočište minimalnog preostalog društvenog kapitala. A ako je društveni kapital poharan i nazire se samo u bledim tragovima, onda je i svakom od nas ponaosob, svakom čoveku kao društvenom biću, otet vitalni deo ličnog kapitala, nezamenjivi deo onog što svi nosimo u sebi. Kad bi nam i čitanje potpuno presahlo, izgubio bi se onaj poslednji oslonac smislenog života, kako javnog, zajedničkog, tako i privatnog, individualnog. Usudio bih se da ka-

žem da je pitanje čitanja stoga pitanje našeg opstan-
ka. Samim tim, zadatak i misija biblioteka su teži,
zahtevniji, presudniji.

2.

Kad razmišljam o izazovima koji stoje pred biblio-
tekama i bibliotekarstvom, tri su ključne reči: adap-
tacija, evolucija i revolucija. U savremenoj civilizaciji
status i funkcija biblioteka dramatično raste. Svi smo
primetili da su najbolje biblioteke u onim zemljama
kojima ide najbolje. Samo u zemljama koje se ne
razvijaju, koje stagniraju, stagniraju i biblioteke. Svest
o tome nije uopšte prisutna izvan stručne bibliotečke
zajednice, ali ni približno dovoljno unutar nje. Biblio-
teke i bibliotekarstvo sa kraja XX veka uspešno su se
adaptirali na zahteve i izazove novih tehnologija. Ali
nezadrživi prodor, uticaj i neprestana ubrzana kolo-
nizacija svih aspekata i domena života i poslova sa-
vremenim informaciono-telekomunikacionim tehno-
logijama ima za posledicu da biblioteke u XXI veku
prelaze iz faze adaptiranja u fazu evolucije – dakle
unutrašnje generičke transformacije.

Ništa više u bibliotekarstvu nije kao pre i neće ostati
nepromenjeno. Pod dejstvom efekata sve veće i do-
minantnije primene informaciono-komunikacionih
tehnologija u našem svakodnevnom radu, evolucija je
toliko duboka i dalekosežna da ima skoro revolu-
cionarni karakter. Kad to kažem nije mi do retorike
niti naučne fantastike, ozbiljan sam, imam u vidu da
savremene biblioteke u svojoj misiji i svakodnevnom
radu, zahvaljujući evoluciji kojoj smo svedoci, ne uti-
ču samo na potpuno novo definisanje sopstvenih za-
dataka, načina rada i ambicija, nego i na čitav niz
osnovnih civilizacijskih kategorija, kao što su vlasni-
štvo, kultura, ekonomski odnosi, kreativnost, prostor
i vreme, javnost i tako dalje.

Tako na primer, aktuelni pregovori između Google-a,
izdavača, autora i biblioteka bitno menjaju definicije
izdavaštva, knjižarske distribucije i biblioteka, a na-
ročito definiciju intelektualnog vlasništva i granice iz-
među javnog i privatnog sektora. Savremene biblio-
teke su u zamahu kojim prekoračuju iz domena lo-
jalnosti i kontrole autorskih i drugih privatnih prava u
domen širenja javnog, neprofitnog, otvorenog i do-

stupnog vlasništva i javnosti kulturnih dobara, znanja, informacija, sadržaja, vrednosti.

Istovremeno, pojam kulture koji je hiljadama godina do sada bio zasnovan na materijalizaciji tragova i znakova ljudskog stvaralaštva sada, u eri digitalizacije, prelazi u domen dematerijalizacije kulturnih znakova artefakata, tragova i objekata.

Virtuelno je stvarnije od fizičkog, po svom učinku, naravno, brzini i dometu. Civilizacija preokreće svoj tok da bi nastavila da se razvija sa neslućenim faktorima efekata, dostupnosti i uticaja. U ekonomskim odnosima, pak, više ne važi klasična podela na proizvodnju i potrošnju, ponudu i potražnju. Tako biblioteke, na primer, sa svojim bazama podataka, digitalnim kolekcijama, interaktivnim servisima, spontano prelaze iz domena kulturne pasive, to jest potražnje i potrošnje, u domen kulturne aktive, to jest proizvodnje i ponude.

Istovremeno, ako u okviru produkcije pogledate uži pojam kreativnosti, primetno je da biblioteke sada neposredno učestvuju u redefinisaju klasičnih pojmova originala i kopije, autorstva i diseminacije, jer u digitalnoj eri ideja o originalu je besmislena, a distribucija i produkcija su neodvojivi, preklapaju se.

Što se tiče prostora i vremena, biblioteke više nisu zgrade za koje treba odvojiti vreme i prevozno sredstvo da bi se do njih stiglo u zadatom ograničenom radnom vremenu, nego su servisi i resursi dostupni u svakom trenutku na svakom mestu i za svaku potrebu, dakle i u učionici i u radnoj sobi i u kancelariji i u konferencijskoj sali i u mobilnom telefonu i tako dalje.

3.

Uz sve to, pogledajte činjenicu da biblioteke više ne uslužuju samo čitaoce, žive ljude, nego i robote. Niste znali? E, pa upravo je tako. To su oni roboti-petraživači, skroleri, koji harvestuju, to jest kupe sa celog interneta podatke, indeksiraju ih i prosleđuju daljim korisnicima, linkuju sa drugim dostupnim podacima, bazama, sajtovima, portalima i tako dalje. Jedna od tajni uspeha Narodne biblioteke Srbije i njenog najvišeg globalnog pozicioniranja na netu upravo je u tome što smo prvi shvatili da radimo i za ove

robote, i sa njima, jer su oni prečica do najšireg kruga naših krajnjih korisnika. Zar to nije revolucionarni pomak?

Dakle, svi ovi civilizacijski preokreti u kojima savremene biblioteke najdirektnije učestvuju, nisu relevantni samo kulturno i tehnološki, nego i ekonomski, socijalno, politički, gnoseološki, antropološki, čak i ontološki. A to znači da su ovi preokreti u civilizacijskom smislu bez presedana, koreniti, rečju – revolucionarni.

Voleo bih da o njima na taj način razmišljaju kolege bibliotekari, naši čitaoci, ali i svi ostali naši partneri, na javnoj i kulturnoj sceni i uopšte u društvu.

Sreten Ugričić
National Library of Serbia, Belgrade

ADAPTATION, EVOLUTION, REVOLUTION

Abstract

In the first part, the author discusses the question of reading and reading culture in Serbia, the difference between readers and non-readers, the essential importance of reading to the survival of the individual. In the second part, the author considers the challenges facing libraries today, the need of their adaptation to a new information environment, the evolution that is so profound and far-reaching that it is almost revolutionary by its character, the virtual world that becomes more real than the physical one. In the third part, the author shows that libraries do not serve only living men, but also robots, reffers to the secret of success of the National Library of Serbia and concludes that changes are so radical that they actually represent a revolutionary shift.

Key words: *culture of reading, new information technologies, Internet, virtual world, libraries*

NEBOJŠA KOVAČEVIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 028
14 Аристотел
316.776:004.738.5

O MOGUĆNOSTI I STVARNOSTI - JEDNO (NE)ARISTOTELOVSKO ČITANJE E-KNJIGA

Sažetak: *Problem knjige i čitanja se analizira u svetlu promene paradigmi čitanja i antropoloških konsekvenci novih medija. Odnos klasičnog i virtuelnog/elektronskog se posmatra sa stanovišta Aristotelovog ontološkog razlikovanja stvarnosti i mogućnosti. Ispituju se perspektive i teškoće e-književnosti kao književnosti mogućnosti i posledice dematerijalizacije. Kroz problematizaciju pojma „virtuelnog“ i njegovih entiteta, govori se o sudbini „novog“ čitaoca u novom, virtuelnom svetu.*

Ključne reči: *čitanje, stvarnost, mogućnost, Aristotel, virtuelno*

U sada već tako dalekom XIX veku, Dostojevski je u poznatom govoru o Puškinu zapazio da su veliki ruski pisci izašli ispod Gogoljevog šinjela. U sličnom tonu, moglo bi se reći da se nad čitavom antropološkom situacijom savremenog čoveka ponovo nadvija moćna Aristotelova senka.

Bilo da poput Hermana Koena (Kohen) Stagiranina otpišemo rečima: „Aristotel je apotekar“ ili da umirujuće (ili rezignirano) konstatujemo da „ničeg novog nema pod suncem“ i da je sve već opisano u onom čuvenom spisu koji je neki marljivi bibliotekar klasifikovao posle „Fizike“, termini mogućnosti i stvarnosti kao da i dalje najbolje opisuju ontološku i antropološku situaciju. Tako je i ovaj rad pokušaj da se

progovori nešto o semantičkim i ontološkim konsekvencama navedenih termina na polju čitanja i knjige. Ipak, metodološki je nužno dati nekoliko napomena: opozicija klasične i elektronske knjige posmatra se samo kao specijalan slučaj dalekosežnije napetosti „stvarnog“ i „virtuelnog“, pa se tako kod e-knjiga problematizuje njihov medij, a ne njihov sadržaj (mada je odnos ova dva elementa dosta zanimljiva i aktuelna tema). Takođe, o knjizi se govori kao o umetničkom delu, o jednom konstituisanom svetu na koji je moguće primeniti kategorije koje Aristotel primenjuje na bivstvo ili ono što istinski jeste. Dakle, zaključci su u određenom smislu radikalizovani: u prvom redu se odnose na ono što se naziva „umetnička književnost“ ili u aristotelovskom ključu „poezija“.

U situaciji kada su smrti sve više samo pojedinačni događaji bez dubljeg značaja i smisla, samo dve smrti izazivaju pažnju, strah ili nadu suprotstavljenih tabora. Najpre je poludeli filozof Niče oglasio da je umro Bog, a potom je, od sredine prošlog veka, najavljena i smrt knjige. Logično, sa knjigama su umrle i biblioteke kakve smo poznavali, promenio se jezik kojim se o njima govori i one su postale ili muzeji koji čuvaju mirise i prah prustovskog prošlog vremena ili čvorišta nečega što je naslućeno ili projektovano kao servis progresna, informatičke kulture ili „društva znanja.“¹ Kao i uvek u vremenima prelaza i promena, nešto istine je bilo u argumentima raznih učesnika, ali najavljena smrt je bila povod da se i oni koji su poput Svena Birkerts pisali „Gutenbergove elegije“ i Dejvida Benahjuma (David S. Bennahum) i Roberta Kuvera (Robert Coover), koji su govorili o „Budućnosti biblioteka“ i „Kraju knjiga“, zapitaju: šta to u stvari umire sa smrću knjige?

Kada se stanovišta izlože ovako ekstremno, uočljivo je da se u stvari više radi o vitgenštajnovskoj zbrci jezika: smrt je samo jedna jaka, pesnička reč za smenu jedne paradigme čitanja. Ipak, neko je zaista umro u ovoj antropološkoj situaciji: tako se posle smrti glavnog junaka, u postmodernističkom duhu govori o smrti autora, a sve češće i o smrti povlašćenog čitaoca. Jedna od sigurnih posledica kraja onoga što

¹ Zanimljiva zapažanja o aporetičnosti i ideološkoj pozadini takozvanog „društva znanja“ sa stanovišta akademskog klasicizma i konzervativizma videti u: Lisman (Liessman) K. P., *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Zagreb, 2008.

Džefri Hartman (Goeffrey H. Hartman) naziva „pomno čitanje“, a što prelazi u čitanje koje je samo „gledanje devojaka“, pa potom „čitanje kao pretraživanje“,² jeste gubljenje sigurnosti i postojanosti koju je čitanje pružalo čitaocima. Zaista, knjiga jeste konstituisala jedan svet, stabilniji, trajniji i pouzdaniji od sveta ljudskih stvari. To je sugerisala i njena materijalnost – zapisati znači zapamtiti, zapamtiti znači pobediti kraj. Ova klasična slika knjige (i samog čitanja) kao (re)kreacije preživela je u različitim oblicima (pa makar i kao „disjunktivna sinteza“³) – mikrosvet zatvoren (zaštićen) koricama, spokojan u svojoj linearnoj strukturi i svom eshatološkom kretanju ka srećnom kraju ili tragičkoj katarzi koja nas opet vraća Aristotelu.

Mnogi epiteti su upotrebljeni da bi se opisao ovaj svet književnog dela shvaćen na klasičan način: mir, sigurnost, nepromenljivost, linearnost, neumitnost, čvrstina, monadičnost, sigurne jezičke strukture, sintetičnost, postojanost materijala na kome se piše i apsolutne pretenzije (na istinu, lepotu, pravdu...). Nasuprot tome, sa onim što predstavlja elektronsko (dakle, informatičko, digitalno...) doba i e-knjiga kao njegov proizvod, javljaju se i potpuno novi epiteti, ako ne potpuno suprotni, onda bar radikalno različiti od navedenih. Temeljna dilema se odmah postavlja i zahteva jasan odgovor: da li promena medija znači i promenu same prirode knjige i čitanja? Nemoguće je negirati da promena postoji, ali i dalje ostaje sporno u kojoj meri je ta promena suštinska (to jest u kojoj meri se tiče prirode same normativne strukture koja čini knjigu) i, ako je suštinska, da li je njen karakter antropološki pozitivan ili negativan? Ako za klasično književno delo kao moguću odrednicu prihvatimo onu umereno platonističku koju R. Velek (R. Wellek) i O. Voren (A. Warren) navode u odeljku „Oblik postojanja književnoga umetničkog dela“, ono svakako poseduje određenu objektivnost i realitet: „Umetničko delo se, dakle, pojavljuje kao predmet saznanja *sui generis* čiji je ontološki položaj osobit... Ono je sistem

² Citirano po: Plevnik, D.: Čitatelj 21. stoljeća: pionir ili žrtva?, 14. europska konferencija o čitanju „Pismenost bez granica“, Zagreb, 14. jul – 3. avgust 2005, www.hcd.hr/conference/key_plevnik_cro.pdf

³ Milić, N., Uvod u čitanje, u *Kako čitati*: priredio Saša Ilić, Beograd, 2005, str. 13-14.

normi idealnih pojmova, koji su intersubjektivni.⁴ Da li se ta (pretpostavljena) suština književnog dela promenom ukida ili se radi o transformaciji, preobražavanju da bi suština ostala ista?

Ovde se takođe srećemo sa dva tipa odgovora koji, čini se, više zavise od temeljnog shvatanja samog života nego od činjenica u raspravi koja je i danas živa. Generalno, antropološki pesimisti su, poput S. Birkerts i mnogih drugih, skloni elegijama i vapaju za onim nekadašnjim (ili zamišljenim) stanjem „književnog raja“ u kome su knjige imale specifičnu težinu, u kome su naša materijalizovana iskustva ovim ispoljavanjem postajala bivša i u kome je svaki bol, svaka želja⁵ (nemoguća, jer su samo takve želje prave⁶) dobijala smisao i ispunjenje u večnosti književnog dela, kao zapisana. S druge strane, izgleda da su i antropološki optimisti u svojoj spremnosti da pozdrave novo, informatičko doba, naslutili nešto od suštinske važnosti za suštinu književnog dela: ono *po prirodi* teži dematerijalizaciji. Ako su klasični čitaoci, poput Birkerts, opravdano zapazili da se ne radi samo o promeni u „formi čitanja“ i proročki (ili već *post festum*) naveli neke karakteristike „novog čitanja“ (erozija jezika, spljoštavanje istorijskih perspektiva i posustajanje ljudske subjektivnosti⁷), njihovi oponenti su takođe mogli zadovoljno da konstatuju da se tu možda ipak radi o, kako bi se hegelovski moglo reći, nemoćnoj težnji da se zadrži lik jednog sveta koji je već ostario. Tako Kolin Gifford Bruk (Collin Gifford Brooke), direktno polemišući sa „lepim dušama“ klasičnog stava, navodi: „U ovoj sadašnjoj eri jeste žrtvovano nešto, ali ne literatura sama; žrtvovano je verovanje koje su u nju imali njeni obožavaoci. Birkerts konstruiše jedan sadašnji svet koji nije svet obećanja nečeg, nego, naprotiv, svet žaljenja za nečim; ako se identifikujemo sa Birkertsovim argumentima, postajemo svedoci pogreba, a ne novog rađanja.“⁸ Na

⁴ Velek R., Voren, O., *Teorija književnosti*, Beograd, 1985, str. 183.

⁵ O odnosu čitanja i želje u: Bart R., O čitanju, *Reč* br. 55/1, oktobar 1999, str. 235-236.

⁶ Detaljnije o odnosu želje i mogućnosti u: Kordić R., *Želja – početak mišljenja*, Pančevo 2008.

⁷ Birkerts S., Sudbina čitanja u elektronskom dobu, *Književna reč* br. 500, 1998, str. 79.

⁸ Gifford Bruk K., Sudbina retorike u elektronskom dobu, *Književna reč* br. 500, 1998, str. 85.

emancipatorski i obećavajući karakter novog doba upozorava i S. Ugričić u svom antropološkom pragmatizmu, naglašavajući posebno ovaj aspekt mogućnosti (kao dematerijalizacije): „Kultura je spoznala i prihvatila da je virtuelno stvarnije od fizičkog, da je digitalno stvarnije od analognog, da je elektronsko stvarnije od opipljivog – po učinku. Jer učinak je jedino stvarno merilo.“⁹ On ide i dalje, pa anticipira i čitavu jednu utopiju digitalnog u kojoj „čitavo čovečanstvo i svaka posebna ljudska zajednica, ali i svaki čovek, žena ili dete, unutar svog neponovljivog individualnog sveta, može da se realizuje kroz trajanje mnogo nezavisnih vremenskih poredaka. *Neko možda veruje da je to opasno i otuđujuće* (kurziv – N. K.), ali ja verujem da je to oslobađajuće i obećavajuće...“¹⁰ Zanimljivo je da su oba ova stava na neki način bitno utemeljena na aristotelovskoj tradiciji i na njenom razlikovanju stvarnosti i mogućnosti. Zato vredi pokušati da se kaže nešto o njihovim ontološkim temeljima i konsekvencama, o onome što bi zaista moglo biti obećavajuće ali i opasno u digitalnom svetu koji već živimo.

U IX knjizi „Metafizike“ Aristotel se odnosom mogućnosti i stvarnosti (gr. δυναμις, lat. potentia; gr. ἐνέργεια, lat. actualis) bavi u delu o kretanju, pri čemu se mora imati u vidu da se radi o ontološkom kretanju samog bivstva, a ne o mehaničkom kretanju. Ovaj poznati par pojmova, kome se najčešće pridodaje i entelehija (gr. ἐντελέχεια – udelovljenost, svršenost), zapravo je opis same strukture stvarnosti. Za naše aristotelovsko čitanje e-knjiga od značaja je aksiološko određenje ovih kategorija: Aristotel jasno utvrđuje primat preostale dve kategorije trijade u odnosu na mogućnost.¹¹ Kako Aristotel jasno tvrdi: „Jer od nebića neka bivaju mogućnošću, a ipak nisu, jer ne bivaju svršnošću“. Osim toga, sa stanovišta ontologije, stvarnost (koju konstituišu energija i entelehija) je pre mogućnosti, jer su „vječne stvari bivstvom prije od onih propadljivih, budući da ništa vječno nije mo-

⁹ Ugričić S., Kultura i čovek dematerijalizacije, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, 2007, str. 148. Zanimljivo je da je i sama kategorija „učinka“ dosta aristotelovska i možda više pripada polu „stvarnosti“ nego sferi „mogućnosti“. Ona je aristotelovska i po svom racionalističkom duhu.

¹⁰ Ugričić S., *Ibid.*, str. 149.

¹¹ O odnosu ovih kategorija v. u: Rajković M., *Mogućnost i stvarnost u Aristotelovoj i Hegelovoj filozofiji*, *Arhe* br. 11, 2006.

gućnošću ... svaka „možnost /mogućnost/“ istovremeno pripada i protuslovlju, jer ono što nije uzmožno biti prisutno u čemu, neće biti ni u čemu... Dakle, ono što je uzmožno bivati, može i biti i ne biti. Tako je ista stvar uzmožna i bivati i ne bivati. A ono koje je uzmožno ne bivati, može i ne biti. Ono pak što je moguće ne biti, to je i propadljivo...“¹² Iz navedenog sledi da je aristotelovski diskurs suštine zapravo diskurs u kome je mogućnost nužan, ali degradirani i nepoželjni činilac ljudskog sveta. Na različite načine, do ovakvog stava o esencijalističkom Aristotelovom diskursu stiže kako Hajdeger, tako i čitava postmoderna, a na način zanimljiv za našu temu ga formuliše S. Horuži (С. С. Хоружий) u članku „Vrsta ili nedovršенost. Primedbe uz ontologiju virtualnosti“: „I to znači da je za bilo koji klasični filozofski diskurs u kome dominiraju esencijalistička načela – „diskurs suštine“ – čitava sfera virtualnosti neodvojiva od čistog nepostojanja: ona je nevidljiva. Virtualna realnost je nearistotelovska realnost.“¹³

Iz do sada navedenog slede izvesni zaključci. Najpre, klasična knjiga svojom materijalnošću (ali izgleda ne nužno i svojim sadržajem!) pripada aristotelovskom svetu, dok e-knjige upućuju na postojanje jednog sveta koji se može nazvati digitalni, informatički, virtualni... Ove knjige bi zapravo mogle pripadati samo onom delu aristotelovske trijade koji se otpisuje kao „samo mogućnost“ ili „još-ne-stvarnost“. Osobine ovog drugog sveta još uvek više naslućujemo nego što ih poznajemo. Ipak, sada se upućujemo u samo „srce tame“, u onaj deo Aristotelovog viđenja mogućnosti koji može biti otvoren i produktivan. Uz delove koji su danas možda anahroni i prevaziđeni, kao što je svođenje stvaralaštva na podražavanje, izgleda da jedan poznati Aristotelov stav govori nešto o suštini samog umetničkog stvaralaštva. Govoreći o pesničkoj umetnosti, Aristotel se uzgredno dotiče i već razmatranog odnosa mogućnosti i stvarnosti i samo pesništvo u odnosu na istoriju kvalifikuje na sledeći način: „Iz onoga što smo dosad rekli očevидno je i to da nije pesnikov zadatak da izlaže *ono što se istinski dogodilo*, nego *ono što se moglo dogoditi*, i što je moguće

¹² Aristotel, *Metafizika*, Zagreb, 1988, 1047b-1050b, str. 221-231.

¹³ Хоружий С. С., Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности, u: *Православная аскеза – ключ к новому видению человека*, Moskva, 2000., стр. 68.

po zakonima verovatnosti ili nužnosti. Jer *istoričar i pesnik* ne razlikuju se po tome što prvi piše u prozi, a drugi u stihovima – jer bi se i dela Herodotova mogla dati u stihovima, pa bi ona isto tako bila istorija u stihovima, kao i u prozi – nego se razlikuju po tome što jedan govori o onome što se istinski dogodilo, a drugi o onome što se moglo dogoditi. Zato i jeste *pesništvo više filozofska i ozbiljnija stvar nego li istoriografija, jer pesništvo prikazuje više ono što je opšte, a istoriografija ono što je pojedinačno.*¹⁴ Možda sam Aristotel ovim stavom o pesništvu ukazuje da u prokazanoj mogućnosti postoji ipak nešto „filozofsko (to jest ontološko) i ozbiljno“, a ta opštost se uzdiže naspram pojedinačnosti onog što se već dogodilo i što Aristotel naziva istoriografijom, a moglo bi se nazvati i stvarnošću koja se (već) realizovala.

Kao da Aristotel upozorava na ono što smo već odredili kao bitnu karakteristiku same književnosti: dematerijalizacija (kao ono ne-dogodeno) je kroz istoriju nešto što je u njenoj suštini. I samo književno delo postaje zbilja NAŠE tek kad se dematerijalizuje, kad napusti okvire materijalnog (papira, knjige) i postane čista misao. Time ono što se čini kao neumitni sled digitalnog doba postaje logičan i srećan ishod jedne avanture čitanja koja se odvija u istoriji. Međutim, ovo kretanje ipak nije tako neproblematično. Svaki dobitak je istovremeno i neki gubitak. Pre nego što se osvrnemo na taj „gubitak“ u sferi čitanja, kratko ćemo pomenuti dva ontološki srodna slučaja u kojima je ta promena paradigme možda uočljivija i upadljivija.

Radi se o ikonopisu i digitalnoj fotografiji.

Bez namere da se detaljno bavimo njihovim ontološkim utemeljenjem, jasno je da u oba slučaja dolazi do gubitka povlašćene pozicije u stvarnosti. Kod ikonopisa, P. Florenski (П. Флоренский) direktno upozorava na ontološke posledice promene paradigme na primeru odnosa vizantijskog ikonopisa i renesanse: „Sad o platnu. Zategnuta i savitljiva, zategnuto-savitljiva, ugibajuća se površina zategnutoga platna koja ne može da izdrži ljudski dodir, čini slikarsku površinu dinamički ravnopravnom sa rukom umetnika... Nepokretna, tvrda, negipka površina zida ili daske je previše stroga, previše obavezujuća, suviše ontologi-

¹⁴ Aristotel, O pesničkoj umetnosti, *Kultura*, Beograd, 1955, str. 21.

čna za ruke renesansnog čoveka... Ali njegovi prsti i njegova ruka – umom kolektivnim, umom same kulture – mnogo čak misle o uslovnosti svega postojećega, o neophodnosti da se kaže da je ontološka umnost u rasporedu svih stvari zamenjena u ideologiji te epohe fenomenološkom njihovom čulnošću...¹⁵ U nastavku, govoreći o tehnikama kao direktnim izrazima kultura iz kojih su nastale, Florenski zaključuje: „Da, kratko govoreći, ikonopis je metafizika bića... Dok je uljano slikarstvo najbolje prilagođeno da predaje čulnu datost sveta, a gravira – njegovu misaonu shemu, ikonopis postoji kao očigledno javljanje metafizičke suštine naslikanog u njemu.“¹⁶ U ovim argumentima nije teško prepoznati iste one koji se primenjuju za smenu paradigmi čitanja: gubljenje povlašćenog položaja (ikonopisca-autora-čitaoca), gubljenje ontološke stabilnosti (ikone-knjige-sveta) kroz dominaciju „mogućnosti“ /platna, umetničke uobrazilje, stvaralaštva/ naspram „stvarnosti“ /ikonskog kanona i zida ili daske/.

Na planu promene medija u fotografiji, takođe se može zapaziti slična shema. Naspram klasične fotografije,¹⁷ u digitalnoj nemamo povlašćeni položaj ni povlašćeni trenutak. Digitalna fotografija je, očigledno, u odnosu na klasični film mnogo odmakla na putu dematerijalizacije – ona je dostojan predstavnik sfere mogućnosti. Svaki trenutak je podjednako /be/značajan i svako okidanje nudi jednu novu, potencijalno značajnu situaciju. Ipak, u toj hiperprodukciji snimaka kao da se nešto gubi – nijedna fotografija nema više onaj značaj neponovljive, crno-bele slike našeg detinjstva niti ponovo izaziva onaj već skoro zaboravljeni bol dok gledamo portret devojke kojoj nismo smeli ni mogli da kažemo šta osećamo, a njenu plavu kosu naslućujemo kao belinu na požutelej fotografiji, belinu koja je kontrast tami gimnazijske kecelje, tada tako plave. Ili nam ta gomila snimaka koju pravimo u automodu ili kao kratki film zapravo saopštava samo jednu očiglednu istinu: prošlosti kao da više i nema, jer smo dok okidamo svesni da je može obrisati jedno prosto delete ili erase all naše magnetne memorijske kartice? Nasuprot tome, budućnost je otvorena, do-

¹⁵ Florenski P., *Ikonostas*, Nikšić, 1990, str. 80-81.

¹⁶ Florenski P., *Ibid.*, str. 89-90.

¹⁷ O prirodni fotografije i odnosu prema tekstu vidi u: Bart R., *Svetla komora*, Beograd, 2004.

minantna i puna obećanja: sve *može* (kurziv N. K.) postati fotografija u ramu našeg digitalnog ekrana.¹⁸

Sada je trenutak da se vratimo aristotelovskom esencijalizmu i iskusimo nešto od onog izazova negativnog, one nelagode (ili čak užasa) koju klasični čitaoci osećaju pri susretu sa sferom digitalnog/virtuelnog. U klasičnoj (aristotelovskoj) shemi čitanja, taj *horror vacui* nije ništa slučajno, niti se može olako okarakterisati samo kao konzervativizam mišljenja. Već je pomenuta promena dubine teksta i načina čitanja – zburado bismo to mogli nazvati površnost ili jednodimenzionalnost virtuelnog. Aristotelovski čitalac nije ljubitelj hiperteksta, a Levijatan svega što dolazi posle klasične knjige ima i svoje ime: nije ništa neobično da jedno poglavlje u raspravi o kulturi knjige nosi naziv „Opasnost se danas zove – Internet“.¹⁹ Priroda te opasnosti zaista je u suštini virtuelnih entiteta (među kojima su po definiciji e-knjige), ako ih merimo aršinima njima strane paradigme. S. Horuži čitavu tu grupaciju virtuelno nastajućih entiteta /događaja/ posmatra kao jedinstvenu heterogenu klasu, ali uz bitnu ogradu: „Tokom završnih primedbi ukažaćemo da u odnosu na virtuelnu realnost većina uobičajenih filozofskih pojmova menja svoj sadržaj i značenje, da zahteva preispitivanje. Uzmimo, na primer, već dotaknuto nastajanje – i odmah ćemo shvatiti da u njegovom uobičajenom značenju virtuelni događaji ne nastaju i ne mogu nastati. Ne samo u potpuno esencijalističkom, nego i u esencijalističko-energijskom tumačenju nastanak se misli kao derivacija i uobličavanje u određenu vrstu i rod, pa ćemo kod kasnog Hajdegera pročitati da „suština nastajanja jeste proizvođenje u vrstu“. Ali kao „ne-do-vršenost bića“, granična energijnost izvan taksonomije, virtuelni događaji nemaju, samim tim, tu suštinu i čim oni svejedno „nastaju“, to može biti samo novo, drugačije „nastajanje“, neklasično i uopšteno, koje nema neke osobine klasičnog pojma i u odnosu na njega se pojavljuje kao „još-ne-nastajanje“.²⁰ Ipak, i pored ove

¹⁸ Neka razmišljanja o „kulturi slike“, uz pozivanje na R. Barta, vidi u: Ramljak-Purgar M., Digitalna fotografija kao novi medij, http://www.vizualni-studiji.com/projekti/vknm_digitalna_fotografija.html

¹⁹ Mladenović D., Treća kultura pre trećeg milenijuma i njena interakcija sa kulturom knjige, *Kultura* br. 101, 2001, str. 160.

²⁰ Хоружий С. С., Оп. cit., str. 84-85.

opreznosti prema svetu virtuelnih/mogućih entiteta, Horuži u nastavku izlaže klasično shvatanje virtuelnih događaja/entiteta kao nedovršenih, nepotpunih pojava u svetu metafizičkog privida. Ako se zanemari teološko-ontološka terminologija, to je onaj isti govor kojim S. Birkerts govori o elektronskim knjigama i hipertekstu. Govoreći o diskontinuiranoj temporalnosti virtuelnih događaja i njihovoj suštinskoj praznini, Horuži kaže: „Hipertrofija „virtualističkog doživljaja sveta“, globalno prenošenje i replikacija njegovih postavki su, kao što se osnovano može pretpostaviti, simptomi energijskog opadanja čoveka i sveta – opadanja koje nije kvantitativno, već kvalitativno: gubitka volje i sposobnosti za uobličavanje /stvaranje formi/. U svom razvoju ovi simptomi potencijalno dovode do pojave vrste *homo virtualis*, koji nastoji da se zatvori u horizontu virtuelne realnosti, teško ga napušta i razvija specifične „virtuelističke“ stereotipe ponašanja i aktivnosti. U velikoj meri, oni su povezani sa tim što virtuelni svet ne stvara svoje forme i prinuđen je da se ograničava na manipulisanje gotovim formama, njihovo najrazličitije usitnjavanje i kombinovanje... Drugi virtualistički stereotip je „virtuelno stvaralaštvo“, čiju poplavu posmatramo: stvaralaštvo bez preuzimanja odgovornosti i bez pretenzija na istinost, stvaralaštvo polu-tobožnje, stvaralaštvo probe radi, iz razmetljivosti, radi podsmeha, zabave... stvaralaštvo koje postulira da sve što jeste, pa bilo to u materijalnoj ili duhovnoj sferi, jeste samo virtuelnost. Pa ipak, sve što jeste nije virtuelnost. U biću-činu virtuelna realnost je samo nedovršenost bića, niži horizont minimalnih još-ne-bivstvjućih događaja.“²¹

Poričući virtuelnim „događajima/entitetima“ ontološku realnost, S. Horuži jasno obelodanjuje jednu antropološku poziciju, uverenje da postoji nešto „stvarno“ što treba dostići kroz „entelehiju“ i da tom „stvarnom“ svetu teži povlašćena (po blagodati Božjoj) vrsta, Čovek, koji je veza između svetova (horizonata, kako to Horuži naziva). Nećemo ići dalje ovim putem niti izvoditi teološke konsekvence ovih stavova. Samo ćemo podsetiti da u svetu knjige (elektronske i tradicionalne) mogućnost izgleda ipak igra mnogo značajniju ulogu od one koju joj dodeljuju tradicionalni tumači Aristotela i ljubitelji knjige. Ako insistiramo

²¹ Хоружий С. С., Ibid., str. 86-87.

na mogućnosti kao biti umetničkog, paralela sa fotografijom (analognom, a utoliko pre digitalnom) postaje metafora za svako stvaralačko delo uopšte. R. Bart (R.Barthes), citirajući Kafku, kaže nešto o tom stanju dematerijalizacije, dok govori o *nematerijalnoj suštini* fotografije: „U osnovi – ili na kraju da bi se dobro videla neka fotografija, bolje je dići glavu ili zatvoriti oči. 'Uslov koji prethodi slici jeste pogled', rekao je Janouh Kafki. Kafka se nasmešio i odgovorio: 'Stvari se fotografišu da bi se potisnule iz duha. Moje priče su jedan način zatvaranja očiju.'“²² Prilično je jasno da ovo zatvaranje očiju nije ništa drugo do neophodno udaljavanje od materijalnosti fotografisanog objekta, kao što i sama priča/tekst pravi život živi nezavisno (i čak uprkos) materijalnosti knjige. Ipak, kao što je već rečeno, time se svakako gubi određeni momenat sigurnosti i sredenosti koji postoji u mikrosvetu književnog dela.

Trenutak je da se zapitamo kakvu perspektivu nudi ovaj svet nemira i u pravom smislu reči, neslučenih mogućnosti? Nasuprot elegijama tradicionalnih čitalaca, sklon sam verovanju da u onome što je u ovom tekstu u najširem smislu bilo shvaćeno kao virtualno/digitalno/moguće postoji istinski humanistički potencijal. Ipak, kakav je on (ili još bolje, kakav će biti), mislim da kao svedoci i žrtve epohe promena, još ne možemo sa sigurnošću govoriti. Uverenje o tome ipak nije samo prazno nadanje. Kako zapaža G. Milenković: „Naš doživljaj sveta je redefinisano. Nije daleko trenutak kada ćemo se začuđeni pitati kako smo mogli uopšte do sada *da svet čitamo* (kurziv – N. K.) bez Mreže.“²³

Još su stari hermeneutičari i teolozi govorili o „čitanju velike knjige sveta“. Ova metafora divljenja i straha pred veličanstvenom (božanskom) tvorevinom, u našem vremenu se ispunjava novim sadržajem. Svako čitanje (na Mreži, kao elektronsko) postaje čitanje jednog od bezbrojnih aspekata „knjige sveta“, jednog od beskrajnih mogućih rešenja i paralelnih i isprepletenih tokova. Posmatrati Fejsbuk (Facebook) kao književno delo, kakav zadatak za nove teoretičare i antropologe. Patiti sa njegovim junacima i biti njegov

²² Bart R., *Svetla komora*, Beograd, 2004, str. 57.

²³ Milenković G., Fenomen čitanja u svetlu promene nosilaca informacija, <http://biblioteka-bor.org.rs/2009/05/fenomen-citanja/>

junak, živeti u svetu u kome jedno elektronsko pismo uvek *može biti* tek „spam“ ili imati istinski patos i strast Siranovog pisma Roksani (kao pismo *nepoznatog*, neznanca iz digitalnog sveta). Ili time dokazati da si loš čitalac, jer čitaš na stari način u jednom svetu koji postoji po drugim zakonima.

Šta je ono zaista ljudsko u tom čitanju? U tom mnoštvu se naspram optimizma utopijskog naslućuje i jedno novo iskustvo tragičnog. U tradicionalnom čitanju postojao je element utehe, povlačenja u blagoslovenu usamljenost, koju Bart opisuje tradicionalnim terminima zaljubljenosti i težnje ka Bogu: „Zatvarajući se da bi čitao, čineći od čitanja jedno stanje potpune odvojenosti, skrivenosti, čime se čitav svet poništava, čitalac – onaj ko čita – poistovećuje se sa dva druga ljudska subjekta – istinu govoreći veoma slična – čija stanja takođe zahtevaju naglo odvajanje – zaljubljenim subjektom i mističnim subjektom...“²⁴ Kao da se sa e-čitanjem taj element gubi. Sve je manje onoga što se nekada zvalo biblioterapija. Beskraj mogućnosti, nesigurnost elektronskog pamćenja, zavisnog od pada napona i stanja kablova na dalekom, nepoznatom serveru i mnoštvo slučajnih susreta i slučajnih priča koje smo mogli proživeti, a nikada nećemo, zahtevaju jednu novu vrstu hrabrosti čitanja. Ne baveći se problemima vrsta čitanja i njihovom disperzijom, kao ni odnosom promena ljudske situacije i statusa čitanja, na kraju naziremo jednu sliku nekog budućeg čitaoca u svetu e-knjige, svetu hiperteksta i interaktivnosti.

Možda to nije nikakav idealni čitalac, natčovek digitalnog, već paradoksalno, pre očajnik, ponajviše nalik Kjerkegorovom heroju vere. Ili neki novi, još nepoznati tragični junak koji se svake večeri, u mraku sobe koju osvetljava samo hladno svetlo kompjuterskog ekrana ili e-čitača, bez straha baca u susret beskrajnoj usamljenosti.

LITERATURA:

Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1988.

Aristotel, O pesničkoj umetnosti, *Kultura*, Beograd 1955.

Bart R., O čitanju, *Reč* br. 55/1, oktobar 1999.

²⁴ Bart R., O čitanju, *Reč* br. 55/1, oktobar 1999, str. 236

- Bart R., *Svetla komora*, Beograd, 2004
- Benahjum D. S., Budućnost biblioteka, *Književna reč* br. 500, 1998.
- Birkerts S., Sudbina čitanja u elektronskom dobu, *Književna reč* br. 500, 1998.
- Božić J., Eutimija ili o umetnosti čitanja, *Kultura* br. 120-121, 2009.
- Božić J., U znaku Perseja i Ikara – knjiga u digitalnoj civilizaciji, *Kultura* br. 101, 2001.
- Coover, Robert, *The end of book*, The New York Times, june 21., 1992, <http://www.nytimes.com/books/98/09/27/specials/coover-end.html> [12.09.2010.]
- Florenski P., *Ikonostas*, Nikšić, 1990.
- Giford Bruk K., Sudbina retorike u elektronskom dobu, *Književna reč* br. 500, 1998.
- Kordić R., *Želja – početak mišljenja*, Pančevo 2008.
- Liessman K. P., *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Zagreb 2008.
- Milenković G.: Fenomen čitanja u svetlu promene nosilaca informacija, <http://biblioteka-bor.org.rs/2009/05/fenomen-citanja/>. [12.09.2010.]
- Milić N., Uvod u čitanje, u: *Kako čitati*, priredio Saša Ilić, Beograd 2005.
- Mladenović D., Treća kultura pre trećeg milenijuma i njena interakcija sa kulturom knjige, *Kultura* br. 101, 2001.
- Plevnik D., Čitatelj 21. stoljeća: pionir ili žrtva?, 14. europska konferencija o čitanju „Pismenost bez granica“, Zagreb, 14. jul – 3. avgust 2005, www.hcd.hr/conference/key_plevnik_cro.pdf [12.09.2010.]
- Rajković M., Mogućnost i stvarnost u Aristotelovoj i Hegelovoj filozofiji, *Arhe* br. 11, 2006.
- Ramljak-Purgar M., Digitalna fotografija kao novi medij, http://www.vizualni-studiji.com/projekti/vknm_digitalna_fotografija.html [12.09.2010.]
- Ugričić S., Kultura i čovek dematerijalizacije, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, 2007.
- Velek R., Voren O., *Teorija književnosti*, Beograd 1985.
- Žunjić S., *Aristotel i henologija*, Beograd 1988.
- Хоружий С. С., Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности, u: *Православная аскеза – ключ к новому видению человека*, Moskva 2000.

Nebojša Kovačević
National library of Serbia, Belgrade

ON POSSIBILITY AND REALITY –
ONE (NON)ARISTOTELIAN READING
OF E-BOOKS

Abstract

The problem of books and reading is being analyzed in the light of changed paradigms of reading and anthropological consequences of new media. Relationship of classical to virtual/electronic is being viewed from the standpoint of Aristotle's ontological difference between reality and possibility. Prospects and difficulties of e-literature as a literature of possibilities, as well as consequences of dematerialization are being examined. By problematizing the term "virtual" and its entities, the author speaks of "new reader's" fate in the new virtual world.

Key words: *reading, reality, possibility, Aristotle, virtual*

Slaveno-serbski magazin Zaharija Orfelina,
štampan u Veneciji 1768. godine

ADAM SOFRONIJEVIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 004.738.5:021(497.11)

NOVA PARADIGMA SARADNJE U BIBLIOTEKAMA: VIŠE OD WEB 2.0 TEHNOLOGIJA

žetak: Primena Web 2.0 tehnologija u bibliotekama vezana za rad sa korisnicima definiše se kroz koncept Biblioteka 2.0. Korišćenje ovih istih tehnologija u poslovne svrhe u bibliotekama tek počinje da dobija zamah i odvija se u okvirima koncepta Preduzeće 2.0. U radu su predstavljene teorijske osnove ovih koncepata, kao i neki od rezultata istraživanja o primeni Web 2.0 tehnologija u bibliotekama Srbije. Primena tehnoloških i društvenih inovacija okarakterisanih konceptima Biblioteka 2.0 i Preduzeće 2.0 predstavlja deo procesa virtuelizacije poslovanja biblioteka. Rad predstavlja potrebu izgradnje nove paradigme saradnje u bibliotekama, koja neće obuhvatati samo virtuelnu saradnju sa korisnicima i između zaposlenih, već i saradnju u fizičkom prostoru biblioteka. Ukazuje se na važnost konvergencije virtuelnog i fizičkog poslovanja biblioteka i prezentuju se mogućnosti koje pruža široka rasprostranjenost društvenih inovacija poteklih iz virtuelnog sveta za unapređenje poslovanja u fizičkom prostoru biblioteka. Kao ilustraciju navedenog, rad uvodi koncepta Usamljenog čitaoca i Čitanja 2.0 i razmatra tematiku saradnje pri čitanju.

Ključne reči: *Web 2.0, Biblioteka 2.0, Preduzeće 2.0, Saradnja u bibliotekama, Usamljeni čitalac, Čitanje 2.0.*

1. Uvod

Bibliotekarstvo kao praksa kreiranja informacija uparivanjem podataka iz dostupnih fondova i korisnika kojima su ti podaci potrebni danas se odvija u globalizovanom, izuzetno dinamičnom poslovnom okruženju. Bibliotekarstvo kao nauka razvija se, pak, u

velikoj meri, kroz domen interdisciplinarnih istraživanja, a istraživači i naučnici čija primarna oblast naučnog interesovanja nije bibliotekarstvo daju važan doprinos razvoju ove naučne discipline. Za bibliotekarsku teoriju i praksu saradnja sa entitetima koji se ne mogu svrstati u svet biblioteka postaje presudno značajna, a sam opstanak biblioteka sve više zavisi od rezultata ove saradnje. Kao i mnoge druge nove okolnosti nastale tokom istorije razvoja bibliotekarstva i ova činjenica, iako na prvi pogled predstavlja potpunu novost i promenu za biblioteke, može se prepoznati i u vremenima koja su iza nas. Još u vreme prvog spaljivanja Aleksandrijske biblioteke odluku o njenom obnavljanju bogaćenjem uništenog fonda onim iz pergamske biblioteke doneo je neko ko svakako nije bio ličnost iz bibliotekarskog sveta. Međutim, stepen povezanosti bibliotekarstva sa okruženjem danas je toliko uvećan da kreira novi kvalitet u kome i manje odluke, poslovni potezi i promene pravaca istraživanja, doneti u saradnji sa okruženjem, a ne samo one krupne, kao u prošlosti, presudno utiču na budućnost biblioteka i bibliotekara. Stoga je važnost saradnje u bibliotekama veća nego ikada i mora biti u fokusu pažnje bibliotekara.

Najveći deo promena koje postavljaju saradnju sa okruženjem u prvi plan bibliotekarskog delovanja potiče iz sveta informaciono-komunikacionih tehnologija. Ove promene započete pojavom interneta i personalnog računara, a nastavljene nepreglednim nizom tehnoloških inovacija, koji traje do danas i čiji se kraj ne nazire, dovode do globalizacije i dinamizacije poslovnog okruženja, ali još važnije, do društvenih inovacija koje potpuno menjaju sliku poslovnog okruženja u kojima se odvijaju aktivnosti bibliotekara. Većina ovih promena opisuje se konceptom Web 2.0, a primena u bibliotekama konceptima Biblioteka 2.0 (Library 2.0) i Preduzeće 2.0 (Enterprise 2.0). I dok Biblioteka 2.0 obuhvata usluge biblioteke nastale ili modifikovane usled postojanja Web 2.0 tehnologija i okrenuta je korisniku, koncept Preduzeće 2.0 oslikava primenu Web 2.0 tehnologija u poslovanju i fokusira se na zaposlene. Ova dva koncepta predstavljaju dve strane iste medalje – Web 2.0 tehnologije, dopunjuju se, ali su i međuzavisne, jer nema kvalitetnih bibliotečkih usluga bez kvalitetnog rada i saradnje zaposlenih.

2. Web 2.0 tehnologije u bibliotekama

Potreba konceptualizacije složenih fenomena društvenih inovacija nastalih posle propasti *dot-com* balona iz 2001. godine najbolje se može shvatiti ako se istraži obim materijala dostupnih na internetu, a koji se mogu klasifikovati kao Web 2.0 materijali, to jest oni sadržaji koji su nastali kao rezultat direktne ili indirektno primene Web 2.0 tehnologija. Prema istraživanju interneta, koje je u maju 2010. godine sprovela kompanija IDC,¹ od 1.200 eksabajta (Exabyte) koji su u tom trenutku činili celinu interneta, čak oko 900 eksabajta (1 eksabajt sadrži u sebi milion terabajta) čine sadržaji koje su kreirali korisnici, bilo potpuno samostalno, bilo putem medijuma koje im čine dostupnim kompanije i institucije. Danas internet možemo s pravom, imajući ovo u vidu, nazvati 2.0 Internetom, a deo interneta koji kreiraju korisnici i koji danas iznosi preko 70% svih internet sadržaja stalno se uvećava.

Termin Web 2.0 prvi su upotreбили i kao koncept definisali T. Orajli (T. O'Reilly) i D. Doerti (D. Dougherty) 2004 godine.² Uspešnost kovanice i aktuelnost potrebe definisanja koncepta potvrđuje i činjenica da je posle samo osamnaest meseci termin imao više od devet i po miliona pojavljivanja na Google pretraživanju.³

Učešće korisnika glavna je karakteristika koncepta Web 2.0 i mnogi autori je navode, na različite načine, uz tvrdnju da ovaj fenomen nije pretežno izazvan tehnološkim već društvenim inovacijama. Sažetak ovog aspekta dao je I. Dejvis (I. Davis)⁴ koji tvrdi da Web 2.0 predstavlja odnos, a ne tehnologiju. Prateći ovu liniju razmišljanja, zaključujemo da potrebna znanja, u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, koja moraju razvijati organizacije da bi mogle da iskoriste sve prednosti koje nudi koncept Web 2.0, nisu

¹ IDC, 2010 Digital Universe Study, may 2010., 14. september 2010., http://gigaom.files.wordpress.com/2010/05/2010-digital-universe-iview_5-4-10.pdf

² Maness J., Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries, *Webology*, 3 (2), 2006.

³ O'Reilly T., *What Is Web 2.0*. 30. september 2005., 3. october 2009. <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html#mememap>

⁴ Davis I., *Talis, Web 2.0 and All That*. 4. july 2005., 17. february 2010. <http://blog.iandavis.com/2005/07/talis-web-20-and-all-that>

i dovoljna, jer bez mnogo većih ulaganja u znanja koja se odnose na oblast društvenih odnosa i komunikacija, tehnološka znanja se mogu svesti samo na sopstvenu demonstraciju na internet stranicama koje niko ne posećuje.

Od mnogih karakteristika koncepta Web 2.0 koje različiti autori navode, pored učešća korisnika, pomenaćemo nekoliko najvažnijih:

- mreža kao platforma, omogućava niske troškove promena u aplikacijama pošto je njihovo korišćenje zasnovano na softveru za pristup internetu i promene ne nose troškove za korisnike već samo za kompaniju koja vrši izmene na serverskoj strani aplikacije,
- dugački rep naziv je dat za efekat koji inherentno poseduju Web 2.0 tehnologije, a koji omogućava da se posebnim uslugama zadovolje potrebe velikog broja malih korisničkih grupa,
- prikupljanje kolektivnog znanja, koje ne mora biti eksplicitno iskazano već se u velikom broju slučajeva koriste već postojeći društveni odnosi i veze,
- mrežni efekti, odnose se pre svega na sinergetske efekte aktivnog učešća većeg broja korisnika pri kreiranju sadržaja,
- baze podataka sastavljene na osnovu doprinosa korisnika.

Kao pojašnjenje i ilustraciju onoga što jeste Web 2.0 navodimo imena nekih od servisa – internet prezentacija, koje su već postale sinonim za Web 2.0: YouTube, Delicious, MySpace, Facebook, Second Life, Library Thing, Flickr, Twitter. Navodimo i neke od tehnologija i njihovih pojava oblika koji se danas u velikoj meri doživljavaju kao Web 2.0: blog, viki (wiki), RSS, forum, prikazi, ocene i komentari koje daju korisnici, instant poruke, podkast, folksonomije, obeležavanje (*tagging*), društvene mreže, audio i video striming, deljenje sadržaja, sadržaji dostupni na jedan klik (*one click hoster*).

2.1 Biblioteka 2.0

Termin Biblioteka 2.0 prvi je promovisao M. Kejsi (M. Casey) putem svog bloga LibraryCrunch.⁵ Ovaj

⁵ Wikipedia, Library_2.0, february 2010., 17. february 2010.
http://en.wikipedia.org/wiki/Library_2.0

termin treba da označi potpunu inovaciju bibliotečkih usluga, što je sugerisano brojevima 2.0. Ako pratimo ovu logiku, bibliotečko poslovanje do pojave novog koncepta moglo bi se označiti kao Biblioteka 1.0, što mnogi autori zapravo i čine.^{6,7} Teorijsko definisanje koncepta Biblioteka 2.0 karakterišu brojni radovi objavljeni na blogovima ili u časopisima sa slobodnim pristupom.

M. Habib (M. Habib)⁸ predlaže definiciju koju, od svih ponuđenih, prihvatamo kao najbližu opšteprihvaćenoj, kako na osnovu postojeće literature, tako i na osnovu samog kvaliteta i naučne zasnovanosti: „Biblioteka 2.0 opisuje podskup bibliotečkih usluga projektovanih tako da ispune potrebe korisnika koje su nastale kao direktna ili indirektna posledica Web 2.0.“ Habib navodi i četiri načina na koji, po njemu, Web 2.0 može uticati na biblioteke:

- primenom tehnika i koncepata razvijenih u okviru Web 2.0 na postojeće bibliotečke usluge, na primer omogućavanjem obeležavanja (*tagging*) u elektronskom katalogu biblioteke,
- direktnom primenom Web 2.0 usluga radi pružanja novih bibliotečkih usluga, na primer, korišćenje servisa Flickr da bi se korisnicima omogućio pristup do slika iz bibliotečkog fonda,
- korišćenjem kulturnih i društvenih promena koje izaziva Web 2.0, na primer korišćenjem servisa za socijalno povezivanje kao što je MySpace za promociju raznih aspekata bibliotečkog poslovanja,
- prilagođavanjem postojećih usluga promenama u okruženju koje izaziva Web 2.0, na primer, prilagođavanje kurseva o informacionoj pismenosti ili pojavi wiki sadržaja.

⁶ Library planet. Longing for Library 1.0. 30. july 2007., 16. march 2008. <http://www.libraryplanet.com/2007/07/30/longing>

⁷ Levine J., Hello, Library 1.0 World!, 10. october 2005., 17. february 2010. www.alatechsource.org/blog/2005/10/hello-library-10-world.html

⁸ Habib M. *Toward Academic Library 2.0: Development and Application of a Library 2.0 Methodology*, A Master's Paper for the M.S. in L.S degree, School of Information and Library Science of the University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, North Carolina, USA, 2006.

Široka rasprostranjenost Web 2.0 tehnologija i kao posledica toga promenjene navike korisnika imaju sve većeg odraza i na biblioteke. Društvena uloga biblioteka u ovom kontekstu izražena je u različitim oblastima. D. Gavrilis (D. Gavrilis) i ostali prezentuju model elektronskog kataloga koji je unapređen korišćenjem Web 2.0 tehnologija. Ovakav elektronski katalog omogućava funkcije korisničkog obeležavanja objekata, pretrage na osnovu sličnosti sa prethodnim pretragama, recenziranja i ocenjivanja objekata. Prezentovani model zasnovan je na istraživanju koje otkriva činjenicu da su Web 2.0 tehnologije prihvatljive za većinu korisnika i stoga primenjive u praksi.⁹ S. Anfinnsen (S. Anfinnsen) i ostali ukazuju na prednosti koje elektronski katalog biblioteke sa omogućenom funkcionalnošću obeležavanja objekata za korisnike nosi u odnosu na klasičan elektronski katalog.¹⁰ Komplikovan način uvođenja promena u hijerarhijsku taksonomiju koju koriste klasični elektronski katalogi postaje gorući u današnjem dinamičnom okruženju, a folskonomija koja nastaje zajedničkim radom velikog broja korisnika na obeležavanju objekata pruža jedino realistično rešenje ovog problema.

A. Čua (A. Chua) i D. Go (D. Goh), posle obimnog istraživanja, otkrivaju široku primenu Web 2.0 tehnologija u bibliotekama danas.¹¹ Njihovi nalazi ukazuju na to da se u bibliotekama danas, u odnosu na korisnike, najviše primenjuju blog i RSS tehnologije, instant poruke, postojeći servisi za društveno umrežavanje, viki tehnologije i aplikacije koje omogućavaju obeležavanje. V.V. Pin (W.W. Pin) koristi pojam Novi svetski e-poredak u pokušaju da ilustruje važnost koncepta Biblioteka 2.0.¹² On ukazuje na činjenicu da se navike korisnika ne mogu promeniti i da biblioteke moraju razvijati okruženje koje omogućava

⁹ Gavrilis D., Kakali C., Papatheodorou C., Enhancing library services with Web 2.0 functionalities, *Research and Advanced Technology for Digital Libraries*, 2008, str. 148-159.

¹⁰ Anfinnsena S., Ghineab G., de Cesareb S., Web 2.0 and folksonomies in a library context, *International Journal of Information Management*, in press, 2010.

¹¹ Chua A., Goh D., A study of Web 2.0 applications in library websites. *Library & Information Science Research*, 32, 2010, str. 203-211.

¹² Pin W. W., Library 2.0: The New E-World Order, *Public Library Quarterly*, 27(3), 2008, str. 244-246.

interaktivnost i saradnju sa korisnicima pošto korisnička očekivanja to zahtevaju. Korišćenje servisa Twitter za diseminaciju lista prinova predstavlja inovativan način za unapređenje odnosa sa javnošću biblioteke i istovremenu promociju njenog fonda.¹³ Mogućnosti koje Web 2.0 tehnologije pružaju u oblasti obrazovanja su značajne, a L. Lu (L. Luo) posebno ukazuje na ulogu koju servis YouTube može imati u radu bibliotekara koji edukuju korisnike.¹⁴

Značaj koncepta Biblioteka 2.0 za specijalizovane, posebno visokoškolske biblioteke, razmatra veliki broj autora. J. Kim (Y. Kim) i J. Abas (J. Abbas), na osnovu istraživanja koje je obuhvatilo i visokoškolske biblioteke i njihove korisnike, tvrde da su blog (73%) i RSS (65%) tehnologije u širokoj primeni u visokoškolskim bibliotekama, a da korisnici masovno koriste tehnologiju obeležavanja objekata na internetu.¹⁵ C. Hu (C. Xu) i ostali prezentuju istraživanje koje pokazuje visok stepen rasprostranjenosti Web 2.0 tehnologija u visokoškolskim bibliotekama u saveznoj državi Nju Jork, SAD.¹⁶ Model kojim isti autori opisuju visokoškolsku biblioteku 2.0 obuhvata nove pojmove kao što su: Bibliotekar 2.0, Korisnik 2.0 i Informacija 2.0. C.S. Redden (C.S. Redden) ukazuje na važnost obeležavanja za akademske biblioteke i na potrebu da one iskoriste mogućnosti koje ova tehnologija otvara u oblasti katalogizacije, povezivanja sa korisnicima i obrazovanja u oblasti elektronske pismenosti.¹⁷ Revolucionarne mogućnosti koje se, po ovom autoru, otvaraju za promene u elektronskom katalogu visokoškolske biblioteke, zasnivaju se na

¹³ Rodzvilla J., New Title Tweets: Using Twitter and Microsoft Excel to Broadcast New Title Lists, *Computers in Libraries*, 30(5), 2010, str. 26-30.

¹⁴ Luo L., Web 2.0 Integration in Information Literacy Instruction: An Overview, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(1), 2009, str 32-40.

¹⁵ Kim Y., Abbas J., Adoption of Library 2.0 Functionalities by Academic Libraries and Users: A Knowledge Management Perspective, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(3), 2010, str. 211-218.

¹⁶ Xu C., Ouyang F., Chu H., The Academic Library Meets Web 2.0: Applications and Implications, *The Journal of Academic Librarianship*, 35(4), 2009, str. 324-331.

¹⁷ Redden C., Social Bookmarking in Academic Libraries: Trends and Applications, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(3), 2010, str. 219-227.

moogućnostima da katalogi postanu interaktivni i da omoguće saradnju korisnika i bibliotekara. Potrebno je da bibliotekari iskoriste mogućnosti koje slobodno dostupni servis za obeležavanje pružaju u oblasti grupisanja i organizovanja elektronskih izvora naučnih informacija, dostupnosti ovih servisa sa bilo koje tačke interneta i uključivanja mobilnih tehnologija, tehnologija za signaliziranje (RSS) i mešap tehnologija za podršku povećanoj dostupnosti informacija putem prenosnih uređaja (telefona i PDA uređaja). Važnost primene Web 2.0 tehnologija prilikom implementacije institucionalnih repozitorijuma i mogućnosti koje ove tehnologije pružaju za povećanje broja članova akademske zajednice uključenih u projekat implementacije repozitorijuma prezentuje A. Čočilo (A. Cociolo).¹⁸ On ukazuje na potrebu da institucionalni repozitorijum omogući korisnicima kontrolu nad podacima koje pohranjuju u repozitorijum, zalaže se za primenu sistema obeležavanja, a ne nametnute hijerarhijske taksonomije i smatra da korisnicima treba ukazati puno poverenje, kao i da će uvećani broj korisnika doprineti uvećanju kvaliteta projekta u celini.

Veliko interesovanje autora i različitost aspekata opisanih u radovima koji za osnovnu temu imaju Biblioteku 2.0 svedoči o širokoj primeni u praksi, ali i velikom potencijalu koji postoji za buduće primene u bibliotekama. Web 2.0 tehnologije primenjene ka korisnicima svakako predstavljaju važan aspekt njihove primene u bibliotekama. Međutim, uloga koju ove tehnologije mogu odigrati u povećanju efikasnosti i produktivnosti rada u bibliotekama nameće se možda kao važnija tema, pošto se kvalitetni servisi u okviru koncepta Biblioteka 2.0 korisnicima mogu ponuditi samo na osnovu efikasnog i produktivnog rada zaposlenih u bibliotekama. Primena Web 2.0 tehnologija ka zaposlenima odvija se u okviru koncepta Preduzeće 2.0 čije detalje predstavljamo u narednom delu teksta.

2.2 Preduzeće 2.0

Uvidom u dostupnu literaturu bilo je moguće pronaći samo jedan tekst na srpskom jeziku u kome se eks-

¹⁸ Cociolo A., Can Web 2.0 Enhance Community Participation in an Institutional Repository? The Case of PocketKnowledge at Teachers College, Columbia University, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(4), 2010, str. 304-312.

plicitno pominje koncept Preduzeće 2.0.¹⁹ Zbog toga smatramo da je važno da prezentujemo nešto detaljniji pregled teorijskog okvira koji definiše ovaj vrlo važan, a u našoj zemlji malo poznat koncept.

Pojam Preduzeće 2.0 (*Enterprise 2.0*) opisao je i prvi upotrebio 2006. godine profesor na Harvardskoj poslovnoj školi (*Harvard Business School*) A. Mekafi (A. McAfee).²⁰ On jasno definiše pojam Preduzeće 2.0 kao primenu Web 2.0 tehnologija za postizanje poslovnih ciljeva organizacije u okviru poslovnih procesa. Koncept Preduzeća 2.0 Mekafi osmišljava i strukturira inspirisan primerom prakse, kao što je to slučaj sa gotovo svim menadžment konceptima i teorijama, to jest primenom Web 2.0 tehnologija, pre svega vikijska, u jednoj evropskoj investicionoj banci, u jesen 2005. godine, kada je grupa zaposlenih spontano počela da koristiti ove tehnologije da bi sebi olakšala obavljanje radnih zadataka, a ovo je ubrzo institucionalizovano kroz odluke menadžmenta i podršku za razvoj ove prakse u celoj organizaciji. Mekafi definiše akronim *SLATES*²¹ koji opisuje šest komponenti tehnologija koje čine osnovu koncepta Preduzeće 2.0:

- Pretraživanje (*Search*), da bi bilo koja informaciona platforma bila upotrebljiva ona mora pre svega biti pretraživa,
- Veze (*Links*), pokazale su se kao veoma korisne na internetu određujući svojim intenzitetom kvalitet određenih sadržaja, što u većini intraneta još uvek nije slučaj i ostavlja veliki prostor za unapređenje koje svakako vodi i unapređenju poslovne efikasnosti i smanjenju troškova,
- Autorstvo (*Authoring*), iskustva Web 2.0 tehnologija i alata kao što su blogovi i viki sadržaji pokazuju veliku želju za autorskim izražavanjem velikog broja ljudi. Podstičući autorstvo ove tehnologije podstiču

¹⁹ Sofronijević A., Milićević V., Ilić B., Implikacije novog koncepta Preduzeće 2.0 na savremeni menadžment, *Tehnika – menadžment*, 2010/4, 2010, str. 1- 6.

²⁰ McAfee A., *Enterprise 2.0: The dawn of emergant colalbration*, *MIT Sloan management Review*, 47(3), 2006, str. 21–28.

²¹ McAfee A., *Enterprise 2.0: New Collaborative Tools for Your Organization's Toughest Challenges*, 2009, Kindle izdanje, pozicija 655.

pojedince da daju dodatni individualni (blogovi) ili grupni (viki) doprinos radu organizacije.

- Tagovi (*Tags*), odrednice koje korisnici dodeljuju objektima, kreirajući na taj način metapodatke i gradeći kategorizaciju, poboljšavaju ono na šta se većina korisnika kompanijskih intraneta žali, a to je, pored pretraživosti, upravo loša kategorizacija. Sistem kategorizacije koji na ovaj način nastaje popularno se naziva folksonomija, po engleskoj reči folks – ljudi, ukazujući tako da ona nastaje od dole na gore, to jest da je kreiraju ljudi, za razliku od taksonomije koju kreira stručnjak, odozgo na dole.
- Ekstenzije (*Extensions*), mogućnost da se opisana kategorizacija tagovima učini „pametnom“, to jest da sistem sam, na osnovu iskustava većeg broja korisnika, korisnicima predlaže sadržaje na osnovu izraženih želja.
- Signalizacija (*Signals*), usled prevelike količine podataka potrebno je uvesti mehanizme koji će automatizovati praćenje pojave novih podataka na zadatu temu. Tehnologija RSS omogućava upravo ovo, a danas je ona praktično sastavni deo gotovo svih Web 2.0 sadržaja.

Mekafi primećuje da su do sada razvijene tehnologije, koje možemo karakterisati kao osnovu za izgradnju Preduzeća 2.0, poštovale dva osnovna pravila: jednostavne su za korišćenje i ne nameću korisniku određeni, unapred planirani proces rada ili strukturu i kategorizaciju izlaznih elemenata tog procesa.²² Ova dva vrlo važna pravila predstavljaju revolucionarni iskorak u odnosu na do sada korišćene softverske alate primenjivane u poslovanju organizacija kao što su sistemi za upravljanje znanjem, informacioni portali i intranet, koji su vrlo strukturirani i ostavljaju malo prostora korisnicima da na to utiču. Ova različitost, dalje navodi Mekafi, ne znači da su ove tehnologije inkompatibilne, naprotiv, one se odlično dopunjuju, a starije tehnologije mogu se osvežiti dodavanjem funkcionalnosti preuzetih od tehnologija koje su osnova za izgradnju Preduzeća 2.0. Najzad, Mekafi naglašava važnost menadžera u procesu implementacije novih tehnologija u organizaciji i navodi četiri važna preduslova, čijem kreiranju menadžeri

²² Ibid., pozicija 455.

mogu da doprinesu i na taj način realizuju osnovu za uspeh implementacije tehnologija koje vode Preduzeću 2.0.²³ To su: organizaciona kultura, jedinstvena platforma za realizaciju novih tehnologija, neformalni početak koji sprečava da zaposleni kao korisnici budu ograničeni unapred propisanim normama korišćenja tehnologija i podrška menadžmenta za implementaciju novih tehnologija. Mekafi na kraju upozorava i na dva aspekta koji predstavljaju moguću opasnost prilikom implementacije koncepta Preduzeće 2.0, a to su: da i pored svih napora menadžmenta zaposleni jednostavno neće koristiti tehnologiju koja im je stavljena na raspolaganje i da će tokom uspešne implementacije, u određenom trenutku doći do najrazličitijih problema vezanih za sadržaje koji kreiraju zaposleni. Obe ove opasnosti, suštinski su vezane za pitanje moderiranja sadržaja koje kreiraju korisnici. Ako se sadržaji suviše striktno moderiraju u početku, nastaje problem premalog korišćenja. Ovo primećuje i Mekafi koji sugerise da bi upliv menadžmenta u prvo vreme trebalo da bude minimalan, što po dosadašnjim iskustvima podsticajno deluje na korisnike da se uključe kreiranjem sadržaja, ali dalje upozorava da u fazi kada implementacija uspe, mora doći do povećavanja uloge menadžmenta. Ovo bi bilo analogno iskustvima kojih je mnogo u oblasti platformi i tehnologija za kreiranje Web 2.0 sadržaja, kao što su forumi i blogovi, gde je uloga moderacije nezamenjiva u poodmakloj fazi realizacije i gde, da bi se realizovali novi nivoi kvaliteta sadržaja, moraju biti uspostavljena striktna i formalizovana pravila moderacije sadržaja koje generišu korisnici. Ukoliko moderacija nije izvedena uspešno, primeri prakse pokazuju da kvalitet ne samo da ne raste, već opada.²⁴ Zaključujemo da teorijski okvir koji je Mekafi izneo predstavlja prenošenje zakonitosti, uočenih u već vrlo razvijenoj i za proučavanje zbog toga zahvalnoj oblasti Web 2.0, na oblast primene istih tehnologija u poslovnom okruženju.

Pored doprinosa koji je dao profesor Mekafi i veliki broj drugih autora učestvuje u razvoju teorije i sve boljem sagledavanju prakse u okviru koncepta Pre-

²³ Ibid., pozicija 1605.

²⁴ Sofronijević A., Web 2.0 and librarianship in Serbia: A chance for development or an unknown thing, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*, 1, 2007, str. 15-33.

duzeće 2.0. K. Benet (K. Bennett) i ostali razmatraju važnost društvenih mreža za rad organizacija i zaključuju da je njihova potencijalna uloga u ostvarivanju poslovnih ciljeva danas neobično velika, ali i nedovoljno shvaćena.²⁵ C. Vagner (C. Wagner) i A. Šreder (A. Schroeder) prenose iskustva sakupljena u trideset dve kompanije koje koriste viki tehnologiju da bi unapredili saradnju među zaposlenima.²⁶ Oni zaključuju da viki tehnologija daleko prevazilazi mogućnosti sličnih medijuma namenjenih saradnji i komunikaciji i da njena primena može doneti veliku komparativnu prednost organizacijama koje je prve uspešno implementiraju.

Kroz konkretne primere, M. Džed (M. Jedd)²⁷ pojašnjava šta jeste, a šta nije Preduzeće 2.0. Preduzeće 2.0 obuhvata: interne viki organizacije, kreiranje folksonomije dodelom tagova na nivou organizacije, blogove zaposlenih i društvene mreže u okviru organizacije. Preduzeće 2.0 nije taksonomija koju kontroliše jedno lice ili organizacija, ili potpuno odsustvo taksonomije, zadržavanje informacija za sebe, rad u vakuumu bez deljenja informacija i ideja, zatvoreni sistemi i aplikacije, tradicionalni sistemi za upravljanje dokumentima, elektronska pošta i većina čet aplikacija, intranet, informacioni portali. Pored ove konkretizacije, Džed navodi i rezultate istraživanja koji pokazuju stavove eksperata o tome koji su atributi Preduzeća 2.0: deljenje ideja i informacija u odgovarajućem kontekstu, korišćenje tehnologija kao što su društvene mreže i viki unutar organizacije, transparentnost znanja, otvorenost sistema i aplikacija koja omogućava zaposlenima da lako i direktno daju svoj doprinos kreiranjem sadržaja, a kao najvažniji atribut svakako se izdvaja saradnja među zaposlenima.

Dobar dokaz sve veće utemeljenosti teoretske misli koja prati koncept Preduzeća 2.0 je i širok opseg tema koje se razmatraju u dostupnoj literaturi vezanoj za

²⁵ Bennett K., Pitt M., Owers M., Workplace Impact of Social Networking, in *Proceedings of the 5th Annual BEAN Conference*, 2010, str. 62-74.

²⁶ Wagner C., Schroeder A., Capabilities and Roles of Enterprise Wikis in Organizational Communication, *Technical Communication*, 57(1), 2010, str. 68.

²⁷ Jedd M., AIIM E-doc Magazine, January/February 2008., 10. november 2010.
www.aiim.org/infonomics/IssueView.aspx?ID=49#casestudies

ovu temu. B. Fanning (B. Fanning)²⁸ razmatra značaj ovog koncepta pri razvoju standarda. Ona opisuje primenu viki tehnologije u procesu razvoja standarda za format PDF, tokom koga je ova tehnologija korišćena za održavanje virtuelnih sastanaka i primećuje da je to u velikoj meri unapredilo efikasnost u radu komiteta za pripremu standarda i smanjilo vreme i troškove njegove izrade. H. Koler-Kruner (H. Koler-Kruner)²⁹ podvlači važnost edukacije u procesu implementacije koncepta Preduzeće 2.0 i upozorava da su glavni izazovi za uspeh koncepta u konkretnoj organizaciji organizaciona kultura, poslovna strategija i tehnološka strategija. Korišćenje socijalnih mreža u svrhe regrutovanja novih ljudskih resursa je tema koju razmatraju L. Lider-Čivi (L. Leader-Chivee) i ostali³⁰ u pokušaju da dokažu da upravo ova tehnologija može pomoći da se smanje veliki troškovi koje ova aktivnost nosi.

Zanimljiv je efekat koji sve veća popularnost termina Preduzeće 2.0 ima na razvoj teorijskih ideja menadžmenta. Zapažamo da se u nekoliko radova pokušavaju definisati novi pojmovi sa 2.0 odrednicom. Izdvajamo radove C. Vajlda (C. Wyld)³¹ i M. Porta (M. Porta) i ostalih.³² Vajld u naslovu rada koristi termin Menadžment 2.0, a Porta i ostali Vrednost 2.0.

Važno unapređenje osnovnog koncepta, koji je prezentovao Mekafi, dao je D. Hinklif (D. Hinchliffe)³³ i to putem medijuma koji čini jednu od tehnologija u osnovi koncepta – bloga. On proširuje osnovni akronim *SLATES* koji definiše karakteristike koncepta i

²⁸ Fanning, B., Of Wikis, Blogs, and Tweets: The Use of Enterprise 2.0 in Standards Development, *Infonomics*, July/August 2009.

²⁹ Kohler-Kruner H., Best practices for implementing Enterprise 2.0, *Infonomics*, July/August 2009.

³⁰ Leader-Chivee L., Hamilton B. A., Cowan E., Networking the Way to Success: Online Social Networks for Workplace and Competitive Advantage, *People and Strategy*, 32(4), 2008, str. 41–46.

³¹ Wyld C. D., Management 2.0: a primer on blogging for executives, *Management Research News*, 31(6), 2008, str. 448-483.

³² Porta Ĺ., House B., Buckley L., Blitz, A., Value 2.0: eight new rules for creating and capturing value from innovative technologies, *Strategy & Leadership*, 31(6), 2008, str. 448-483.

³³ Hinchcliffe D., The State of Enterprise 2.0, 22. october 2007. , 14. november 2009. <http://blogs.zdnet.com/Hinchcliffe/?p=143>

predlaže novi – *FLATNESSES*. On dodaje karakteristike društvene važnosti (*Social*), nastajanja šireg okvira na globalnom nivou (*Emergent*), slobodne forme (*Freeform*) i orijentisanosti ka mreži (*Network-oriented*). Hinklif takođe daje pregled stanja koncepta 2007. godine i sažima ga u sedam tačaka ili tvrdnji. „Preduzeće 2.0 će se dogoditi u vašoj organizaciji sa vama ili bez vas“, čime ukazuje na neumitnost širenja tehnologija i stalnu potrebu da se iskoriste njene pozitivne strane i anticipiraju mogućnosti za najefikasniju primenu. „Efektivna primena koncepta obuhvata još tehnologija osim viki i bloga“, tvrdi Hinklif, podvlačeći važnost tagovanja, mešapa i društvenih mreža. Pored ovih tvrdnji izdvaja i potrebu edukacije zaposlenih, kao i činjenicu da je Preduzeće 2.0 pre stanje svesti nego proizvod koji se kupuje.

Prošle, 2009. godine publikovan je rad S. Parutisa (S. Paroutis) i A. Saleha (A. Saleh)³⁴ koji je vrlo važan za razumevanje suštine mehanizama koji omogućuju društvene inovacije odgovorne za nastanak fenomena Web 2.0, bez kojeg nije moguće ni Preduzeće 2.0. Autori istražuju uzroke koji podstiču korisnike da dele znanje korišćenjem Web 2.0 tehnologija. Oni definišu četiri osnovne determinante koje određuju ovaj fenomen. Prethodni period, to jest vreme u kome se posao obavljao na drugi način definišu kao glavnu negativnu determinantu. Očekivani rezultati i percipiranje nagrada predstavlja pokretačku determinantu, a bazira se na iskustvima onih koji se prvi uključuju u procese deljenja znanja i njihovim iskustvima u organizaciji. Percepcija podrške koju za proces deljenja znanja daje menadžment i organizacija kao celina u značajnoj meri utiče na to da li će se zaposleni opredeliti da koriste prednosti novih tehnologija, ako su im ove na raspolaganju. Poverenje, kao poslednja determinanta, govori o veri koju zaposleni imaju u tačnost i preciznost podataka koje drugi zaposleni dele sa njima. Može biti zasnovana na emocijama i razumu, u zavisnosti od ličnih odnosa među zaposlenima i percepcije stručnosti i znanja kojima drugi raspolažu.

³⁴ Paroutis S., Saleh A. A., Determinants of knowledge sharing using Web 2.0 technologies, *Journal of Knowledge Management*, 13(4), 2009, str. 52-63.

U profitnim oblastima privrede veliki broj organizacija implementirao je koncept Preduzeće 2.0. Kompanija *Daimler* pridaje veliku važnost korišćenju blog tehnologija za saradnju zaposlenih, a menadžment ove kompanije agresivno promovise autorstvo zaposlenih i razvijene oblike saradnje koje ova tehnologija omogućava.³⁵ U kompaniji *British Telecom* najviše se koriste prednosti društvenih mreža, a prethodne godine kompanija je pokrenula sopstvenu, internu društvenu mrežu, koja omogućava povezivanje zaposlenih sa istim znanjima i interesovanjima i olakšava uvid u lični doprinos svakog zaposlenog kolektivnom znanju kompanije. Kompanija *Pfizer* je 2006. godine otpočela eksperiment sa konceptom Preduzeće 2.0. Tada je kreirala uslove za stvaranje onlajn zajednice posvećene upravo razvoju strategije za procenu Web 2.0 tehnologija i osnovala laboratoriju za testiranje društvenih tehnologija. U okviru ovih napora, kompanija pokreće društvenu mrežu za sve zaposlene „Pfacebook“ i posebnu društvenu mrežu za zaposlene na poslovima istraživanja i razvoja, na svetskom nivou. Kompanija *Morgan Stanley* takođe je pokrenula projekte implementacije preduzeća 2.0. Više od polovine od njenih 55.000 zaposlenih je mlađa od trideset pet godina i ima velikog iskustva u korišćenju društvenih mreža. Izuzetno brojan tim za informacione tehnologije, koji broji 10.000 zaposlenih, vodi računa da se striktno bezbednosne procedure i praksa implementiraju i u ovom novom virtuelnom okruženju. Trenutno je u upotrebi društvena mreža, koja se koristi kako za komunikaciju među zaposlenima, tako i za komunikaciju sa klijentima.³⁶ Kompanija *British Petroleum* razvila je mešap koji kombinuje satelitske snimke, informacije o vremenu, podatke o okeanima, platformama, cevovodima i drugim resursima da bi pomogao zaposlenima da bolje izađu na kraj s olujama. U okviru kompanije *Motorola* razvijeno je oko 2.600 internih blogova, 3.200 internih vikija, kao i hiljade drugih radnih okruženja. Ulaganje u softver je minimalno, zaposleni vole da se služe ovim alatima, a porast produktivnosti je vrlo veliki.³⁷ Kompanija *Ora-*

³⁵ Hinchcliffe D., *Enterprise 2.0: How Business is transforming in the 21st Century* in: *Enterprise 2.0*, Springer, eds. Eberspächer J., Holtel S., 2010, str. 21-45.

³⁶ Leader-Chivee L., Hamilton B. A., Cowan, E., op. cit., str. 41-46.

³⁷ Lanter, A., *Web 2.0 at work*, *Information Management Journal*, 41(4), 2007, str. 26-27.

cle uvodi karakteristike tehnologija na kojima se zasniva koncept Preduzeće 2.0 u svoj *Fusion middleware 11g* u želji da dodatno diferencira svoju softversku platformu u odnosu na konkurente. Vizija ove kompanije je da omogući korisnicima specifičnu kombinaciju moćnih baza podataka, po kojima je ova kompanija prepoznatljiva, sa korisnicima poznatim tehnologijama kao što su viki, blog, *RSS (Really Simple Syndication)* i društvene mreže. Repozitorijum koji je na raspolaganju korisnicima proizvoda ove kompanije, pored ovih tehnologija, obezbediće i napredne funkcije pretraživanja što će ga učiniti izuzetno pogodnom osnovom za razvoj Preduzeća 2.0.³⁸ D. Klajv (D. Clive)³⁹ prezentuje podatke o tome da sve veći broj banaka koristi Web 2.0 tehnologije, kao što su viki, blog i podkast, da bi ojačale menadžment rizikom i operacije trgovanja i istraživanja tržišta. On navodi primere kompanija *Socialtext Inc.* i *Sungard* koje koriste viki tehnologiju da bi omogućili svojim klijentima da kreiraju i menjaju sadržaje. Kompanija *JP Morgan* koristi optimizator algoritamskog trgovanja, jednu vrstu softverskog alata *Ajax* da bi povećala transparentnost algoritamskog trgovanja. Aplikacije ovog optimizatora koje omogućavaju saradnju nude trgovcima u okviru kompanije da probaju različite načine trgovanja. D. Tapskot (D. Tapscott)⁴⁰ prezentuje slučaj iz prakse kompanije *Siemens*. Ova organizacija je uvođenjem globalne, jedinstvene platforme za saradnju smanjila troškove i povećala efikasnost poslovanja. Svi dokumenti pohranjuju se u jedinstveni repozitorijum u okviru koga su omogućene napredne karakteristike pretrage. U okviru iste platforme omogućeni su različiti oblici saradnje kao što su virtuelni timovi, zajednice za saradnju i ekspertske mreže.

Početak implementacije koncepta Preduzeće 2.0 u bibliotekama razvijenih zemalja prate i prvi teorijski radovi na temu primene Web 2.0 tehnologija u poslovnoj biblioteci. R. Hejstings (R. Hastings) daje prikaz implementacije Google-apps paketa u jednoj biblio-

³⁸ Ferguson R. B., Oracle fuses Enterprise 2.0 middleware, *Eweek*, 2007, 16.

³⁹ Clive D., Enterprise 2.0: the next generation, *Risk magazine*, 1. october 2006., 14. february 2010. www.risk.net/risk/feature/1506521/enterprise-generation

⁴⁰ Tapscott D. *Winning with Enterprise 2.0*, New Paradigm Learning Corporation. 2006.

teci u SAD.⁴¹ On ističe važnost obuke prilikom implementacije Web 2.0 tehnologija u cilju postizanja poslovnih ciljeva biblioteke. M. Briding (M. Breeding) ukazuje na važnost primene društvenih mreža za profesionalno povezivanje bibliotekara i detaljnije opisuje karakteristike društvenih mreža Facebook, LinkedIn i Twitter, koje su važne kada se ovi servisi posmatraju u svetlu implementacije koncepta Preduzeće 2.0.⁴² T. Bardin (T. Bardyn) opisuje probleme sa kojima se suočavaju bibliotekari koji primenjuju blog tehnologiju u okviru procesa implementacije koncepta Preduzeće 2.0.⁴³ Ona ukazuje na važnost koju podrška menadžmenta može da ima za uspešnu implementaciju blog tehnologije, kao i na prednosti koje ovo može da donese za poslovanje biblioteke.

3. Web 2.0 u bibliotekama Srbije

Istraživanje primene Web 2.0 tehnologija u bibliotekama predstavlja vrlo čestu aktivnost u bibliotekama razvijenih zemalja, što možemo zaključiti i na osnovu prethodno prezentovanih izvora. Istraživanje primene Web 2.0 tehnologija u okviru implementacije koncepta Preduzeće 2.0 u bibliotekama još je u začetku i nije u dovoljnoj meri konceptijski uobličeno. Predstavljamo neke rezultate istraživanja sprovedenog u periodu april – jun 2010. godine u bibliotekama Srbije, a prezentovane rezultate ćemo uporediti sa rezultatima tematski sličnog istraživanja koje je takođe sprovedeno ove godine, ali na većem uzorku koji je obuhvatio bibliotekare iz više različitih zemalja.⁴⁴ Istraživanje koje su sproveli R. Šri (R. Shri) i ostali obuhvatilo je 452 ispitanika, iz 43 zemlje, od kojih su 82% bibliotekari, a 18% korisnici biblioteka. Ispitanici su se putem elektronskog upitnika izjasnili

⁴¹ Hastings, R., .A Year With Google Apps, *Computers in Libraries*, 30(4), 2010, str. 12-16.

⁴² Breeding M., Social Networking Strategies for Professionals, *Computers in Libraries*, 29(3), 2009, str. 29-31.

⁴³ Bardyn T.P., Library Blogs: What's Most Important for Success Within the Enterprise?, *Computers in libraries*, 29(6), 2009, str. 12-16.

⁴⁴ Shri R., Kataria S., Paliwal, N., Hopkinson, A., *Acceptance and usage of Web 2.0 Services in Libraries: A Surevey*, in: Proceedings of the 2nd International Symposium on Emerging Trends and Technologies in Libraries and Information Services, ETTLIS, Uttar Pradesh, 2010, str. 69-73.

o svom poznavanju Web 2.0 tehnologija i o njihovoj primeni u bibliotekama.

Istraživanje o primeni Web 2.0 tehnologija u bibliotekama Srbije iz 2010. godine predstavlja nastavak sličnog istraživanja sprovedenog 2007. godine.⁴⁵ Metodologija istraživanja nije promenjena, dok je instrument u formi upitnika modifikovan u manjoj meri, u skladu sa promenama Web 2.0 tehnologija u prethodnom periodu. Istraživanje je prošireno i na studente bibliotekarstva, a obuhvatilo je 42 bibliotekara i 40 studenata bibliotekarstva. Ovo istraživanje je pokazalo da su poznavanje i korišćenje Web 2.0 tehnologija na uzlaznoj liniji među bibliotekarima u Srbiji, dok studenti bibliotekarstva pokazuju zadovoljavajuće poznavanje ove oblasti, i u primeni Web 2.0 tehnologija prednjače u odnosu na bibliotekare. Kao i 2007. godine, najveći broj bibliotekara je upoznat sa postojanjem servisa Youtube i koristi ga, čak 89.5%. Kod studenata bibliotekarstva ovaj procenat iznosi 100%. Sadržaje nekog foruma ili bloga prati 47% bibliotekara, a 50% njih ima otvoren korisnički nalog na nekoj od društvenih mreža. Odgovarajući procenti za studente bibliotekarstva iznose 65% za oba pitanja. Ovi podaci ohrabruju i govore da već sada postoji dobra osnova za dalju implementaciju Web 2.0 tehnologija u bibliotekama Srbije, a da će se baza bibliotekara koji poznaju i primenjuju Web 2.0 tehnologije proširivati i u budućnosti, kada na radna mesta u bibliotekama stupe sadašnji studenti bibliotekarstva. Iz istraživanja koje su sproveli Šri i ostali saznajemo da 83% ispitanika poznaje Web 2.0 tehnologije, a da ih 66% i primenjuje. Kao što vidimo iz ovoga, bibliotekari u Srbiji ne zaostaju značajno u poznavanju i primeni Web 2.0 tehnologija za kolegama u svetu.

Međutim, rezultati koji se odnose na primenu Web 2.0 tehnologija u bibliotekama nisu ovako ohrabrujući. Samo 11% bibliotekara iz Srbije tvrdi da njihova biblioteka učestvuje u moderiranju Web 2.0 sadržaja, 15% njih je predstavilo svoju biblioteku na nekom forumu ili blogu, dok 22% koristi neku od društvenih mreža da bi komuniciralo sa korisnicima. Istovremeno, Šri i ostali su otkrili da je 46% ispitanika koristilo

⁴⁵ Sofronijević A., op. cit., str.30.

Web 2.0 tehnologije u biblioteci. Zaključujemo da je pred menadžmentom biblioteka u Srbiji posao da do sada neiskorišćeni potencijal koji predstavlja znanje zaposlenih o Web 2.0 tehnologijama aktivira i iskoristi za poslovne svrhe.

4. Nova paradigma saradnje u bibliotekama

Kao što smo mogli da vidimo u prethodnim delovima teksta, Web 2.0 tehnologije omogućavaju velike pomake u oblasti saradnje u bibliotekarstvu. Bilo da se ova saradnja odvija među zaposlenima, u okvirima koje opisuje koncept Preduzeće 2.0, bilo da je u pitanju saradnja bibliotekara i korisnika putem implementacije servisa koje karakterišemo kao Biblioteka 2.0, oblici saradnje koje smo do sada opisivali odnose se na saradnju u virtuelnom svetu. Revolucionarnost opisanih inovacija i spektakularnost mogućnosti koje one pružaju učinile su da se fokus pažnje bibliotekarskog sveta potpuno okrenuo virtuelnom svetu, dok je poslovanje biblioteka u fizičkom svetu ostalo pomalo zanemareno. Ovakav razvoj stvari svakako je prirodan i očekivan, ali unapređenja u poslovanju biblioteka, zasnovana samo na pomacima u virtuelnom svetu, imaju svoja ograničenja. S druge strane, navike koje većina korisnika stiče u virtuelnom svetu imaju velikog odraza na ponašanje, očekivanja i percepciju kvaliteta koje korisnici imaju u fizičkom svetu. Nadalje ćemo pod korisnicima podrazumevati sve korisnike poslovnog sistema biblioteke, kako korisnike tako i zaposlene u biblioteci. Unapređenje bibliotečkog poslovanja u fizičkom svetu nije više moguće bez dobrog poznavanja ideja i koncepcija poteklih iz virtuelnog sveta. Takođe, poslovanje biblioteka u fizičkom svetu ne može se više odvojiti od onog u virtuelnom svetu. Ova dva aspekta poslovanja biblioteka nerazdvojivo su povezana i međusobno utiču jedan na drugi u toj meri da značajno lošiji kvalitet poslovanja u jednom neumitno utiče na značajno unazađivanje poslovanja u drugom.

Zbog neraskidive povezanosti poslovanja biblioteka u fizičkom i virtuelnom svetu, a pošto smo prethodno detaljno razmotrili poslovanje biblioteka u virtuelnom svetu, moramo razmotriti i koje su to mogućnosti za unapređenje poslovanja biblioteka u fizičkom svetu. Ove mogućnosti zasnivaju se na društvenim

inovacijama poteklim iz virtuelnog sveta, a koje su nastale zahvaljujući širokoj rasprostranjenosti i uticaju tehnoloških inovacija koje karakterišemo kao Web 2.0 tehnologije. Društvene inovacije obuhvataju, pre svega, navike i ponašanje korisnika, mogli bismo reći jedan novi mentalitet, nastao pod uticajem tehnologija koje omogućavaju, ali i u velikoj meri podstiču, interaktivnost i saradnju. Kao naročito važne za poslovanje biblioteka izdvajamo neke njegove elemente. Uspon individualizama kroz različite mehanizme: stalno i svuda prisutno omogućavanje i podsticanje autorstva, svest o postojanju sopstvenog imidža i individualne slike koju virtuelni svet gradi o pojedincu, izgradnja virtuelnih zajednica i mesto pojedinca u njima, široka dostupnost personalizovanih sadržaja i mogućnosti izbora proizvoda/usluga specijalno prilagođenih uskoj grupi korisnika. „Razmaženost“ korisnika koju izaziva: postojanje mreže kao platforme na kojoj se od korisnika ne zahteva nikakva dodatna aktivnost da bi se unapredili alati i softveri, široka dostupnost besplatnih sadržaja i sadržaja koji se mogu preuzeti bez nadoknade, stalno unapređenje interfejsa koji postaju još intuitivniji i lakši za korišćenje. Stalna dostupnost bogatih baza znanja koje nastaju na osnovu prikupljanja kolektivnog znanja, što je omogućeno mrežnim efektima pa se one stoga nalaze u slobodnom pristupu.

Navešćemo neke mogućnosti za unapređenje poslovanja biblioteka u fizičkom svetu kao podsticaj za dalje razvijanje metoda i tehnika koje bi omogućile interaktivne bibliotečke usluge koje pospešuju saradnju u fizičkom svetu. Prva stvar koju treba imati na umu kada razmišljamo o mogućnostima za unapređenje poslovanja biblioteka u fizičkom svetu jeste kontekst u okviru koga se očekuje saradnja i autorstvo korisnika. Iskustva razvijenih zemalja govore da ovaj kontekst ne sme da ostane slobodan, već da ga treba ograničiti, a kreativnost korisnika usmeriti.⁴⁶ Stoga i ne čudi neuspeh aktivnosti koje u našim bibliotekama imamo u ovom domenu. Knjige utisaka, sandučići za primedbe i sugestije korisnika biblioteka ili pozivi da zaposleni daju ideje za unapređenje poslovanja uglavnom ostaju bez odgovora pošto nude

⁴⁶ Simon N. *Participatory museum*, Kindle izdanje, 2010, pozicija 297.

prazan beli list i očekivanje da korisnici daju potpuno nespontan kreativni doprinos. Takođe, moramo imati na umu da sadržaji koje korisnici kreiraju ne odgovaraju po nivou kvaliteta sadržajima koje kreiraju profesionalci sa dovoljno vremena i velikim resursima na raspolaganju. Stoga je od ključne važnosti način na koji se ovi sadržaji prezentuju.⁴⁷ Doprinos koji korisnici mogu dati prilikom kreiranja novih sadržaja različit je. Velika većina korisnika može dati skroman doprinos u obliku jednostavnih ocena, dok za samo manji broj korisnika možemo očekivati da će dati složeniji doprinos.⁴⁸ Međutim, važno je ne potceniti jednostavne doprinose velikog broja korisnika, pošto oni u zbiru daju jedan novi sadržaj.⁴⁹ Najzad, ako želimo da korisnici učestvuju u kreiranju sadržaja i sarađuju sa drugim, njima nepoznatim korisnicima, moramo obezbediti uslove da prostor institucije, bilo fizički, bilo virtuelni, postane mesto na kome će oni moći da se upuste u društvene odnose.⁵⁰ Navešćemo konkretan primer realizovan u biblioteci Bibliotheek Haarlem Oost iz Holandije.⁵¹ Ova biblioteka je realizovala projekat u kome korisnici obeležavaju knjige koje su pročitali obeležjima kao što su „odlična za decu“, „dosadna“ ili „zabavna“ i na taj način uvećavaju količinu metapodataka o fondu biblioteke istovremeno obezbeđujući i specifičnu preporuku za ostale korisnike. Izazov prilikom osmišljavanja ovog projekta bio je kako smisliti model da korisnici pridružuju obeležja knjigama na jednostavan i lak način. Ideja da korisnici unose obeležja direktno u elektronski katalog biblioteke brzo je odbačena jer je procenjeno da bi se samo mali broj korisnika opredelio da učestvuje u ovoj aktivnosti. Umesto toga, u biblioteci je postavljen veći broj mesta na koje su knjige mogle da se vrate. Svako od ovih mesta nosilo je posebno obeležje. Obeležja koja su korisnici na ovaj način dodeljivali, bibliotekari su unosili u elektronski katalog i na taj način su ona postala dostupna za ostale korisnike. Na ovaj način, osnovna ideja da ko-

⁴⁷ Ibid., pozicija 131.

⁴⁸ Ibid., pozicija 224.

⁴⁹ Ibid., pozicija 251.

⁵⁰ Ibid., pozicija 505.

⁵¹ Ibid., pozicija 202.

risnici obeležavaju knjige pojednostavljivanjem je učinjena prihvatljivom za veliki broj korisnika.

Biblioteke i u fizičkom svetu moraju obezbediti korisnicima personalizovane sadržaje, do kojih se dolazi lako i intuitivno, a ponuđeni sadržaji moraju ispuniti nova očekivanja korisnika. Ovakve zahteve, naravno, nemoguće je ostvariti kroz paradigmu saradnje koja trenutno postoji u bibliotekama i koja „korisnika stavlja u prvi plan“. Stoga nam se i čini da biblioteke gube korak u fizičkom svetu, a bibliotekari se sve više okreću poslovanju u virtuelnom svetu u kome je nova paradigma saradnje mnogo jasnija i prostije se preuzima iz drugih, ne-bibliotečkih oblasti poslovanja.

Kako izgleda nova paradigma saradnje koja je danas potrebna bibliotekarima, a čijom bi se primenom unapredilo ukupno poslovanje jedne biblioteke? Kao prvi element postuliramo ekvivalenciju poslovanja u virtuelnom i fizičkom svetu u smislu mogućnosti koje se nude korisnicima, a u meri i putem metoda i tehnika koje medijumi poslovanja u jednom i drugom svetu omogućavaju. U tom smislu, nadalje govorimo samo o poslovanju u bibliotekama bez posebnog specificiranja da li govorimo o poslovanju u virtuelnom ili fizičkom svetu. Drugi element nove paradigme saradnje predstavlja omogućavanje autorstva korisnika, pri čemu se misli na izgradnju konteksta koji će na najbolji način podstaći što veći broj korisnika na čin kreiranja sadržaja koji doprinose ispunjavanju konvergentnih ciljeva korisnika i institucije. Ovde pod autorstvom smatramo i manje doprinose. Ako je omogućeno obaveštavanje drugih o tome, čak i čin pasivnog konzumiranja sadržaja postaje autorski doprinos. Drugi vidovi autorskih doprinosa mogu biti ocenjivanje u okviru unapred zadate skale ocena, komentarisanje i recenziranje sadržaja. Treći element nove paradigme predstavlja interaktivnost. Svaki vid komunikacije mora se evaluirati, nakon čega sledi reakcija. Ovaj proces se nastavlja sve dok se ne postigne ispunjavanje ciljeva korisnika i institucije, koji kroz ovaj proces moraju konvergirati. Ukoliko ovo nije moguće, proces se prekida na unapred predviđen način. Četvrti element postulira transparentnost informacija u bibliotečkom sistemu poslovanja. Slobodan pristup do sadržaja koje kreiraju korisnici i slobodan pristup do svih raspoloživih podataka do kojih biblioteka ima pristup podrazumeva, pored formalnih

prava pristupa, i lak intuitivni interfejs sa čijim su postojanjem korisnici upoznati, čije osobine poznaju i koji umeju da koriste na optimalan način.

5. Saradnja pri čitanju: Čitanje 2.0 i Usamljeni čitalac

Knjiga kao paradigma sadržaja koji se pasivno prezentuje konzumentu i čitanje kao paradigma intimnog doživljaja i individualnog promišljanja tog sadržaja dugo su smatrani nepromenljivim. Međutim, društvene i tehnološke inovacije opisane konceptom Web 2.0 utiču na promene u procesu čitanja i u doživljavanju pojma knjige.

Promene koje uočavamo nastaju pod uticajem prostih i složenih mehanizama koji karakterišu današnje dinamično, globalizovano okruženje gde se nalaze knjiga i njen čitalac. Proste mehanizme možemo identifikovati kao tehnološke inovacije, koje na jednostavan način uvode nove mogućnosti za korisnike knjige. Sam pasivni čin čitanja knjige, u okruženju koje to omogućava, prerasta u aktivnu ocenu dela, sadržanu u broju čitalaca koji su se opredelili da ga pročitaju. Ocenjivanje knjige unapred definisanim ocenama, obeležavanje knjige, koje umnoženo od strane velikog broja čitalaca kreira folksonomiju, recenziranje knjiga od strane čitalaca, diskusije koje se o knjizi vode, ne na ograničenom prostoru kulturnih rubrika, rezervisanom za mišljenja pojedinaca, već na neograničenom virtuelnom prostoru blogova i foruma predstavljaju još neke od tehnoloških inovacija koje otvaraju nove horizonte čitaocima. Složeni mehanizmi koji utiču na promenu knjige i njenog čitanja proističu iz društvenih inovacija. Mesta na kojima potencijalni čitalac boravi, bilo u virtuelnom ili fizičkom prostoru, u velikoj meri utiču na proces čitanja, ali i na sam fizički pojavni oblik knjige. Promenjene navike koje čitaoci razvijaju pod uticajem društvenih inovacija mogu se odnositi kako na novu percepciju obima i sadržaja dela, tako i na poželjne fizičke karakteristike knjige kao objekta. I najzad, možda i najvažnije, očekivanja koja čitaoci imaju od samog procesa čitanja u velikoj meri zavise od društvenih inovacija. Kao što smo ranije zaključili, ove inovacije modeluju novi mentalitet korisnika, u ovom konkre-

tizovanom slučaju čitalaca, pa se i njihova očekivanja menjaju u skladu s tim.

Uređaji i softverski alati koji omogućavaju čitaocima da realizuju potrebe proizašle iz opisanih inovacija danas su u sve široj primeni u razvijenim zemljama. Uređaji svrstani u kategorije čitača elektronskih knjiga i tabličnih računara omogućavaju čitanje na svim mestima, i u svako vreme, a sistemi u čijim okvirima funkcionišu trebalo bi ili će u bliskoj budućnosti omogućiti i čitanje svih sadržaja. Softverski alati kao što su Inkling i Vital Source Bookshelf, funkcionalnosti, kao što su Popular highlights i deljenje beležaka i obeleženih delova teksta preko socijalnih mreža, dostupne na uređaju Kindle 3, ali i kompletna ideologija društvenog čitanja koju pod imenom weReader prezentuje kompanija *Copia*, predstavljaju komplement pomenutih klasa uređaja, koji čini realnim koncept novog čitanja. Ovaj novi koncept definišemo kao Čitanje 2.0. Pre nego što ga bliže definišemo, radi pojašnjenja i što jasnijeg razgraničenja procesa koje opisujemo, uvešćemo njegov opozit, koncept Usamljenog čitaoca.

Usamljeni čitalac predstavlja pasivnog konzumenta sadržaja, koji taj sadržaj isključivo intimno doživljava i individualno promišlja. Usamljeni čitalac vodi dijalog sa autorom dela putem sadržaja dela koje predstavlja medijum komunikacije. Ovakav dijalog nije interaktivan pošto autor nije u prilici da delo osvežava, bez obzira na reakcije čitaoca. Ovakav proces čitanja možemo nazvati i tradicionalnim čitanjem, a medijum koji gotovo asocijativno sa njim povezujemo je knjiga u formi kodeksa.

Bez želje da omalovažimo ovaj koncept čitanja, definišemo ga u svrhu razgraničenja sa konceptom Čitanje 2.0. Ovaj koncept nudi svima dobro poznate prednosti. Danas, ove prednosti moramo porediti sa prednostima koje nosi koncept Čitanje 2.0, kako bismo bili u prilici da donesemo informisanu odluku za koji ćemo se koncept čitanja u kojoj situaciji opredeliti.

Čitanje 2.0 predstavlja proširenje skupa karakteristika kojima smo opisali Usamljenog čitaoca. Čitanje 2.0 u odnosu na Usamljenog čitaoca karakterišu interaktivnost i saradnja. Interaktivnost u čitanju se realizuje kroz dopunu sadržaja putem formi kao što

su zabeleške i dopisivanje, a koje su omogućene na lak i jednostavan način. Ovo im daje novi kvalitet u poređenju sa onim što se moglo realizovati olovkom na knjigama u kodeks formatu. Interaktivnost obuhvata i nove mogućnosti izmene teksta, bilo kroz forme prerade, bilo kroz, za sada, eksperimentalne forme kreiranja sadržaja preko unapred pripremljenih scenarija. Saradnja se odvija putem preporučivanja sadržaja i kroz kreiranje dodatnih sadržaja. Preporučivanje sadržaja obuhvata ocene, obeležavanje delova teksta, informaciju o broju čitalaca određenog dela, dok dodatne sadržaje nalazimo u formi recenzija i diskusija. Saradnja i interaktivnost u čitanju postoje, naravno, samo uz uslov da su navedeni elementi dostupni široj grupi čitalaca, na lak način, putem jednostavnog interfejsa.

Opisani koncepti treba da nam pomognu da shvatimo prednosti koje donose tehnološke i društvene inovacije za proces čitanja i promene kojima ove inovacije utiču na menjanje knjige kao medijuma.

6. Zaključak

Implementacija nove paradigme saradnje, o čijoj neophodnosti govorimo, može delovati komplikovano i zahtevno, a samim tim se mogu javiti i sumnje u potrebu realizacije tako složenog zadatka. Da bismo dodatno ilustrovali potrebu unapređenja poslovanja u bibliotekama, kroz implementaciju nove paradigme saradnje, opisali smo ukratko promene koje društvene i tehnološke inovacije unose u specifičnu oblast čitanja. Opis ovih promena, nadamo se, dovoljno je ilustrativan da bi mogao da posluži kao poziv da se ulože dodatni napor da se unapredi poslovanje biblioteka i da se ono uskladi sa promenama u njihovom okruženju. Alate za unapređenje poslovanja biblioteka nalazimo u okviru koncepta Biblioteke 2.0 i Preduzeće 2.0, a njihova puna implementacija treba da omogući da zaživi nova paradigma saradnje kojoj težimo u bibliotekama.

LITERATURA:

- Anfinnsena S., Ghineab G., de Cesare S., Web 2.0 and folksonomies in a library context, *International Journal of Information Management*, in press, 2010.
- Bardyn T.P., Library Blogs: What's Most Important for Success Within the Enterprise?, *Computers in Libraries*, 29(6), 2009, str. 12-16.
- Bennett K., Pitt M., Owers M., Workplace Impact of Social Networking, in *Proceedings of the 5th Annual BEAN Conference*, 2010, str. 62-74.
- Breeding M., Social Networking Strategies for Professionals, *Computers in Libraries*, 29(3), 2009, str. 29-31.
- Clive D., Enterprise 2.0: the next generation, Risk magazine, 1. october 2006., 14. february 2010, 20.09.2010.
[www..risk.net/risk/feature/1506521/enterprise-generation](http://www.risk.net/risk/feature/1506521/enterprise-generation)
- Cocciolo A., Can Web 2.0 Enhance Community Participation in an Institutional Repository? The Case of Pocket-Knowledge at Teachers College, Columbia University, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(4), 2010, str. 304–312.
- Chua A., Goh D., A study of Web 2.0 applications in library websites. *Library & Information Science Research*, 32, 2010, str. 203–211.
- Davis I. *Talis, Web 2.0 and All That*. 4. july 2005., 17. february 2010, 20.09.2010.
<http://blog.iandavis.com/2005/07/talis-web-20-and-all-that>
- Fanning B., Of Wikis, Blogs, and Tweets: The Use of Enterprise 2.0 in Standards Development, *Infonomics*, July/August 2009.
- Ferguson R. B., Oracle fuses Enterprise 2.0 middleware, *Eweek*, 2007, 16.
- Gavrilis D., Kakali C., Papatheodorou C., Enhancing library services with Web 2.0 functionalities, *Research and Advanced Technology for Digital Libraries*, 2008, str. 148-159.
- Hastings R., .A Year With Google Apps, *Computers in Libraries*, 30(4), 2010, str. 12-16.
- Hinchcliffe D., The State of Enterprise 2.0, 22. October 2007. , 14. november 2009, 20.09.2010.
<http://blogs.zdnet.com/Hinchcliffe/?p=143>
- Hinchcliffe D., Enterprise 2.0: How Business is transforming in the 21st Century in: *Enterprise 2.0*, Springer, eds. Eberspächer J., Holtel S., 2010, str. 21-45.
- IDC, 2010 Digital Universe Study, may 2010., 14. september 2010, 20.09.2010.
http://gigaom.files.wordpress.com/2010/05/2010-digital-universe-iview_5-4-10.pdf

Habib M., *Toward Academic Library 2.0: Development and Application of a Library 2.0 Methodology*, A Master's Paper for the M.S. in L.S degree, School of Information and Library Science of the University of North Carolina at Chapel Hill, Chapel Hill, North Carolina, USA, 2006.

Jedd M., AIIM E-doc Magazine, January/February 2008., 10. november 2010, 20.09.2010.

www.aiim.org/infonomics/IssueView.aspx?ID=49#casestudies

Kohler-Kruner H., Best practices for implementing Enterprise 2.0, *Infonomics*, July/August 2009.

Kim Y., Abbas J., Adoption of Library 2.0 Functionalities by Academic Libraries and Users: A Knowledge Management Perspective, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(3), 2010, str. 211–218

Lanter, A., Web 2.0 at work, *Information Management Journal*, 41(4), 2007, str. 26-27.

Leader-Chivee L., Hamilton B. A., Cowan E., Networking the Way to Success: Online Social Networks for Workplace and Competitive Advantage, *People and Strategy*, 32(4), 2008, str. 41–46.

Levine J., Hello, Library 1.0 World!, 10. october 2005., 17. february 2010, 20.09.2010.

www.alatechsource.org/blog/2005/10/hello-library-10-world.html

Library planet. Longing for Library 1.0. 30. july 2007., 16. march 2008, 20.09.2010.

<http://www.libraryplanet.com/2007/07/30/longing>

Luo L., Web 2.0 Integration in Information Literacy Instruction: An Overview, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(1), 2009, str 32–40.

Maness J., Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries, *Webology*, 3 (2), 2006.

McAfee A., Enterprise 2.0: The dawn of emergant collaboration, *MIT Sloan management Review*, 47(3), 2006, str. 21–28.

McAfee A., *Enterprise 2.0: New Collaborative Tools for Your Organization's Toughest Challenges*, 2009, Kindle izdanje.

O'Reilly T., *What Is Web 2.0*. 30. september 2005., 3. october 2009, 20.09.2010.

<http://www.oreilynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html#mememap>

Paroutis S., Saleh A. A., Determinants of knowledge sharing using Web 2.0 technologies, *Journal of Knowledge Management*, 13(4), 2009, str. 52-63.

Pin W. W., Library 2.0: The New E-World Order, *Public Library Quarterly*, 27(3), 2008, str. 244 – 246.

- Porta I., House B., Buckley L., Blitz, A., Value 2.0: eight new rules for creating and capturing value from innovative technologies, *Strategy & Leadership*, 31(6), 2008, str. 448-483.
- Redden C., Social Bookmarking in Academic Libraries: Trends and Applications, *The Journal of Academic Librarianship*, 36(3), 2010, str. 219–227.
- Rodzvilla J., New Title Tweets: Using Twitter and Microsoft Excel to Broadcast New Title Lists, *Computers in Libraries*, 30(5), 2010, str. 26-30.
- Shri R., Kataria S., Paliwal, N., Hopkinson, A., *Acceptance and usage of Web 2.0 Services in Libraries: A Surevey*, in: Proceedings of the 2nd International Symposium on Emerging Trends and Technologies in Libraries and Information Services, ETTLIS, Uttar Pradesh, 2010, str. 69-73.
- Simon N., *Participatory museum*, Kindle izdanje, 2010.
- Sofronijević A., Web 2.0 and librarianship in Serbia: A chance for development or an unknown thing, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*, 1, 2007, str. 15-33.
- Sofronijević A., Milićević V., Ilić B., Implikacije novog koncepta Preduzeće 2.0 na savremeni menadžment, *Tehnika – menadžment*, 2010/4, 2010, str. 1- 6.
- Tapscott D., *Winning with Enterprise 2.0*, New Paradigm Learning Corporation, 2006.
- Xu C., Ouyang F., Chu H., The Academic Library Meets Web 2.0: Applications and Implications, *The Journal of Academic Librarianship*, 35(4), 2009, str. 324–331.
- Wagner C., Schroeder A., Capabilities and Roles of Enterprise Wikis in Organizational Communication, *Technical Communication*, 57(1), 2010, str. 68.
- Wikipedia, Library_ 2.0, february 2010., 17. february 2010, 20.09.2010.
http://en.wikipedia.org/wiki/Library_2.0
- Wyld C. D., Management 2.0: a primer on blogging for executives, *Management Research News*, 31(6), 2008, str. 448-483.

Adam Sofronijević
University Library *Svetozar Marković*, Belgrade

NEW COLLABORATION PARADIGM FOR LIBRARIES: BEYOND WEB 2.0

Abstract

The Library 2.0 concept defines the user oriented implementation of Web 2.0 technologies in libraries. The use of

the latter for business oriented purposes in libraries is yet to reach its full potential, and is developing as a part of the Enterprise 2.0 concept. The paper presents a theoretical basis for both concepts, as well as some of the results of the survey of Web 2.0 implementation in Serbian libraries. Application of technological and social innovations described by Library 2.0 and Enterprise 2.0 concepts is a part of the process of virtualization of library operations. The paper highlights the urgent need for the creation of a new collaboration paradigm for libraries, one that will not only include virtual collaboration with patrons and among employees but also the cooperation within physical space of the library. The importance of the convergence of virtual and physical operations of a library is stressed, and the possibilities for improvement of library operations in the physical world brought about by extensive social innovations originating in the virtual world are presented. In order to further illustrate these aspects the paper introduces concepts of the Solitary Reader and Reading 2.0 and discusses collaboration in the reading process.

Key words: *Web 2.0, Library 2.0, Enterprise 2.0, library cooperation, Solitary reader, Reading 2.0.*

TAMARA BUTIGAN-VUČAJ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 026:004
002.63:1007:004

DIGITALNA TVRĐAVA: NACIONALNA STRATEGIJA DIGITALIZACIJE U SRBIJI

Sažetak: *Digitalizacija nacionalne baštine predstavlja složen proces koji zahteva sistematičnost na svim nivoima odlučivanja, kao nužnost za logičan i ravnomeran razvoj nacionalnog projekta digitalizacije. Tu sistematičnost bi trebalo da obezbedi dobra nacionalna strategija digitalizacije. Da li postoji nešto što može da inspiriše na brže donošenje ovakvog dokumenta i postoje li prepreke na tom putu? Odgovor će biti potražen u dosadašnjim naporima uloženim u strategiju digitalizacije u Srbiji, u preporukama Evropske unije u ovoj oblasti, među primerima dobre prakse u zemljama u okruženju koje imaju neku vrstu nacionalnog programa digitalizacije, ali i u polemikama o održivosti strategije. Trenutno stanje stvari u Srbiji potvrđuje da neorganizovana i nesistematska digitalizacija i nizanje pojedinačnih zatvorenih projekata, dugoročno ne daje rezultate koji bi se mogli postići jasnom politikom i sistematskim pristupom digitalizaciji. S druge strane, donošenje nacionalne strategije digitalizacije liči na osvajanje dobro utvrđene tvrđave.*

Ključne reči: *digitalizacija, nacionalna strategija, Ministarstvo kulture, Nacionalni centar za digitalizaciju*

Više od jedne decenije se u Srbiji odvija digitalizacija kulturne i naučne baštine. Bilans je: mnogo samostalnih projekata, među kojima uglavnom nije uspostavljena saradnja. Jedan od najvećih projekata digitalizacije kulturne baštine na nacionalnom nivou je onaj Narodne biblioteke Srbije, pod nazivom Digitalna Narodna biblioteka Srbije (<http://www.digital.nb.rs/>), sa preko 100 digitalnih zbirki i kontinuiranim raz-

vojem počev od 2003. godine. Pored digitalnih zbirki Narodne biblioteke Srbije, ova biblioteka uključuje i digitalne zavičajne zbirke javnih biblioteka u Srbiji. Paralelno, više od osam godina traje inicijativa za osnivanjem Nacionalnog centra za digitalizaciju (NCD – <http://www.ncd.org.rs/>), koju su pokrenule naučne i kulturne institucije, ali on nikada nije zvanično formiran. Ipak, u okviru inicijative, redovno su održavane godišnje nacionalne konferencije o digitalizaciji nacionalne baštine, koje su često prerastale u međunarodne, a pokrenut je i časopis *Pregled nacionalnog centra za digitalizaciju*. Kroz konferencije i časopis registrovani su gotovo svi naponi na digitalizaciji baštine kako u državnom, tako i u privatnom sektoru. Sa liste značajnih aktera pokreta digitalizacije u Srbiji ne treba izostaviti Centar za digitalnu arheologiju (<http://cda.imped.net/>) na Filozofskom fakultetu i Centar za digitalne humanističke nauke (<http://humanistika.org/>). S druge strane, imamo nekoliko ozbiljnih pokušaja da se donese dokument nacionalne strategije digitalizacije, u čemu je Ministarstvo kulture Republike Srbije igralo i igra važnu ulogu. Sve to govori da se izvesna energija i resursi ulažu u politiku nacionalne digitalizacije, ali očigledno da je to nedovoljno ili se jednostavno ne prepoznaje imperativ donošenja jednog ovakvog dokumenta. Koliko je zaista daleko strategija od nas danas i da li smo sami na toj udaljenosti?

Ali pre svega: zašto je neophodna nacionalna strategija digitalizacije u ovoj oblasti? Da bi se na jednom mestu definisali ciljevi nacionalnog projekta digitalizacije kulturne i naučne baštine, sadržaj i preduslovi za njegovu realizaciju. Nacionalna strategija bi trebalo da bude ključna podrška sistematičnom i ujednačenom pristupu digitalizaciji nacionalne baštine i osnova za kreiranje dugoročne politike digitalizacije baštine jedne zemlje. Ovaj strateški dokument trebalo bi da postavi osnovu za razvoj pojedinačnih programa i projekata digitalizacije nacionalne baštine, doprinoseći razvoju digitalne kulture i informacionog društva. Na ovaj način bi se obezbedilo stabilno finansiranje programa i projekata digitalizacije, što bi smanjilo neizvesnost za budućnost mnogih malih projekata, kao i *ad hoc* pristup i način sprovođenja ovih projekata. S druge strane, strategija bi obezbedila da se novac poreskih obveznika troši na najekonomičniji mogući način tako što bi se izbegli digitalni duplikati i

postigla kompatibilnost digitalnih izvora, jer ipak očekujemo da bi javne ustanove trebalo da budu finansijski odgovorne. I konačno, strategija bi trebalo da dovede do većih nacionalnih projekata, po pravilu uspešnijih od manjih projekata, kojih ima mnogo i svaki iznova pronalazi različite odgovore na ista pitanja.

Prvi pokušaj stvaranja nacionalne strategije digitalizacije u Srbiji započeo je u Ministarstvu kulture tokom 2007. godine. Na inicijativu tadašnjeg pomoćnika ministra kulture za zaštitu kulturne baštine po prvi put je oformljena Radna grupa za digitalizaciju kulturnog nasleđa¹ na osnovu činjenice da je digitalizacija proglašena prioritetom Ministarstva kulture za period 2008-2011. To je praćeno sledećim tekstom: „Digitalizacija je definisana kao jedan od prioriteta delovanja Ministarstva kulture u periodu 2008-2011. godine. Imajući to u vidu, Ministarstvo je formiralo Radnu grupu za digitalizaciju kulturnog nasleđa čiji je zadatak da sastavi tekst Nacrta *Nacionalne strategije za digitalizaciju kulturnog nasleđa* i pratećeg Akcionog plana. Radna grupa će takođe dati svoj doprinos definisanju okvira nacionalnog standarda digitalizacije i dati Ministarstvu kulture svoj predlog liste prioriteta.“ Radna grupa je brojala dvadeset članova, koordinator i sekretar bili su iz Sektora za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, a članovi su bili stručnjaci okupljeni oko Nacionalnog centra za digitalizaciju, ali i mnogi direktori institucija kulture iz Beograda i Novog Sada. Radna grupa je bila prilično brojna za pisanje dokumenta strategije, tako da je napravljena uža grupa od tri člana koji su direktno bili angažovani na ovom poslu. Prvi predlog strategije završen je u leto 2008. godine. Ovaj predlog je ostao bez ikakvih komentara ili reakcije. Njegova je sudbina okončana na jednom od hard diskova Ministarstva. Sa kadrovskim promenama u Sektoru za zaštitu kulturne baštine prestala je da postoji Radna grupa, iako informacije o njoj i dalje stoje na veb prezentaciji Ministarstva, što neupućenima može da deluje zbunjujuće. Tokom 2009. godine, više puta su stizale informacije iz Sektora za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture da se radi na dokumentu nacionalne strategije digitalizacije, ali očito taj posao još uvek

¹ Radna grupa za digitalizaciju kulturnog nasleđa, 18. avgust 2010., <http://www.kultura.gov.rs/?jez=sc&p=633>

nije okončan. Na izmaku 2010. godine, stanje je i dalje slično, uz upitanost da li je digitalizacija i dalje prioritet Ministarstva kulture Srbije.

Ideja o formiranju Nacionalnog centra za digitalizaciju pojavila se 2002. godine, reklo bi se u pravo vreme, jer je tada u Srbiji digitalizacija bila gotovo apstraktni pojam. Ideja o formiranju nacionalnog centra je nastala u naučnim krugovima, tokom angažovanja na tehnološkim projektima Ministarstva za nauku i tehnologiju, koji su za cilj imali razvoj i primenu novih tehnologija.² Osnivanje Centra bi zadovoljilo dva značajna zahteva digitalizacije: sveobuhvatnost i kontinuiranost procesa, pri čemu se sveobuhvatnost odnosi na uključivanje što šireg kruga institucija iz kulture i nauke u proces, a kontinuiranost bi smanjila broj jednokratnih i zatvorenih projekata u korist velikog nacionalnog projekta digitalizacije. Najvažniji zadaci Centra bili bi koordinacija rada i protok ideja među ustanovama koje se bave digitalizacijom baštine, praćenje standarda u oblasti digitalizacije, stručne obrade, čuvanja i prezentacije kulturne i naučne baštine, koordinacija sprovođenja akcionog plana nastalog iz nacionalne strategije, briga o dugotrajnom očuvanju digitalnih informacija.³ Institucije koje su pokrenule inicijativu nalaze se sa obe strane procesa digitalizacije, tu su nacionalne ustanove kulture, kao čuvari baštine na jednoj, i naučne institucije kao poznavaoци informacionih tehnologija neophodnih za sprovođenje digitalizacije, na drugoj strani. Lista je otvorena, a trenutno uključuje sledeće institucije: Arheološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Arhiv Srbije, Jugoslovensku kinoteku, Matematički institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Matematički fakultet u Beogradu, Narodnu biblioteku Srbije, Narodni muzej u Beogradu i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. U okviru NCD-a, realizovan je projekat *Elektronskog kataloga nepokretnih spomenika kulture u Srbiji* (<http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/>),

² Ognjanović Z., Nacionalni centar za digitalizaciju, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 1, Beograd 2003, str. 3, 18. avgust 2010., <http://elib.mi.sanu.ac.rs/files/journals/ncd/1/d002download.pdf>

³ Ognjanović Z., Nacionalni centar za digitalizaciju, godina prva, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 2, Beograd 2003, str. 5, 18. avgust 2010., <http://elib.mi.sanu.ac.rs/files/journals/ncd/2/d002download.pdf>

kao i projekat digitalne matematičke biblioteke elektronskih knjiga (<http://elib.matf.bg.ac.rs:8080/virlib/>), čiji je glavni nosilac Matematički fakultet u Beogradu.

Inicijativa za formiranjem Nacionalnog centra za digitalizaciju nije ostvarena, možda delimično zato što je gravitirala ka dva ministarstva – za kulturu i nauku. U međuvremenu je oformljeno i Ministarstvo za telekomunikacije i informaciono društvo, koje je danas možda najsposobnije i najzainteresovanije za donošenje nacionalne strategije digitalizacije baštine. To je ujedno i ministarstvo koje donosi strateške dokumente koji stvaraju neophodne preduslove i okruženje za nacionalnu politiku digitalizacije. Na Ministarskoj konferenciji o razvoju informacionog društva u jugoistočnoj Evropi u Sarajevu 2007. godine, upravo je ministarka za telekomunikacije i informaciono društvo, u ime srpske Vlade, potpisala *eSEE Agendu+ za razvoj informacionog društva u Jugoistočnoj Evropi od 2007. do 2012. godine*, regionalni plan aktivnosti, kojim je predviđen i razvoj digitalnih biblioteka u Srbiji. Na ovaj način je Srbija prihvatila i 2010⁴ inicijativu kao opšti okvir za razvoj informacionog društva. Vlada Srbije donela je Akcioni plan za sprovođenje prioriteta iz *eSEE Agende* u jesen 2009. godine.⁵ Usledila je serija okruglih stolova koji su za cilj imali razmatranje postojećih državnih strategija u oblasti razvoja informacionog društva. Jedan od njih je bio posvećen podsticanju razvoja elektronskog sadržaja i zaštite kulturnog nasleđa u digitalnom dobu, na kome je bilo reči i o strategiji digitalizacije. Naime, ovaj Akcioni plan predviđa „Utvrđivanje politike i stvaranje okvira interoperabilnosti za sprovođenje procesa digitalizacije kulturnog nasleđa“. Akcionim

⁴ Strategija i2010 – Evropsko informaciono društvo za rast i zapošljavanje – jedan je od osnovnih strateških dokumenata u oblasti informacionog društva, koji definiše tri prioriteta: stvaranje jedinstvenog evropskog informacionog prostora koje promoviše otvoreno i konkurentno evropsko tržište; jačanje inovacija i investicija u oblasti istraživanja informaciono-komunikacionih tehnologija s ciljem privrednog rasta i otvaranja novih radnih mesta i stvaranje inkluzivnog evropskog informacionog društva koje je u skladu sa održivim razvojem i u prvi plan stavlja bolje javne servise i kvalitet života.

⁵ Akcioni plan za sprovođenje eSEE Agende+ do 2012., 20. avgust 2010., <http://www.mtid.gov.rs/upload/documents/propisi/strategije/Akcioni%20plan%20za%20realizaciju%20eSEE%20Agende%20plus.pdf>

planom je predviđena i izrada Strategije digitalizacije kulturnog nasleđa i Akcionog plana za njeno sprovođenje i to do kraja 2010. godine. Kao nosioci ove aktivnosti navedeni su: Ministarstvo kulture, Ministarstvo za telekomunikacije i informaciono društvo i Narodna biblioteka Srbije. U leto 2010. godine, a na osnovu gore pomenutog Akcionog plana, Vlada Srbije usvojila je Strategiju razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine,⁶ što je druga strategija ove vrste, prva je bila doneta 2006. godine. Strategija definiše prioritete u raznim oblastima razvoja informacionog društva. Jedan od prioriteta jesu digitalni sadržaji u okviru oblasti: IKT⁷ u obrazovanju, nauci i kulturi. Novu Strategiju razvoja informacionog društva pratiće Akcioni plan za njeno sprovođenje, koji još uvek nije usvojen.

Evropska unija činila je i čini izvesne napore da uredi svet digitalnih biblioteka kroz više dokumenata. Među prve i najviše citirane spadaju *Principi iz Lunda*, od 4. aprila 2001. godine, koji su kasnije razvijeni u *Akcionim plan iz Lunda*, a insistiraju na uspostavljanju evoluirajućeg foruma za koordinaciju, na podršci evropskom pogledu na politiku i program digitalizacije, na razvijanju mehanizama za širenje dobrih praksi i na evropskoj saradnji.⁸ U broju 1/2006 *Glasnika Narodne biblioteke Srbije* u okviru temata o Evropskoj biblioteci objavljeno je više dokumenata i preporuka Evropske unije na polju digitalizacije. Tako Preporuke Komisije Evropske unije o digitalizaciji⁹ ističu potrebu za usaglašenim radom na digitalizaciji i to kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Isti dokument preporučuje zemljama članicama Evropske unije uspostavljanje nacionalne strategije za dugotrajno očuvanje digitalnih objekata. Dugotrajno očuvanje svakako prati digitalizaciju i predstavlja

⁶ Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine, 20. avgust 2010., <http://www.mtid.gov.rs/upload/documents/propisi/strategije/strategija-id-2020.pdf>

⁷ IKT – Informaciono-komunikacione tehnologije.

⁸ The Lund Principles, the Lund Action Plan and its current successor, 24. avgust 2010., <http://cordis.europa.eu/ist/digicult/lund-principles.htm>

⁹ Preporuke Komisije Evropske unije o digitalizaciji i onlajn dostupnosti kulturnih dobara i digitalnoj zaštiti, 24. avgust 2006, 585/EC, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1/2006, Beograd, str. 57, 24. avgust 2010., http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1809

izazov sam po sebi u celom svetu, a za cilj ima da obezbedi što trajniju dostupnost digitalnim dokumentima koje kreiramo sada.

Drugi dokument kroz zaključke Saveta Evropske unije o digitalizaciji¹⁰ poziva države članice unije da osnaže nacionalne strategije i ciljeve na polju digitalizacije i zaštite u domenu digitalnog i to kroz sledeće aktivnosti:

- izrada i ažuriranje planova i nacionalnih strategija na polju digitalizacije kulturnih dobara;
- uspostavljanje nacionalnih strategija za dugotrajno čuvanje i skladištenje digitalnih informacija;
- razvoj kvantitativnih i kvalitativnih ciljeva, uključujući zajedničko finansijsko planiranje za više godina, u pogledu skladištenja, digitalizacije i onlajn pristupa kulturnim dobrima i njihovoj dugotrajnoj zaštiti;
- istraživanje, i gde je to moguće, uspostavljanje i promovisanje javno-privatne saradnje na polju digitalizacije.

I pored ovoga, mali je broj čak i zemalja članica Evropske unije, koje su donele dokumente vezane za nacionalnu strategiju digitalizacije i počele sa njihovim sprovođenjem. Geografski i kulturološki najbliži primer dobre prakse u ovoj oblasti jeste primer Hrvatske. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske donelo je 2006. godine Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe.¹¹ U suštini se radi o veoma konkretnom programskom dokumentu koji sadrži niz smernica, uputstava, čak i tabele finansija, što je najbolji način da jedno ministarstvo unapredi aktivnost kod pripadajućih institucija. O rezultatima ovih napora svedoči portal Hrvatska kulturna baština (<http://www.kultura.hr>), gde se može videti koliko je biblioteka, arhiva i muzeja radilo na digitalizaciji građe, ali ne i sami digitalni objekti i

¹⁰ Zaključci Saveta Evropske unije o digitalizaciji i onlajn dostupnosti kulturnih dobara i o digitalnoj zaštiti 2006/C 297/01, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1/2006, Beograd, str. 63, 24. avgust 2010., <http://nb.rs/publications/publication.php?id=14119>

¹¹ Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe, 24. avgust 2010., <http://www.kultura.hr/hr/content/download/590/7857/file/nacprogramdigit.pdf>

zbirke, što je manjkavost portala u prvom redu. Ali činjenica da postoji godišnji nemali budžet namenjen isključivo digitalizaciji, garantuje ravnomeran razvoj digitalnih zbirki i veština u svim sektorima kulturne baštine.

Od nacionalnih programa digitalizacije, mnogo su češći strateški dokumenti vezani za razvoj digitalnih biblioteka, koje mahom donose nacionalne biblioteke. Takav je slučaj u Sloveniji, gde je na snazi strategija razvoja slovenačke digitalne biblioteke (dlib.si), za period od 2007. do 2010. godine, koji je donela Narodna i univerzitetska biblioteka u Ljubljani.¹² U ovom dokumentu se govori o koncepciji sveobuhvatne digitalne biblioteke Slovenije, konkretnoj organizacionoj strukturi za podršku digitalnoj biblioteci, sa akcentom na poboljšanje kvaliteta ovog servisa. U dokumentu je istaknuto uverenje da je digitalna biblioteka u otvorenom pristupu značajna potpora razvoju informacionog društva i demokratije.

U širim evropskim okvirima svakako ima primera dobre prakse, ali je činjenica da se češće nailazi na teoretske rasprave o nacionalnoj strategiji digitalizacije nego na same dokumente. Koje su najčešće, već prepoznate prepreke za donošenje strategije digitalizacije? Na prvi pogled, sve zainteresovane strane su saglasne da je koordinacija i neka vrsta vođenja nacionalnog projekta digitalizacije neophodna, jer se sa više izolovano preduzetih inicijativa često nailazi na pokušaje „otkrivanja tople vode“. Pre svega, postavlja se vrlo racionalno pitanje: ko bi tačno trebalo da piše nacionalnu strategiju digitalizacije? Idealno bi bilo da to bude jedno telo koje uživa poverenje i podršku celokupne zajednice zainteresovane za digitalizaciju. Ali takvo telo obično ne postoji ili ga je teško oformiti. U slučaju Srbije to bi mogla da bude Narodna biblioteka, sa bogatim iskustvom i dobrom praksom, ali svakako ne kao jedini kreator ovog dokumenta. Samo Ministarstvo kulture moglo bi nanovo da koordinira ovim procesom, svakako u saradnji sa Ministarstvom za telekomunikacije i informaciono društvo i možda sa Ministarstvom nauke i tehnologije. Nacionalni centar za digitalizaciju je kroz višegodišnje

¹² The Digital Library of Slovenia Development Strategy – dLib.si: 2007-2010, 19. avgust 2010., http://www.dlib.si/documents/2008/Strategy_DKS.pdf

aktivnosti regrutovao gotovo sve resurse koji se na neki način bave digitalizacijom, tako da bi i ta inicijativa morala da pruži izvestan doprinos kod kreiranja ovog dokumenta. Odgovornost za nacionalnu strategiju digitalizacije baštine trebalo bi proširiti najmanje još na strukovna udruženja bibliotekara, muzealaca i arhivista. Vrlo često je upravo problem pronalazjenja pravog kreatora strategije prepreka za dalje aktivnosti. Ovom i drugim preprekama za donošenje nacionalne strategije digitalizacije baštine bave se neki britanski autori.¹³ Drugi argument protiv takvog dokumenta polazi od toga da su „nacionalne“ strategije u onlajn okruženju *a priori* anahrone. U ovom kontekstu se konceptu nacionalne strategije suprotstavlja onaj međunarodne strategije. Ali pod pretpostavkom da se donese dobra nacionalna strategija, istovremeno se olakšava saradnja na međunarodnom planu i učešće u međunarodnim projektima digitalizacije. Tako je Narodna biblioteka Srbije svojevrsni ambasador srpske digitalizacije u evropskim (The European Library, Europeana) i svetskim (Svetska digitalna biblioteka) projektima digitalizacije. Gotovo je sigurno da bismo u ovim projektima imali više institucija da je digitalizacija uređenija na nacionalnom nivou, ovako se svodi na pojedinačne inicijative i entuzijazam. Možda je najinteresantniji argument protiv donošenja strategije digitalizacije onaj koji tvrdi da ma kakva nacionalna strategija potencijalno predstavlja ono što sputava i nameće neku vrstu diktature u inače demokračičnoj oblasti digitalizacije.¹⁴ Mora se priznati da u ovome ima istine, a možda se tu krije i razlog za „nevidljivost i netransparentnost“ hrvatskih digitalnih zbirki.

Trenutno stanje stvari u Srbiji potvrđuje da neorganizovana i nesistematska digitalizacija i nizanje pojedinačnih zatvorenih projekata, dugoročno ne daje rezultate koji bi se mogli postići jasnom politikom i sistematskim pristupom digitalizaciji, dok s druge strane donošenje nacionalne strategije digitalizacije liči na osvajanje dobro utvrđene tvrđave. Rešenje

¹³ Bültmann B., A Call for a National Digitization Strategy in the United Kingdom, *Alexandria* vol. 17, br. 2, 2005, str. 89.

¹⁴ Pearson D., Digitisation: do we have a strategy?, *Ariadne* issue 30, 8. septembar 2010., <http://www.ariadne.ac.uk/issue30/digilib/>

ovog problema treba tražiti u strategiji razvoja kulture i dugoročnoj kulturnoj politici, gde bi digitalizacija kulturne baštine bila prepoznata kao jedan od stvarnih prioriteta, a realizacija ciljeva ne bi smela da zavisi od personalnih i drugih promena.

LITERATURA:

Bültmann B., A Call for a National Digitization Strategy in the United Kingdom, *Alexandria* vol. 17, br. 2, 2005, str. 89.

Ognjanović Z., Nacionalni centar za digitalizaciju, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 1, Beograd 2003, str. 3.

Ognjanović Z., Nacionalni centar za digitalizaciju, godina prva, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 2, Beograd 2003, str. 5.

Pearson D., Digitisation: do we have a strategy?, *Ariadne* issue 30.

Preporuke Komisije Evropske unije o digitalizaciji i onlajn dostupnosti kulturnih dobara i digitalnoj zaštiti, 24. avgust 2006, 585/EC, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1/2006, Beograd, str. 57.

Zaključci Saveta Evropske unije o digitalizaciji i onlajn dostupnosti kulturnih dobara i o digitalnoj zaštiti 2006/C 297/01, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1/2006, Beograd, str. 63.

Ljubezni Haralampije od Dositeja Obradovića,
štampan u Lajpcigu 1783. godine

Tamara Butigan-Vučaj
National Library of Serbia, Belgrade

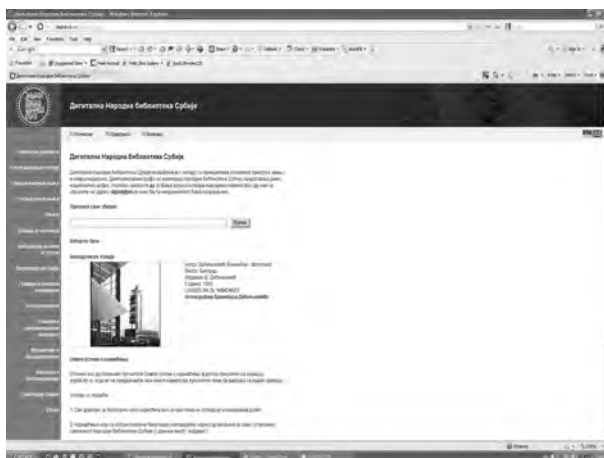
DIGITAL FORTRESS: NATIONAL DIGITISATION STRATEGY IN SERBIA

Abstract

Digitisation of the national heritage is a complex process requiring a systematic approach at all levels, as a logical and balanced development of the national digitization project is necessary. A good national strategy should provide the needed systematic approach. Is there something that can facilitate faster adoption of this document, and are there any obstacles along the way? The search for answers leads from the previous efforts put in the digitization strategy document in Serbia, to the recommendations of the European Union in the field, including some examples of good practice in the neighboring countries that have some sort of national digitisation programs, but also the polemics of strategy sustainability.

The current state in Serbia confirms that unsystematic digitisation and sequencing of individual and closed projects, does not provide long-term results equal to the ones achievable by a clear policy and a systematic approach to digitisation. On the other part, creating a national digitisation strategy in Serbia looks like conquering a huge digital fortress.

Key words: *digitisation, national strategy, Ministry of culture, National Centre for digitisation*

Digitalna Narodna biblioteka Srbije

VESNA INJAC

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 02:004(100)
027.54:004(497.11)

PAMĆENJE SRBIJE U PAMĆENJU EVROPE I PAMĆENJU SVETA

Sažetak: Nacionalna strategija o digitalizaciji i očuvanju kulturnog nasleđa u Srbiji još uvek nije izrađena niti zvanično usvojena u Ministarstvu kulture, ali Narodna biblioteka Srbija (NBS) razvija Digitalnu biblioteku Srbije (DBS) od 2003. godine. NBS danas ima više od 100 digitalnih kolekcija građe koja pripada kulturnom nasleđu i oko dva miliona digitalnih jedinica. Od 2005. godine, kada je NBS postala punopravni partner projekta Evropska biblioteka (The European Library - TEL), sve njene digitalne kolekcije nalaze se na TEL portalu. Od 2008. godine, kada je pokrenut portal Europeana, sve digitalne kolekcije NBS uključene su na ovaj portal. Najznačajnije digitalne kolekcije NBS takođe su deo Svetske digitalne biblioteke (World Digital Library – WDL), projekta koji su pokrenuli UNESCO i Kongresna biblioteka. Iako još ne postoji zvanična nacionalna strategija digitalizacije kulturnog nasleđa, pamćenje Srbije je već postalo deo pamćenja Evrope i pamćenja sveta.

Ključne reči: Narodna biblioteka Srbija, Digitalna biblioteka Srbije, Nacionalni centar za digitalizaciju Srbije, Evropska biblioteka, Svetska digitalna biblioteka

*Nacionalna strategija o digitalizaciji i očuvanju
kulturnog nasleđa u Srbiji*

Ministarstvo kulture Republike Srbije osnovalo je 2008. godine Radnu grupu za izradu dokumenta o Nacionalnoj strategiji o digitalizaciji i očuvanju kulturnog nasleđa u Srbiji, ali, nažalost, ovaj dokument još nije završen. Narodna biblioteka Srbija je jedan od

osnivača Nacionalnog centra za digitalizaciju (NCD), koji je osnovan 2003. godine, u saradnji sa Narodnim muzejem, Arhivom Srbije, Jugoslovenskom kinotekom, Matematičkim institutom Srpske akademije nauka i umetnosti, Matematičkim fakultetom, Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture. NCD organizuje svake godine međunarodne konferencije u Beogradu o digitalizaciji kulturnog nasleđa i objavljuje stručni časopis „Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju“. NCD je inicirao i osnivanje SEEDI (South-Eastern European Digitization Initiative – Digitalna inicijativa zemalja jugoistočne Evrope). Sledeće zemlje su članice SEEDI: Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Rumunija, Slovenija, Srbija, Turska, Češka Republika, Danska, Irska, Italija, Malta, Poljska. Prva međunarodna SEEDI konferencija održana je u Ohridu (2005), druga u Sofiji (2006), treća na Cetinju (2007), četvrta u Beogradu (2008), peta u Sarajevu (maj, 2010).

*Digitalna biblioteka Narodne biblioteke Srbije
(NBS)*

NBS je odlučila još pre više godina da ne čeka Nacionalnu strategiju o digitalizaciji kulturnog nasleđa, već da počne da radi na tom polju. NBS je usvojila strategiju digitalne biblioteke i sačinila listu prioriteta za digitalizaciju. Novi digitalni centar sa sedam stručnjaka osnovan je u NBS 2003. godine. NBS je 2005. godine kupila novu hibridnu liniju za mikrofilmovanje i skeniranje i jedan profesionalni skener visoke rezolucije – Book Eye. Krajem 2008. godine, NBS je kupila još dva profesionalna skenera marke Atiz i nove servere i storidže za digitalnu biblioteku.

Danas NBS ima oko dva miliona digitalnih jedinica u 100 različitih kolekcija. NBS je takođe izradila i zasebnu bazu za pretraživanje digitalnih dokumenata, te je njih moguće pretraživati zajedno kroz centralni indeks ili kao posebne kolekcije svaku pojedinačno.

U bazi postoji oko 20.000 različitih naslova.

Digitalne kolekcije NBS

U oko 100 digitalnih kolekcija, NBS poseduje različite dokumente kulturnog nasleđa: Kolekciju ćirilskih rukopisa (oko 600 rukopisa), Kolekciju epske narodne poezije (osam knjiga, 21 tom, 1254 pesme pretražive po naslovima, po pojedinačnim rečima, po grupama reči), Kolekciju stare i retke knjige (oko 200 knjiga), Kolekciju knjiga (Srpska književnost u 100 knjiga, Srpska dečja digitalna biblioteka sa 130 knjiga, Kolekcija knjiga Milutina Milankovića – 38, Kolekcija knjiga Slobodana Jovanovića – 20 knjiga i drugih uglednih srpskih autora – ukupno 450 knjiga), Kolekcija časopisa i novina („Politika“ 1904-1941 – oko 550.000 digitalnih slika, „Zenit“ 1921-1926, „Beogradske ilustrovane novine“ iz 1866, „Srpske ilustrovane novine“ 1881-1882, kao i 25 naslova drugih starih novina i časopisa), Kolekcija kartografske građe (Atlasi – 839, Beograd na starim mapama – 20, Đeneralštabna karta Srbije), Kolekcija gravira i likovne građe (Svetogorska grafika – 170, Beograd na starim grafikama, grafike Anastasa Jovanovića – ukupno devet kolekcija), Kolekcija štampanih muzikalija i fonodokumenata (507 digitalnih gramofonskih ploča na 78 obrtaju), Kolekcija fotodokumenata (Beograd na starim razglednicama, kolekcija albuma, kolekcija starih razglednica, Znameniti Srbi 19. veka, i tako dalje), Kolekcija plakata i dokumentacione građe (Pozorišni plakati od sredine 19. veka do 1945. godine, Objave i proglasi srpskih kraljevskih dinastija, i tako dalje), Kolekcija kataloga i bibliografija („Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1868-1972“, „Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda 1519-1867“, „Srpska bibliografija: knjige 1868-1944“; tekuća „Nacionalna bibliografija“), Kolekcija raznovrsnih dokumenata (Srpski ustavi od 1835. do 2006, DOI Srbija – institucionalni repozitorijum domaćih naučnih časopisa u punom tekstu, NBS onlajn izdanja).

NBS je inicirala digitalizaciju kulturnog nasleđa (kolekcije lokalne istorije i kulture) u 25 srpskih regionalnih javnih biblioteka. Mali mobilni tim NBS od tri stručnjaka sa prenosivim skenerom posetio je u periodu 2007–2009. godine oko 15 biblioteka. Oni su obrazovali lokalne bibliotekare i digitalizovali delove njihovih bibliotečkih kolekcija. NBS ima nameru da izgradi portal kulturnog nasleđa koje se čuva u srp-

skim javnim bibliotekama, u ovom trenutku napravljen je prototip portala.

Prema akcionom planu iz eSEE Agende + za razvoj informacionog društva 2007-2012, NBS ima nameru da izgradi portal srpskog kulturnog nasleđa koje se čuva ne samo u bibliotekama, već i u muzejima, arhivima i institucijama za audio-vizuelnu građu.

Evropska biblioteka (TEL)

NBS je postala punopravni partner projekta Evropska biblioteka u julu 2005. godine. To je bio veliki uspeh za NBS i za Srbiju koja još uvek nije članica Evropske unije. Ovaj uspeh je bio „izvor entuzijazma“ za sve stručnjake u NBS. Finansijska podrška je dobijena od Ministarstva kulture i Instituta za otvoreno društvo. NBS je dobila i institucionalnu podršku od Vlade Srbije i drugih državnih institucija (muzeja, arhiva, Nacionalnog centra za digitalizaciju). NBS je imala veoma dobru promociju i marketing TEL-a u srpskim medijima, u štampi, na radiju i televiziji. TEL se nalazi na pristupnoj veb stranici NBS, kao i u štampanom Vodiču o NBS i štampanom Vodiču o digitalnim kolekcijama NBS. TEL interfejsi i opisi kolekcija prevedeni su u vrlo kratkom vremenskom roku na srpski, engleski, francuski i nemački. U julu 2005. godine NBS je bila jedanaesti punopravni partner u projektu TEL, a danas projekat ima 48 partnera, sve evropske nacionalne biblioteke, članice CENL-a (Konferencije direktora evropskih nacionalnih biblioteka). U junu 2009. godine direktor NBS izabran je za člana Upravnog odbora TEL-a. Stručnjaci NBS su članovi Koordinacione radne grupe, Tehničke radne grupe, Uredničke radne grupe i Radne grupe za metadata podatke TEL-a. U martu 2006. godine, u Nemačkoj nacionalnoj biblioteci u Frankfurtu, stručnjak NBS je imao prezentaciju “Studija slučaja: NBS kao primer najbolje prakse timskog rada u TEL-u”.

Pretražive kolekcije NBS u TEL-u

Uzajamni katalog COBIB.SR

Uzajamni katalog Srbije COBIB.SR napravljen je od lokalnih onlajn kataloga Narodne biblioteke Srbije, Biblioteke Matice Srpske, Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ u Beogradu i Jugoslovenskog bibliografsko-informacionog instituta. Danas sadrži oko 2,3 miliona bibliografskih zapisa o svim vrstama bibliotečke građe iz oko 140 srpskih biblioteka uključenih u sistem uzajamnog kataloga.

DOI Srbija

DOI Srbija je kolekcija oko 50 naučnih časopisa koji izlaze u Srbiji. Digitalna arhiva punih tekstova obuhvata poslednjih pet godina, a časopisi su obrađeni od korica do korica. Sve referisane časopise izdaju profesionalne asocijacije, a neki od njih su indeksirani i u Web of Science. Metapodaci, kao i puni tekstovi, urađeni su prema OAI-PMH, i mogu biti preuzeti bez nadoknade.

Kolekcija ćirilskih rukopisa

Kolekcije ćirilskih rukopisa se sastoje od digitalnih kopija rukopisa iz fonda Narodne biblioteke Srbije, rukopisa iz srpskih manastira koji se čuvaju u NBS i raznih rukopisa dobijenih na poklon ili razmenom. „Miroslavljevo jevanđelje“ iz 12. veka se izdvaja kao najstariji i najlepši srpski rukopisni spomenik koji je 2005. godine uvršten u Uneskov registar pisanog kul-

„Miroslavljevo jevanđelje“ iz 12. veka

turnog nasleđa „Pamćenje sveta“. Značajne su i kolekcije rukopisa iz fonda Arheografskog odeljenja NBS, manastira Peći i Dečani, kao i kolekcija slovenskih rukopisa Jerneja Kopitara koja se čuva u Nacionalnoj i univerzitetskoj knjižnici Slovenije u Ljubljani. Digitalizovano je „Radoslavljevo jevanđelje“ u 12 sačuvanih listova, kolekcija ćirilskih rukopisa biblioteke Čestera Bitija u Dublinu i kolekcija koptskih rukopisa iz fonda NBS. U celosti su objavljeni „Studenički tipik“ iz 1208. godine i „Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandar“ iz 1908. godine.

Kolekcija stare i retke knjige

Kolekcija stare i retke knjige se sastoji od digitalizovanih materijala iz posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije. Kolekcija stare knjige sadrži knjige izdate od početka štampanja do 1867. godine, to jest do godine u kojoj je zvanično u Srbiji usvojen pravopis Vuka Karadžića. Digitalna kolekcija sadrži deset vrednih potkolekcija digitalizovanih originalnih izdanja najznačajnijih srpskih autora 18. i 19. veka, uglavnom iz oblasti jezika i književnosti: Vuk Stefanović Karadžić, Dositej Obradović, Petar Petrović Njegoš, Đura Daničić, Branko Radičević, Jovan Sterija Popović, Zaharije Orfelin, Atanasije Stojković, Jovan Rajić i Stojan Novaković.

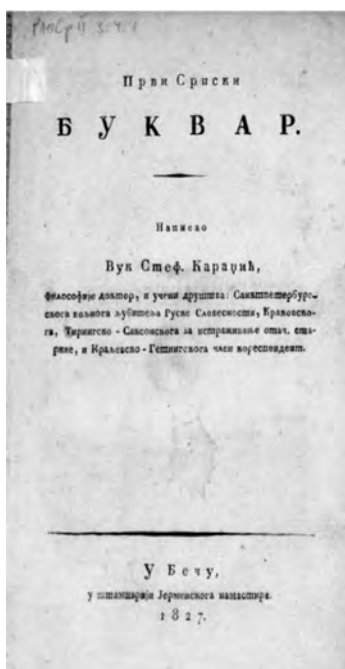
„Radoslavljevo jevanđelje“ iz 15. veka

Kolekcija plakata i dokumentacionog materijala

Kolekcije plakata i dokumentacionih materijala se sastoje od digitalizovane građe iz posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije. Sadrže kolekcije: Objave i proglosti srpskih kraljevskih dinastija Karađorđevića, Obrenovića i Petrovića s kraja 19. i početka 20. veka; Pozorišni plakati – preko 500 digitalnih dokumenata koji pružaju uvid u pozorišni život od sredine 19. do sredine 20. veka i Stare hartije od vrednosti.

Kolekcija knjiga

Kolekcija knjiga se sastoji od digitalizovane građe iz fonda Narodne biblioteke Srbije. To je raznorodna kolekcija u okviru koje je veoma zanimljiva Srpska dečja digitalna biblioteka sa 127 najlepših odabranih knjiga za decu. Značajne su i potkolekcije Srpska književnost u 100 knjiga – stručni pregled i najpotpunija kolekcija srpske književnosti od 12. do 20. veka i Kolekcija knjiga, grafika i razglednica posvećenih Napoleonu. Tu su još i potkolekcije knjiga Milutina Milankovića, Slobodana Jovanovića, Zorana Đinđića i veoma interesantna kolekcija dela i rukopisa srpskog pesnika Momčila Nastasijevića.

Prvi srpski bukvar Vuka Stefanovića Karadžića, štampan u Beču 1827. godine.

Kolekcija novina i časopisa

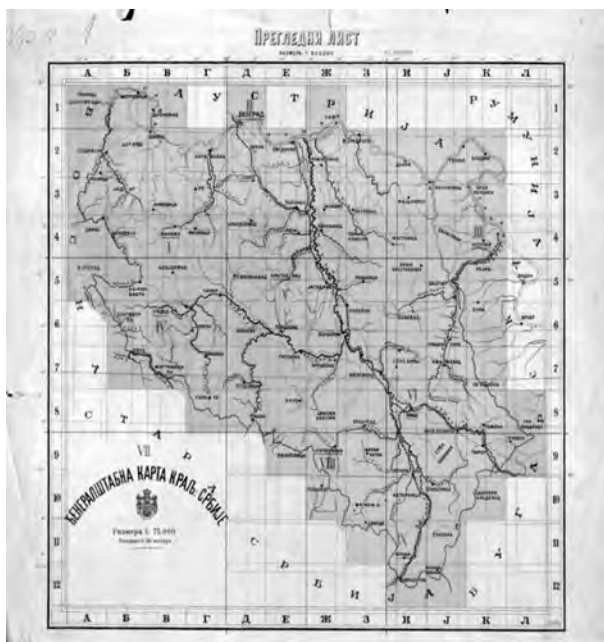
Bogata kolekcija novina i časopisa se sastoji od digitalizovane građe iz fonda Narodne biblioteke Srbije u kojoj najvažnije mesto pripada digitalizovanoj „Politici“ (1904-1941), najznačajnijem srpskom dnevnom listu. Posebno mesto u kolekciji zauzimaju časopis „Zenit“ (1921-1926), čuveni jugoslovenski avangardni časopis, i list „Srpske Novine“ (1834-1919). Najveći deo kolekcije čine naslovi srpske periodike iz 19. veka, uglavnom listovi za književnost, zabavu, nauku, poput „Vile“, „Javora“, „Danice“, „Matice“, „Beogradskih“ i „Srpskih ilustrovanih novina“. U ovoj kolekciji se nalaze i tri ugledna književna časopisa prve polovine 20. veka: „Srpski književni glasnik“, „Misao“ i „Književni jug“.

Politika, prvi broj od 12. januara 1904. godine.

Kolekcija kartografske građe

Kolekcija kartografske građe se sastoji od digitalizovane građe iz posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije. Sadrži potkolekcije: Atlasi – digitalne kopije originalnih starih atlasa štampanih u periodu od 16. do 19. veka na čijim stranicama je prikazan geografski prostor Srbije i susednih zemalja, Beograd na starim mapama – stare karte Beograda štampane u periodu od 16. do 19. veka i „Đeneralštabna karta Srbije“ – štampana u Beogradu 1894. godine kao prva specijalna vojna karta Srbije objavljena u zemlji.

„Generalštabna karta Srbije“ – štampana u Beogradu 1894. godine.

Kolekcija inkunabula

Kolekcija starih štampanih knjiga se sastoji od digitalnih kopija najstarijih srpskih štampanih knjiga iz fonda Narodne biblioteke Srbije. Sadrži potkolekcije knjiga iz štamparije Crnojevića na Cetinju, koja 1493. godine štampa prvu južnoslovensku ćirilsku knjigu „Oktoih prvoglasnik“, i potkolekciju knjiga štampanih u Goraždanskoj štampariji (1519-1523), drugoj štampariji koja je štampala „srpskim jezikom i pismom“.

Kolekcija gravira i likovnog materijala

Kolekcija gravira i likovne građe sastoji se od digitalizovanih dokumenata iz posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije. Sadrži potkolekcije: Grafike Anas-tasa Jovanovića – portrete i scene iz srpske istorije, Beograd na starim grafikama – digitalizovane grafike od 16. do 19. veka sa beogradskim motivima, Sedam linoreza Mihaila S. Petrova – pionira srpske savremene grafike i Svetogorsku grafiku – digitalne kopije grafika iz svetogorskih manastira Hilandar, Vatoped, Simonopetra i Kutlumuš.

Manastir Hilandar, grafika Zaharija Orfelina
iz 1779. godine,

Kolekcija fotodokumenata

Kolekcija fotodokumenata se sastoji od digitalizovanih dokumenata iz posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije. Sadrži potkolekcije: Beograd na fotografijama Branimira Debeljkovića – 88 fotografija najznačajnijeg domaćeg umetničkog fotografa i teoretičara fotografije; Portreti Anastasa Jovanovića – album iz 1860. godine s portretima znamenitih ličnosti iz srpske istorije; album Znameniti Srbi 19. veka; al-

Pogled na tri različita motiva iz Beograda, razglednica iz
1899. godine.

bum Poseta kralja Petra Karadorđevića Hilandaru iz 1910. godine i stare razglednice Beograda, dunavskih gradova, iz balkanskih i Prvog svetskog rata.

Kolekcija raznovrsne građe

Kolekcija raznovrsne građe sastoji se od digitalnih kopija dokumenata koji ne potpadaju pod standardne tipove bibliotečke građe. Kao najinteresantiji deo ove kolekcije se izdvaja kolekcija Srpski ustavi – 13 štampanih srpskih ustava od 1835. do 2006. godine.

Kolekcije NBS u TEL-u samo za pregled

Onlajn tekuća bibliografija Srbije

Onlajn tekuća bibliografija Srbije, od 2003. godine, sadrži različite Serije: Monografske publikacije, Prevodi, Monografske zvanične publikacije, Nekonjižna građa, Serijske publikacije, Serijske zvanične publikacije, Članci i prilozi u serijskim publikacijama. Dostupno bez naknade.

*Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda:
1519-1867 (1 tom)*

Digitalna kopija štampanog kataloga iz 1973. godine, sadrži oko 500 digitalnih slika, to je prvi proizvod projekta retrospektivne konverzije, takozvani slikovni katalog sa oko 3.000 bibliografskih zapisa za knjige iz kolekcija NBS. Pretraživ je na osnovnom nivou po autorima.

*Katalog knjiga na jezicima jugoslovenskih naroda:
1868-1972 (14 tomova)*

Digitalna kopija štampanog kataloga iz 1975. godine sa oko 14.000 digitalnih slika, jedan od prvih rezultata projekta retrospektivne konverzije. Ovaj slikovni katalog sadrži oko 350.000 bibliografskih zapisa za knjige koje se nalaze u fondovima Narodne biblioteke Srbije. Sadržaj Kataloga može se prelistavati po tomovima i prvom slovu odrednice.

Srpska bibliografija. Knjige: 1868-1944 (20 tomova)

Digitalna kopija štampane retrospektivne srpske bibliografije knjiga sa 20.000 digitalnih slika, jedan je od prvih rezultata projekta retrospektivne konverzije. Ovaj slikovni katalog sadrži oko 120.000 bibliografskih zapisa srpskih knjiga koje se čuvaju u svim svetskim bibliotekama i može se prelistavati po tomovima i prvom slovu odrednice.

Europeana

Evropska biblioteka je organizaciona osnova za Evropsku digitalnu biblioteku. Ova inicijativa Evropske komisije obuhvata ne samo biblioteke, već i muzeje, arhive i druge kulturne institucije. Europeana je promovisana 2008. godine, a danas na svom portalu ima oko sedam miliona digitalnih jedinica iz gotovo svih evropskih zemalja. To je portal evropskog kulturnog nasleđa. Srbija nije članica Evropske unije i NBS ne može da postane punopravni član Europeane, ali je NBS “donator” digitalnih sadržaja. Sve digitalne kolekcije NBS već su uključene u Europeanu. Na primer: ako Europeanu pretražujemo po ključnoj reči “Beograd”, dobićemo 278 dokumenata iz NBS, 88 iz Francuske, 19 iz različitih evropskih institucija, 12 iz Velike Britanije, sedam iz Belgije, pet iz Holandije, tri iz Nemačke i jedan iz Slovenije; kao i različite vrste dokumenata: 60 tekstova, 279 slika i 74 video zapisa – ukupno 413 dokumenata. Pamćenje Srbije je već prisutno u pamćenju Evrope – u Europeani.

NBS kao koordinator Evropske romske digitalne kolekcije

Inicijativa za ovaj projekat prihvaćena je na sastanku Upravnog odbora Evropske biblioteke koji je održan u Hagu, u martu 2006, a odobrena je i na Konferenciji direktora evropskih nacionalnih biblioteka u Sankt Petersburgu, u septembru 2006. godine. Inicijator i koordinator projekta je Narodna biblioteka Srbija. To je prvi panevropski projekat u okviru TEL-a. Glavni cilj projekta je izgradnja digitalne kolekcije romskog književnog nasleđa iz evropskih zemalja na romskom jeziku. Romska manjina je najveća manjina u Evropi, oko osam do deset miliona ljudi, ali Romi nemaju ni svoju zemlju, ni svoju nacionalnu biblioteku.

Drugi ciljevi: ojačati svest romskih čitalaca da je njihov jezik društveno i kulturno ravnopravan sa svim drugim evropskim jezicima; privući istraživače i čitačku romsku zajednicu da pročitaju razne tekstove koji su objavljeni u Evropi na romskom jeziku; uvesti

inovativne metode za očuvanje romskog nasleđa; kreirati najbogatiju tačku pristupa za sadržaje na romskom jeziku; promovisati romsko književno nasleđe kao deo evropskog književnog blaga. Čitaoci ove digitalne kolekcije su geografski rasprostranjeni širom sveta, uglavnom u Evropi i to su svi pojedinci koji govore romski: mladi Romi, nastavnici romskog jezika, naučni radnici, romski studenti i profesori na odeljenjima za romske studije, široka publika Roma čitalaca koji imaju pristup internetu.

U prvoj fazi, cilj je bio da se prikupi bibliografija romskih knjiga i periodike iz evropskih nacionalnih biblioteka. NBS je prikupila oko 25 bibliografija iz evropskih nacionalnih biblioteka i izgradila zajedničku bazu podataka i veb sajt projekta – www.romi.nb.rs. U drugoj fazi, odabrani materijali na romskom jeziku iz ove bibliografije su digitalizovani.

Pošto je Srbija bila predsedavajuća zemlja Dekadom inkluzije Roma 2005-2015, od jula 2008. do jula 2009. godine, NBS je organizovala izložbu “Romska pisana reč”, koja je otvorena u Narodnoj banci Srbije 8. aprila 2009. godine, za Svetski dan Roma. Iz privatne kolekcije srpskog romskog eksperta gospodina Dragoljuba Ackovića, NBS je digitalizovala oko 50.000 stranica i slika (prvu knjigu o Romima objavljenu u Srbiji 1803. godine, rukopis rečnika romsko-nemačko-srpskog jezika, Svetozara Simića, napisanog u koncentracionom logoru za vreme Drugog svetskog rata, i tako dalje).

U martu 2010. godine na portal Evropske biblioteke postavljena je virtuelna izložba „Romsko putovanje“ za koju su odabrani različiti dokumenti – rukopisi, knjige, časopisi, razglednice, fotografije, audio i video zapisi iz kolekcija NBS, nacionalnih biblioteka Švedske, Danske, Moldavije, Gruzije i Fonogram arhiva Austrijske akademije nauka iz Beča.

Svetska digitalna biblioteka

NBS je potpisala sporazum sa Kongresnom bibliotekom iz Vašingtona 17. aprila 2008. godine i time je postala punopravni partner u projektu Svetska di-

gitalna biblioteka (World Digital Library – WDL). U tom trenutku, NBS je bila osma biblioteka partner u ovom značajnom svetskom projektu za biblioteke – zajedno sa Kongresnom bibliotekom, Bibliothecom Alexandrinom i nacionalnim bibliotekama Egipta, Brazila, Japana, Kine i Rusije. WDL pruža pristup na internetu, besplatno i na više jezika, značajnoj građi kulturnog nasleđa iz svih zemalja i kultura širom sveta. U aprilu 2009. godine pokrenut je i postavljen u operativni nivo rada WDL portal, u sedištu UNESCO-a u Parizu. Trenutno WDL ima 32 institucionalna partnera iz različitih zemalja sveta.

„Miroslavljevo jevanđelje“, srpski rukopis iz 1180. godine (koji je deo UNESCO-vog registra „Pamćenje sveta“) i časopis „Zenit 1921-1926“ prve su kolekcije iz Srbije koje su postale dostupne preko WDL portala. Gospodin Sreten Ugričić, direktor NBS, izabran je za člana Komisije za selekciju građe WDL projekta. Pamćenje Srbije već je prisutno u Pamćenju sveta – kroz projekat Svetske digitalne biblioteke.

Novi kooperativni projekti NBS

Od oktobra 2009. godine, Srbija ima pravo da učestvuje u traženju sredstava za projekte Evropske unije kroz programe – FP7, ICT PSP, Europe Culture.

NBS je partner u projektu EMBARK (Unapređenje baze Manuskriptorijuma kroz dodavanje rukopisa sa Balkana), projektu Evropske unije kroz program Kultura, od septembra 2010. do maja 2012. godine. Ostali partneri su: Nacionalna biblioteka Češke Republike (koordinator), Institut za bugarski jezik Bugarske akademije nauka, Veria Centralna Narodna biblioteka iz Grčke.

U junu 2010. godine, NBS kroz program ICT PSP „Digitalne biblioteke“, aplicirala je za sredstva sa projektom „Prvi svetski rat u Europeani“. Partneri su joj nacionalne biblioteke Nemačke (Berlin, koordinator), Francuske, Velike Britanije, Danske, Belgije, Italije i Austrije. Prijava je prihvaćena i početak realizacije projekta počinje u maju 2011. godine. Projekat će trajati tri godine, od 2011. do 2013.

Zaključak

NBS ima veoma bogatu digitalnu biblioteku.

NBS će izgraditi digitalni portal svih srpskih biblioteka.

NBS će izgraditi portal srpskog kulturnog nasleđa koje se čuva u različitim institucijama (muzejima, arhivima, institucijama za audio i video građu).

NBS digitalne kolekcije su deo Evropske biblioteke.

Sve srpske biblioteke će biti deo Evropske biblioteke.

NBS digitalne kolekcije su deo Europeane.

Sve srpske institucije za zaštitu kulturnog nasleđa će biti deo Europeane.

NBS je deo Svetske digitalne biblioteke.

Sve srpske institucije za zaštitu kulturnog nasleđa će biti deo Svetske digitalne biblioteke.

LITERATURA:

Digitalna biblioteka NBS (Digital Library of Serbia), 30. 09. 2010, <http://digital.nb.rs>

Europeana, 30. 09. 2010, <http://www.europeana.eu/portal/>

Evropska biblioteka (The European Library – TEL), 30. 09. 2010, <http://www.theeuropeanlibrary.org>

Evropska romska digitalna kolekcija (European Romani Digital Collection), 30. 09. 2010., <http://romi.nb.rs/>

Injac V. and Jovanović V., *Digital Collections of the National Library of Serbia, National Library of Serbia*, Belgrade 2007, str.56.

Online edition: 30.09.2010.

<http://digital.nb.rs/pdf/vodici/guidedigital.pdf>

Injac V., Jovanović V. i Ilić S., *Guide through the National Library of Serbia*, National Library of Serbia, Belgrade 2006, str. 72.

Onlajn izdanje: 30.09.2010,

<http://digital.nb.rs/pdf/vodici/guidenls.pdf>

Injac V. i Jovanović V., *Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2007, str. 56.

Onlajn izdanje: 30.09.2010,
<http://digital.nb.rs/pdf/vodici/vodicdigitalne.pdf>

Jovanović V. i Ilić S., *Vodič kroz Narodnu biblioteku Srbije*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2006, str. 72.

Onlajn izdanje: 30.09.2010,
<http://digital.nb.rs/pdf/vodici/vodickroznbs.pdf>

Narodna biblioteka Srbije (National Library of Serbia), 30.09.2010, www.nb.rs

Roma Journey (TEL portal), 30.09.2010,
http://www.theeuropeanlibrary.org/exhibition/roma_journey/eng/index.html

Svetska digitalna biblioteka (World Digital Library), 30.09.2010., <http://www.wdl.org/>

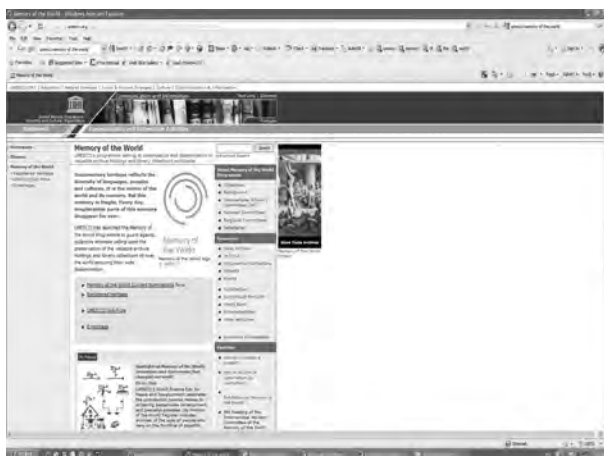
Uzajamni katalog Srbije – Virtuelna biblioteka Srbije (Serbian Union Catalogue – Virtual Library of Serbia), 30.09.2010., <http://www.vbs.rs/cobiss/>

Vesna Injac
National library of Serbia, Belgrade

MEMORY OF SERBIA IN MEMORY OF EUROPE AND OF THE WORLD

Abstract

The National Strategy on digitization and preservation of cultural heritage in Serbia is not yet created nor adopted officially in Ministry of Culture, but the National Library of

Unesco – Memory of the World

Serbia (NLS) is developing the Digital Library of Serbia (DLS) from 2003. NLS has more than 100 digital collections of cultural heritage material and about two million of digital items. From 2005, when the NLS became the full partner of The European Library project (TEL), all its digital collections are included at the TEL portal. From 2008, when the portal of Europeana was launched, all digital collections of the NLS are integrated at this portal. Most precious digital collections of the NLS are also part of the World Digital Library (WDL), project established by Unesco and Library of Congress. Although there is still no official Serbian strategy of digitization of cultural heritage, memory of Serbia has already become part of Europe's memory and memory of the world.

Key words: *National Library of Serbia, Serbian Digital Library, Serbian National Centre for Digitization, The European Library, Europeana, The World Digital Library*

STELA FILIPI-MATUTINOVIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 025.3/.4:004(497.11)
004.78:025.4.036(497.11)

VIRTUELNA BIBLIOTEKA SRBIJE

Sažetak: *U radu je dat pregled razvoja sistema uzajamne katalogizacije u Srbiji i uključivanja u regionalne i svetske bibliotečke mreže. Ukazano je na mogućnosti pretraživanja koje Virtuelna biblioteka Srbije pruža korisnicima i prikazani planovi razvoja u kontekstu svetskih trendova prerastanja bibliotečkih kataloga u portal za pristup potpunim informacijama.*

Ključne reči: *uzajamna katalogizacija, Virtuelna biblioteka Srbije, regionalna bibliotečka mreža COBISS.Net, bibliotečki katalozi, Srbija*

Uvod

Katalozi biblioteka, od svoje pojave do danas, imaju osnovnu funkciju da korisnicima daju pregled sadržaja fondova biblioteka uređen na određeni način i po bibliotečkim pravilima i standardima.¹ Prvo su bili u obliku popisa koji su se mogli pregledati samo po redosledu unošenja bibliotečke jedinice u katalog, zatim su se pojavili lisni katalozi koji su omogućavali sređivanje listića i pregledavanje sadržaja fondova biblioteka prema autorima, naslovima, predmetnim odrednicama ili nekoj unapred zadatoj klasifikacionoj šemi, kao na primer UDK, a u današnje vreme u potpunosti preovlađuju elektronski katalozi. Elektronski katalozi imaju ogromne prednosti u odnosu na lisne, jer omogućavaju korisnicima da pretražuju kataloge biblioteka po mnogo više parametara nego lisni i nije neophodno da korisnik fizički dođe u biblioteku. Tako, danas, elektronski katalozi biblioteka dostupni preko interneta omogućuju svim građanima

¹ Vraneš A., *Visokoškolske biblioteke*, Beograd, 2004, str. 137-142.

sveta koji imaju pristup internetu da saznaju šta sa-
drže fondovi svih svetskih biblioteka koje su svoje
kataloge postavile u otvoreni pristup na internet. Na
taj način su ove biblioteke postale deo svetske bi-
bliotečke mreže.

Da bi kataloški zapis bio razumljiv i onima koji ne
razumeju jezik publikacije na koju se on odnosi, po-
stoje pravila kojima je definisano koji podaci o delu
se po određenom redosledu unose u kataloški zapis.
Prva nacionalna kataloška pravila nastala su još 1791,
kao uputstva francuske vlade za postupanje sa zapple-
njenim knjigama tokom Francuske revolucije.² Od
tada se mnogo toga promenilo, nastala su mnoga na-
cionalna³ i međunarodna pravila za obradu biblio-
tečke građe, godine 1974. su uvedeni međunarodni
standardi za bibliografski opis pod pokroviteljstvom
IFLA-e (International Federation of Library Associ-
ations), uveden je MARC format za razmenu biblio-
grafskih podataka u mašinski čitljivoj formi 1965. go-
dine, koji se i dalje razvija.^{4,5} Pojava interneta donela
je revoluciju u oblasti informacija i komunikacija, i u
potpunosti promenila očekivanja i zahteve korisnika
koje današnje biblioteke treba da ispune. To je do-
velo do razvoja novih modela obrade publikacija i
razvoja novih pravila za funkcionalno povezivanje za-
pisa koji se odnose na srodne entitete, predmete ili
autore (FRBR – IFLA 1998,⁶ FRSAD, FRAD – IFLA
2009⁷). U pripremi su i nova pravila RDA,^{8,9} koja

² *Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques sur lesquelles les Directoires ont dû ou doivent incessamment apposer les scelles*, Paris, 1791.

³ Bibliotekarsko društvo Srbije, *Pravila za katalogizaciju*, Beograd, 1957.

⁴ IFLA, *Statement of Principles Adopted by The International Conference on Cataloguing Principles*, Paris, 1961. Dostupno na: http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/paris_principles_1961.pdf

⁵ IFLA, *ISBD (M): International standard bibliographic description for monographic publications*. München, 1974.

⁶ IFLA, *Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report*. München, 1998.

⁷ IFLA, *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD): A Conceptual Model. 2nd Draft*, 2009. Dostupno na: <http://nkos.slis.kent.edu/FRSAR/report090623.pdf>.

⁸ Taylor W., Williams H., *RDA: Resource Description and Access*, Ariadne, 63, 2010, dostupno na: <http://www.ariadne.ac.uk/issue63/rda-briefing-rpt/>

⁹ *RDA: Resource Description and Access: Full draft of RDA*, JSC, 2009. Dostupno na: <http://www.rda-jsc.org/rdafulldraft.html>.

treba da dovedu do veće konzistentnosti podataka u katalozima i koja bi omogućila jednostavniji i bolji kataložki opis elektronskih izvora podataka. Osnovni problem u ujednačavanju opisa leži u tome što današnje biblioteke svojim fondom ne smatraju samo ono što imaju u magacinima u fizičkom obliku, nego sve ono što je iz zgrade biblioteke, odnosno preko bibliotečkih računara, dostupno korisnicima, a nalazi se na serverima izdavača bilo gde u svetu. Ujednačiti pravila za obradu i opis građe koja postoji u fizičkom obliku u magacinu i virtuelnih publikacija koje umesto signature imaju linkove na odgovarajući računar zaista predstavlja veliki izazov za bibliotekarsku profesiju širom sveta.

Dostupnost kataložkih podataka o publikacijama preko interneta, kao i dostupnost velikog broja nacionalnih bibliografija u elektronskom obliku, omogućile su znatno bržu i lakšu razmenu informacija između bibliotekara, učinivši nepotrebnim da katalogizatori i klasifikatori publikacije koje se već nalaze u fondovima drugih biblioteka prilikom prijema u svoj fond ponovo katalogiziraju i klasifikuju, razrešavajući iste probleme i dileme koje je već razrešio bibliotekar iz neke velike svetske ili odgovarajuće nacionalne biblioteke.

Iako tehnološke mogućnosti postoje, od idealnog sistema u kome bi se svaka publikacija obrađivala samo jednom, i to u nacionalnoj biblioteci zemlje porekla, još smo daleko. Još uvek ne postoje opšteprihvaćeni i sveobuhvatni svetski bibliotečki standardi za obradu građe, biblioteke koriste različite softvere za automatizaciju poslovanja, mnogi katalozi su još uvek „zaključani“ – ne omogućavaju preuzimanje podataka već samo njihovo pregledavanje i eventualno prepisivanje u sopstveni sistem.

Poseban problem predstavlja i zakonodavstvo Evropske unije u oblasti intelektualne svojine koje štiti baze podataka kao celinu, te ne omogućava da biblioteke slobodno preko interneta razmenjuju svoje elektronske kataloge bez posebnih ugovora.¹⁰ To je loše za unapređenje međubibliotečke saradnje u Evropskoj uniji, jer biblioteke su, s jedne strane, veliki zagovornici otvorenog pristupa informacijama na osnovu

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Database_Directive

člana 19. Opšte deklaracije o pravima čoveka, koja obuhvata i slobodu informisanja,¹¹ a s druge strane, njihovi elektronski katalogi kao osnovni informacioni instrument kojim šire informacije o svome fondu nisu slobodno dostupne za preuzimanje. Da li će zgovornici slobodnog pristupa informacijama i intenzivnije međusobne saradnje biblioteka u Evropi uspeti da se ova situacija promeni, ostaje da se vidi.

Istorijat Virtuelne biblioteke Srbije

Krajem osamdesetih godina, u Jugoslaviji je postojala svest o potrebi izgradnje sistema naučno-tehnoloških informacija, čiji deo je bio i bibliotečko-informacioni sistem. Izgradnja bibliotečko-informacionog sistema bila je uspešno započeta 1987, uključivanjem najvećih biblioteka u sistem uzajamne katalogizacije na programskom paketu koji je razvio Računarski centar Univerziteta u Mariboru (kasnije prerastao u Institut informacionih znanosti – IZUM).¹² Sistem je dobro funkcionisao do raspada Jugoslavije i u njega je bilo uključeno 55 biblioteka iz svih republika bivše Jugoslavije. Kao nadogradnju sistemu uzajamne katalogizacije, Institut informacijskih znanosti IZUM promovisao je 1991. godine sistem COBISS (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi). Sistem se zasniva na standardizovanoj obradi bibliotečke građe i vođenju kataloga i bibliografija, računarskoj povezanosti biblioteka i obučenosti bibliotečkih radnika za rad u sistemu uzajamne katalogizacije. Posle 1991. godine, biblioteke u Sloveniji nastavile su da rade u COBISS sistemu, a IZUM je nastavio da ga dalje unapređuje. Biblioteke u Srbiji koje su bile uključene u COBISS sistem nastavile su da rade u istom softveru u lokalnu, bez daljeg unapređivanja.

Pokušaji ponovnog uspostavljanja sistema uzajamne katalogizacije u Srbiji nisu uspeali sve do demokratskih promena, koje su institucijama iz Srbije omogućile konkurisanje za međunarodne projekte. Godine 2001. urađeni su projekti „Uspostavljanje centra

¹¹ Opšta deklaracija o pravima čoveka, http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src5.pdf

¹² Popović-Bošković G., Filipi-Matutinović S., Virtuelna biblioteka Srbije (VBS) – računarsko povezivanje biblioteka u Srbiji, *Infoteka 1-2*, 2001, str. 57-59.

Virtuelne biblioteke Srbije“ i „Izgradnja kooperativne mreže visokoškolskih biblioteka u Srbiji“¹³ i finansijeri iz Fonda za otvoreno društvo i Evropske Komisije u okviru programa TEMPUS prihvatili su da ih finansiraju. Jedini u tom trenutku sveobuhvatan i potpuno završen programski paket za biblioteke koji je imao interfejs i uputstva za rad na srpskom jeziku i čiji odnos kvalitet/cena je bio prihvatljiv za Srbiju bio je COBISS, te je stoga, uz podršku stručnjaka iz EU, on i izabran kao osnova za obnovu sistema uzajamne katalogizacije i umrežavanje biblioteka u Srbiji. Koordinaciju oba projekta, čiji su nosioci bili Narodna biblioteka Srbije i Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“ vodile su uprave ovih biblioteka. Uspostavljen je zajednički host server u Narodnoj biblioteci Srbije i februara 2003. godine započeto je ponovno funkcionisanje sistema uzajamne katalogizacije u Srbiji. Katalog je u momentu uspostavljanja imao 1,4 miliona zapisa, a nastao je tako što su bazi podataka sa elektronskim katalogom Biblioteke Matice srpske, koji je bio najveći u Srbiji, dodati zapisi iz elektronskih kataloga Narodne biblioteke Srbije, Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ i Jugoslovenskog bibliografsko informacijskog instituta. Problemi koji su se pojavili zbog dupliranih zapisa i razlika u praksi katalogizacije rešavani su u hodu.

Od uspostavljanja Centra Virtuelne biblioteke Srbije ponovo je bilo moguće da se u bibliotekama članicama mreže svaka publikacija obrađuje samo jednom, u onoj biblioteci koja ju je prva primila, a da sve ostale biblioteke te zapise preuzimaju u svoje lokalne baze, dodaju lokalne podatke kao što je signatura, inventarski broj, stanje zalihe i druge podatke specifične za datu biblioteku i prenose na host podatak o tome da poseduju datu publikaciju. Time je obrada građe u svim umreženim bibliotekama znatno ubrzana, a korisnici su dobili mogućnost da jednom pretragom istovremeno pretraže fondove svih umreženih biblioteka i dobiju informaciju o tome da li i koja od njih poseduje građu koja ih interesuje.

Na kraju 2009. godine u sistem je bilo uključeno 112 biblioteka: Narodna biblioteka Srbije, Biblioteka Matice srpske, univerzitetske biblioteke u Beogradu, Ni-

¹³ Filipi-Matutinović S., Projekat Tempus, *Infoteka 1-2*, 2001, str. 81-90.

šu i Kragujevcu, 36 visokoškolskih, 49 javnih i 22 specijalne biblioteke. Trenutno je u sistem uključeno 125 biblioteka.¹⁴ Ukupan broj zapisa u centralnoj uzajamnoj bazi podataka je preko dva miliona, a u lokalnim bazama podataka preko 3,2 miliona. Pretraživanje baza pokazalo je veoma brz rast. Tako je 2008. bilo registrovano 2.249.477 pretraga, a 2009. već 2.645.549. Kao rezultat pretraga ispisano je 2008. ukupno 3.964.887 bibliografskih jedinica, a tokom 2009. godine 4.782.917 jedinica. Automatizovanu pozajmicu trenutno ima deset biblioteka, i obavljeno je preko 150.000 transakcija u vezi sa pozajmicom građe.¹⁵

Organizacija rada

Kako bi se obezbedila realizacija projekta, formiran je VBS centar kao posebno odeljenje u okviru Narodne biblioteke Srbije i kao nacionalni centar bibliotečko-informacionog sistema na platformi COBISS.¹⁶ Njegov cilj je koordiniranje aktivnosti i pružanje stručne pomoći u radu i razvoju sistema uzajamne katalogizacije. U planiranju i realizaciji razvoja aktivno učestvuje Savet Virtuelne biblioteke Srbije koji čine predstavnici biblioteka – osnivača (Narodne biblioteke Srbije, Biblioteka Matice srpske i Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“). U ovim bibliotekama rade i najiskusniji katalogizatori i klasifikatori, koji učestvuju u radu posebnih stručnih komisija VBS, sa zadatkom da se dogovaraju o stručnim pitanjima i ujednačavaju praksu u okviru bibliotečkog sistema.

Svaki bibliotekar koji radi na obradi bibliotečke građe u okviru sistema uzajamne katalogizacije mora da izvrši odgovarajuće kurseve i da samostalno kreira 30 ispravnih zapisa, koje ocenjuju posebne komisije iskusnih bibliotekara sa licencom za rad u sistemu COBISS. Tek kada dobiju ličnu licencu, bibliotekari mogu da unose zapise u uzajamni katalog. Trenutno u VBS sistemu aktivno učestvuje preko 700 katalogizatora sa licencom. Od toga više od trećine je iz

¹⁴ <http://www.vbs.rs/cobiss/>

¹⁵ Stevanović V., Organizacija nacionalnog cobiss centra u Srbiji – VBS centra, *Organizacija znanja*, 2009, 4, doi:10.3359/oz0904186, http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2009_4/ar12.jsp

¹⁶ http://vbshome.vbs.rs/sr/o_cobissu/VBS_centar-sc.asp

biblioteka – osnivača sistema: iz NBS 122, iz BMS 81 i iz UBSM 47. Iz njihovih redova su i licencirani predavači na specijalizovanim kursevima za rad u okviru COBISS sistema, koji održavaju oko dvadeset kurseva godišnje za bibliotekare iz biblioteka članica.

Biblioteke u okviru bibliotečko-informacionog sistema mogu da imaju status nacionalne članice, koji imaju biblioteke-osnivači, i punopravne članice – biblioteke koje mogu slobodno da preuzimaju podatke iz uzajamne baze, a pravo da unose podatke u uzajamnu bazu dobijaju kada njihovi bibliotekari dobiju licencu za rad u sistemu COBISS.

U okviru sistema koristi se standardizovani format zapisa za međusobnu razmenu podataka: COMARC/A za normativne podatke, COMARC/B za bibliografske podatke i COMARC/H za podatke o stanju fonda, a za međunarodnu razmenu koristi se format UNIMARC. Postoji i mogućnost konverzije podataka iz formata MARC21 u format COMARC i obrnuto, kao i za eksport podataka u XML formatu. Kvalitet i ujednačenost lokalnih baza podataka i uzajamne baze obezbeđeni su preko globalnih šifrnika za sve standardizovane podatke (jezici, UDK klasifikacija, države), normativne kontrole ličnih imena autora, lokalnih šifrnika, automatskim numeratorima i tako dalje, a kontrola kvaliteta se stalno unapređuje.

Virtuelna biblioteka Srbije kao nacionalni bibliotečko-informacioni servis ima autorsko pravo na uzajamnu bazu podataka COBIB.SR u celini kao na zbirku podataka, ali nije vlasnik autorskog prava za bilo koji pojedinačni zapis u uzajamnoj bazi. Biblioteke kreatori zapisa njima raspoložu bez ograničenja za one namene koje ne ugrožavaju integritet sistema. Zapisi preneti iz COBIB.SR u druge baze podataka i sisteme, pored oznake kreatora moraju da imaju i oznaku COBISS.

Korišćenje Virtuelne biblioteke Srbije

Virtuelna biblioteka Srbije omogućuje korisnicima pristup do uzajamnog kataloga koji sadrži podatke o celokupnom fondu biblioteka članica koji je registrovan u njihovim elektronskim katalogima, kao i pojedinačno do elektronskog kataloga svake biblioteke posebno.

Slika 1: Početni ekran za pretragu Virtuelne biblioteke Srbije

Kada korisnik izabere bazu koju želi da pretražuje, na ekranu dobija interfejs koji mu omogućuje da izabere osnovni, izborni ili komandni način pretraživanja. Osnovni način omogućuje pretragu po autoru, naslovu, godini izdanja, ključnim rečima ili izdavaču. Postoji limitator koji pretragu ograničava na zapise na izabranim jezicima ili pismu i limitator za tip publikacije (monografska, serijska, članci, audio snimci, filmovi, itd.). Moguće je korišćenje znaka asteriks (*) za skraćivanje termina po kojima se vrši pretraga, kao i izbor raspona godina izdanja tako što se između prve i poslednje godine postavi znak dvotačke (:). Izborni način omogućava pretragu po pedeset polja za pretraživanje, a u komandnom načinu se pretražuje preko komande SELECT, dodavanja odgovarajuće šifre uz željene termine i uz korišćenje Bulovih (AND, OR, NOT) i kontekstualnih operatora (WITH, NEAR, SUBFIELD). Ispis bibliografskih podataka koji predstavljaju rezultat pretrage moguć je u pet različitih formata. Ispis je ograničen na 2.000 zapisa po pretrazi. Korisnici mogu da uredi zapise po autoru, naslovu i godini izdanja, kopiraju zapise iz baze za ličnu upotrebu, da ih sakupljaju u „košaricu“ u koju se može smestiti 100 zapisa i da ih zatim pregledaju na ekranu ili pošalju elektronskom poštom na svoju adresu. Kratka uputstva za uspešno pretraživanje data su na linku „tehnike pretraživanja“ koji se nalazi na gornjoj liniji za pretragu, na kojoj se bira i tip pretraživanja (osnovno, izborni ili komandni). Moguće je izabrati kao jezik interfejsa srpski ili engleski.

Prilikom pretraživanja moguće je izabrati ćirilicu ili latinicu, sa dijakritičkim znakovima ili bez njih.

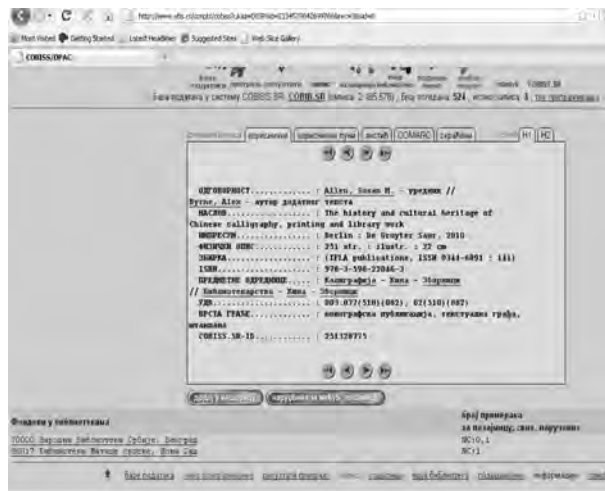
Slika 2: Osnovno pretraživanje monografskih publikacija po ključnoj reči za period 2000-2010.

Slika 3: Rezultati pretraživanja sredeni po godini izdanja – silazno

Ako korisnik pretražuje uzajamnu bazu i u njoj pronađe odgovarajuće publikacije, kada uđe u izabrani zapis na dnu ekrana se pojavljuju i linkovi sa podacima o bibliotekama u sistemu koje tu publikaciju poseduju. Klikom na link dobija se podatak iz lokalne baze o signaturi i, ukoliko je pozajmica u toj biblioteci automatizovana, i podatak o tome da li je publikacija slobodna ili pozajmljena.

STELA FILIPI-MATUTINOVIĆ

Slika 4: Korisnički format izabranog zapisa sa linkom na biblioteke koje poseduju knjigu

Slika 5: Dostupnost i signatura izabrane publikacije u Biblioteci Matice srpske

Program podržava i direktnu komunikaciju korisnika i biblioteke u koju je učlanjen preko opcije „Moja biblioteka“, tako da, ako je ta opcija u datoj biblioteci aktivirana, korisnik u svakom trenutku može da vidi koje publikacije duguje, kad ističu rokovi pozajmice i tako dalje.

Regionalna saradnja biblioteka i COBISS.Net

Godine 2003. potpisan je sporazum o uspostavljanju mreže COBISS.Net kojim je uspostavljena slobodna razmena bibliografskih zapisa koji se kreiraju u autonomnim bibliotečko-informacionim sistemima na platformi COBISS u Srbiji, Sloveniji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, a sporazumu je nak-

nadno pristupila i Bugarska.¹⁷ Ukupan broj zapisa u COBISS.Net-u je oko sedam miliona, što predstavlja zaista zavidan broj i u svetskim razmerama. Od potpisivanja sporazuma do danas razmenjeno je u okviru ove regionalne mreže preko 200.000 zapisa, od čega je u Srbiji iz ostalih centara preuzeto preko 32.000 zapisa.¹⁸ Time je samo na radu katalogizatora u Srbiji uštedeno oko 20.000 radnih sati, a može se očekivati da će ove uštede biti sve veće kako se sistem razvija. Godine 2006. prihvaćen je projekat COBISS.Net, druga faza, kojim je predviđeno da se ubrza automatizacija i uključivanje biblioteka u sisteme država-članica, harmonizuju pravila obrade bibliotečke građe u skladu sa međunarodnim standardima i preporukama i uspostave kompatibilni informacioni sistemi o istraživačkoj delatnosti – baze podataka o istraživačima, istraživačkim organizacijama i projektima. U Srbiji je uveden kao eksperimentalni sistem praćenja istraživačkih aktivnosti E-CRIS.SR, koji trenutno obuhvata podatke o produkciji 150 istraživačkih organizacija i preko 8.000 istraživača.

Uspostavljanje regionalnog bibliografsko-informacionog sistema predstavlja veliko dostignuće bibliotekarstva u regionu, jer mnoge daleko razvijenije zemlje, kao na primer Nemačka koja ima četiri uzajamna i međusobno nepovezana kataloga, još uvek nisu uspostavile ovakav sistem, a on je neophodan preduslov slobodnog protoka informacija o bibliotečkim fondovima i njihovoj dostupnosti. Bez ovakvog sistema nema osnova za izgradnju čvrsto povezane mreže sposobne da odgovori na zahteve korisnika tako što će im pružiti brz i jednostavan uvid u sve bibliotečke fondove regiona, ubrzati međubibliotečku pozajmicu kojom svi ti fondovi postaju dostupni svima u regionu na brz i lak način i racionalizovati i ubrzati rad na obradi bibliotečkog materijala.

Razvojni planovi

Od ukupnog broja zapisa u uzajamnom katalogu Srbije, kojih je preko dva miliona, 65,5% se odnosi na

¹⁷ <http://www.cobiss.net/default-sr.asp>

¹⁸ Seljak M., Kako racionalizirati katalogizaciju in izboljšati funkcionalnost sistema COBISS, *Organizacija znanja*, 14, 2009, 4, doi:10.3359/oz0904172, http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2009_4/ar10.jsp

monografske publikacije u fondovima srpskih biblioteka, 30,7% čine zapisi o člancima, a 3,1% se odnosi na zapise o serijskim publikacijama, dok na ostale tipove publikacija otpada zanemarljiv procenat. U narednom periodu se očekuje porast zapisa članaka, zbog planirane konverzije zapisa članaka iz stručnih časopisa u COBISS iz Srpskog citatnog indeksa i Web of Science, kao i planirane raspodele posla analitičke obrade tekućih naslova serijskih publikacija koje izlaze u Srbiji među članicama sistema.

Zahvaljujući sredstvima Evropske unije, dobijenim na osnovu TEMPUS projekta „Unapređenje bibliotekarskih servisa u bibliotekama Zapadnog Balkana“, započeo je u Srbiji prelazak na novu generaciju COBISS platforme, COBISS3, koja će omogućiti napredniji rad u sistemu i uključivanje novih funkcija.

Programom masovne digitalizacije fondova u bibliotekama Srbije stvorena je solidna osnova za nadogradnju uzajamnog kataloga tako da on postepeno prerasta u „duboki katalog“ koji korisniku omogućava ne samo da pronađe koja biblioteka poseduje odgovarajuću građu, nego i da tu građu preuzme na sopstveni računar u digitalnom obliku. Uspostavljanje linkova na pun tekst članaka, disertacija i drugih publikacija u elektronskom obliku koji će se sistematski prikupljati u digitalnim repozitorijumima nacionalne i univerzitetskih biblioteka, takođe će, u velikoj meri, unaprediti mogućnosti koje su slobodno dostupne svim korisnicima biblioteka iz Srbije preko interneta, bilo gde u svetu se oni nalazili.

U toku su i pregovori sa OCLC-em o uključivanju podataka iz uzajamnog kataloga u najveći svetski onlajn dostupan katalog bibliotečke građe World.Cat, koji sadrži 1,5 milijardi zapisa iz biblioteka širom sveta, čime će zapisi i fondovi biblioteka u Srbiji postati još pristupačniji svim građanima sveta.

Budućnost kataloga?

Mnogobrojne studije ponašanja korisnika pokazale su da korisnici imaju različita, ali u svakom slučaju velika očekivanja od bibliotečkih kataloga.¹⁹ Osnov-

¹⁹ Danskin, A., “Tomorrow Never Knows”: the End of Cataloguing? *International Cataloguing and Bibliographic Control (ICBC)*, Vol 36, 2007, No 4, str. 71–77.

no je da svi očekuju da podaci o kompletnom sadržaju bibliotečkih fondova budu onlajn dostupni stalno, i da se korisnici više ne zadovoljavaju samo podacima, već žele pristup do punog teksta u elektronskom obliku. Naviknuti na jednostavna pretraživanja koja im omogućuju internet pretraživači, pre svih Google, korisnici žele da i bibliotečki katalozi budu jednostavni za pretraživanje i da im nije potrebna posebna obuka kako bi ih uspešno koristili.²⁰ Biblioteke imaju jednu komparativnu prednost u odnosu na internet pretraživače, a to su kvalitetni i relevantni podaci i veliko poverenje koje uživaju kod korisnika kao izvor proverenih i tačnih podataka. Stoga je na bibliotekama da se prilagode zahtevima savremenih korisnika, da unesu kompletne podatke o svojim fondovima, fizičkim i digitalnim, u elektronske kataloge, digitalizuju što više materijala, pojednostave pretraživanje svojih kataloga, otvore ih za slobodno pretraživanje najpopularnijim internet pretraživačima i povežu se međusobno kako bi uspešno ostvarile ovako ambiciozne planove i zadovoljile potrebe korisnika.²¹

Biblioteke u Srbiji su, zahvaljujući uspostavljanju Virtualne biblioteke Srbije, na dobrom putu da to i ostvare, i možemo sa ponosom reći da se bibliotekarstvo Srbije razvija u skladu sa svetskim trendovima i da je na nivou razvoja koji prevazilazi uobičajeni svetski nivo razvoja bibliotekarstva u zemljama u tranziciji.

LITERATURA:

Bibliotekarsko društvo Srbije, *Pravila za katalogizaciju*, Beograd 1957.

Danskin A., "Tomorrow Never Knows": the End of Cataloguing? *International Cataloguing and Bibliographic Control (ICBC)*, Vol 36, 2007, No 4, str. 71–77.

²⁰ Silipigni Connaway L., Dickey T. J., *The Digital Information Seeker. Report of findings from selected OCLC, RIN and JISC user behaviour projects*, Higher Education Funding Council for England (HEFCE), JISC, 2010, <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2010/digitalinformationseekerreport.pdf>

²¹ *Online Catalogs: What Users and Librarians Want*, OCLC, 2009. Dostupno na: <http://www.oclc.org/reports/onlinecatalogs/fullreport.pdf>.

Filipi-Matutinović S., Projekat Tempus, *Infoteka 1-2*, 2001, str. 81-90.

IFLA, *ISBD (M): International standard bibliographic description for monographic publications*, München 1974.

IFLA, *Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report*, München 1998.

IFLA, *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD): A Conceptual Model. 2nd Draft*, 2009, 12. 09. 2010.

Dostupno na:

<http://nkos.slis.kent.edu/FRSAR/report090623.pdf>

IFLA, *Statement of Principles Adopted by The International Conference on Cataloguing Principles* Paris, 1961, 12. 09. 2010.

Dostupno na:

http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/paris_principles_1961.pdf

Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques sur lesquelles les Directoires ont dû ou doivent incessamment apposer les scelles, Paris, 1791.

Online Catalogs: What Users and Librarians Want, OCLC, 2009, 12. 09. 2010. Dostupno na:

<http://www.oclc.org/reports/onlinecatalogs/fullreport.pdf>

Opšta deklaracija o pravima čoveka, 12. 09. 2010.

http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src5.pdf

Popović-Bošković G., Filipi-Matutinović S., Virtuelna biblioteka Srbije (VBS) – računarsko povezivanje biblioteka u Srbiji, *Infoteka 1-2*, 2001, str. 57-59.

- *RDA: Resource Description and Access: Full draft of RDA*, JSC, 2009, 12. 09. 2010. Dostupno na:

<http://www.rda-jsc.org/rdafulldraft.html>

Seljak M., Kako racionalizirati katalogizaciju in izboljšati funkcionalnost sistema COBISS, *Organizacija znanja*, 14, 2009, 4,

doi:10.3359/oz0904172, 12.09.2010,

http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2009_4/ar10.jsp

Silipigni Connaway L., Dickey T. J. *The Digital Information Seeker. Report of findings from selected OCLC, RIN and JISC user behaviour projects*, Higher Education Funding Council for England (HEFCE), JISC, 2010, 12.09.2010.

<http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2010/digitalinformationseekerreport.pdf>

Stevanović V., Organizacija nacionalnog cobiss centra u Srbiji – VBS centra, *Organizacija znanja*, 2009, 4, 12.09.2010.

Doi:10.3359/oz0904186, http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2009_4/ar12.jsp

STELA FILIPI-MATUTINOVIĆ

Taylor W., Williams H., RDA: *Resource Description and Access*, Ariadne, 63, 2010, 12.09.2010, dostupno na:

<http://www.ariadne.ac.uk/issue63/rda-briefing-rpt/>

Virtuelna biblioteka Srbije – pristupna strana:

http://vbshome.vbs.rs/sr/o_cobissu/VBS_centar-sc.asp

12.09.2010.

Vraneš A., *Visokoškolske biblioteke*, Beograd 2004, str. 137-142.

Stela Filipi-Matutinović

University Library *Svetozar Marković*, Belgrade

VIRTUAL LIBRARY OF SERBIA

Abstract

Article explains the history of shared cataloguing in Serbia, and gives details about the establishment of the shared union catalogue – Virtual Library of Serbia – with the support of international project funding. Search possibilities are explained in detail. The regional cooperation in COBISS.Net Balkan library network is presented, together with the data on participating libraries, number of records available and importance of the network for all libraries and their users in the region. In the context of world trends concerning the transformation of library catalogues into portals with links to full texts, the present status and activities planned for future development are described and explained.

Key words: *Shared cataloguing, Virtual Library of Serbia, regional library network COBISS.Net, library catalogues, Serbia*

BILJANA KOSANOVIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 02:005.71(497.11)
001.89(497.11)

NAUČNE INFORMACIJE U SRBIJI - PONUDA I ISKUSTVA KOBSON-A

Sažetak: *Najveći deo nabavke inostranih naučno-tehničkih informacija se u Srbiji obavlja posredstvom Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KoBSON). U radu je dat pregled pretplaćenih informacionih servisa koji se nudi istraživačima u Srbiji, ali i usluga koje su u domenu bibliotekara. Posebno su opisana iskustva iz dva najčešće korišćena servisa (EleČas i Naši u WoS), kao i podaci vezani za udaljeni pristup. Poseban deo rada bavi se komunikacijom korisnik-bibliotekar u elektronskom okruženju.*

Ključne reči: *KoBSON, naučne informacije, odnos korisnik-bibliotekar, konzorcijumi, DOI u Srbiji*

Uvod

Tokom poslednjih desetak godina razvoj interneta doveo je do radikalne promene kako u ponudi biblioteka, tako i u zahtevima njihovih korisnika. Za razliku od ranijih perioda kada su se korisnici uglavnom oslanjali na pregledanje sadržaja baza i najjednostavnije oblike pretraživanja/listanja (u zavisnosti od medija: papirni ili elektronski), i kada su ciljana pretraživanja po više zadatih parametara i dodatna podešavanja imala tek perifernu ulogu, novija istraživanja pokazuju pomak ka ciljanom pretraživanju i lančanom kretanju – praćenjem linkova – od informacije do informacije i od jednog elektronskog izvora do drugog.¹ Dodatno su tome doprinele elektronske baze podataka pokrivene institucionalnom pretplatom, kojima se ranije pristupalo sa ograničenog broja računara i

¹ Rowlands I., Electronic journals and user behavior: A review of recent research: Review, *Library & Information Science Research*, vol. 29, 2007, str. 369–396.

uz pomoć za to obučenog bibliotekara, a sada su postale dostupne svim korisnicima mreže. Posrednici između korisnika i informacija više nisu potrebni. Istraživači sve češće razvijaju sopstvene strategije tražanja za informacijama.

To je sve izazvalo značajne promene u bibliotekama,² koje sada svoje fondove treba da ponude pod izmenjenim uslovima. Neki od njih su:

1. nepostojanje fizičkog ograničenja: korisnik biblioteke ne mora fizički da bude prisutan u biblioteci, odnosno korisnici širom sveta mogu da imaju pristup istoj informaciji, sve do god je internet veza omogućena;
2. stalna dostupnost: elektronskim bibliotekama se može pristupiti u bilo koje vreme, 24 časa u toku dana i 365 dana u godini;
3. višestruki pristup: isti informacioni izvor može biti korišćen u isto vreme od strane većeg broja korisnika;
4. strukturalni pristup: elektronske biblioteke pružaju pristup mnogo bogatijem sadržaju na strukturalniji način što znači da se može lako kretati od kataloga do određene knjige pa do određenog poglavlja i tako nadalje, ili u slučaju časopisa do ostalih bitnih informacija o njemu i slično.

U Srbiji smo na ove izazove odgovorili formiranjem Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KoBSON,³ s osnovnim ciljem da se za ograničena sredstva pretplati što više izvora, i da se svi ti izvori ponude korisnicima u skladu sa zahtevima savremenih korisnika u savremenim bibliotekama.

Osnovna ponuda KoBSON-a : časopisi i baze podataka

Od početne kolekcije časopisa od jednog izdavača (Academic Press), jednog agregatora (EBSCO) i jedne citatne baze (Web of Science – WoS) preko KoB-

² Brofi P., *Biblioteka u dvadeset prvom veku : nove usluge za informaciono doba*, Beograd, 2005.

³ Kosanović B. P., Koordinirana nabavka inostranih naučno-tehničkih informacija u Srbiji – stanje i perspektive, *Infoteka* br. 1-2, 2002, str. 55-63.

SON-a su ove, 2010. godine bile dostupne baze sedamnaest izdavača, tri agregatora i tri citatne baze. Sa svojom ponudom od preko 35.000 časopisa i preko 50.000 elektronskih knjiga, KoBSON zadovoljava većinu istraživačkih potreba naučne i akademske zajednice u Srbiji. Nažalost, u kolekcijama nam još uvek nedostaje nekoliko značajnih izdavača kao što su Taylor and Francis i Nature Publishing Group, ali su neki od njihovih časopisa dostupni preko agregatorskih servisa sa uobičajenim odloženim pristupom punom tekstu do maksimalno godinu dana. Samo u toku prethodne godine, istraživači u Srbiji su preuzeli preko 1.400.000 članaka, a detaljni podaci po godinama i servisima dati su u Tabeli 1.

Izdavač	2005	2006	2007	2008	2009
Science Direct	389.222	438.862	480.164	648.803	776.743
Wiley			30.500	32.931	114.056
Springer	42.937	81.375	92.345	86.322	111.926
JSTORE	25.877	33.908	74.413	57.059	111.660
EBSCO	93.403	90.827	75.243	77.745	87.608
American Chemical Society	30.674	32.428	29.296	31.145	47.490
American Physical Society			20.784	22.045	29.805
Oxford University Press		29.650	21.636	26.849	28.644
ProQuest	16.424	18.891	18.946	23.905	26.833
Institute of Physics Publishing	12.258	13.480	12.453	14.769	17.990
SAGE			24.678	16.905	16.701
Emerald	3.858	6.958	7.902	11.518	12.351
Hain On Line			21.200	23.256	8.459
IEEE	8.143	10.577	14.200	16.100	8.078
Cambridge University Press	6.481	6.165	5.064	7.465	7.600
APA				7.810	6.200

I pored svega navedenog u ponudi, redovno jesenje ispitivanje potreba naučnih biblioteka ukazuje da se bibliotekari nisu sasvim prilagodili novim zahtevima. Kao i u svakoj delatnosti postoje svetli primeri, to jest bibliotekari koji su potpuno razumeli svoju novu ulogu u novom okruženju, ali još uvek ima dosta onih koji su zainteresovani za tradicionalnu papirnu for-

mu. U situaciji kada postoji paralelna i elektronska forma časopisa, sva sredstva uložena u papirnu formu su nedovoljno iskorišćena. Dok se ranije papirna forma časopisa kupovala sa velikim popustima, ukoliko se izvrši pretplata i na elektronsku formu, sada je situacija da se kod velikih izdavača časopisi u papirnoj formi naručuju po zahtevu (*print on demand*) i pri tome je cena višestruko veća u odnosu na elektronsku.

Kao i mnoge naučne biblioteke i konzorcijumi u svetu, i u Srbiji se suočavamo sa stagnacijom, odnosno smanjenjem budžeta u poslednje dve godine. Već ove godine smo bili prinuđeni da dva servisa prestanemo da pretplaćujemo. Tešku odluku o tome šta ne pretplatiti zasnivamo, pre svega, na statističkim pokazateljima o iskorišćenosti pretplaćenih kolekcija,⁴ a rezultati se objavljuju u okviru KoBSON portala. Iskorišćenost pretplaćenih servisa prati se i objavljuje na mesečnom nivou i to za celokupnu teritoriju Srbije.

Na godišnjem nivou se podaci prezentiraju finansijeru (Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije) i to u uporedivoj formi. To znači da se ukupna cena pretplate podeli brojem preuzetih radova za godinu dana, čime se ostvaruju uslovi za određivanje cene po članku. Dodatno, to nam omogućava i poređenje po istim parametrima u zemljama koje su članice eIFL-a.⁵

Najznačajniji servisi

Da bi biblioteke sačuvale kredibilitet kao pružaoci informacionih izvora, moraju brzo da prelaze sa procesa selekcije i nabavke, preko procesa opisa, do tačke gde je izvor dostupan korisnicima. U doba kada se skoro sve naučne informacije nalaze negde u digitalnoj formi, pravi izazov postaje i ponuditi korisniku sve informacije na jednom mestu i omogućiti mu korišćenje traženog sadržaja sa što manje klikova. S tim

⁴ Kosanović B. i Šipka P, Kako informatički podržati odlučivanje o pretplati na kolekcije časopisa: od faktora uticaja, preko faktora upotrebe, do faktora dobiti, u: *SNTPI – Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija u Srbiji*, 2009, str. 51-55.

⁵ eIFL (Electronic Information for Libraries), međunarodni konzorcijum koji okuplja pedeset zemalja u tranziciji u cilju zajedničkog nastupa ka izdavačima, ali i zbog razmene pozitivnih iskustava.

ciljem je i razvijen servis EleČas koji u sebi sadrži pored informacija o dostupnosti časopisa u elektronskoj formi i osnovne podatke o časopisu (izdavač, periodičnost i slično) kao i njegovu dostupnost u papirnoj formi. U okviru istog servisa dostupni su i podaci o impakt faktoru časopisa, koji posebno zanimaju istraživače iz više razloga. U naučnim institucijama citiranost se uzima kao objektivan pokazatelj u evaluaciji rada naučnika i uspešnosti kako pojedina naca tako i projekata. Zato istraživači redovno proveravaju citiranost svojih radova i prate kada se u nekoj od tri citatne baze (*WoS*, *Scopus* i *SCIndeks*) pojavio neki od njihovih radova ili citata.⁶ Pored toga, podaci o impakt faktoru časopisa imaju važnu ulogu i u izboru časopisa u koje će istraživači slati radove za objavljivanje.

Prema broju poseta izdvaja se i servis *Naši uWoS* koji je pokrenut 2004. godine, pre svega iz marketinških razloga. Naime, uočeno je da se često javljaju istraživači koji ne znaju za postojanje KoBSON-a, i koji koriste značajno vreme, a veoma često i novac, za pristup literaturi. Kako je većina zapisa u WoS-u opremljena elektronskom adresom barem jednog, najčešće prvog, autora, i kako se autorske pozicije menjaju u različitim radovima, činilo se umesnim da se šalje nedeljno obaveštenje (*alert*) autorima s informacijom da je njihov rad indeksiran u WoS-u. Na kraju poslatog e-mail-a pridodat je i link do KoBSON stranice, i za nemali broj korisnika to je bio put do njihovog aktivnog korišćenja naših usluga. Ovaj servis je stalno unapređivan, pre svega na osnovu našeg uvida u potrebe istraživača, ali i na osnovu predloga samih korisnika. Svaki zapis sada je proširen linkovima ka:

- (1) zapisu u WoS-u,
- (2) punom tekstu članka (koji se može čitati ukoliko je KoBSON pretplaćen na taj časopis),
- (3) detaljima o časopisu u kome je rad objavljen,
- (4) kvalitetu časopisa izraženim impakt faktorom (rang časopisa),
- (5) citatnim bazama WoS, Scopus i Scindeks sa brojem ostvarenih citata.

⁶ Filipi-Matutinović S., Citatna analiza za pet srpskih autora prema Web of Science, Scopus i Google Scholar, *Infoteka* br. 1-2, 2007, str. 25-35.

Uz svaki zapis dodata je i mogućnost slanja ispravke, ukoliko su podaci nepotpuni ili netačni. Ovom uslugom je krajnjem korisniku omogućeno da nas, na brz i kratak način, obavesti da je neophodna ispravka, a sve zbog našeg i njihovog zajedničkog cilja da podaci budu tačni.⁷

Udaljeni pristup

Pristup elektronskoj formi pored svih navedenih prednosti omogućava i detaljan uvid u podatke o tome kada korisnici pretražuju naše servise. Za potrebe ovog rada preuzeti su podaci sa Google Analytics servisa, iz kog se čini da je jedini praznik kod istraživačke zajednice Srbije Nova godina. Naime, 1. januar je jedini dan u godini kada manje od 1.000 korisnika poseti portal KoBSON. Svakako da je u danima vikenda i ostalih praznika posećenost manja u poređenju sa radnim danima, ali i tada značajan broj korisnika pristupa servisu.

Zanimljivi su i podaci na dnevnom nivou. Većina naučnih i akademskih biblioteka u Srbiji radi od 8 do 16 časova, i na taj period odlazi 61.65% poseta portalu. To znači da bi ostalih, bezmalo 40% korisnika, ostalo uskraćeno za traženom literaturom. Ukoliko se pak pogleda struktura po disciplinama, najveći deo udaljenog pristupa obuhvataju istraživači iz medicinskih nauka.

Komunikacija sa korisnicima

S obzirom da se u KoBSON-u pre svega bavimo elektronskim sadržajima, najčešći oblik komunikacije s našim korisnicima obavljamo elektronskom poštom. Prosečno se odgovori na 12 e-mailova dnevno, a koji obuhvataju i one koji se odnose na ispravke podataka za servis Naši u WoS. Krajem 2009. godine otvoren je i deo portala namenjen sugestijama i zamerka, u cilju javnog objavljivanja pitanja i odgovora. Ideja je bila da korisnici, pre nego što pošalju e-mail, pogledaju prvo da li je takvo pitanje već postavljeno. Iako je broj komentara zadovoljavajući (za godinu

⁷ Timotijević T. i Kosanoviš B., How librarian can make bibliographic record more useful: Put together ISI/WoS, Scopus and SCIndeks data, *INFORUM 2010: 16th Conference on Professional Information Resources*, Prague, May 25-27, 2010.

dana 349), čini se da se naša početna ideja ne ostvaruje. Ovaj deo portala je moderatorski, što znači da bibliotekar odlučuje da li će nešto biti objavljeno ili ne.

Početakom 2010. godine otvorena je KoBSON stranica na Facebook-u, gde se objavljuje deo sadržaja sa portala KoBSON, ali i sadržaji namenjeni pre svega mladim korisnicima. Sudeći prema broju fanova koji je relativno mali (272), utisak je da naši korisnici ipak više koriste klasične oblike elektronske komunikacije.

Relativno mali broj korisnika smo videli više od jedanput. Naime, svako je u obavezi da lično preda potpisanu licencu za udaljeni pristup i to ili bibliotekaru svoje institucije ili univerzitetskoj biblioteci ili da je donese u Centar za naučne informacije. Za posebne grupe korisnika organizuju se ciljane edukacije koje sprovode bibliotekari Univerzitetske biblioteke u Beogradu i Narodne biblioteke Srbije.⁸

Promocija naučnih članaka iz Srbije

Jedna od aktivnosti u okviru KoBSON-a je i uključivanje članaka objavljenih u časopisima iz Srbije u međunarodni sistem povezivanja elektronskih sadržaja. U svetu naučnih informacija DOI (Digital Object Identifier) je postao sastavni i, čini se, neophodni deo svakog članka. Članci opremljeni DOI brojem postaju vidljiviji i što je još važnije dostupni na samo jedan klik. Iako su DOI brojevi u domenu izdavača, to jest dodeljuju ih izdavači, u zemljama u kojim je celokupan posao oko uređivanja časopisa volonterski, nije za očekivanje da neko savlada i veštine neophodne za kreiranje metapodataka, njihovo deponovanje i održavanje. To je jedini razlog što se ta aktivnost obavlja u Narodnoj biblioteci Srbije. Od početnih pet naslova u 2005. godini, sada se u ovom sistemu nalazi 54 časopisa. Metapodaci iz ovog servisa se pored samog CrossRef-a, prosleđuju i Google Scholar-u, TEL-u (The European Library) i DOAJ (Directory of Open Access Journals).

⁸ Popović A., Edukacija korisnika u Univerzitetskoj biblioteci 'Svetozar Marković' u Beogradu – uputstva i plakati, *Infoteka* br. 1-2, 2007, str. 69-76.

Zaključak

Iako je KoBSON izgrađen kao sistem, koji jeste (i treba) da bude korišćen od strane krajnjeg korisnika bez fizičkog dolaska u biblioteku, uloga bibliotekara/informatičara je ipak ključna za funkcionisanje čitavog sistema. Naša iskustva govore da i tako velike promene u medijumu (papirni vs. elektronski), načinu korišćenja (dolazak u biblioteku vs. udaljeni elektronski pristup), načinu komunikacije (pitanja telefonom vs. elektronska pošta) ili nivou usluge (pružiti informaciju vs. obuka korisnika) nailaze na dobar prijem kako kod korisnika, tako i kod finansijera. Time je pokazano da ukoliko se izlazi u susret potrebama ciljne grupe krajnjih korisnika, u slučaju KoBSON-a naučne zajednice Srbije, moguće je da i biblioteke i njihovi projekti postanu značajno finansirani i održivi.

LITERATURA:

- Brofi P., *Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba*, Beograd 2005.
- Filipi-Matutinović S., Citatna analiza za pet srpskih autora prema Web of Science, Scopus i Google Scholar, *Infoteka*, br. 1-2, 2007, str. 25-35.
- Kosanović B. P., Koordinirana nabavka inostranih naučno-tehničkih informacija u Srbiji – stanje i perspektive, *Infoteka*, br. 1-2, 2002, str. 55-63.
- Kosanović B. i Šipka P., Kako informatički podržati odlučivanje o pretplati na kolekcije časopisa: od faktora uticaja, preko faktora upotrebe, do faktora dobiti, u: SNTPI – Sistem naučnih, tehnoloških i poslovnih informacija u Srbiji, 2009, str. 51-55.
- Popović A., Edukacija korisnika u Univerzitetskoj biblioteci 'Svetozar Marković' u Beogradu – uputstva i plakati, *Infoteka*, br. 1-2, 2007, str. 69-76.
- Rowlands I., Electronic journals and user behavior: A review of recent research: Review, *Library & Information Science Research*, vol. 29, 2007, str. 369-396.
- Timotijević T. i Kosanović B., How librarian can make bibliographic record more useful: Put together ISI/WoS, Scopus and SCIndeks data, *INFORUM 2010: 16th Conference on Professional Information Resources*, Prague, May 25-27, 2010.

Biljana Kosanović
National Library of Serbia, Belgrade

SCIENTIFIC INFORMATION IN SERBIA: OFFERS AND EXPERIENCE OF KOBSON

Abstract

The largest part of the acquisition of foreign scientific and technical information in Serbia is carried out through KoBSON (Consortium for Coordinated Acquisition). The article provides an overview of the subscribed service that is offered to researchers in Serbia, but also services that are in the domain of librarians. The article describes in more detail the experiences of the two most commonly used services (Elečas and Naši in WoS), as well as data related to remote access. The last section deals with the end-user-librarian communication in an electronic environment.

Key words: *KoBSON, scientific information, the end-user-librarian communication, consortia, DOI in Serbia*

KoBSON – Konzorcijim biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku inostranih, onlajn časopisa i baza podataka

ANA SAVIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 02:004]:316.774
930.25:004]:316.774
069:004]:316.774

BIBLIOTEKE, MUZEJI, ARHIVI I PRES KLIPING SERVISI: ČUVARI KULTURNE BAŠTINE ILI INFORMACIONI SERVISI

Sažetak: *U radu su na različitim primerima prikazane mogućnosti saradnje kulturnih i informacionih ustanova u našoj sredini. Akcenat je stavljen na arhive i njihovu saradnju sa bibliotekama i muzejima kao i na uticaj savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija na ostvarivanje te saradnje i modernizaciju arhiva kao odgovor informacionim zahtevima savremenog korisnika u digitalnom okruženju. Pokušano je i pravljenje paralele između tradicionalnog i savremenog shvatanja razlika i sličnosti između arhiva, biblioteka i muzeja. Mas-mediji su razmatrani kao potpora očuvanju kulturne baštine koje je osnovna delatnost biblioteka, arhiva i muzeja.*

Ključne reči: *arhivi, biblioteke, muzeji, pres kliping, dokument, informacija, saradnja*

Uvod

Uporedo sa razvojem informacionih tehnologija i njihovim prodiranjem u sve sfere društva raslo je oduševljenje izazvano novim brojnim mogućnostima koje su one donele ali i bojazan vezana za opstanak mnogih procesa koje je do tada obavljao čovek, pa samim tim i očuvanje čovekove uloge kao ključne čak i u odnosu čovek–mašina. Sa istim problemom su se suočile i biblioteke, arhivi i muzeji, i to ne samo sa strahom kakav će biti njihov razvoj i njihova uloga nego

sa pitanjem njihovog opstanka. Postojanje problema opstanka biblioteka, muzeja i arhiva se ne može ignorirati i među sada već brojnim ponuđenim rešenjima treba nastaviti sa traganjem za optimalnim zajedničkim rešenjem. Možda je rešenje upravo u podsećanju na one dobrobiti koje nam je informaciona i komunikaciona tehnologija donela i zbog kojih smo ih tako ushićeno prihvatili. Brz protok informacija, zajedničko korišćenje informacionih resursa, slobodan pristup informacijama, povezivanje, ekonomičnost, pojednostavljenje radnih procesa su ključ za rešenje tog problema. Naravno, problem opstanka biblioteka, arhiva i muzeja podrazumeva niz problema, ali ne postoji univerzalan odgovor, opšte rešenje svih tih problema. Stoga je dragocen svaki odgovor i svaki pokušaj da se makar jedan od problema s kojima se ove institucije danas susreću reši.

Kada je reč o masovnim medijima, njihova istorija naizgled predstavlja istoriju tehnološkog razvoja. Međutim, i masovni mediji su doživeli dramatičnu promenu od kada se postavilo pitanje da li su nam potrebni i štampani i elektronski i oni mediji koji nisu ni jedno ni drugo, kao što su internet servisi, ili nam je potreban samo internet. Mediji su deo društvenog sistema i svoju funkciju ostvaruju u sadejstvu sa drugim društvenim podsistemima i mogu se analizirati u svetlu svog odnosa sa bilo kojim od tih podsistema. Jedna od osnovnih funkcija medija je stavljanje informacije na raspolaganje javnosti i upravo ta funkcija u eri globalizacije može da se označi kao spojno mesto masovnih medija, biblioteka, arhiva i muzeja. Na toj tački nastaju različiti vidovi saradnje sistema koji se bave informacijom u bilo kom njenom obliku.

Cilj ovog rada je pokušaj da se ono što danas često koristimo u brojnim odbranama verovanja u opstanak biblioteka, arhiva i muzeja i vidimo kao jedino rešenje, a to je njihova promenjena ili savremena uloga, prikaže u svetlu saradnje ovih institucija jednih sa drugima i korišćenja masovnih medija, informacionih i komunikacionih tehnologija u ostvarivanju svog konačnog cilja. Zatim, da se na primeru Medijske dokumentacije Ebart prikaže mogući oblik informacionog servisa nastalog kao plod te saradnje. S obzirom na namenu rada, Medijska dokumentacija Ebart će biti prikazana kao medijski ili elektronski arhiv, mada, imajući u vidu sve elemente koje on okuplja takva

kategorizacija može i da se ospori. Upravo to osporavanje i pravljenje stroge distinkcije među informacionim servisima¹ ovaj rad treba da prikaže kao neprihvatljive.

Saradnja kao cilj i kao način ostvarivanja ciljeva

„Tolerancija na koju se sve češće pozivamo u međusobnom ophođenju ljudi, partija, ili država i naroda, potrebna je, pre svega, nama samima, jer je njena primena čarobno razrešenje stalne dileme o opstanku klasičnih biblioteka i knjiga kao njihovih sinonima i o prevladavanju virtuelnih informacionih mreža. Tolerancija, sa kojom se ne rađamo, već koju stičemo, učimo joj se i težimo joj, možda se najpre može svakome predočiti i približiti u bibliotekama. Tolerantan odnos prema različitim medijima i sadržajima koje nose, olakšava stasavanje u pojedinca spremnog na otvoren dijalog, koji se može započeti samo ako je informisanost i obrazovanost na određenom stepenu“.² Različite informacije i njihovi oblici kao i različiti načini na koje se one prenose su ono što je zajedničko za biblioteke, arhive i muzeje, ali i druge informacione servise i ustanove. Među njih se ubrajaju i pres kliping servisi koji su možda najtolerantniji u odnosu na korišćenje različitih medija, mada u našem okruženju još uvek ne stoje rame uz rame sa gore pomenutim servisima. Paradoksalno zvuči, ali upravo ono što je označeno kao zajedničko može da se prihvati kao različitost i čini da svaka od institucija i svi servisi koji u središtu svoje pažnje drže informaciju imaju svoje specifičnosti. Sadržaj koji se prenosi i njegova priroda utiču na način pohranjivanja i prenosa tog sadržaja. Sadržaji kojima raspoložu biblioteke, arhivi, muzeji i pres kliping servisi nisu posve isti, ali je zajedničko korišćenje tih sadržaja, uz primenu savremenih tehnologija, suština njihove saradnje i verovatno njihovog opstanka. Kada je reč o opstanku biblioteka, arhiva i muzeja, a uzrok te bojazni leži u pojavi i brzom razvoju novih tehnologija, treba imati u vidu da je to pitanje samo deo

¹ Ovde pod informacionim servisima treba podrazumevati sve tradicionalne i moderne institucije koje su fokusirane na pružanje informacija u bilo kom obliku.

² Vraneš A., Marković Lj. i Janićijević J., *Etičnost u nauci i kulturi*, Filološki fakultet, Beograd 2009, 161-162.

šireg konteksta razmatranja opstanka uopšteno gledano starih medija. Samo po sebi se nameće i pitanje šta su to „stare“, a šta „nove“ tehnologije i, dalje, koliki je vek „novih“ tehnologija. I sada je već jasno, ali će se u bliskoj budućnosti sasvim sigurno pokazati da „stare“ i „nove“ tehnologije mogu da opstanu samo u interakciji. U tome i leži odgovor na pitanje šta će se dogoditi sa bibliotekama, arhivima i muzejima.

U vreme kada se vodi velika debata o tome šta sve danas ugrožava na prvom mestu biblioteke, koje autori Stokić Simončić i Vučković ocenjuju kao najmoćniji organizovani informacioni resurs društva,³ ali i druge informacione ustanove, i da li su savremene tehnologije koje su mnogo toga dobrog donele pretinja bibliotekama, arhivima i muzejima i kada se preispituje uloga tih ustanova, neophodno je osvrnuti se na odnos između pres kliping servisa i servisa slične prirode, biblioteka, arhiva i muzeja. Majkl Hil kaže da „mnogi smatraju da je ovo pre komunikaciono nego informaciona era. Mogli bi biti u pravu. Danas imamo toliko raspoloživih tehnologija koje nam omogućavaju razmenu informacija, od kojih svaka ima svoje prednosti u određenim situacijama, a u drugima nedostataka“.⁴ Upravo na te prednosti treba usredsrediti pažnju i naći načine komuniciranja među institucijama za čiji se opstanak borimo. Neophodno je pronaći pravu vezu i podići svest o tome da ono što nudimo mi nude i drugi i da nismo usamljeni u svojoj specifičnosti. Nije nužno odreći se te specifičnosti da bismo opstali, ali je za opstanak nužno da pronađemo ono što je zajedničko. „Biblioteke se bave zapisanim znanjem i informacijama, ali nisu jedine ustanove koje to čine. Ideal je pravednost u pristupu svim oblicima, ali treba da se prisetimo da je mnogo tog pristupa van biblioteka, a ne u delokrugu bibliotekara. Kupovina knjiga, iznajmljivanje filmova, korišćenje internet kafea ili poseta umetničkoj galeriji sve su manifestacije pristupa zapisanom znanju i informacijama“.⁵

³ Stokić-Simončić G. i Vučković Ž., *Upravljanje bibliotekama u dobu znanja*, Matična biblioteka, Istočno Sarajevo 2007, 71.

⁴ Hil M., *Uticaj informacije na društvo*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2008, 104.

⁵ Gorman M., *Naše neprolazne vrednosti*, Filološki fakultet Univerziteta, Beograd 2007, 154.

Nasuprot nekadašnjim naporima da se utvrde strožiji kriterijumi za podelu konkretno arhivske i bibliotečke građe i naučnim raspravama o problemu razgraničavanja te građe, pojava beleženja informacija na različitim materijalima i različitim tehnikama danas uslovljava približavanje bibliotečke i arhivske struke. Sve više se insistira na potrebi njihove saradnje, i to ne samo biblioteka i arhiva, već svih institucija koje se bave okupljanjem, organizovanjem i distribuiranjem zabeleženog znanja i podataka.

Razvoj pres kliping servisa

Servis za praćenje medija Cision ima dve hiljade sedamsto zaposlenih u deset zemalja i opslužuje skoro pedeset hiljada klijenata širom sveta. Danas je vodeći servis ove vrste u svetu. Ovi podaci, za svaku pohvalu, u poslovnom svetu sigurno skreću pažnju na sebe, ali jedna specifičnost ovog servisa je mnogo značajnija u širem kontekstu. Romeike⁶ je 1852. godine u Londonu osnovao agenciju koja je nudila do tada nesvakidašnju uslugu. Sakupljao je članke iz britanskih i američkih novina o različitim temama i događajima, pa je ubrzo privukao pažnju glumaca, pisaca, muzičara i umetnika, koji su dolazili u agenciju da bi na jednom mestu pročitali novinske članke o sebi. Reč kritike je u to vreme bila izuzetno značajna, a kritika se u to vreme oglašavala uglavnom u štampanim glasilima. Romeikeu je odmah postalo jasno da posao kojim je počeo da se bavi može da donese i priličan profit. Agencija koju je osnovao Romeike je prva pres kliping agencija. Romeikeova agencija je kasnije prešla u Romeike & Curtis, a danas je deo Cisiona.

Delatnost pres kliping agencija koje su se kasnije osnivale se uglavnom ograničavala na praćenje štampe pošto su i sredstva masovne komunikacije bila jedino u štampanom obliku. Sa razvojem radija i televizije, agencije su svoje usluge proširivale i na praćenje sadržaja koje su prenosili ti mediji. Sledeći stepenik svog razvoja su ovi servisi dostigli pojavom interneta. Uporedo sa razvojem usluga pres kliping servisa menjali su se i klijenti za koje su ove usluge vršene. Prvi klijenti su bili pojedinci koji su učestvovali u javnom životu i ocena javnosti njihovog rada je za njih bio

⁶ Henry Romeike (1855-1903)

najbolji pokazatelj uspešnosti onoga čime su se bavili. Vrlo brzo su i mnogi drugi koji se svojim delovanjem obraćaju određenoj ciljnoj grupi, i to ne samo pojedinci nego i organizacije, prepoznali značaj usluga pres kliping servisa, zahvaljujući kojima su mogli da dobiju povratnu informaciju o kvalitetu svog rada. U poslovnom svetu, praćenje sadržaja koje prenose masovni mediji o nekoj kompaniji, njenom području rada, kretanjima i razvoju oblasti u kojoj je ona aktivna i konkurenciji znači i mogućnost ostvarivanja većeg profita. Klijenti pres kliping servisa su danas pojedinci, privatne kompanije, državne kompanije, vladine agencije i ministarstva, nevladine organizacije, političke partije, ustanove kulture i mnogi drugi.

Razvoj pres kliping servisa podrazumeva tri aspekta. Prvi je vezan za razvoj masovnih medija čiji se sadržaji prate, drugi su klijenti koji koriste njihove usluge i treći aspekt se odnosi na metodologiju rada. Razvoj metodologije rada prirodno proističe iz razvoja masovnih medija, profila korisnika usluga i uslovljen je razvojem savremenih tehnologija. U početku su pres kliping servisi zapošljavali radnike koji su čitali novine i isecali relevantne članke iz njih. Kasnije je počela da se koristi oprema za skeniranje, koja je ovaj posao olakšala i ubrzala. Praćenje televizijskih sadržaja se vrši tako što se traži relevantna informacija i indeksira se. U mnogim pres kliping servisima to radi čovek. Za praćenje onlajn sadržaja se koristi poseban računarski program.

Put do korisnika

Ne tako davno, smatralo se da sve dok ovi servisi i institucije postoje, znači da postoji i potreba za njima. U savremenim društvenim i ekonomskim naukama postoje metode procene učinka rada biblioteka, arhiva i muzeja na osnovu kojih se donosi zaključak da li zajednica ima potrebu za tom i takvom određenom ustanovom. S obzirom na količinu informacija koje postoje i koje se i dalje stvaraju teško je konstatovati da je bilo koja zajednica prezasićena uslugama sakupljanja, organizovanja i pružanja na korišćenje informacija, gde god se ta usluga vršila. Svi informacioni servisi su sada naglasak pomerili sa prikupljanja informacija na selekciju. Sve manje se mogu odrediti posebne kategorije korisnika ovih usluga i teško da se

danas bilo koji servis ili institucija ovog tipa obraća samo jednoj kategoriji klijenata. Sada su već usamljeni slučajevi i sve manje grupe klijenata koje koriste usluge samo jedne od ovih ustanova ili servisa. Čini se pre da je trend da se svi ovi servisi i institucije obraćaju istoj ciljnoj grupi. Pronaći put do korisnika za pravo znači pronaći pravi oblik plasmana na tržištu.

I biblioteke i arhivi i muzeji i pres kliping servisi u središtu svoje pažnje imaju informaciju. Njihova misija je usredsređena na korisnike, a njihov razvoj prati potrebe korisnika. I bez obzira na ostale zahteve, potrebe korisnika su i dalje osnovni imperativ svim informacionim institucijama. Isključivo poštovanje tog principa čini ostvarivanje njihove društvene funkcije mogućim. Savremena osnovna potreba korisnika informacija je brza informacija i trenutno znanje. Shodno tome, brišu se oštre granice između institucija i servisa koji imaju za cilj pružanje informacije i teže isključivo zadovoljenju informacionih potreba svojih korisnika. One načelno zadržavaju temeljne metode i tehnike, ali ih neretko i „pozajmljuju“ jedni od drugih. Na to nikako ne treba gledati kao na gubljenje identiteta svake od tih vrsta institucija već kao na aktivno učestvovanje u informatičkom društvu. To potvrđuje primer Narodne biblioteke Srbije koja obavlja delatnost pres klipinga za svoje potrebe tako što od 2003. godine prati sadržaje medija koji govore o njoj ili delatnosti kojom se ona bavi.⁷ Arhiv Srbije takođe na svom veb sajtu pruža informacije o sebi sakupljene iz medija.⁸ Sve ovo su primeri težnje da se ostane deo informacione magistrale.

Razlog što su se sredstva masovne komunikacije brže prilagodila prisustvu informacionih tehnologija je verovatno to što su motivi tog prilagođavanja komercijalne, odnosno ekonomske prirode. Pored povećanja informacionog tržišta vidi se mogućnost proširenja i reklamnog tržišta. Isto tako, brzinu prihvatanja informacionih tehnologija kod mas-medija diktira i konkurencija. Poraženi u takmičenju konkurenata gubi ugled i čitaoce. Kod ustanova za zaštitu kulturnog

⁷ Izvodi iz medija dostupni na:
http://www.nb.rs/about_us/press_releases.php

⁸ Izvodi iz medija dostupni na: <http://www.archives.org.rs/41043a44244343543b43d43e441442438/press-clipping>

nasleđa, uljuljkanih u neophodnost svog postojanja, ta konkurencija nije bila tako nemilosrdna.

Primer dobre prakse prilagođavanja tržištu i plasiranja informacija u onom obliku u kome to čine biblioteke, arhivi i pres kliping servisi je Medijska dokumentacija Ebart.

Medijska dokumentacija Ebart

Medijska dokumentacija Ebart je najveći elektronski arhiv dnevnih i periodičnih štampanih medija u Srbiji. Prvi tekst je arhiviran 2003. godine. Tekstovi iz dva-deset sedam najtiražnijih i najuticajnijih dnevnih i nedeljnih novina pohranjeni su u bazu podataka Aktuelna arhiva. To je prva arhiva koju je Ebart pokrenuo. U arhivi se danas nalazi preko dva miliona potpuno indeksiranih tekstova koje je moguće pretraživati u punom tekstu. Podeljena je na deset tematskih celina koje odgovaraju uobičajenim novinskim rubrikama:

1. Unutrašnja politika
2. Spoljna politika,
3. Društvo,
4. Ekonomija,
5. Hronika i kriminal,
6. Kultura&Zabava,
7. Sport,
8. Mediji,
9. Feljtoni,
10. Pisma čitalaca.

Sve tekstove je moguće pretraživati po temama, ličnostima, institucijama, političkim strankama, geografskim odrednicama, manifestacijama, dokumentima i događajima.

Usluga praćenja elektronskih medija obuhvata video kliping i video arhivu. Video arhiva je onlajn arhiva koja sadrži preko dvesta hiljada priloga najgledanijih televizijskih informativnih emisija. Ova usluga je omogućena od 2005. godine. Onlajn arhivu korisnici mogu da pretražuju sa bilo kog računara uz korisničko ime i lozinku. Pretraživanje se vrši po indeksima u kojima se nalaze rubrike i teme, ličnosti, datumi i TV stanice i emisije. Pored toga, moguće je pretraživati i transkripte svih priloga u punom tekstu.

Usluga video klipinga podrazumeva praćenje televizijskog programa nacionalnih televizija i izabranih lokalnih i regionalnih stanica. Praćenje se vrši na osnovu ključnih reči i korisnicima se nudi mogućnost otvaranja posebne video kliping baze koja sadrži sve priloge odabrane na osnovu zadatih ključnih reči. Na zahtev korisnika vrši se i narezivanje priloga na CD ili DVD.

Ovaj servis nudi i uslugu takozvanog analitičkog elektronskog pres klipinga. Korisnik može da pristupi onlajn bazi tekstova iz preko sto pedeset štampanih izdanja sa čitave teritorije Srbije preko veb sajta Ebarta i to u obliku punog teksta. Koristeći ovakvo pretraživanje korisnik nije ograničen predefinisanim ključnim rečima. Sve tekstove korisnik može da ocenjuje kao afirmativne, negativne ili neutralne. Pored toga, vrši se i medijska analiza u grafičkom prikazu. Analiza se vrši prema oceni, ključnoj reči, mediju i autorima, a moguće je vršiti i posebnu analizu prema publicitetu.

Od samog osnivanja, Medijska dokumentacija Ebart pokreće i radi na projektima koji se takođe zasnivaju na arhiviranju i analiziranju medija.

Projekat *Glasonoše* je 2005. godine pokrenut u saradnji sa Narodnom bibliotekom Srbije. Sadrži arhivu svih intervjuva koji su bili objavljeni u periodu od 1990. do 2003. godine. Uključeni su intervjui iz svih novinskih rubrika koji su pregledani, obeleženi i skenirani i moguće ih je pretraživati po brojnim parametrima, u obliku punog teksta. Arhiva trenutno sadrži desetak hiljada intervjuva. Cilj ovog projekta je da se u celini predstave društvena zbivanja ovog zanimljivog i dinamičnog istorijskog perioda.

Projekat *Hronologija događaja* nudi hronološki pregled najznačajnijih događaja iz zemlje, regiona i sveta u periodu od oktobra 2000. godine do decembra 2009. godine.

Projekat *Evropske integracije – mediji i biblioteke u Srbiji* se bavi Evropom, Evropskom unijom, evropskim proširenjem i integracijama, odnosom Evropske unije i Srbije. U okviru projekta kreiran je veb sajt EUclip sa pristupom digitalnoj arhivi novinskih tekstova i video klipova iz domaćih medija na pomenute teme kao i baze Evropske integracije u štampi i bibliotekama i Evropske integracije na televiziji. Veb

sajt EUclip sadrži i onlajn bibliografiju knjiga i članaka koji obrađuju temu Evropske unije i evropskih integracija, a objavljene su u Srbiji u periodu od 1995. do 2005. Nakon 2005. godine je nastavljeno ažuriranje bibliografije na mesečnom nivou i ona sada obuhvata publikacije na pomenute teme objavljene od 1995. do 2009. godine.

Pod posebne projekte spada i rubrika *Ko je ko* koja sadrži biografije ličnosti bazirane na novinskoj arhivi. Uglavnom su izrađene biografije političara, ličnosti iz nevladinog sektora i kulture. Rubrika sadrži biografije četrdeset sedam ličnosti.

Cilj projekta *Monitoring* je da se svaka tri meseca pravi analiza tekstova u kojima je prekršen etički kodeks u novinarstvu i da se ukaže na vrstu ogrešenja o kodeks, spisak novina koje su ga počinile kao i najzastupljenije teme.

Projekat *Pravosudna arhiva* je zapravo baza podataka koja sadrži tekstove iz srpskih štampanih medija koji se bave temom pravosuđa. Sadrži više od sedamdeset hiljada članaka o pravosudnom sistemu Srbije.

Ebart je u okviru svojih projekata pokrenuo i servis *Bankarska arhiva* koji omogućava uvid u sadržaje u srpskoj štampi koji se bave bankarstvom i finansijama. Ovaj servis je značajan za banke i finansijske institucije, ali i za druge organizacije i pojedince zainteresovane za ove teme.

Projekat *Medijske analize* je pokrenut sa ciljem izrade kvantitativnih i kvalitativnih analiza medija za potrebe klijenata.

Wikinews je projekat koji se radi u saradnji sa organizacijom Wikimedia Srbije, ogrankom Wikimedia Foundation za Srbiju. Neki od ciljeva ovog projekta su vezani za ambicioznije informativne projekte, informisanje o etici novinarstva i praktičnu obuku vezanu za novinarski etički kodeks u Srbiji i njegovu primenu.

I projekat *Hronologija prve strane* je izveden u saradnji sa Narodnom bibliotekom Srbije. Izrađena je jedinstvena hronologija političkih, društvenih, ekonomskih, kulturnih i sportskih događaja u periodu od 1990. do 2000. godine. Skenirane su kompletne naslovne strane novina, a plavom bojom su obeleženi "udarni" naslovi, koji su istovremeno linkovi do tekstova.

*Ono što nam je zajedničko,
a razlike se podrazumevaju*

Majkl Gorman na sledeći način određuje ulogu bibliotekara i arhivista: „Bibliotekari i arhivisti (koje smatram članovima iste crkve, makar i često u ras-kolu!) imaju jedinstvenu ulogu u očuvanju i prenosu zapisa čovečanstva u ime budućih generacija. Ne koristim reč 'jedinstvenu' u slabom značenju. Mnoge od naših vrednosti i misija dele i druge grupe i interesi, ali samo mi smo posvećeni očuvanju zapsanog znanja i informacija. Izdavači, prodavci knjiga, nastavnici, istraživači, direktori muzeja su među ljudima koji neposredno imaju koristi od toga da su im dostupni zapisi prošlosti, ali samo bibliotekari i arhivisti bave se očuvanjem tih zapisa na veliko.“⁹

Na sličnosti između rada mas-medija i biblioteka i saradnju među njima Olga Krasić-Marjanović gleda ovako: „Najkarakterističnije [sličnosti] su javnost u radu, širenje informacija, obrazovanje. Tako je jedan od ciljeva postojanja i rada mas-medija da obrazuju, informišu, da zadovolje radoznalost i zahteve svojih korisnika, bilo da su oni čitaoci, slušaoci ili gledaoci. U osnovi, takve ciljeve ima i knjiga, samo što ona u svom tekstu nosi obavezno i estetiku poruke.“ I dalje, isti autor je sledećeg mišljenja: „Najbolji način popularisanja knjige, a samim tim i svog rada jesu mediji.“¹⁰

O međuzavisnosti arhivistike, bibliotekarstva, muzeologije i informacionih nauka Sanjica Faletar-Tanacković kaže: „Danas je više ili manje prihvaćeno da su knjižnična znanost, arhivistika i muzeologija dio informacionih znanosti, temeljem njihovih sličnosti u odnosu na središnji predmet izučavanja (informacije ili zabilježeno znanje) odnosno posredničke uloge knjižnične, arhivističke i muzeološke djelatnosti u komunikacijskom procesu.“¹¹

Ako bi bilo potrebno odrediti mesto internetu u svim ovim sistemima i konačno ga označiti jedino kao bi-

⁹ Isto. – Str. 72

¹⁰ Krasić-Marjanović O., Knjiga i drugi mediji, u: *Bibliotekarstvo na kraju veka 3*, priredio Mladenović D., Bibliotekarsko društvo Srbije, Beograd 1999, 89-96.

¹¹ Faletar-Tanacković S., Mogućnosti suradnje baštinskih ustanova – odabrani evropski projekti. *Izazovi pisane baštine : zbornik radova u povodu 75. obljetnice života Aleksandra Stipčevića*, ur. Aparac-Jelušić T, Filozofski fakultet, Osijek 2005, 193-205.

tan faktor ostvarivanja njihovih funkcija onda treba zaključiti da je on zapravo samo kanal za distribuciju informacija.

Prilagođavanje vremenu

Arhivi, muzeji i biblioteke se sve više okreću novim tehnologijama. Početak korišćenja novih tehnologija je bio odgovor zahtevima savremenog informatičkog društva. Stav Majkla Gormana o upotrebi savremenih tehnologija u bibliotekama je sledeći: „Nastavićemo da ugrađujemo elektronsku tehnologiju u biblioteke i život iz praktičnih razloga i zato što, uz pravilnu upotrebu, ta tehnologija može da poboljša stvarne biblioteke i prosvetli i ulepša pojedinačni život i društvo“.¹² U tom smislu, Medijsku dokumentaciju Ebart treba posmatrati kao vrlo uspešan oblik prilagođavanja korisnicima, njihovim zahtevima i savremenim tehnologijama. Čini se da ne bi bilo preterano okarakterisati ga kao prvi korak u stvaranju zajedničkih elektronskih baza podataka biblioteka, arhiva i muzeja koje u svetu već postoje. Opstanak arhiva i drugih srodnih ustanova zavisi od toga u kojoj će meri ispoljiti sposobnost da se prilagodi korisnicima sa jedne strane i savremenim tehnologijama sa druge strane. Između čuvanja građe i njenog korišćenja ne postoji znak jednakosti. Aktivna uloga arhiva podrazumeva pronalaženje novih načina da se dođe do korisnika. U ostvarivanju takve uloge, arhivi se danas u velikoj meri oslanjaju na savremena tehnološka dostignuća. U tom kontekstu kao cilj može da se prepozna težnja za postizanjem jednakosti između čuvanja i korišćenja. Ako uzmemo da je servis Medijska dokumentacija Ebart ostvario taj cilj, on je promenio i ulogu korisnika. Ona je sada pomerena sa pasivnog korisnika onoga što mu je ponuđeno na aktivnog korisnika koji svojim učešćem ocenjuje rad i opravdanost postojanja servisa čije informacione usluge koristi. Kao primer dobre prakse treba istaći i saradnju ovog servisa ne samo sa masovnim medijima nego i sa nacionalnom bibliotekom. U tome se takođe ogleda ispunjenje istog cilja od strane različitih informacionih centara, na različite načine, koji se dopunjuju i nastajanje podele korisnika na određene grupe kojima

¹² Gorman, *Naše neprolazne vrednosti*, 52.

se jedan tip ustanove ili servisa obraća svojim uslugama.

Ukoliko je Medijska dokumentacija Ebart valjano opisana kao primer dobre prakse u Srbiji i kvalitetan odgovor zahtevima savremenog korisnika koji živi u informatičkom okruženju, onda je neminovno razmotriti koje njene karakteristike potkrepljuju tu tvrdnju. Svoje svrsishodno mesto u zajednici koju opslužuju arhivi, muzeji i biblioteke moraju imati i oni ga pronalaze na slične načine. Oni su slični zato što su sve tri vrste ustanova i informacione i ustanove za zaštitu kulturnog nasleđa, a razlike među njima se mogu posmatrati kao tradicionalne, a ne kao suštinske. Izazovi i problemi na koje nailaze tokom razvoja civilizacije su sigurno ono u čemu se one najmanje razlikuju. Razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija je ovim ustanovama doneo velike mogućnosti, ali nametnuo i nova očekivanja. Današnji korisnici imaju samo jedan zahtev: doći do informacije. Više nije važan oblik informacije niti mesto na kome se ona pruža. To je još jedan razlog zbog koga se oštre granice između institucija koje nude informacije brišu. Zanimljivo je uočiti da je savremeni korisnik muzeje, arhive i biblioteke vratio na izvornu ideju njihovog postojanja. U vreme nastanka pojave sakupljanja, oni koji su imali tu privilegiju nisu poznavali razliku između muzejske, arhivske i bibliotečke prakse. Sakupljalo se sve za čime je postojao interes. Nije li cilj savremenih informacionih sistema da prikupe sve informacije koje vode ka zadovoljenju informacionih potreba korisnika? U najmanju ruku, to bi trebalo da bude osnovna težnja.

Medijska dokumentacija Ebart se za korak više od ostalih informacionih servisa približila tom cilju. Ebart je uhvatio korak sa savremenim tendencijama razvoja svakog od ovih servisa, ukoliko se uvažava postojanje, sada samo blage konvencionalne i tradicionalne granice između biblioteka, muzeja, arhiva i ostalih informacionih ustanova. Izvršena je selekcija informacionih izvora i informacija, sve informacije su organizovane, lako dostupne, lako pretražive, nalaze se na globalnoj mreži i ne postoje institucionalne granice. Ono što u najvećoj meri potkrepljuje tvrdnju da Medijska dokumentacija Ebart jeste primer dobre prakse je otvorenost ovog servisa. On je otvoren prema korisnicima i za saradnju sa srodnim instituci-

jama. Ostvarena je servisna orijentacija, interaktivan odnos sa korisnicima i, konačno, uključena je i kategorija zabave. To su kategorije koje se odnose na sadašnjost. Događaji, ljudi i sve ostalo što bi moglo da bude predmet budućih istraživanja ili dokument o tome kao potvrda rezultata, sačuvano je i organizovano.

Izdvajanje prakse jednog servisa kao primer dobre prakse ne znači da drugi servisi ne obavljaju svoju funkciju valjano već u tome treba da prepoznaju načine za brže, bolje i lakše postizanje svojih ciljeva. Različiti su vidovi spajanja arhivistike, bibliotekarstva i muzeologije, te bi se kao drugi tip objedinjavanja tih praksi u odnosu na Ebart mogao navesti i Muzej Nikole Tesle u Beogradu. Muzej u svom sastavu ima biblioteku, a deo fonda te biblioteke čini i lična zaoštavština Nikole Tesle koja sadrži i novinske isečke, to jest, pres klipinge koje je Tesla prikupljao sam ili sa svojim saradnicima i čiji se sadržaji odnose na njegova dostignuća ili dostignuća u nauci kojom se Tesla bavio. Pres kliping delatnost nacionalne biblioteke i nacionalnog arhiva je već spomenuta. Dobra posećenost izložbi koje organizuju biblioteke i muzeji su još jedna dobrodošlica javnosti i povratna informacija na „pozajmljene“ metode otkrivanja fondova.

Informacione tehnologije su u velikoj meri uticale na način percepcije sličnosti i razlika između biblioteka, arhiva i muzeja. One su doprinele i omogućile brisanje granica između njih. Konvencionalno stanovište bi bilo da biblioteke, arhivi i muzeji sakupljaju različite stvari. Današnje stanovište bi moglo da bude da sve tri vrste ustanova sakupljaju isto: dokument. Naravno, to odgovara istini samo ako se uzme u obzir korišćenje pojma dokument u digitalnom okruženju.

Zaključak

Bazični konkretan i dugoročan rezultat saradnje ustanova za zaštitu kulturnog nasleđa i informacionih ustanova bi bilo uspostavljanje komunikacije među njima posredstvom komunikacionih tehnologija. Artefakta takvih projekata bi bile zajedničke baze podataka. Osnovni preduslov za njihovo postojanje jeste da se omogući simultano pretraživanje tih baza iz svih umreženih ustanova. Za to je potrebno stvaranje osnovnih međunarodnih standarda za katalogizaciju i

opis dokumenata i grupa dokumenata u okviru zbirke. Naravno, opšti principi razmene tih zapisa se podrazumevaju. Ti standardi i principi moraju zadovoljavati potrebe svih tipova arhiva, biblioteka i muzeja i sve ustanove ih moraju poštovati. U razvijenijim sredinama su već načinjeni prvi koraci ove vrste takozvane ABM¹³ saradnje.

Pitanje opstanka biblioteka, arhiva i muzeja treba staviti u širi kontekst i sagledati šta se nakon pojave savremenih tehnologija dogodilo sa drugim servisima za diseminaciju informacija. Radio, televizija, štampa kao sredstva masovnih komunikacija su savremene tehnologije iskoristile kao svojevrstan „alat“ za povećanje efikasnosti svojih procesa. Pitanje njihovog opstanka nikada nije bilo goruće pitanje. Nakon pojave telefona predviđanja njegovog opstanka nisu bila optimistična. Odmah je okarakterisan kao krajnje nepouzdan sredstvo komunikacije i niko ga nije ozbiljno svrstavao u tu kategoriju. Teško je danas zamisliti savremenog čoveka lišenog ovog komunikacionog sredstva. Tokom njegovog razvoja sve trenutno „nove“ tehnologije su se koristile u svrhu njegovog opstanka.

Iz svega napred iznetog, nameće se zaključak da su sve baštinske i informacione ustanove kroz svoj istorijski razvoj napravile kružnu putanju i, reklo bi se na prvi pogled, ponovo se našle na početku. Dogodilo se upravo suprotno: ogroman i brz razvoj koji su preživele su uspele da savladaju. Nekada je čak i teže nositi se sa uspehom nego sa neuspehom. Bilo je više različitih faza u kojima je ispunjenje cilja i opravdanje svrhe postojanja ovih ustanova bio izuzetno težak zadatak. Čini se da je poslednja faza najstroženija i najdinamičnija. Na izazove koje je ova faza donela će u potpunosti biti odgovoreno kada jedini način delovanja informacionih i kulturnih servisa i ustanova bude zajednička kulturna i informaciona intervencija nad društvom. Savremenom misijom i vizijom i odgovarajućim modernim metodama se to da uspešno postići.

¹³ Arhivi-biblioteke-muzeji.

LITERATURA:

- Brigs A. i Kobli P. priređivači, *Uvod u studije medija*, Clio, Beograd 2005.
- Brigs A. i Berk P., *Društvena istorija medija : od Gutenberga do Interneta*, Clio, Beograd 2006.
- Cision. "Cision' history", 9. 09. 2010.
http://us.cision.com/about_cision/cision_history.asp
- Faletar-Tanacković S., 2005. „Mogućnosti suradnje baštinskih ustanova – odabrani europski projekti“. U *Izazovi pisane baštine : zbornik radova u povodu 75. obljetnice života Aleksandra Stipčevića*, ur. Aparac-Jelušić T., Filozofski fakultet, Osijek 2005., 193-205.
- Gocini Đ., *Istorija novinarstva*, Clio, Beograd 2001.
- Gorman M., *Naše neprolazne vrednosti*, Filološki fakultet, Beograd 2007.
- Hedegaard R., „The benefits of archives, libraries and museums working together“. U *International genealogy and local history*, ed. Hedegaard R. and Melrose A. E., K.G. Saur, München 2008., 53-63.
- Hil M., *Uticao informacija na društvo*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2008.
- Krasić-Marjanović O., 1999. Knjiga i drugi mediji, U: *Bibliotekarstvo na kraju veka 3*, prir. Mladenović D., Bibliotekarsko društvo Srbije, Beograd 1999., 89-96.
- Lemić V., 2002. Arhivi i internet-nove mogućnosti dostupnosti i korištenja arhivskoga gradiva. *Arhivski vjesnik* 45: 207-218.
- Medijska dokumentacija Ebart, 9.09.2010, <http://arhiv.rs>
- Melrose E. A., If we can do it, so can you, U: *International genealogy and local history*, ed. Hedegaard R. and Melrose E. A., München: K.G. Saur. München 2008., 77-86.
- Rus-Mol Š. i Jugoslava Zagorac Keršer A., *Novinarstvo*, Clio, Beograd 2005.
- Smithsonian Institution Research Information System (SIRIS). Archives, manuscripts, photographs catalog. „Henry Ro-meike Clipping Scrapbook, 1856-1916“, 9. 09. 2010.
<http://siris-archives.si.edu/ipac20/ipac.jsp?&profile=all&source=~!siarchives&uri=full=3100001~!140620~!0#focus>
- Stokić-Simončić G. i Vučković Ž., *Upravljanje bibliotekama u dobu znanja*, Matična biblioteka, Istočno Sarajevo 2007.
- Vraneš A., Marković Lj. i Janičijević J., *Etičnost u nauci i kulturi*, Filološki fakultet, Beograd 2009.

Ana Savić
National Library of Serbia, Belgrade

LIBRARIES, MUSEUMS, ARCHIVES,
PRESS CLIPPING SERVICES: PRESERVATION
OF CULTURAL HERITAGE
OR INFORMATION SERVICES

Abstract

The paper deals with the examples of various opportunities of cultural and information institutions in our community. Emphasis is placed on archives and their cooperation with libraries and museums, as well as the impact of modern information and communication technologies to the realization of that cooperation and modernization of the archives in response to the information requirements of the modern patron in the digital environment. Attempt was made to make a parallel between the traditional and the modern understanding of differences and similarities between archives, libraries and museums. Mass media are considered as a supporting agent of the preservation of cultural heritage that is the main activity of libraries, archives and museums.

Key words: *archives, libraries, museums, press clipping, document, information, cooperation*

Medijska arhiva Ebart

BRANISLAVA GRBIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 050:004.65

KOMUNIKACIJA – BAZA ELEKTRONSKIH IZDANJA ČASOPISA*

Sažetak: „Komunikacija“, regionalna baza elektronskih izdanja časopisa i drugih publikacija i rezultata stvaralaštva iz oblasti nauke, kulture i umetnosti Srbije i zemalja regiona, osnovana je 2000. godine. Na svojoj veb adresi www.komunikacija.org.rs okupila je 45 naslova relevantnih časopisa sa preko 350 svezaka i preko 10.000 članaka i autorskih priloga u punom tekstu. Komunikacija je javno dobro i njeno korišćenje je besplatno i neuslovljeno za sve korisnike interneta iz celog sveta. Srbija i dalje ima nedovoljnu onlajn prezentaciju domaće naučne i kulturne produkcije, a naročito nedostaje koncentrisani nastup i prezentacija većeg broja časopisa na jednoj veb adresi. Čak i u takvoj situaciji postoje dupliranja. Zato se nameće potreba za dogovorom oko strategije razvoja sa svim učesnicima u sistemu stvaranja otvorenih fondova naučnih i kulturnih dobara Srbije.

Ključne reči: „Komunikacija“, elektronski časopisi, Srbija

Potreba čoveka da spozna je svet, ontološka je potreba. Kao što je ontološka potreba da izrazi svoj doživljaj sveta preko sistematskih znanja, nauke, ali i na svoj individualni i uvek posebni način, preko umetničkog i kreativnog ispoljavanja. To je specifična odlika čoveka koja ga razlikuje od drugih bića. Zato su znanje, lepo, dobro, kao i nauka, obrazovanje, kultura, umetnost, teme kojima se čovek oduvek bavio.

¹ <http://www.komunikacija.org.rs>

Već u ranim mitologijama i religijama, koje nam pokazuju “sliku sveta” ili “pogled na svet” svog vremena, bogovi i boginje znanja, mudrosti, umetnosti i lepih veština stoje uz same vrhovne bogove. Sarasvati, žena stvaraoca sveta Brahme, boginja je znanja, učenja i mudrosti. Atena, omiljena Zevsova ćerka, rođena baš iz njegove glave, boginja je mudrosti, tkanja, zanata... Znanje i mudrost božanske su odlike i najveće ljudske vrednosti.

Znanje se izjednačava sa dobrom, sa najvišim vrlinama. Još više, znanje je uslov za dobro. Ono nam pokazuje put ka sreći. A dobro i lepo neretko su nerazdvojni u filozofskom mišljenju.

Potreba čovekova i zahtev jeste da realizuje svoje potencijale. Saznavanje, učenje, obrazovanje najtešnje je vezano za suštinu samog ljudskog bića. Stoga je sticanje znanja prvo u odnosu na mnoge druge potrebe i spada u red najtemeljnijih ljudskih prava.

Pravo na znanje, obrazovanje, kulturu, umetnost, pravo na informaciju, tema je kojom se i danas bavi svet, ništa manje i ne sa manje žara. Posebno je aktualizovano u vremenu “krize sveta”, ekološke, ekonomske, političke, s jedne, i otvaranjem nove stranice u razvoju civilizacije uspostavljanjem globalnih informacionih sistema i mreža, i konačno, interneta, s druge strane. Tehničke mogućnosti univerzalne dostupnosti ukupnog ljudskog znanja i nemogućnost prevazilaženja napetosti i antagonizama u svetu bez otvaranja svetske naučne i kulturne baštine za ceo svet, kao jednog od važnih preduslova ravnopravne startne pozicije za utakmice svih zemalja i pojedinaca u svetu, postavili su ovu temu u sam centar interesovanja.

Zbog toga otvaranje univerzalnog ljudskog znanja, uz neizbežan uslov njegove potpune i bezuslovne otvorenosti i dostupnosti, ili, kako to danas kažemo, pravo na informaciju u najširem značenju, pa i onu ekskluzivnu, naučnu, odnosno pravo na dostupnost „digitalnih objekata“ od opšteg interesa, spada u domen osnovnih ljudskih prava.

Koncentrisanje znanja, „intelektualnog kapitala“, predstavljanje najraznovrsnijeg umetničkog i kulturnog stvaralaštva i otvaranje mogućnosti za ispoljavanje ljudskih potencijala iz celog sveta moglo bi do-

prineti stvaranju kvalitativno novog, pravednijeg i lepšeg sveta.

U ovom svetlu treba posmatrati i ove male doprinose koje su učinili pojedinci uz velike napore i trud i sa velikom posvećenošću i strašću.

Regionalnu bazu elektronskih izdanja časopisa i drugih publikacija i rezultata stvaralaštva iz oblasti nauke, umetnosti i svakodnevnog života „Komunikacija“ formirala je 2000. godine grupa entuzijasta koji su blagovremeno uvideli prednosti i univerzalne mogućnosti elektronskih izdanja i digitalizacije autorskih priloga. Njihov cilj je bio poboljšanje komunikacije i razumevanja među ljudima i narodima putem predstavljanja i razmene rezultata naučnoteorijskog rada, istraživanja i stvaralaštva.

Projekat je podrazumevao organizovanje i razvoj globalne baze podataka sa celovitim tekstovima i internet prezentacijama teorijskih časopisa iz oblasti nauke, kulture, književnosti i umetnosti. U okviru ovog projekta formirana su elektronska izdanja 45 naslova časopisa sa preko 350 svezaka, odnosno preko 10.000 članaka iz oblasti nauke i kulture, dostupnih svim čitaocima u Srbiji, regionu i u svetu.

Svi prilozi objavljeni u elektronskim izdanjima časopisa deo su obuhvatne baze podataka koja se može pretraživati – i na engleskom i na srpskom jeziku, odnosno jeziku izvornika, ćirilicom i latinicom – prema imenima autora, naslovima pojedinačnih priloga, prema naslovima tematskih celina u časopisu, prema ključnim rečima, prema svim pojmovima iz sažetaka i UDK (Univerzalna decimalna klasifikacija) brojevima na sledećim veb adresama:

– na srpskom jeziku, na ćirilici

http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/index_html?stdlang=ser_cyr

Часопису

Претраживање Базе података часописа	Претраживање појмова у Базу података часописа	Појам: <input type="text"/>	<input type="button" value="Претражи"/>
		УДК <input type="text"/>	
Објашњење	Претраживање индекса аутора	Аутор: <input type="text"/>	<input type="button" value="Претражи"/>

Slede liste: Časopisi u Bazi podataka „Komunikacije“, 45 naslova, Linkovi na časopise, 150 naslova časopisa iz regiona koji imaju besplatan pristup celovitim tekstovima.

– na srpskom jeziku, na latinici

http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/index_html?stdlang=ser_lat

– na engleskom jeziku

<http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/index?stdlang=gb>

Journals

Search the Journals database Help	Search in the Journals Data Base	Word search: <input type="text"/> UDC <input type="text"/>	<input type="button" value="Search"/>
	Search author index	Author: <input type="text"/>	<input type="button" value="Search"/>

Slede liste časopisa.

Primer naslovne strane jedne sveske časopisa:

Filozofija i društvo

http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/fid/XXI_1/index_html?stdlang=ser_lat1/2010

1/2010 (XXI)

UDK 1+316 ISSN 0353-5738

In memoriam: Mihailo Marković

• Mihailo Marković, Božidar Jakšić: Neobjavljeni intervju: Praxis – kritičko mišljenje i delanje (Download)

Politika rata, politika mira

• Vojin Rakić: Budućnost morala i međunarodna pravda (Download)

• Aleksandar Molnar: Stav Karla Šmita o totalnom ratu i totalnom neprijatelju uoči izbijanja Drugog svetskog rata (Download)

• Petar Bojanić: „Cet arrière-goût de violence“: O nasilju protiv nasilja (Download)

• Michal Sládeček: Demokratija: između esencijalno spornog pojma i agonističke prakse. Konoli, Muf, Tjuli (Download)

- Neven Cvetičanin: Konstituisanje savremene post-ideološke politike – Bizmark, Čerčil, De Gol (Download)
Životinje i filozofije II: tragovi
 - Una Popović: Razumeti filozofsku životinju (Download)
 - Nenad Daković: Čovek koji čita: Umesto eseja (Download)
Studije i članci
 - Nikola Dobrić: Teorija imena i kognitivna lingvistika – slučaj metafore (Download)
 - Vladimir Milisavljević: „Duh“ i „slovo“ moralnog zakona: Tekst i komentar u hermeneutici nemačkog idealizma (II) (Download)
 - Dragan D. Lakićević: Pitanja Makijaveliju (Download)
 - Predrag Milidrag: Istoričari filozofije i kasna sholastika: slučaj Dekartove teorije ideja (Download)
 - Zoran Kindić: Problem zla u hinduizmu (Download)
- Bibliografija*
- Dobrilo Aranitović: Filozofija i društvo. Bibliografija 1987–2008. (Download)
Uputstvo za autore
 - Redakcija časopisa Filozofija i društvo: Uputstvo za autore (Download)

Programi „Komunikacije” koji podržavaju objektno orijentisanu bazu podataka i kompleksno automatsko predstavljanje razvijeni su pod javnim programskim paketima – *Linux* i *Zope*.

Baza „Komunikacija“ ima vrednost javnog dobra, u punom smislu te reči. Njeno korišćenje je besplatno za sve korisnike. Sajt „Komunikacije“ ciljano poseti više stotina hiljada korisnika iz celog sveta zainteresovanih isključivo za sadržaje i tekstove najvišeg kvaliteta iz oblasti nauke i kulture.

„Komunikacija“ značajno doprinosi promociji domaće i regionalne kulture i stvaralaštva, a na desetine časopisa svoju jedinu internet prezentaciju imaju samo na sajtu „Komunikacije“.

Saradnici „Komunikacije” su uz pomoć desetak projekata koje su realizovali u poslednjih deset godina obezbedili sredstva koja su omogućila redakcijama potpuno besplatnu pripremu i internet prezentaciju časopisa i, s druge strane, njihovu dostupnost i ko-

rišćenje stotinama hiljada posetilaca ovog sajta. U sufinansiranju projekata formiranja baze „Komunikacija“ i njenog održavanja učestvovali su Fond za otvoreno društvo, Ministarstvo kulture Republike Srbije i Sekretarijat za kulturu grada Beograda.

Dosadašnja istraživanja i iskustva „Komunikacije“ pokazuju da se posle objavljivanja elektronskih izdanja ne smanjuje prodaja štampanih primeraka časopisa. Naprotiv, povećava se broj zahteva za njihovu kupovinu, kako iz unutrašnjosti zemlje, tako i iz zemalja u okruženju i iz sveta.

Samo po sebi se razume da svi izdavači i sve redakcije časopisa zadržavaju sva autorska i izdavačka prava nad svojim izdanjima koja se u elektronskoj formi pojavljuju na veb adresi „Komunikacija“.

Elektronska baza podataka „Komunikacija“ omogućava organizovana, ciljna pretraživanja elektronskih izdanja svih časopisa, a internet korisnici se upućuju na sveske časopisa i u elektronskoj i u štampanoj formi. Reč je o svojevrsnoj svetskoj promociji, pa i reklami za sve časopise.

Ekonomske, organizacione, tehničko-tehnološke, hardverske i softverske prednosti objedinjene prezentacije vodećih časopisa iz oblasti kulture, književnosti i umetnosti, ali i humanističkih, društvenih i drugih nauka velike su ne samo za časopise, njihove izdavače i redakcije, nego i za brojne domaće kulturne, naučno-istraživačke i obrazovne institucije, autore, kulturu i nauku, kao i za sve regionalne i svetske korisnike interneta koji preko jedne veb adrese dolaze do sadržaja većeg broja relevantnih časopisa Srbije.

Objedinjena prezentacija svih značajnih časopisa na jednoj veb adresi omogućava značajne uštede za izdavače časopisa, jer je znatno racionalnije i jeftinije napraviti, razvijati i održavati jedan softver, nego da svaka redakcija ugovara pravljenje programa za sopstvenu, specifičnu verziju prezentacije. Elektronska izdanja i prezentacije časopisa organizovanih u bazu podataka na jednoj veb adresi najracionalnija su opcija i zbog toga što se profesionalno umrežene složene datoteke ciljno nameću svetskim pretraživačima, pa funkcionalno pretraživa elektronska baza podataka ima značaj i dodatnu dimenziju javnog dobra i nije samo prezentacija jedne redakcije.

Članovi i prijatelji „Komunikacije” uložili su veliki rad u organizovanje i proširivanje baze podataka koja je onlajn dostupno javno dobro, od posebnog značaja za kulturu malog naroda i nepovezane stvaraoce, redakcije i korisnike, kao i pripadnike mlade populacije čije je obrazovanje i formiranje pod velikim uticajem informatički posredovanih sadržaja dostupnih na internetu.

Koncentrisani nastup i predstavljanje velikog broja značajnih časopisa na jednoj adresi pomažu korisnicima iz celog sveta da lakše pristupaju i racionalno selekcionišu, pretražuju i preuzimaju ponuđena izdanja.

„Komunikacija” kao metabaza drugim bazama

Zahvaljujući velikom broju elektronskih zapisa baza „Komunikacija” je metabaza podataka veoma bitnim informacionim bazama i centrima:

1. Sa velikog broja bibliografskih zapisa nacionalne baze Cobiss/OPAC (Uzajamna bibliografsko-katalogska baza podataka Srbije – <http://www.vbs.rs/cobiss>) za puni tekst linkovana je baza „Komunikacija”.
2. U SCIndeksu – Srpskom citatnom indeksu (<http://scindeks.nb.rs/>), koji je inkorporiran i u Cobiss/OPAC, kao veb adresa velikog broja časopisa i priloga u njima navodi se veb adresa „Komunikacije” preko koje se dolazi do punog teksta članaka.

Primer:

<http://scindeks.nb.rs/journaldetails.aspx?issn=0038-0318>

Naslov: Sociologija

ISSN 0038-0318

početna godina 1959

adresa Čika Ljubina 18-20, 11000 Beograd

urednik Ivana Spasić

e-adresa dmojic@f.bg.ac.rs

periodičnost tromesečno

telefon 011/3282-391

izdavač Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i

Filozofski fakultet -

Institut za sociološka istraživanja

referisan u CrossRef/DOI

veb adresa

www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/index_html?stdlang=ser_lat

3. U DOI Serbia (Digital Object Identifier Serbia – Open Access Repository – Identifikator digitalnih objekata – repozitorijum u otvorenom pristupu – <http://www.doiserbia.nb.rs/>) Narodne biblioteke Srbije koji sadrži domaće naučne časopise u otvorenom pristupu navodi se veb adresa „Komunikacije“.

Primer:

<http://www.doiserbia.nb.rs/journal.aspx?issn=1450-9814>

Title: Muzikologija

Web address:

http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/muzikologija/index_html?stdlang=ser_lat

ISSN: 1450-9814

First published: 2001

Frequency: annually

Subject: history, archeology and ethnology

Publisher: Serbian Academy of Sciences and Arts – Institute of Musicology

Publisher address: Knez Mihailova 35, 11000 Beograd, Serbia

Chief editor: Katarina Tomašević

Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

katarina.tomashevic@gmail.com

Editorial board: Aleksandar Vasić, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

Rastko Jakovljević, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

Jelena Jovanović, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

Danka Lajić-Mihajlović, Belgrade, Serbia

Biljana Milanović, Belgrade, Serbia

Melita Milin, Belgrade, Serbia

Vesna Peno, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Serbia

4. Sa najznačajnijeg nacionalnog sajta naučnih informacija Kobson (Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – <http://nainfo.nb.rs/kobson.82.html>) linkovani su skoro svi časopisi sajta „Komunikacija“.

Narodna biblioteka Srbije preko svojih servisa DOI Serbia (Digital Object Identifier Serbia – Open Access Repository – Identifikator digitalnih objekata – repozitorijum u otvorenom pristupu) i SCIndeksa (Srpski citatni indeks) obezbeđuje elektronska izdanja časopisa. DOI Serbia ima 50 naslova naučnih časopisa sa

punim tekstem, a SCIndeks preko 100 i sa preko 37.000 članaka u punom tekstu. Ovim bazama obuhvaćen je i jedan broj naučnih časopisa koji su na sajtu „Komunikacija“ već postojali više godina ranije. Preklapanja, međutim i dalje nisu velika. Tako su u bazi DOISerbia zastupljena samo tri od 45 naslova iz baze „Komunikacija“, odnosno u DOISerbia je 47 naslova kojih nema u „Komunikaciji“.

Portal „Komunikacija“ je, dakle, komplementaran i kompatibilan navedenim bazama elektronskih izdanja časopisa.

Srbija i dalje ima nedovoljnu onlajn prezentaciju domaće naučne i kulturne produkcije, a naročito nedostaje koncentrisani nastup i prezentacija većeg broja časopisa na jednoj veb adresi koji omogućava lakše, samim tim i frekventnije, korišćenje naučnih i kulturnih resursa. Zbog toga je važno održati i iskoristiti postojeće baze podataka, u šta je već uloženi veliki rad, i potruditi se da se izbegne dupliranje koje već postoji. Nameće se potreba za dogovorom oko strategije razvoja sa ostalim učesnicima u sistemu stvaranja otvorenih fondova naučnog i kulturnog dobra Srbije.

*Lista časopisa dostupnih u bazi podataka
„Komunikacije“:*

3+4, Seminar za modernu umetnost Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta, Beograd,

Arhiv, Arhiv Jugoslavije, Beograd,

Arhivski pregled, Arhiv Srbije, Beograd,

Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Gradska biblioteka i čitaonica Herceg Novi, Herceg Novi,

Detinjstvo. Časopis o književnosti za decu, Zmajevе dečje igre, Novi Sad,

Elektroprivreda, Zajednica jugoslovenske elektroprivrede, Beograd,

Filozofija i društvo, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd,

FME Transactions, Mašinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd,

Glasnik Narodne biblioteke Srbije, Narodna biblioteka Srbije, Beograd,

Gradina: časopis za književnost, umetnost i kulturu, Niški kulturni centar, Niš,

Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, Centar za unapređivanje pravnih studija Beograd, Beograd,

Iskustva, NIGP Kalekom, Beograd,

Junir, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš,

Književnik. Časopis za književnost, umjetnost i kulturu, Udruženje književnika Srpske. Podružnica Banja Luka, Banja Luka,

Kolektiv, Nezavisna umetnička asocijacija Kolektiv, Šabac,
Kragujevac Journal of Mathematics, Prirodno-matematički fakultet Kragujevac, Kragujevac,

Likovni život, Društvo likovnih i primenjenih umetnika Zemuna, Zemun,

Lingvističke aktivnosti, Institut za srpski jezik SANU, Beograd,

Matematički vesnik, Društvo matematičara Srbije, Beograd,

MobilArt, Fondacija Montenegro Mobil Art, Podgorica,

Muzikologija, Muzikološki institut SANU, Beograd,

Nastava matematike, Društvo matematičara Srbije, Beograd,

Nova Srpska politička misao, NP Vreme d.o.o., Beograd,

Orchestra. Časopis za umetničku igru, Udruženje Intra Contemporary Dance Company, Beograd,

Ovdje, Centar savremene umjetnosti Crne Gore, Podgorica,

Povelja, Narodna biblioteka "Stefan Prvovenčani" Kraljevo, Kraljevo,

Pozorišne novine, Narodno pozorište u Beogradu, Beograd,

Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju, Matematički fakultet, Beograd,

Publications de l'Institut Mathématique, Matematički institut SANU, Beograd,

Savremena srpska drama, Muzej pozorišne umetnosti Srbije i Udruženje dramskih pisaca Srbije, Beograd,

Scena, Sterijino pozorište, Novi Sad,

Singidunum, Arheološki institut SANU, Beograd,

Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju, Sociološko udruženje Srbije i Crne

Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd,

Sociološki pregled, Sociološko društvo Srbije / Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd,

Stanovništvo, Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Društvo demografa Srbije, Beograd,

Starinar, Arheološki institut, Beograd,

Stvaranje, Podgorica,

Teatron, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd,

The Teaching of Mathematics, Društvo matematičara Srbije, Beograd,

Theoria, Filozofsko društvo Srbije, Beograd,

Treći Trg, Udruženje građana "Treći Trg", Beograd,

YU film danas. Jugoslovenski filmski časopis, Authors&Artists, Beograd,

Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, Fakultet dramskih umetnosti / Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd,

Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Priština,

Zbornik radova Više tehničke škole Požarevac, Viša tehnička škola u Požarevcu, Požarevac.

LITERATURA:

Portal „Komunikacija“, 20.09.2010.

<http://www.komunikacija.org.rs>

Virtuelna biblioteka Srbije, Uzajamni katalog Srbije, 20.09.2010.

<http://www.vbs.rs/cobiss>

Digital Object Identifier (DOI) Repository – Serbia, 20.09.2010.

<http://www.doiserbia.nb.rs/>

Srpski citatni indeks, 20.09.2010.

<http://scindeks.nb.rs/>

KOBSON – Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku, 20.09.2010.

<http://nainfo.nb.rs/kobson.82.html>

Branislava Grbić
University Library *Svetozar Marković*, Belgrade

COMMUNICATION – A DATABASE OF THE
ELECTRONIC EDITIONS OF JOURNALS

Abstract

“Komunikacija”, a regional database of the electronic editions of journals and other publications and works from the fields of science, culture and arts in Serbia and the countries of the region, was founded in 2000. Its website, hosts 45 relevant journal titles, with over 350 volumes and over 10,000 articles and features. “Komunikacija” is a public good and access is free and unrestricted for all Internet users worldwide. Serbia’s domestic scholarly and cultural production is still not sufficiently present on-line, and a particular gap exists in the presentation of a larger number of journal titles at a single web address. Even so, some duplication has already occurred. Therefore, there is a clear need for an agreement on a strategy of development, involving all participants in the system of creating open-access repositories of Serbia’s scholarly and cultural goods.

Key words: “Komunikacija”, electronic journals, Serbia

Komunikacija – baza elektronskih časopisa

DEJAN VUKIĆEVIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 027.022:004(497.11)
026:908(497.11):004

NOVA ULOGA, ZNAČAJ I MOGUĆNOSTI ZAVIČAJNIH FONDOVA U ERI INTERNETA I DIGITALIZACIJE GRAĐE

Sažetak: *U radu su predstavljeni zavičajni fondovi opštinskih biblioteka s aspekta digitalizacije bibliotečke građe. Automatizovana obrada i uvođenje mašinski čitljivih formata napravili su revoluciju poput Gutenbergove ili industrijske. Biblioteke su bile prinuđene da se brzo i agilno uključe u nove oblike komunikacije – korišćenje elektronske pošte, postavljanje veb sajtova i blogova, internet oglašavanje. Ubrzo je usledila reakcija od strane korisnika razasutih po svetu i videlo se da su prednosti nesporne. Sledeći problem koji je trebalo prevazići je kako učiniti informaciju dostupnom svima i pod jednakim uslovima, i tada je načinjen korak koji zovemo digitalizacijom i predstavljanjem bibliotečke, arhivske, muzejske građe i tako dalje. Prema Simoni Resman, biblioteke budućnosti su hibridne, one spajaju ono što zovemo bibliotekom u klasičnom smislu, sa policama na knjigama, i novom, virtuelnom bibliotekom. Posvećena je i pažnja preduslovima, prednostima i značaju digitalizacije.*

Ključne reči: *zavičajni fondovi, bibliotečka građa, digitalizacija*

Automatizovana obrada i uvođenje mašinski čitljivih formata napravili su takvu revoluciju koja se ubraja u najveće, kao što su bile Gutenbergova ili industrijska revolucija. Mogućnosti do kojih je dovela pre toga bile su nezamislive – na jednom mestu, po mnoštvu parametara, pri tom veoma brzo i lako, pretraživati građu. Pojavom i omasovljenjem interneta krajem prošlog veka te mogućnosti „preselile“ su se u domove, na radna mesta, u udaljene krajeve, jednom rečju – svuda. Uvođenjem digitalizacije građe u biblioteke, arhive, muzeje i srodne institucije otišlo se još jedan korak dalje (koliko do juče nezamisliv) – pružena je mogućnost da se sama građa, to jest njena kopija može videti iz najudaljenije tačke planete.

Biblioteke su bile prinudene da se brzo i agilno uključe u nove oblike komunikacije – korišćenje elektronske pošte, postavljanje veb sajtova i blogova, internet oglašavanje. Ubrzo je usledila reakcija od strane korisnika razasutih po svetu i videlo se da su prednosti nesporne. Sledeći problem koji je trebalo prevazići je kako učiniti informaciju dostupnom svima i pod jednakim uslovima, i tada je načinjen korak koji zovemo digitalizacijom i predstavljanjem bibliotečke, arhivske, muzejske građe i tako dalje.

Digitalizacija jeste svetski proces, ali ne može se reći da je jedinstven. Nastao je u raznim delovima sveta, pre svega u Evropi i Americi, u nekoliko rukavaca, s tendencijom slivanja u jedan. Uneskov projekat Pamćenje sveta započet je još 1992. U Evropi je najveći projekat ove vrste Pulman projekat i s tim u vezi čuveni *Manifest iz Oreiasa*.¹ Kongresna biblioteka ima projekat Američko pamćenje, a donela je i program *Preservation Digital Reformatting Program*. Američka Nacionalna naučna fondacija (*National*

¹ „Javne biblioteke bi trebalo: da ohrabruju osećaj pripadnosti lokalnom okruženju, porodičnoj istoriji i sredini u ovom sve više globalizovanom svetu tako što bi pomogle da se stvore, učine dostupnim i sačuvaju za buduće generacije svi oni digitalni sadržaji koji se čuvaju u lokalnim javnim bibliotekama, muzejima i arhivima; da podržavaju etničke, kulturne, jezičke i verske različitosti, kulturni identitet i društvenu integraciju, naročito tako što bi se lokalno stanovništvo i društvene grupacije uključivali u formiranje 'kolektivnog pamćenja' digitalizovanog u resurse dostupne svima.“ Preuzeto sa sajta: www.pulmanweb.org. [31. 08. 2010]

Science Foundation) je 1999. godine objavila Zajednički međunarodni istraživački program za digitalne biblioteke. *Internet Archive* i *Yahoo* su svetske mreže koje su osnovale *Open Content Alliance*, projekat čiji je smisao da okupi kulturne, tehnološke, neprofitne i vladine organizacije, kako bi zajednički radile na digitalizovanju višejezičnih tekstova i multimedijjskih sadržaja.²

No, pre svega bi trebalo definisati pojam digitalizacije i digitalne biblioteke i videti šta se sve pod tim podrazumeva. Za Kristin Borgman, autorku knjige *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*, digitalne biblioteke su „skupovi elektroničkih izvora i s njima povezanih mogućnosti za stvaranje, traženje i korišćenje informacija. U tom smislu one su nastavak i poboljšanje sustava za informacijsko pohranjivanje i pronalaženje koji upravljaju digitalnim podacima u svim medijima (tekst, slika, zvuk; statične ili dinamične slike) i postoje u distribuiranim mrežama. Sadržaj digitalnih knjižnica uključuje podatke, metapodatke koji opisuju različite vidove podataka (npr. način predstavljanja, autor, vlasnik, prava umnožavanja) i metapodatke koji se sastoje od veza na druge podatke ili metapodatke koji mogu pripadati digitalnoj knjižnici ili nekom izvoru izvan nje. Digitalne knjižnice razvija (skupljanje i organizacija građe) zajednica korisnika, a mogućnosti digitalnih knjižnica podržavaju informacijske potrebe te zajednice. One su sastavni dio zajednica u kojima su pojedinci i grupe u interakciji, koriste izvore i sustave podataka, informacija i znanja. U tom smislu one predstavljaju dopunu, poboljšanje i integraciju raznih informacijskih ustanova kao fizičkih lokacija gdje se izvori odabiru, skupljaju, organiziraju, čuvaju i koriste od strane korisničke zajednice. U te informacijske ustanove spadaju, između ostalih, knjižnice, muzeji, arhivi i škole, ali digitalne knjižnice sežu i do

² O nacionalnim i međunarodnim portalima (SCRAN, MALVINE, ECHN, CULTIVATE, COVAX, EBLIDA, eCONTENT-plus i dr.) sa onlajn servisima kulturne baštine v.: Sotirov-Đukić V., U Bosni i Hercegovini još nema važećih standarda i kriterija: evropske smjernice i praksa u digitalizaciji lokalne kulturne baštine, *Pančevačko čitalište*, 6, 10, 2007, str. 31–36.

drugih prostora korisničkih zajednica, uključujući učionice, urede, laboratorije, domove i javna mjesta.“³

Zavičajni fondovi, kao trezori kulturne baštine, sa svim svojim specifičnostima ušli su u fokus svetskog procesa digitalizacije i svima je postalo jasno da će upravo u njima taj proces postići svoj pravi smisao. „Zavičajna aktivnost, dakle, na najbolji mogući način povezuje klasično i digitalno, prošlost i budućnost“, kaže Simona Resman, i nastavlja: „Biblioteka budućnosti je hibridna biblioteka, koja spaja osobine klasične, fizičke biblioteke i digitalne biblioteke, postavljene u virtuelni prostor. Zavičajna aktivnost i zavičajna odeljenja mogu da predstavljaju najbolje primere dobre prakse pri postavljanju hibridnih biblioteka budućnosti.“⁴

Kada je u pitanju proces digitalizacije, svi se slažu da se radi o bar dva najvažnija cilja:

³ Borgman C. L. Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu. Lokve : Naklada Benja ; Zadar : Gradska knjižnica, 2002, str. 35.

„Digitalizovani oblik zapravo je surogat originala, nastao sa željom da se zapamti njegova trenutna slika.“ Vraneš A., Značaj digitalizacije zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija, *Mons Aureus*, 16, 2007, str. 151.

„Digitalne biblioteke su organizovane zbirke informacija u digitalnom obliku. Strukturisanje i prikupljanje informacija, što su biblioteke i arhive oduvek činili, spaja se sa digitalnom prezentacijom, koju su omogućili kompjuteri.“, navodi Renata Šolar Leskog (Šolar, R. Digitalizacija izbranega gradiva kartografske in slikovne zbirke NUK. *Tradicionalni mediji v sodobni informacijski družbi*. Ljubljana ; Maribor : Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2000, str. 43.), a Simona Resman iz Klivlenda: „Digitalna biblioteka je digitalno lice tradicionalne biblioteke, koje uključuje kako digitalne zbirke tako i zbirke sačuvane na tradicionalnim nosačima;

– digitalna biblioteka uključuje digitalnu građu, koja postoji izvan fizičkih i administrativnih granica biblioteke;

– digitalna biblioteka uključuje sve procese i servise koji su kičma delovanja bibliotečkog sistema;

– digitalna biblioteka uspešno obezbeđuje skladan pristup svim informacijama bez obzira na vrstu nosača na kojima su sačuvane informacije;

– digitalna biblioteka, isto kao i tradicionalna biblioteka obezbeđuje pristup informacijama pojedinaca i grupa, s tim da one postaju šire i raspršene po čitavoj mreži;

– za uspešno funkcionisanje digitalne biblioteke potreban je razvoj znanja bibliotekara i informacijskih stručnjaka.“ Resman S., Digitalna domoznanska zbirka, *Knjižnica*, 49, 3, 2005, str. 41.

⁴ Resman S., Digitalna domoznanska zbirka, str. 41 i 42.

1. Univerzalna dostupnost informacijama (učiniti dostupnom informaciju svima kojima je potrebna).
2. Zaštita građe (sačuvati građu od nepotrebnog habanja kako bi ostala što vernija verziji prilikom pojavljivanja).

Univerzalnoj dostupnosti informacijama bibliotekarstvo teži od davnih dana, te je pojavom interneta njena realizacija znatno olakšana. Pre informacione revolucije i interneta, proučavalac je bio primoran da pređe veliki put kako bi došao do potrebne informacije. Informacija koja se nalazila najčešće na jedinom originalnom primerku i najčešće na papiru, bila je dostupna, u prostorno-vremenskom smislu, samo jednom korisniku i samo na jednom mestu. Unikatna i sva druga građa sada može postati dostupna takoreći na svakoj tački planete, beskonačnom broju korisnika.

To što se digitalizacijom postiže mnogo veći stepen zaštite građe takođe je njen veoma važan efekat. Ne treba, pri tom, zanemariti i druge, starije, oblike zaštite kao što su mikrofilmovanje, konzervacija i restauracija. Sve češći i snažniji su glasovi onih koji opominju na loše strane i kratak vek digitalnih nosilaca informacija.⁵

S druge strane, pak, digitalna informacija se ne može pohabati, pocepati ili ukrasti, što nije slučaj sa fizičkom građom. Renata Šolar dala je i korisnu preglednu tabelu postojanosti medija i formata:

	postojanost medija	postojanost formata
digitalna kasetna	30 godina	5 godina
CD-ROM	2–30 godina	10 godina
MO-disk	više od 30 godina	5 godina
DVD-R	manje od 10 godina	2–5 godina. ⁶

⁵ Da pomenemo samo K. „Mikrofilm je najčešći oblik očuvanja teksta i nepomičnih slika jer je film čitljiv tristo godina ukoliko se čuva u optimalnim uvjetima. Međutim, mikrofilm je nezgodan za pristup. Stranice se moraju pohraniti na mikrofilm ili dugačke mikrofilmske vrpce i većina smatra da su mikročitači nespretni za korištenje. Kao drugi izbor često se predlaže digitalizacija koja omogućava izvrstan pristup. Danas se, međutim, još uvijek smatra da je digitalizacija loša za očuvanje (Ester 1996; Lynn et al. 1990; Smith 1999; Weber i Dorr 1997).“ Borgman C. L., *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja*, str. 169.

⁶ Šolar R., *Digitalizacija izbranega gradiva kartografske in slikovne zbirke NUK*, str. 44.

Postoje i drugi razlozi koji idu u prilog digitalizaciji bibliotečke (pre svega zavičajne) građe.

3. Jedan od njih je sociološke prirode: širenje korisničke populacije i obuhvatanje onih korisnika koji to ranije nisu bili.
4. Prezentovanje zavičajnog fonda široj publici, a posebno preko fondova koji su bili potpuno nepoznati javnosti.
5. Bolji uslovi u obavljanju misije koju imaju zavičajni fondovi u popularisanju zavičajnih vrednosti i kulturne baštine.⁷

Mnogi su se bavili kriterijumima za odabir građe koja će biti digitalizovana i propisivali ih, možda su najjezgrovitiji oni što ih je dala Kongresna biblioteka u *Preservation Digital Reformatting Program*-u:

- „1. Vrednost građe – prednost je data građi veće vrednosti i važnosti za nacionalno i kulturno nasleđe. Pristup digitalnim reprodukcijama takve građe je veoma poželjan, posebno kada se ima u vidu zaštita originala od oštećenja;
2. zainteresovanost za građu – prednost ima građa za kojom postoji veliko interesovanje;
3. stanje građe – građa, koja nije na raspolaganju korisnicima zbog loše očuvanosti, oštećenja ili krhkosti ili građa koja se čuva na loše postojanom mediju;
4. osobine originala – originali različitih formata i osobina (fotografije, negativi, jedinice boja...);

⁷ Snežana Nenezić, jedan od pionira digitalizacije zavičajne građe u Srbiji, navodi neke od razloga za digitalizovanje: „Biblioteka je tokom 2003. započela digitalizaciju zavičajnih fondova. Digitalizacija bibliotečke građe je omogućila: ponudu novih i inovativnih usluga, promišljanje novih strategija, povezivanje sadašnjih potreba sa svešću u istorijskom kontekstu, povezivanje tradicionalnih i novih tehnologija, slobodan pristup informacijama, otvaranje Zavičajnog fonda široj javnosti u cilju prezentovanja lokalne duhovne kulturne baštine, privlačenjem novih kategorija korisnika, popunjavanje nedostajućih primeraka Zavičajnog fonda skeniranjem.“ Nenezić S., *Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki. Savremena biblioteka*, 18, 23, 2006, str. 110. „Popunjavanje nedostajućih primeraka Zavičajnog fonda skeniranjem“, možemo nazvati uzvratnim razlogom za digitalizaciju, veoma je dobro i poželjno ukoliko je građa unikatna ili se do originala više ne može doći.

5. primerenost originala za kvalitetne digitalne reprodukcije za širu upotrebu;

6. mogućnost pristupa (digitalnoj građi).⁸

U Srbiji ozbiljniji posao na digitalizaciji bibliotečke građe tekao je sporadično i, čini se, haotično, sve do 2007. godine kada je Narodna biblioteka Srbije pokrenula Projekat digitalizacije matičnih biblioteka i drugih institucija kulture, kome je cilj „izrada baze podataka pokretnih kulturnih dobara i drugih materijala koji se čuvaju u matičnim bibliotekama i drugim institucijama kulture, njihovo dugotrajno arhiviranje i prikazivanje javnosti preko internet prezentacije Digitalne NBS i sličnih projekata“.⁹ Veoma je primetno da je rad na digitalizaciji u dobroj meri stihijski i da nema globalne nacionalne strategije. Na ovo posebno skreće pažnju Aleksandra Vraneš u tekstovima *Značaj digitalizacije zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija i Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama*, predočavajući faze digitalizacije:

„1. upoznavanje sa smernicama za digitalizaciju koje je marta 2002. godine formulisala IFLA;

2. upoznavanje sa postojećim softverima, koji se mogu besplatno koristiti, kao i sa mogućnostima izrade naručenih softvera prema potrebama biblioteka;

3. udruživanje biblioteka u konzorcijum prema pomenutom projektnom zadatku kako bi se zaštitio njihov interes;

4. izrada nacionalnih smernica i uputstava za digitalizaciju u kojima će precizno biti definisani: namena, sadržaj, vrednost, fizičko stanje materijala, intelektualna svojina i regulisanje autorskih prava, potrebna infrastruktura, cena projekta i izvor finansiranja;

5. profesionalno usavršavanje kadra koji može odgovoriti novim potrebama;

6. uključivanje u međunarodne projekte, kako zbog finansijskog efekta koji biblioteka može imati, tako

⁸ Šolar R., *Digitalizacija izbranega gradiva kartografske in slikovne zbirke NUK*, str. 44.

⁹ Preuzeto sa sajta: www.nb.rs.

zbog opšte javnosti rada i uključivanja lokalnih digitalnih zbirki u globalni sistem.“¹⁰

Bitan i nezaobilazan momenat vezan za digitalizaciju bibliotečke građe su i autorska i privatna prava. Ni u moralnom, a ni u pravnom smislu ne sme doći do ograđenja o autorska prava. Prema pozitivnim srpskim zakonima, a uglavnom je tako i u svetu, ova vrsta prava traje za života i sedamdeset godina posle smrti autora.¹¹

Zavičajni fondovi značajni su pre svega kao mesto prikupljanja građe koja predstavlja autentičan ma-

¹⁰ Vraneš A., Značaj digitalizacije zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija, str. 156.

Na drugom mestu autorka predlaže set nacionalnih smernica: „Nacionalne smernice za digitalizaciju zavičajnih zbirki zahtevaju:

- definisanje sadržaja digitalizacije,
- definisanje infrastrukture i tehničkih standarda,
- standardizovanje terminologije,
- definisanje principa organizacije digitalnih dokumenata i njihovih zapisa,
- definisanje standarda za indeksiranje digitalnih dokumenata,
- definisanje komunikacionih protokola za pristup podacima,
- definisanje standarda za čuvanje i zaštitu podataka,
- definisanje metoda i modela pretraživanja podataka,
- definisanje standarda za korišćenje podataka,

¹¹ „Kada se za čitaoce pripremaju kopije bilo koje građe, njihovo korišćenje kao i pitanje kopirajta (autorskih prava) mora se imati na umu. Kopirajt za štampana dela ima trajanje 50 godina, ali kopije prihvatljive količine mogu se napraviti za potrebe istraživanja ili privatnih studija. Samo se jedna kopija jednog članka iz periodike može napraviti za bilo kog studenta, kao što se iz knjige, samo 'prihvatljiv deo (proporcija)' može reprodukovati, uz dozvolu vlasnika kopirajta. Fotografija ima kopirajt 50 godina posle objavljivanja; ako je neobjavljena, kopirajt važi još pedeset godina nakon smrti fotografa ili osobe koja je bila ovlašćena. Vojne topografske karte imaju kopirajt Krauna, koji takođe važi pedeset godina nakon objavljivanja; stare karte se mogu kopirati bez zabrane, ali one koje imaju kopirajt mogu se kopirati samo u delovima, za ličnu upotrebu istinskih studenata. Nije dozvoljeno da se kopija koristi kao zvanični dokaz ili prilikom podnošenja prijave za dobijanje projektantskih dozvola. Kopirajt rukopisa traje pedeset godina nakon smrti autora ili stotinu godina pošto je napisan. Ako se namerava da se bilo koja napravljena kopija eventualno izda, dozvola se mora dobiti od vlasnika kopirajta, osim u slučaju kratkih citata, i zavičajni bibliotekar bi trebalo da pruži čitaocu sve potrebne informacije o ovome. Napomena, koja se odnosi na neki neobjavljeni rad ili dokument, a koju je, pod bilo kojim uslovima, zabeležio autor ili deponent, trebalo bi da bude priopjena uz njega i jasno naglašena.“ Lynes A., How to organize a local collection, London : [s. n.], 1974, str. 103–104.

terijal za proučavanje istorije i kulturne istorije jedne oblasti, tu se obezbeđuje materijal za izradu lokalne, regionalne ili nacionalne bibliografije koji je istovremeno svojevrsna provera kompletnosti nacionalnog obaveznog primerka i formiranje kompletnog takozvanog muzejskog primerka. Značaj zavičajnog fonda je i edukativno-obrazovni jer je od velike koristi učeničkoj i studentskoj populaciji. Brižljivo prikupljena zavičajna građa, obrađena prema utvrđenim standardima, pravilno pohranjena i tako spremljena za korišćenje predstavlja autentičan (neretko jedinstven) materijal za proučavanje jednog kraja, ostaje tekovina potomstvu kako bi što lakše moglo da se bavi svojom strukom i zanimanjima. Ova građa potom je nezamenjiv materijal za izradu zavičajnih i regionalnih bibliografija. Razvijanje patriotskog i lokalpatriotskog osećanja jedan je od vidova kroz koji se takođe pojavljuje značaj fondova koji su, kako je već navedeno, u službi čitavoj lokalnoj zajednici. Jedna od opštih koristi je i povećanje komunikacije među ljudima, isticanje i popularisanje vrednosti jedne lokalne sredine, njenih posebnih boja i omogućavanje upoznavanja sa njima.

U odnosu na region može se, čak, reći da Srbija prednjači kad je u pitanju proces digitalizacije bibliotečke građe. No, ono na šta valja u narednom periodu obratiti pažnju je, čini se, bolja koordinacija tog procesa, potenciranje ravnomernog regionalnog razvoja i rad na definisanju ciljeva, odnosno određivanju prioriteta, kako bi se proces stihijnosti zaustavio ili bar usporio.

LITERATURA:

Aleksandrović V., Analogni i digitalni zvuk, *Kolekcije u bibliotekama*. Beograd : Zajednica biblioteka Srbije ; Kruševac : Narodna biblioteka, 2008, str. 85–94.

Aleksandrović V., Digitalizacija građe Posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1, 2003, str. 107–119.

Borgman C. L., Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu, Lokve : Naklada Benja ; Zadar : Gradska knjižnica, 2002.

Borgman C. L., What are digital libraries? Competig vision, *Information Processing & Managment*, 35, 3, 1999, str. 9–35.

Chowdhury G. C., Chowdhury S., Digital Library Research: Major Issues and Trends. *Journal of Documentation*, 55, 4, 1999, str. 409–448.

Erway R. L., Options for Digitizing Visual Materials. *Going Digital: Strategies for Access, Preservation and Conversions of Collections to a Digital Format*, The Haworts Press, Inc., New York; London 1998.

Globalization, Digitization, Access and Preservation of Cultural Heritage. Sofia : University „Kliment Ohridski“, 2007.

Guidelines for Digitization Projects for collections and holdings in the public domain, particularly held by libraries and archives. *IFLA*, march 2002.

Hunder G. S., Preserving Digital Information, Neal-Schuman Publishers, New York 2000.

Marković M., Perspektive korišćenja zavičajne bibliotečke građe na Internetu. *Stanje i perspektive razvoja zavičajnih fondova*, Gradska biblioteka „Vladislav Petković Dis“, Čačak 2004, str. 125–132.

Nenezić S., Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki. *Savremena biblioteka*, 18, 23, 2006, str. 37–40.

Reid P. H., The digital age and local studies, Oxford; New Hampshire : Chandos, 2003.

Sotirov-Đukić V., Zavičajne zbirke u digitalnom dobu : dosadašnja iskustva u vođenju zavičajne zbirke Biblioteke grada Sarajeva, *Pančevačko čitalište*, 4, 6, 2005, str. 46–49.

Sotirov-Đukić V., U BiH još nema važećih standarda i kriterija : evropske smjernice i praksa u digitalizaciji lokalne kulturne baštine, *Pančevačko čitalište*, 6, 10, 2007, str. 31–36.

Stojmenović D., Efekti projekta digitalizacije neknjižne građe i kulturne i javne delatnosti na Zavičajnom odeljenju Narodne biblioteke Bor, *Beleznica*, 10, 19, 2008, str. 10–12.

Stojmenović D., Projekat digitalizacije neknjižne građe Zavičajnog odeljenja i kulturne i javne delatnosti Narodne biblioteke Bor, *Beleznica*, 9, 17, 2007, str. 15–18.

Trifunović B., Digitalizacija zavičajne građe u Gradskoj biblioteci „Vladislav Petković Dis“ u Čačku: digitalizacija „Čačanskog glasa“ (1932–1935), *Glas biblioteke*, 14, 2007, str. 27–47.

Vraneš A., Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama, *Glas biblioteke*, 14, 2007, str. 5–26.

Vraneš A., Značaj digitalizacije zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija, *Mons Aureus*, 16, 2007, str. 151–158.

Dejan Vukićević
National Library of Serbia, Belgrade

NEW ROLE, IMPORTANCE AND PROSPECTS
OF LOCAL HISTORY FUNDS
IN THE INTERNET AGE AND
DIGITALIZATION OF LIBRARY MATERIAL

Abstract

This paper presents local history funds of municipal libraries from the aspect of digitization of library materials. Automated processing of library material and the introduction of machine readable formats created a revolution, like Gutenberg or industry revolution. Libraries were forced to be quick and agile in engagement in new forms of communication – using electronic mail, posting Web sites and blogs, Internet advertising. It was soon followed by the reaction of users spread around the world, and it was obvious that the advantages are indisputable. The next problem to overcome was how to make information accessible to everyone under equal conditions, and then the first step was done which we call digitization and presentation of the library, archives, museum materials etc. According to Simoni Resman, libraries of the future are hybrid; they combine what we call library in classical sense, that is shelves of books, with new virtual library. In the paper attention is also devoted to the requirements, benefits and importance of digitization.

Key words: *local history fund, library material, digitization*

BOGDAN TRIFUNOVIĆ

Gradska biblioteka *Vladislav Petković Dis*, Čačak

UDK 027.022:004(497.11)
026:908(497.11):004

ZAVIČAJNE DIGITALNE BIBLIOTEKE

Sažetak: *Zavičajne digitalne biblioteke možemo definisati kao celovite zbirke organizovanih istorijsko-biografskih informacija i kulturne baštine određenog geografskog podneblja u digitalnom obliku. One najčešće nastaju selekcijom ili izborom građe iz zavičajnih fondova, koja je digitalizovana ili izvorno u digitalnom formatu. U radu se uspostavlja veza lokalne kulturne baštine, kao celovitosti kulturnog nasleđa određenog geografskog područja i vremenskog perioda, sa digitalizacijom i digitalnim bibliotekama. Kroz definisanje zavičajnih digitalnih biblioteka i osnovnih principa stvaranja i organizovanja digitalnih zbirki, nastoji se jasnije odrediti njihov položaj u odnosu na opštije digitalne biblioteke, arhive ili repozitorijume, kao i u odnosu na projekte masovne digitalizacije. Perspektiva korišćenja ovakvih digitalnih zbirki data je u delu gde se diskutuje o vrstama digitalnih biblioteka lokalne kulturne baštine, kao i kroz analizu postojećeg stanja digitalizacije zavičajnih fondova u bibliotekama Srbije.*

Ključne reči: *digitalne biblioteke, zavičajne zbirke, zavičajna odeljenja, digitalizacija, kulturno nasleđe*

Uvod

Biblioteke već vekovima predstavljaju simbole civilizovanih društava, vršeci uloge baštinika znanja i posrednika ka izvorima informacija, kao i ne manje važnu kulturnu misiju unutar društava i zajednica kojima pripadaju. Institucija biblioteke, kao najstarijeg oblika „ustanove pamćenja“, zajedno sa muzejima i arhivima, menjala se tokom vremena, katkad brže ili sporije, u zavisnosti od društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih prilika koje su oblikovale određene periode istorije. Promena, kao nužnost postojanja, danas dobija poseban značaj i novu dimenziju, uslovljena naglim razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, porastom broja informacija i nji-

hovim protokom, pre svega putem veća, kao i izmenjenim potrebama i navikama modernog korisnika biblioteke. Tradicionalni modeli biblioteka, zasnovani na principima prikupljanja i čuvanja štampanih publikacija, naglo su krajem dvadesetog veka postali svojevrsni relikti prošlosti, koji nisu mogli da istom brzinom odgovore tehnološkim promenama i informacionom okruženju novog milenijuma.¹ Izvršena je nagla tranzicija sa razvoja kolekcija na upravljanje kolekcijama. „Ako biblioteke treba da sačuvaju svoju tradicionalnu ulogu pristupnih mesta i vodiča kroz izvore koji će zadovoljiti informacione, obrazovne i rekreativne potrebe društva, one moraju da učine više – i da se vidi kako one to čine.“² Zbog toga je teorija bibliotečko-informacione delatnosti od osamdesetih godina dvadesetog veka uvela nove termine poput „virtuelna biblioteka“, „hibridna biblioteka“ (koncept koji opisuje prelaz sa tradicionalnog modela biblioteke na digitalni), „elektronska biblioteka“, „digitalna biblioteka“, gde svaki pokušava da teorijski uobliči i definiše novu bibliotečku stvarnost.³ Ovi termini naglašavaju nastalu potrebu da se biblioteke sa izgradnje i bogaćenja svojih fondova više okrenu ka obezbeđivanju pristupa informacijama, koje u značajnoj meri više nisu locirane unutar fizičkih biblioteka, niti su obavezno deo njihovog fonda. Termin „digitalna biblioteka“ trenutno prevladava prevashodno zbog orijentacije digitalnih biblioteka da publikuju sadržaj onlajn,⁴ štaviše, on u velikoj meri za-

¹ U stručnoj literaturi je ocenjeno da se najveći izazov pred bibliotekama u budućnosti tiče tehnoloških promena. Videti: Brofi P., *Biblioteka u dvadesetprvom veku*, Beograd 2005, str. 8 i dalje.

² Klejton P., Gorman G. J., *Upravljanje izvorima informacija u bibliotekama*, Beograd 2003, str. 10.

³ O međusobnom odnosu ovih termina i definicijama vidi: Laslo M. (i dr.), *Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 73-91.

⁴ „Dugoročno gledano, to znači da se trend udaljava od dobro poznatog modela „hibridnih biblioteka“ sa mirnom koegzistencijom štampanih i elektronskih medija, prema modelu istinski „digitalne biblioteke“ sa ponudom sadržaja pretežno baziranom na Internetu i sličnim uslugama.“ Ovaj trend neće ugasiti biblioteke kao fizičke objekte, većina, ako ne i sve, nastaviće da postoje kao centri komunikacije, kulturne razmene i čuvari baštine. Vidi: Cejnova K., *Masovna digitalizacija za istraživanje i proučavanje: strategija digitalizacije Bavorske državne biblioteke*, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske za 2009. godinu*, Novi Sad 2010, str. 157.

menjuje u literaturi starije termine.⁵ Digitalne biblioteke se mogu definisati kao organizovane kolekcije informacija u digitalnom obliku, kojima se može pristupiti i koje se mogu koristiti na toliko načina koliko to dozvoljava razvijenost informaciono-komunikacionih tehnologija.⁶ Poslednjih dvadeset godina mogu se opisati i kao decenije digitalizacije, kada je napredak digitalizacije, informacionih i komunikacionih tehnologija, tehnologije i metodologije hiperteksta, uslovio i pojavu digitalnog dokumenta, dominantnog medijuma nove digitalne ere.⁷ Komisija Evropske unije je preko inicijative i2010, iz 2005. godine, dodelila digitalnim bibliotekama najvažniju ulogu u ostvarivanju dobrobiti informacionih tehnologija za ekonomski razvoj i kvalitet života u Evropi.⁸

Ovaj rad za temu ima posebnu vrstu digitalnih biblioteka (kao i digitalnih repozitorijuma i digitalnih arhiva),⁹ koje su osmišljene i izgrađene kao baštinici i prezentatori lokalne kulture na webu. Lokalna kulturna baština predstavlja celovitost kulturnog nasleđa određenog geografskog područja i vremenskog perioda, i čini deo obuhvatnije kulturne baštine nacije ili regiona, zadržavajući istovremeno svoju posebnost i jedinstvenost.

Lokalna kulturna baština i digitalne biblioteke

Zavičajne digitalne biblioteke možemo definisati kao celovite zbirke organizovanih istorijsko-biografskih

⁵ Laslo M. (i dr), op. cit., 78.

⁶ Trifunović B., Digitalizacija zavičajne građe u Gradskoj biblioteci „Vladislav Petković Dis“ u Čačku: digitalizacija „Čačanskog glasa“ (1932-1935), *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 28-29; Smith T. R., Meta-information in digital libraries, *International Journal on Digital Libraries* Vol. 1 Num. 2, 1997, 1.

⁷ Ulir Z., Stvaranje ambijenta za virtuelno istraživanje istorijskih izvora, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 24

⁸ Anonim, i2010: Digitalne biblioteke, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1/2006, Beograd 2007, str. 71.

⁹ Naslovom ovog rada „Zavičajne digitalne biblioteke“ nećemo se ograničiti samo na bibliotečku teoriju i praksu, već se pod njim podrazumevaju svi digitalni sistemi koji za cilj imaju očuvanje i promociju lokalne kulturne baštine u elektronskom obliku. Čitaoci, stoga, mogu u tekstu u najvećoj meri zameniti „digitalne biblioteke“ sa, recimo, „digitalni arhivi“, a da ne promene smisao i cilj ovog rada. (prim. aut.).

informacija i kulturne baštine određenog geografskog podneblja u digitalnom obliku. One najčešće nastaju selekcijom građe iz zavičajnih fondova, koja je digitalizovana ili u izvorno digitalnom formatu. Ovdje naglašavamo da su u pitanju stručno osmišljene i selektirane zbirke, koje treba da predstavljaju reprezentativan uzorak lokalne kulturne baštine, „reprezent kulturnog i naučnog nasleđa jednog regiona“.¹⁰ Biblioteke, ali i druge ustanove kulture, moraju da obezbede organizovan pristup digitalnim informacijama, podjednako kvalitetno kao u slučaju informacija u štampanim publikacijama.¹¹ Informacioni stručnjaci predviđaju da stvaranje sveobuhvatnih zbirki nije realan model za ustanove kulture u budućnosti.¹² Projekti digitalizacije velikog obima, poput projekta „Gugl knjige“ (Google Books, <http://www.google.com/books>), nastoje da pokriju što veću zbirku knjiga ili drugih vrsta građe, obično građenjem partnerskih odnosa sa velikim izdavačima, univerzitetima i visokoškolskim bibliotekama. Kod ovakvih projekata naglasak je na digitalizaciji naučne baštine i informacija od značaja za naučno-istraživački rad, dok su predmeti kulturnog nasleđa u drugom planu. Zavičajne digitalne biblioteke, nasuprot tome, formiraju se uglavnom oko kulturne baštine (u materijalnom obliku, pisanoj ili usmenoj reči, itd.) i kroz njih se nastoji očuvati i predstaviti bogatstvo kreativnog duha i raznolikosti zavičajnih zbirki u bibliotekama, muzejima ili arhivima (koje možemo objediniti terminom „ustanove pamćenja“). Digitalizacijom zavičajnih fondova promovise se i neguje lokalna kulturna baština i istorijsko nasleđe, koji u eri globalizacije bivaju realno potiskivani od strane dominantnih i uniformisanih kulturnih trendova.

Kako su vodeće institucije na polju digitalizacije u svetu univerziteti, nacionalne biblioteke i arhivi (uz nekoliko neprofitnih i profitnih kompanija), možemo reći da je očekivano što primat u digitalizovanju dobijaju one zbirke, publikacije i objekti prepoznati kao nacionalno kulturno blago, odnosno informacije od

¹⁰ Vraneš A., Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama, *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 5.

¹¹ Klejton P., Gorman G. J., op. cit., 11.

¹² Brofi P., op. cit., 63.

velikog naučnog značaja.¹³ Zavičajna kulturna baština i ne može da dođe do izražaja u ovakvim slučajevima, što ukazuje da lokalne ustanove kulture treba da iniciraju projekte koji će omogućiti digitalizaciju, pre svega, najstarijih zbirki i publikacija iz svojih zavičajnih fondova, kao i zbirki čije je korišćenje najintenzivnije. Na ovom mestu bismo dodali da je poželjno da odabrana građa za digitalizaciju u bibliotekama bude i kataloški obrađena u lokalnoj bazi podataka. Na taj način bi se kroz digitalizaciju zavičajnih zbirki lokalne kulturne baštine uspostavila i digitalna nacionalna biblioteka, kao koordinisana celina proistekla iz mnogih manjih digitalnih zbirki.¹⁴

Tokom marta i aprila 2009. godine, Centar za digitalizaciju Gradske biblioteke Čačak sproveo je internet anketu „Digitalne kolekcije i lokalna istorija“, kojom se želelo doći do aktuelnih podataka o trenutnom stanju digitalizacije u Srbiji, kao i o odnosu zavičajne istoriografije i digitalnih tehnologija. Nešto manje od 70% od ukupno 72 odgovora stiglo je od bibliotečkih radnika. Kao primarnu oblast istoriografije koja može da izvuče najviše koristi od digitalizacije fondova ustanova pamćenja 36% odgovora navelo je lokalnu istoriju, dok 92% ispitanika veruje da će otvoren pristup digitalnim zbirkama unaprediti istraživački rad i nauku. Kao prioritete digitalizacije zavičajnih fondova 54% navelo je neknjižnu građu (fotografije, razglednice, mape), što je trend i u dosadašnjoj praksi u Srbiji, 52% ispitanika identifikovalo je stare novine i listove (takođe u znatnoj meri potvrđeno u praksi), dok je na trećem mestu arhivska građa (47%). Kao najkorisnije servise koji proističu iz digitalizacije, ispitanici su naveli povezivanje digitalnih kolekcija sa elektronskim bazama podataka i katalozima na internetu, napredne opcije pretraživanja i preuzimanje digitalne građe u pdf formatu. Rezultate ove ankete

¹³ Potvrda ovog nalazi se i u publikaciji „Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije“ (Beograd, 2007), gde se na sledeći način klasifikuju prioritete digitalizacije nacionalne biblioteke: „najznačajniji dokumenti za kulturu i nauku zemlje, najčešće korišćeni dokumenti, dokumenti u najlošijem stanju, neprikladna forma za korišćenje, najvrednija izdanja“. U: Injac V., Jovanović V., *Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije*, Beograd 2007, str. 5. Druga i treća kategorija iz ove liste mogu se uzeti i kao prioritete digitalizacije u lokalnim ustanovama kulture (prim. aut.).

¹⁴ Vraneš A., op. cit., 8.

sumirali smo na sledeći način:¹⁵ biblioteke vode inicijativu digitalizacije građe u Srbiji; promovisanje zavičajnih fondova i lokalne istorije u digitalnom obliku je nedovoljno iskorišćena oblast; digitalizacija fondova za ogromnu većinu učesnika ankete predstavlja način unapređenja istraživačkog rada i saradnje između istraživača; ustanove kulture lokalnu istoriju vide kao primarno polje svog rada; korisnici očekuju da vide digitalizovane zavičajne fondove u okviru većih baza podataka, sa naprednim mogućnostima pretraživanja informacija.

Princip starosti zbirke dugo vremena je merilo vrednosti građe i materijala u ustanovama kulture, te stoga taj princip treba preneti i na polje digitalnih biblioteka. Principi vrednosti i korisnosti proističu iz svakodnevnih prakse i iskustva stručnih radnika. Određene zbirke, poput legata u javnim bibliotekama, uglavnom čine objedinjene celine nastale sa određenim ciljem ili svrhom (kao lične biblioteke ili kolekcije antikvarne građe), pa se iz njih mogu izdvojiti manje zbirke vredne za digitalizaciju. U ovom slučaju digitalizacija se vrši primarno radi promocije same zbirke, ali i legata i ustanove u kojoj se nalazi legat, što sve skupa čini i promociju lokalne kulture, istorije, ličnosti, itd. S druge strane, korisnici u ustanovama poput javnih biblioteka intenzivno koriste određene delove fonda, kao što su zbirke lokalnih novina i listova, kada su u pitanju istraživanja istorijata grada ili kraja, istraživanja iz oblasti kulture, etnologije ili svakodnevnog života u prošlosti. Iskustvo pokazuje da su upravo ovakve zbirke periodike među najkorišćenijim delovima fonda, a samim tim i najugroženijim,¹⁶ jer se novinski papir, lošeg kvaliteta, lako haba i cepa, kiselina koja je korišćena za njegovu proizvodnju neminovno dovodi do hemijskog propadanja hartije, uslovi čuvanja u najvećem broju slučajeva nisu odgo-

¹⁵ Detaljnije rezultate ankete objavili smo na blogu „Digitalizacija i digitalne biblioteke“: Trifunović B., Digital Collections and Local History Survey Results, 30. 04. 2009, 28. 10. 2010, <http://digital.cacak-dis.rs/digitalizacija/digital-collections-and-local-history-survey-results/>

¹⁶ U pitanju je iskustvo Biblioteke u Čačku sa „Čačanskim glasom“, kao i Narodne biblioteke „Stefan Prvovenčani“ u Kraljevu i zbirke „Ibarskih novosti“. Vidi: Dimovska E., *Digitalizacija „Ibarskih novosti“ na Zavičajnom odeljenju Narodne biblioteke Kraljevo*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 377-379.

varajući, a i navike pojedinih korisnika u prošlosti i danas ne idu u prilog dugoročnom očuvanju štampanih primeraka. Digitalizacija ovakvih zavičajnih zbirki ima dva primarna cilja: očuvanje originalne građe i veća dostupnost. Kvalitetne digitalne kopije očuvane štampane publikacije bez problema se mogu koristiti na računarima ili se štampati, čime prestaje potreba izdavanja originala korisnicima, a jedan digitalni dokument postavljen na veb može koristiti praktično neograničen broj korisnika u svako doba dana i noći, sedam dana u nedelji. Naravno, usled dinamičnog razvoja tehnologija koje se koriste u procesu digitalizacije i nestabilnosti digitalnih formata, drugim rečima odsustva iskustva o dometima i trajnosti digitalizacije, očuvanje originalnih publikacija na ovaj način još uvek predstavlja oblast eksperimentisanja i traženja odgovarajućih standarda, pa se digitalizacija ne može izjednačiti sa zaštitom fonda – „digitalni oblik samo utoliko štiti original što smanjuje stepen njegovog korišćenja“.¹⁷ Pored toga, javne biblioteke moraju i da obrate pažnju da li je građa predviđena za digitalizaciju opterećena autorskim ili srodnim pravima, jer regulisanje pravnih pitanja u vezi sa korišćenjem i digitalizacijom bibliotečke građe predstavlja zakonsku obavezu.¹⁸

Zavičajne digitalne biblioteke, poput svih digitalnih biblioteka, imaju funkcije da obezbede pristup različitim digitalnim izvorima, da omoguće mehanizme za njihovo otkrivanje i dostavljanje korisnicima,¹⁹ poštujući specifičnosti originalne građe oko kojih su izgrađene i potrebe prioritetne grupe korisnika. U idealnom slučaju, zavičajne digitalne biblioteke trebalo bi izgraditi prema određenim principima,²⁰ uz

¹⁷ Vraneš A., op. cit., 11; Uprkos velikoj zavisnosti od tehnologije digitalnih formata, prednosti digitalne tehnologije nad analognom dolaze do izražaja kod globalnog pristupa i većeg broja istovremenih korisnika jednog izvora. Vidi: Klejton P., Gorman G. J., op. cit., 237.

¹⁸ Tema autorskih prava i digitalizacije zahteva poseban istraživački rad, pa ćemo na ovom mestu zainteresovane čitaoce uputiti na sledeći aktuelni tekst: Lohman F., Autorsko pravo - carstvo koje se širi: upravljanje digitalnim pravima, licence i privatizacija javnih informacija, *Pančevačko čitalište* br. 16, Pančevo 2010, str. 77-81.

¹⁹ Brofi P., op. cit., 87.

²⁰ Arms W. Y. (et al), An Architecture for Information in Digital Libraries, *D-Lib Magazine* February 1997, 25. 06. 2010, <http://www.dlib.org/dlib/february97/cnri/02arms1.html>

zadržavanje opcije da se sistem kasnije unapredi i proširi njegova dostupnost, što se obezbeđuje u startu prilikom definisanja arhitekture sistema. Tri osnovna koraka u projektima digitalizacije su izbor građe, priprema građe i sam proces digitalizacije, gde pod pripremom građe podrazumevamo katalogizaciju građe, pre ili najkasnije u toku procesa digitalizacije.²¹

Problemi zavičajnih digitalnih biblioteka uglavnom su identični osnovnim problemima svih digitalnih biblioteka, a tiču se dugoročnog digitalnog očuvanja, održanja digitalnih biblioteka kao sistema na dugi rok, regulisanja autorskih prava, itd. Posebni problemi proističu iz položaja ovakvih sistema na webu i njihove dostupnosti pored projekata masovne digitalizacije. Stvoreni kvalitet u ovim kolekcijama, poput iscrpnih i pouzdanih metapodataka, povezanosti sa drugim izvorima i dokumentima na webu, kvalitetnog optičkog prepoznavanja teksta za potrebe pretrage i korišćenja tekstualnih dokumenata (a ne samo digitalnih slika kao elektronskog ekvivalenta originala),²² naprednih opcija pretraživanja i semantičke analize dokumenata, slojevitosti i modularnosti arhitektura na kojima počivaju zavičajne digitalne biblioteke, njihove prisutnosti u velikim projektima (bilo putem uključivanja metapodataka, hiperlinkova ili celih digitalnih objekata), obezbediće im korišćenje i opstanak, i pored toga što opisane tendencije u vezi sa digitalizacijom i digitalnim izvorima informacija naizgled čine biblioteke izlišnim kao posrednika u informacionom lancu.²³ Veoma bitan aspekt projekata digitalizacije u lokalnim ustanovama kulture predstavlja planiranje projekata kao dugoročnih ulaganja sredstava u cilju stvaranja stalne usluge. Smatramo da je pogrešno planirati postojanje digitalne biblioteke samo tokom trajanja određenog projekta, jer ne vidimo efekte takve

²¹ Butigan Vučaj T., Evropski projekat Access IT: obuka za digitalne bibliotekare u Veriji, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 38-39.

²² Dodati kvalitet digitalnim bibliotekama predstavlja i sposobnost bibliotekara-informacionog stručnjaka, koji je aktivno učestvovao u njihovom stvaranju, da koristi nove informacione resurse u cilju unapređenja postojećih usluga i obezbeđivanja novih. Vidi: Trifunovic B., Developing services for local history research through digitization project: a public library case study, *IFLA GENLOC*, 2. 06. 2009, 25. 06. 2010, <http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/204-trifunovic-en.pdf>.

²³ Brofi P, op. cit., 16-23, 41.

strategije koji opravdavaju uložena sredstva, koja nikako ne mogu biti zanemarljiva. Takođe postoji opasnost od preglomazno ili preambiciozno zamišljenog i započetog projekta, kada održanje servisa ili usluge postaje breme po ustanovu i zaposlene. Održivi projekti su oni koji mogu biti podržani tokom dužeg perioda, pa je pravilno prilagođavanje veličine digitalizacije realnim uslovima i raspoloživim resursima preduslov održavanja stvorene usluge uz minimalne troškove i podršku.²⁴

Digitalizacija zavičajnih fondova u Srbiji

Nepostojanje preporuka i smernica,²⁵ kao i šire strategije digitalizacije u zemlji, dovelo je do stihijskog posla na digitalizaciji zavičajnih fondova u javnim bibliotekama, pa i dupliranja rada, što u uslovima oskudnih resursa sa kojima se ustanove kulture Srbije suočavaju poslednjih godina predstavlja nepoželjnu pojavu. Gradska biblioteka „Vladislav Petković Dis“ ne jednom je ukazivala na problem dupliranja posla među javnim bibliotekama koje su započele digitalizaciju svojih zavičajnih zbirki, do koga je došlo pre svega zbog nepostojanja strategije digitalizacije u zemlji, ali i zbog širokog poimanja zavičajnosti pri formiranju zbirki. Može se zaključiti da među bibliotekama Srbije praksa ide ispred teorije kada je digitalizacija u pitanju, jer su praktični rezultati razvijeniji od teoretskog utemeljenja digitalizacije na osnovu kojeg bi se pravilna praksa sprovodila.²⁶ Autor ovog rada smatra da ne treba postavljati dilemu o tome da li čekati na nacionalne smernice i strategiju digitalizacije u Srbiji pre samog procesa digitalizacije u ustanovi. Prava pitanja su: šta je cilj digitalizacije u ustanovi, koje su potrebe korisnika i da li postoje ljudski

²⁴ Ibid, 143.

²⁵ Moramo napomenuti da se Nacionalni centar za digitalizaciju (NCD), koji je oformljen 2002. godine, znatno bavio smernicama i uputstvima za digitalizaciju, pa se na sajtu NCD-a mogu naći „Preporuke formata meta-podataka za objekte digitalizovane nacionalne baštine (pokretna kulturna dobra)“ (<http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/?page=news&lang=sr&file=predlogStandardaMetadata.htm>), kao i „Predlog nacionalnog standarda za opis kolekcija“ (http://www.ncd.org.rs/ncd_sr/standards/opis_kolekcija.html).

²⁶ Tešović V., Perspektive razvoja javnih biblioteka u Srbiji – iskustva i strateško planiranje, *Beležnica: list Narodne biblioteke Bor* br. 20-21, Bor 2009, str. 18 (tekst u fusnoti br. 5)

i materijalni uslovi za digitalizaciju?²⁷ Ako su ovi uslovi ispunjeni, to jest ako zaposleni imaju potvrdne odgovore na pitanja, onda je to sasvim dovoljno da se uđe u proces digitalizacije zavičajnih fondova, uz oslonac na nacionalne institucije i srodne ustanove sa prethodnim iskustvom iz digitalizacije. Prednosti digitalnih tehnologija nad analognim su i u tome što se izmene i usklađivanja mogu lakše, brže i jeftinije uraditi, kako bi se pojedinačni projekti prilagodili opštim sistemima, a ne treba zaboraviti i da se prilikom uobličavanja teorije mora obratiti pažnja na ustanovljenu praksu.

U jednoj anketi Narodne biblioteke Srbije²⁸ (NBS), iz 2007. godine, o stanju digitalnih zavičajnih fondova i planovima biblioteka Srbije za buduću digitalizaciju učestvovalo je 27 matičnih biblioteka. Anketu ćemo ovde iskoristiti za stvaranje delimične istorijske perspektive razvoja digitalnih zavičajnih zbirki javnih biblioteka. Iz odgovora koji su stigli može se zaključiti da je većina biblioteka planirala da uradi nešto na polju digitalizacije (tačnije 17 njih), ali da je u tom trenutku malo šta i bilo realizovano (samo dve biblioteke imale su već razvijen program digitalizacije). Ponuđeni odgovori ukazuju da je većina biblioteka želela da digitalizuje staru i retku knjigu i vredne naslove zavičajnog fonda, staru periodiku (koja je uglavnom deo zavičajnog fonda) i neknjižnu građu (takođe iz zavičajnog fonda). Prioritet digitalizacije knjiga i periodike iz fondova zavičajnih odeljenja, kao i neknjižne građe, sasvim je logičan izbor za javne biblioteke, dok je pitanje svrsishodnosti digitalizacije stare i retke knjige, bez izrađenih registara stare i retke knjige koja je zastupljena u fondovima biblioteka, diskutabilno, naročito što bi se digitalizacija te vrste građe morala sprovoditi pod nadzorom nacionalnih institucija i prema planu na republičkom ni-

²⁷ Odluka o digitalizaciji građe u ustanovi može se doneti i na osnovu sledećeg stava: „Izbor građe za digitalizaciju treba da zavisi od: namene i cilja projekta, potreba sredine, značaja građe u sinhronoj i dijahronoj kulturnoj perspektivi, tehničkih karakteristika bibliotečke jedinice, kadrovskih, prostornih i finansijskih mogućnosti, stepena opterećenosti autorskim pravima.“ Citirano prema: Vraneš A., op. cit., 20.

²⁸ Radnu verziju ankete ljubazno su prosledile autoru ovog rada koleginice Tamara Butigan-Vučaj i Dragana Milunović iz Narodne biblioteke Srbije, na čemu im se najsrdačnije zahvaljujemo (prim. aut.).

vou. Dupliranje posla digitalizacije je u sadašnjim okolnostima veoma izvesno, naročito što se dupliranje javlja i kod zavičajne građe, jer princip prikupljanja građe i obogaćivanja fonda zasnovan na poreklu autora, sadržaju dela, mestu izdavanja i štampanja dozvoljava da se ista publikacija nađe u zavičajnom fondu dve i više biblioteka.²⁹

Centar za digitalizaciju Gradske biblioteke „Vladislav Petković Dis“ u Čačku uradio je, u junu 2009. godine, upitnik o digitalizaciji i prosledio ga elektronskim putem na adrese većeg broja javnih biblioteka. Pitanja su se odnosila na to šta je konkretno urađeno na polju digitalizacije u ustanovi, da li je nešto od digitalne građe postavljeno na internet, šta su najveći problemi digitalizacije, kakav je tretman digitalizacije u odnosu na „starije“ bibliotečke delatnosti, koju opremu za digitalizaciju ustanova poseduje. Ukupno je vraćeno 11 popunjenih upitnika, od devet matičnih i dve opštinske biblioteke. Mada je i ovaj upitnik već zastareo, uzimajući u obzir vreme njegovog nastanka, iskoristićemo sumarne rezultate da bismo ilustrovali tadašnji trend digitalizacije među javnim bibliotekama Srbije i uporedili stanje sa onim iz 2007. godine (na osnovu prikupljenih podataka iz pomenutog upitnika NBS). Svega jedna biblioteka je odgovorila da nije ništa digitalizovano, mada moramo naglasiti da su još dve prijavile čuvanje snimaka svojih programa u digitalnom obliku kao digitalizaciju, odnosno objavljivanje aktuelne periodike u elektronskom izdanju. Ostale biblioteke do 2009. godine digitalizovale su najraznovrsnije delove zavičajnih fondova, od pres klipinga do preko 200 monografskih publikacija ili 40 godišta lokalnog lista. Utisak je da svaka biblioteka samostalno odlučuje o tome šta će se digitalizovati, prema potrebama i strukturi svoga fonda. Većina biblioteka nije imala postavljene digitalizovane zbirke na internetu, dok su ostale postavile manji deo onoga što su već digitalizovale, što na sopstvenim veb prezentacijama, što u okviru Digitalne NBS.

Najzanimljiviji deo upitnika ticao se pitanja o problemima i tretmanu digitalizacije u svakoj od usta-

²⁹ Organizovanje jedinstvene mreže zavičajnih digitalnih biblioteka podrazumeva „prevazilaženje problema koji iz kriterijuma zavičajnosti proističu: geografske, istorijske, personalne, sadržajne odrednice jednog dela ili autora koji istovremeno biva prisvajan u više 'zavičaja'“. Vidi: Vraneš A., op. cit., 18

nova. Osam od 11 biblioteka (73%) navelo je nedostatak opreme ili ljudskog kadra, ili oboje, kao najveći problem digitalizacije u svojoj ustanovi, a jedna od njih je navela i nepostojanje softvera za digitalne biblioteke. Dve biblioteke su navele da nema problema u digitalizaciji. Svega jedna biblioteka pomenula je kao probleme nepostojanje nacionalnih uputstava za digitalizaciju, za katalošku obradu digitalne građe, skladištenje, pretraživanje i prikaz građe, autorska prava. Indikativno je da ogromna većina biblioteka tehničke uslove, poput opreme za digitalizaciju, stavlja ispred suštinskih pitanja kao što su pomenuta uputstva ili katalogizacija digitalne građe. Mišljenja smo da je to pokazatelj određene nezrelosti projekata digitalizacije u Srbiji i razvijenije prakse digitalizacije nad teorijom, jer bi većina ustanova nešto uradila praktično (skeniranje građe i eventualno postavljanje na veb), a kasnije razmišljala o dugoročnim implikacijama projekata, kao što je interoperabilnost ili regulisanje autorskih prava. Pitanje tretmana digitalizacije u odnosu na tradicionalne bibliotečke poslove podelilo je biblioteke na jednake grupe, s tim što većina biblioteka neravnopravan tretman digitalizacije dovodi u vezu sa malim izdvajanjima sredstava za digitalizaciju, što ne može biti uzrok već posledica neravnopravnog položaja. Samo jedna biblioteka kao uzrok neravnopravnog položaja pominje „nepostojanje svesti“ da će se kroz digitalizaciju uvećati broj korisnika i usluga biblioteke.

Dobijeni odgovori pokazuju da većina biblioteka ima osnovnu opremu za digitalizaciju, uglavnom jedan ili dva A3 skenera, A4 skenere i digitalne fotoaparate, dok jedna javna biblioteka poseduje profesionalni skener za velike formate. Na poslednje pitanje – s kim je ustanova ostvarila kontakt i saradnju povodom digitalizacije – sedam biblioteka je odgovorilo Narodna biblioteka Srbije ili neka druga biblioteka u Srbiji, dve su dale negativan odgovor, dok su dve biblioteke navele lokalne ustanove kulture. Oslonac na druge ustanove kulture prilikom razvoja zavičajnih digitalnih biblioteka je neophodan, kako bi se tom saradnjom razvili potpuniji i kvalitetniji servisi za građane lokalnih zajednica i korisnike putem veba. Digitalizacija je prilika za ostvarivanje kooperativne saradnje i postizanje dugoročne koristi po sve partnere koji su

uključeni u negovanje i čuvanje lokalne kulturne baštine.

Iako je relativno mali broj ustanova odgovorio na ovaj upitnik, mišljenja smo da je on reprezentativan za temu kojom se bavimo, pre svega zbog činjenice da su na upitnike odgovorile najpozvanije osobe u javnim bibliotekama koje su započele proces digitalizacije. Uparivanjem upitnika iz 2009. sa nekim potonjim mogla bi se napraviti komparativna analiza trenda digitalizacije među javnim bibliotekama i ostvarenih rezultata za period nakon 2009. godine.

Primeri zavičajnih digitalnih biblioteka u svetu

Zavičajne digitalne biblioteke mogu se formirati oko najrazličitijih tipova građe. Osim digitalizacije građe koja se čuva u bibliotekama, arhivima, muzejima, poslednjih godina sve je više takozvanih veb arhiva, odnosno digitalnih zbirki stvorenih od preuzetog i sačuvanog sadržaja sa interneta. Na ovom mestu predstavimo dve zavičajne digitalne biblioteke, od kojih jedna može da bude shvaćena kao inspiracija, a druga kao način realizacije digitalne biblioteke uz oslonac na spoljne saradnike.

„Zapisnici Centralnog krivičnog suda Londona“ (The Proceedings of the Old Bailey Online) na adresi <http://www.oldbaileyonline.org/> predstavljaju digitalnu arhivu Centralnog krivičnog suda Londona za period 1674-1913. godine. Sa skoro 200.000 digitalizovanih tekstova krivičnih predmeta ovo je verovatno najveća digitalna arhiva te vrste u svetu. Svi tekstovi su pretraživi u punom tekstu, kao i preko brojnih opcija za pretragu koje služe za sužavanje rezultata pretrage. Ovaj projekat zajednički je poduhvat Otvorenog univerziteta (Open University) i univerziteta u Hertfordšajru (Hertfordshire) i Šefildu (Sheffield) i svojim sadržajem, izgledom i opsegom ostavlja utisak izuzetno kvalitetnog rada i stručnosti. Osnovu projekta čine digitalizovani zapisnici Suda koji su štampani do 1913. godine, u kojima su pored informacija o krivičnim predmetima sadržani izuzetno vredni biografski podaci o 2.500 muškaraca i žena kojima je suđeno. Pored dokumenata u punom tekstu, korisnicima su dostupne i digitalne slike svih 197.000 stranica, uputstva za korišćenje, iscrpni podaci o istorijatu Suda i Zapisnika, mape i slike iz tog perioda.

Digitalne slike su generisane sa mikrofilmova, u rezoluciji 400dpi i tiff formatu, koji se čuva kao arhivska kopija, dok se za prikaz na webu koriste gif i jpg formati. Za potrebe strukturisane pretrage, digitalizovani tekst je markiran oznakama u XML-u (eXtensible Markup Language), kako bi se određeni delovi teksta (kao što su imena ili krivični prekršaji) smislaono označili. Dobijeni podaci organizovani su kroz MySQL bazu podataka, koja služi i za pretragu arhive. Arhiva se može koristiti besplatno za nekomercijalne potrebe. Prema skromnom mišljenju potpisnika ovih redova „Zapisnici Centralnog krivičnog suda Londona“ predstavljaju jedan od najboljih primera multidisciplinarnе saradnje stručnjaka i integrisanja znanja i tehnologije u cilju dobijanja vrhunske digitalne biblioteke za proučavanje istorije Londona.

Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ iz Koprivnice pokrenula je projekat „Digitalizacija zavičajne i kulturne baštine – novine „Glas Podravine“ (1950-2007)“, što je ujedno bio i prvi projekat realizovan u okviru nacionalnog projekta digitalizacije „Hrvatska kulturna baština“. Cilj ovog projekta je „promocija zavičajne i kulturne baštine korištenjem najsuvremenije tehnologije i postupaka digitalizacije“,³⁰ i nalazi se na adresi <http://library.foi.hr/glas/>. Celokupan projekat digitalizacije sproveden je uz saradnju sa lokalnim partnerima, Muzejom grada Koprivnice, preduzećem „Glas Podravine“ i informatičkom firmom ArhivPro iz Koprivnice, što je doprinelo osećaju zajedničkog interesa nad stvorenom digitalnom baštinom Koprivnice i Podravine. Digitalizacija „Glasa Podravine“ podrazumevala je obradu originalne građe (stručna obrada, klasifikacija, katalogizacija), skeniranje građe, postavljanje na internet, upravljanje pravima za pristup i dugoročnu zaštitu. Korisnici mogu pretraživati celokupnu kolekciju (godišta 1950-2007) po željenom terminu, jer je tokom procesa digitalizacije urađen i OCR (optičko prepoznavanje karaktera). Moramo primetiti da stvoreni tekstualni dokumenti iz digitalnih slika imaju grešaka, pa pretraga ponekad neće doneti željene rezultate, ali veliki broj digitalnih stranica (preko 40.000) otežava ispravljanje tih grešaka na svakoj od njih. Kolekcija se može i pregledati,

³⁰ Ujlaki K., Knjižnica kao mjesto socijalne inkluzije, *Pančevačko čitalište* br. 14, Pančevo 2009, str. 74.

po godinama, mesecima i brojevima izlaženja, prilikom čega korisnici otvaraju stranicu sa interfejsom za pregledanje digitalnih slika, njihovim uvećanjem ili umanjnjem, listanjem ili pregledanjem tekstualnog dokumenta stvorenog tokom OCR procesa.

Knjižnica „Fran Galović“, koja je među vodećim javnim bibliotekama Hrvatske po obimu i rezultatima digitalizacije zavičajne građe, nastavila je projekat digitalizacije novina „Glas Podravine“ projektom „Digitalizirani koprivnički tisak“, kojim je na jednom mestu okupljeno devet naslova periodike koji su izlazili u Koprivnici u periodu 1950-2008. Za realizaciju ovog projekta korišćena je savremenija tehnologija, čija je najizrazitija karakteristika da pretragom traženog pojma u rezultatima pretrage taj pojam biva obeležen na stranici, što znatno olakšava korišćenje digitalne biblioteke i štedi vreme korisnika. Kao najvažnije ciljeve ovog projekta autori izdvajaju zaštitu originalnih primeraka građe, veću dostupnost digitalnih zbirki i bolje mogućnosti istraživanja zavičajnih tema. „Digitalizirani koprivnički tisak“ nalazi se na adresi <http://digital.arhivpro.hr/glaspodravine/>.

Zavičajne digitalne biblioteke u Srbiji

Sve do početka 21. veka u Srbiji je realizovano nekoliko projekata iz oblasti digitalizacije, pre svega, naučne baštine, sa primarnim ciljem prezentacije digitalne građe. Ove projekte podržalo je Ministarstvo nauke i tehnologije Republike Srbije, a među okupljenim institucijama i ustanovama skoro sve su bile naučnog tipa, izuzev Muzeja grada Beograda. Zbog toga ne čudi da je digitalizacija građe koja se čuva u ovom muzeju jedan od retkih institucionalnih projekata digitalizacije zavičajne kulturne baštine u tom periodu.³¹ Argumentovan i ispravan stav da ne treba pojedinačnim bibliotekama prepustiti odlučivanje o tome šta i kako digitalizovati iz svojih zavičajnih zbirki,³² jer bi se to trebalo rešavati na nacionalnom nivou, u Srbiji proteklih godina nije važio, iz razloga o kojima smo diskutovali u delu o digitalizaciji zavi-

³¹ Mijajlović Ž., Ognjanović Z., A survey of certain digitization projects in Serbia, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 4, Beograd 2004, str. 52.

³² Vraneš A., op. cit., 17.

čajnih fondova u Srbiji. Uprkos tome, jedan broj javnih biblioteka Srbije poslednjih godina započeo je manje ili više samostalno projekte digitalizacije zavičajnih zbirki. U ovom delu rada prikazaćemo nekoliko projekata čiji su rezultati već vidljivi na vebu, uz napomenu da ćemo se baviti isključivo projektima bibliotečke zajednice Srbije, koje relativno dobro poznajemo. Projekti digitalizacije drugih ustanova kulture u Srbiji, kao što su arhivi i muzeji, nisu nam dovoljno poznati, pa smatramo da nismo kompetentni da o njima i govorimo. Ipak, zainteresovane čitaoce na ovom mestu možemo uputiti na dva objavljena stručna rada o ranim projektima digitalizacije muzejskih zbirki Muzeja grada Beograda³³ i digitalizacije arhivske građe u Istorijskom arhivu u Novom Sadu.³⁴

Većina javnih biblioteka u Srbiji odlučila se da digitalizaciju zavičajnog fonda započne sa foto dokumentima, odnosno zbirka starih razglednica i fotografija. Nekoliko je razloga za takvo stanje, a verovatno su najvažniji mali zahtevi za potrebnom opremom za digitalizaciju (dovoljan je jedan A4 skener prosečnih karakteristika), relativno lak opis i jednostavno organizovanje digitalizovane građe u internet zbirke, korišćenjem postojećih softverskih rešenja koja su najčešće besplatna. To je slučaj i sa Narodnom bibliotekom u Kruševcu, koja je tokom 2003. godine započela digitalizaciju zavičajnih fondova kao prva javna biblioteka u Srbiji. Digitalizacija bibliotečke građe omogućila je ponudu novih usluga, „promišljanje novih strategija, povezivanje sadašnjih potreba sa svešću u istorijskom kontekstu, povezivanje tradicionalnih i novih tehnologija, slobodan pristup informacijama“, otvaranje fonda Zavičajnog odeljenja široj javnosti, prezentaciju lokalne kulturne baštine, popunu nedostajućih primeraka skeniranjem građe. Tokom 2006. godine NBK je pokrenula veb servis *Digitalne zavičajne zbirke* (<http://www.nbks.org.rs/digital2/>), sa zbirkom neknjižne građe iz fonda Zavičajnog odeljenja i fotografijama iz fonda Istorijskog arhiva Kruševac,

³³ Mijajlović M. i Novaković Ž., Digitalizacija muzejskih zbirki Muzeja grada Beograda, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 1, Beograd 2002, str. 43-47.

³⁴ Bešlin M., Digitalizacija arhivske građe u Istorijskom arhivu u Novom Sadu: neka iskustva i preporuke, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 3, Beograd 2003, str. 66-72

ukupno 779 jedinica.³⁵ Statistika korišćenja ove građe na internetu ukazuje da je najveće korišćenje „Digitalnih zavičajnih zbirki“ vikendom, u vreme kada Biblioteka ne radi, kao i da je korišćenje digitalne građe putem veba daleko intenzivnije od korišćenja originalnih fizičkih primeraka.³⁶

„Digitalne zavičajne zbirke“ kruševačke biblioteke počivaju na besplatnom softveru za stvaranje galerija fotografija i slika na internetu. Korišćeni softver omogućio je organizovanje kolekcija, čime je građa razvrstana prema sadržaju na kategorije (anzist karte, panorame gradova, plakati, pozivnice, razglednice i fotografije), kao i njihovu pretragu. Pretraživanje zbirki vrši se po celom zapisu ili po delovima zapisa (naslov, ključne reči, autor, itd.). Pojedinačni digitalni dokumenti opisani su pravilima zapisa za lisne kataloge, a prikazane su i dodatne informacije o samom digitalnom objektu (naziv, veličina, dimenzije, broj pregleda itd.). Prava je šteta što se stalo sa obogaćivanjem „Digitalnih zavičajnih zbirki“, jer, prema podacima sa sajta, poslednji uneti dokumenti potiču iz juna 2007. godine. Biblioteka u Kruševcu poslednjih godina okrenula se razvijanju kolekcije digitalizovanih knjiga iz svog zavičajnog fonda, pa na sajtu Biblioteke postoje linkovi sa preko 20 naslova monografskih publikacija. Ove knjige mogu se samo pregledati, to jest za njih ne postoji pretraživač, i među njima su pojedinačna izdanja same Biblioteke i drugih autora kruševačke provenijencije, kao i grupisana izdanja zavičajnih autora.

Zavičajne zbirke na sajtu Digitalne NBS (<http://digital.nb.rs/scc/zavicaj.php>) nastale su iz potrebe da se postojeća digitalna građa uključi u jednu zajedničku digitalnu biblioteku, što je bio odgovor na izolovanost

³⁵ Nenezić S., *Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Kruševac: nabavka, organizacija, digitalizacija kolekcija i njihovo korišćenje*, u: *Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje*, priredio Ugričić S., Kruševac 2008, str. 110-111.

³⁶ Zabrinjavajući je podatak da je tokom godinu dana (od jula 2006. do jula 2007. godine) oko 72.000 korisnika na internetu pregledalo dostupnu digitalnu građu Narodne biblioteke Kruševac, dok nijedan korisnik nije došao u Biblioteku da potraži originalnu građu u istom periodu. Vidi: Stevanović M., *Usmeno nasleđe na globalnoj mreži: izazov za biblioteke*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 701.

javnih biblioteka i njihovih zbirki u dotadašnjim programima digitalizacije u Srbiji,³⁷ kao i da se olakša uključivanje budućih kolekcija iz javnih biblioteka. Ovaj projekat započet je 2008. godine i predstavlja rezultat saradnje Narodne biblioteke Srbije i matičnih biblioteka i do danas je na ovom sajtu dostupna digitalizovana zavičajna građa (knjige, časopisi, razglednice, fotografije, karte) jedanaest javnih biblioteka u Srbiji. Među njima se po obimnosti digitalizovanih zbirki izdvajaju kolekcije matičnih biblioteka u Požarevcu, Šapcu, Jagodini, Kraljevu, Čačku... Biblioteka u Požarevcu, krajem septembra 2010. godine, bila je zastupljena sa digitalnom kolekcijom od 168 knjiga, četiri naslova periodike i 35 digitalnih kopija razglednica starog Požarevca. Zavičajne zbirke ostalih matičnih biblioteka slično su izgrađene, kombinovanjem digitalizovane građe monografskih publikacija, periodike i neknjižne građe (razglednice, plakati). Kako je NBS punopravan partner Evropske biblioteke (The European Library, TEL) i Europeana (Europeana), zavičajne digitalne zbirke dostupne su i preko ova dva portala.³⁸ Potrebno je naglasiti da Zavičajne zbirke sadrže i digitalizovan materijal koji svojim sadržajem ne pripada u potpunosti zavičajnim fondovima pomenutih 11 biblioteka, već se među njima mogu naći i delovi legata zavičajnih odeljenja, kao što je to slučaj sa edicijom „Zlatna knjiga“ iz legata Jovana Davidovića Gradske biblioteke u Čačku. Zavičajne zbirke predstavljaju proširenje koncepta Digitalne NBS za digitalizovane kolekcije matičnih javnih biblioteka Srbije, koje su samostalno ili uz saradnju sa NBS uspele da digitalizuju građu iz zavičajnih fondova. Zbirke se mogu pretraživati po celom zapisu ili njegovim delovima, po naslovu, autoru, mestu izdavanja, izdavaču i godini izdavanja. Za pregled knjiga koristi se interfejs Digitalne NBS, sa mogućnostima uvećanja i umanjenja prikaza, prikaza preko celog ekrana, štampanja stranice... Matične biblioteke u Šapcu i Somboru koriste opciju da sa svojih sajtova linkuju digitalne zbirke (šabačka biblioteka održava hiperlinkove ka kolekcijama knjiga, periodike i razglednica, <http://www.bibliotekasabac.org.rs/pages/knjige.html>),

³⁷ Nenezić S., Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki, *Savremena biblioteka* br. 23, Kruševac 2006, str. 38.

³⁸ Injac-Malbaša V., Temeljne vrednosti bibliotekarstva nekad i sad, *Bibliozona* br. 1, Niš 2010, str. 31.

odnosno da prikažu sadržaj Digitalne NBS na svojim sajtovima (kao u slučaju somborske digitalizovane periodike, http://www.biblioso.org.rs/digitalna_zbirka.php?lng=sr.)

Narodna biblioteka Srbije je započela i projekat „Digitalne biblioteke Srbije“ (<http://digitalna.biblioteka.rs>) kako bi se omogućilo zainteresovanim bibliotekama da same postavljaju i održavaju digitalizovane zbirke iz svojih fondova na serveru NBS. Ovaj portal još uvek je u fazi izgradnje, ali su na njemu zastupljene zavičajne zbirke devet matičnih biblioteka (iz Sombora, Šapca, Kraljeva, Čačka, Smedereva, Jagodine, Pirota, Požarevca i Novog Pazara) i Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ iz Beograda. „Digitalne biblioteke Srbije“ sadrže digitalnu građu već objavljenu na sajtu Digitalne NBS, ali nešto drugačije predstavljenu, sa izborom određene zbirke i dokumenta, odnosno prikazom najstarijeg i najčitanijeg dokumenta iz celokupne zbirke. Takođe korisnici mogu da vide i koliko ukupno dokumenata ima pregledana digitalna biblioteka, sa brojem digitalnih stranica. Sveukupno gledano, ovo je jedna dobra ideja koja će pojedinačne biblioteke i njihove stručnjake za digitalizaciju bolje okupiti oko projekta izgradnje jedinstvene digitalne biblioteke Srbije. Nadamo se da će se u okviru „Digitalnih biblioteka Srbije“ naći i zajednički pretraživač za sve kolekcije, kao i mogućnost da se pretražuje sadržaj, odnosno pun tekst dokumenata.

Jednu od najnovijih digitalnih biblioteka, „AgroLib Digital“ (www.agrolib.rs/digital) pokrenula je Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“ u Jagodini, kao deo projekta „AgroLib-Ja“ koji je podržao eIFL.net (međunarodna neprofitna organizacija koja pomaže razvoj biblioteka u zemljama u razvoju). Cilj ove digitalne biblioteke je da korisnicima omogući korišćenje digitalnih časopisa i knjiga iz oblasti poljoprivrede. Trenutno se u biblioteci nalazi jedan naslov, časopis „Dobro jutro“ za 2009. godinu, najstarija revija za poljoprivrednike i ljubitelje prirode. Ova digitalna biblioteka se razvija u samoj jagodinskoj biblioteci, korišćenjem besplatnih i otvorenih softverskih rešenja, i značajno je pomenuti odlično rešen pregledač svakog digitalizovanog broja časopisa, sa uobičajenim rešenjima listanja stranica, zumiranja, prelaska na određenu stranicu i, ono što je nama veoma interesantno,

sadržajem koji omogućava pregled sadržaja svakog broja i hiperlink ka željenom članku.

Za kraj ovog pregleda dela zavičajnih digitalnih biblioteka u Srbiji³⁹ ostavili smo predstavljanje „Digitalne biblioteke“ Gradske biblioteke „Vladislav Petković Dis“ iz Čačka. Program digitalizacije u čačanskoj Biblioteci započeo je 2006. godine, pokretanjem projekta „Digitalna biblioteka“ sa inicijalnim ciljem digitalizacije novina „Čačanski glas“, čija ukoričena godišta od 1932. godine jedino ova ustanova poseduje u celosti, kao i mikrofilmovana godišta od 1932. do 1995. godine. Kao opšti ciljevi digitalizacije fonda Zavičajnog odeljenja definisani su veća dostupnost građe korisnicima, zaštita najvrednijeg dela fonda, omogućavanje korišćenja delova fonda koji su do tada bili zatvoreni za korisnike i objavljivanje digitalne građe na internetu. Internet prezentacija „Digitalne biblioteke“ bila je imperativ za realizaciju ovog projekta, jer se želelo da korisnici u što kraćem vremenu imaju neposredne koristi od digitalizacije u Gradskoj biblioteci Čačak, ali i da se putem veća promoviše bogatstvo kulturne baštine Čačka i okoline publikovanjem kulturno-istorijske građe na internetu. Značajan podstrek ovom projektu pružilo je Ministarstvo kulture krajem 2006. godine, omogućivši sredstva za nabavku opreme za digitalizaciju, koja se i danas koristi. Prvi rezultat u okviru projekta „Digitalna biblioteka“ bilo je publikovanje albuma starih razglednica Čačka, Gornjeg Milanovca, Guče, Ivanjice i Javora iz legata Jovana Davidovića, sa 112 jedinica.

Kako je obim digitalizacije rastao, odnosno broj i raznovrsnost skenirane građe, odlučeno je da se nastavi sa unapređivanjem sistema „Digitalne biblioteke“, kako bi on mogao da uključi u sebe sve vrste bibliotečke građe, uključujući i audio-vizuelna dokumenta i multimediju. Istovremeno je angažovan spoljni saradnik za programiranje baze podataka, koja predstavlja os-

³⁹ Kao kriterijum izbora projekata za prikaz koristili smo postojanje digitalne biblioteke na internetu (prim. aut). Čitaoce upudujemo i na prezentaciju „Digitization projects among public libraries in Serbia: problems, obstacles and success stories“ autora Bogdana Trifunovića, koja je predstavljena na godišnjoj ALA konferenciji u Čikagu jula 2009. godine, a govori upravo o pojedinim projektima od kojih neke nismo mogli ovde da pomenemo zbog nedostatka prostora. Prezentacija se nalazi na adresi <http://www.slideshare.net/BogdanTrifunovic/digitization-projects-among-public-libraries-in-serbia>.

novu internet prezentacije „Digitalne biblioteke“ na adresi http://www.cacak-dis.rs/dig_bibl/. Kriterijum za objavljivanje publikacija na webu je da publikacija nije opterećena autorskim i drugim pravima ili da Biblioteka ima pravo da objavi građu, da ima određeni kulturno-istorijski značaj i da je njena digitalna kopija sa dovoljno dobrim kvalitetom vizuelnog prikaza. Potrebno je naglasiti da je korpus digitalne građe koja se nalazi u Centru za digitalizaciju do septembra 2010. godine narastao na skoro 100.000 digitalnih objekata u tiff formatu, koji zapremaju preko jedan terabajt memorijskog prostora. Do septembra 2010. godine u okviru „Digitalne biblioteke“ na internetu je objavljeno 65 knjiga, sedam naslova novina koje su objavljivane od 1889. godine do Drugog svetskog rata, četiri časopisa, više stotina fotografija, razglednica, plakata i druge neknjižne građe, kao i 13 audio-video dokumenata u kolekciji *Multimedija*, što je kuriozitet među bibliotekama Srbije. Trenutno se u „Digitalnoj biblioteci“ nalazi preko 15.000 digitalnih stranica, raspoređenih po vrstama građe i pretraživih po više osnova, dok je u digitalnim Zavičajnim zbirkama Narodne biblioteke Srbije (<http://digital.nb.rs/collection/gbca-zlatna-knjiga>) objavljena međuratna edicija dečje književnosti „Zlatna knjiga“ u 105 knjiga (koja se čuva u legatu Jovana Davidovića Zavičajnog odeljenja),⁴⁰ sa preko 17.000 stranica, kao i manja zbirka od 106 starih razglednica Čačka i okoline.

Zahvaljujući ostvarenim rezultatima, činjenici da je Biblioteka u Čačku samostalno razvila kompletan sistem za digitalizaciju i objavljivanje građe na internetu, da je oformljen Centar za digitalizaciju, stručni žiri Zajednice Matičnih biblioteka Srbije je na godišnjem naučno-stručnom skupu „Biblionet“ u Somboru 2009. godine proglasio „Digitalnu biblioteku“ kao „najbolji projekat u celini“. Ovo vredno priznanje rada Gradske biblioteke Čačak na polju digitalizacije još je značajnije ako se u obzir uzme da su na ovom skupu bili predstavljeni najkvalitetniji projekti javnih biblioteka Srbije za period 2006-2009. godina, što ukazuje da je bibliotečko-informaciona zajednica u zemlji prepoznala značaj digitalizacije među ostalim oblastima rada i perspektive razvoja struke u budućnosti.

⁴⁰ Trifunović B., Digitalizacija edicije „Zlatna knjiga“, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 48-50.

*Promišljanje budućnosti digitalnih zbirki
lokalne kulturne baštine*

Budućnost lokalnih digitalnih biblioteka zavisice od objektivnih i subjektivnih faktora. I dok objektivni faktor, kakav je razvoj tehnologije, predstavlja teško predvidivu kategoriju, verujemo da se subjektivni faktori mogu prilagoditi tako da pomognu dalji razvoj ovog tipa biblioteka. Na prvom mestu tu smatramo održavanje i produbljivanje međuinstitucionalne saradnje radi stvaranja zajedničkih standarda, uputstava i smernica digitalizacije, kao i interoperabilnih sistema za jednostavnu razmenu metapodataka, dokumenata i pristup integrisanoj digitalnoj biblioteci Srbije sa jednog mesta. Prema našem mišljenju, jedan od prioritetnih zadataka stručnjaka iz oblasti digitalizacije bibliotečke građe u Srbiji je izrada nacionalnih smernica za digitalizaciju (u kojima će biti definisana i digitalizacija zavičajnih zbirki), kao i rad na donošenju nacionalne strategije digitalizacije. Definisanjem i usvajanjem nacionalnih smernica za digitalizaciju zavičajnih zbirki smanjio bi se broj grešaka u okviru sistema, a greške bi bile uočljivije, čime bi se lakše izvršilo usklađivanje.⁴¹ Nacionalna strategija digitalizacije prevashodno treba da obezbedi stabilno finansiranje projekata digitalizacije od strane države u dužem vremenskom periodu (najmanje pet godina), što podrazumeva i potrebu stvaranja konzorcijuma digitalnih biblioteka Srbije koji će štiti interese članica konzorcijuma i koordinirati poslove od značaja za konzorcijum (kao što su donošenje strategije, smernica i uputstava digitalizacije, izrada ili izbor softverskih rešenja za digitalizaciju, podela zaduženja među članicama kada je u pitanju digitalizacija građe, apliciranje kod domaćih i međunarodnih fondova za dodatnim sredstvima, itd.).

Opisi dokumenata u digitalnim zbirkama moraju da korisnicima pruže bliže istorijsko i geografsko određenje predstavljenih objekata, naročito što se greške u bibliografskom opisu elektronskih dokumenata putem mreže prenose prema većem broju korisnika nego što je to slučaj sa tradicionalnim katalozima.⁴² Po-

⁴¹ Vraneš A., op. cit., 19. U ovom radu data je i struktura nacionalnih smernica za digitalizaciju zavičajnih zbirki (prim. aut).

⁴² Ibid, 19.

red kvalitetnog opisa digitalnog objekta potrebno je obezbediti i bolje korišćenje samog objekta, u skladu sa mogućnostima koje danas pružaju digitalne tehnologije. Najbolji primer za to je ustanovljena praksa većine digitalnih zavičajnih biblioteka u Srbiji da na vebu publikuju samo digitalne slike, nastale procesom skeniranja ili fotografisanja originalne građe, koje su združene s metapodacima ili bez njih. Ovakav pristup, izgradnje veb galerija za prezentaciju, ima smisla kod vizuelne građe kakve su razglednice ili fotografije, dok kod tekstualne građe, knjiga, časopisa, digitalna slika originala omogućava daljinski pristup građi, ali ni malo ne olakšava njeno korišćenje. Potrebno je više pažnje, vremena i sredstava uložiti u stvaranje digitalnih biblioteka koje će sadržati digitalne slike tekstualnih publikacija i pun tekst tih dokumenata, kako bi se omogućila pretraga u punom tekstu i korišćenje tekstualnih dokumenata kao vrste usluge, a ne samo kao statičnih digitalnih objekata koji nisu računarski čitljivi.⁴³ Sve ovo zahteva da proces digitalizacije u Srbiji „ne sme da bude prepušten slučaju, preciznije rečeno, entuzijazmu pojedinaca, finansijskim prednostima pojedinih institucija, samovolji lokalne samouprave. [...] Digitalizacija zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija, mada izgleda tematski usmerena na manje bibliotečke i regionalne jedinice, srž je opšteg nacionalnog sistema i u cilju njegovog uspostavljanja i održavanja njegovog značaja i u međunarodnim okvirima, treba ovaj proces smisleno i planski voditi.“⁴⁴

Neiskorišćeno polje rada zavičajnih digitalnih biblioteka, ali i zavičajnih odeljenja biblioteka u Srbiji je dokumentovanje usmene istorije. Trend u svetu je da se sve više pažnje poklanja usmenoj tradiciji i beleženju usmenih svedočanstava starijih pripadnika zajednice o prošlim vremenima.⁴⁵ Ovakvi zapisi predstavljaju deo „domaćeg znanja“ (The Indigenous Knowledge) i mogu se lako organizovati u formi lokalne digitalne biblioteke usmene istorije, korišće-

⁴³ Tasovac T., *Zašto svaka slika nije uvek vredna hiljadu reči: digitalne biblioteke iz tekstualne perspektive*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 721-732.

⁴⁴ Vraneš A., op. cit., 22.

⁴⁵ Stevanović M., op. cit., 696-699.

njem Web 2.0 besplatnih softvera za društveno umrežavanje i saradnju na webu.⁴⁶

Zavičajne digitalne biblioteke moraju obratiti pažnju na opšti trend preseljavanja informacija i usluga u internet okruženje,⁴⁷ pa se prema tome mora planirati i strategija digitalizacije, gde će značajna pažnja biti obraćena na potrebu uključivanja zbirke u šire okvire nacionalnih i regionalnih projekata digitalizacije. „Upravljanje lokalnim fondovima će i dalje biti važno, ali ono konceptijski neće biti 'centar sveta' za informaciono-tehnološke sisteme određene biblioteke.“⁴⁸ Izazov za nove bibliotečke sisteme je da se na osnovu postojećih sistema za upravljanje različitim operacijama u bibliotekama izgrade sistemi koji omogućavaju pristup mnogo većem svetu umreženih informacija. Drugim rečima, lokalne digitalne biblioteke bi kroz poštovanje standarda za interoperabilnost obezbedile izlet iz „samo lokalnog“ okvira u globalno okruženje interneta. Kao što elektronski katalozi pojedinačnih biblioteka na internetu imaju nedovoljnu perspektivu korišćenja i održivosti pored nacionalnih i internacionalnih OPAC-a,⁴⁹ naročito u uslovima dominacije internet pretraživača, tako se i pojedinačne digitalne biblioteke, koje nisu zastupljene u okviru većih zbirki digitalne građe, verovatno neće značajnije koristiti, uzimajući u obzir dešavanja u svetu poslednjih godina (projekti: Svetska digitalna biblioteka, Europeana, a pre svih „Gugl knjige“). Jedan od načina prevazilaženja ovog problema je uključivanje zavičajnih digitalnih zbirki u projekat Europeana-Local (<http://www.europeanalocal.eu/eng>), koji je za-

⁴⁶ Videti odličan članak na ovu temu Greyling E. And Zulu S., Content development in an indigenous digital library: A case study in community participation, *IFLA Journal* Vol. 36 Num. 1, March 2010, 30-39. Još jedan primer korišćenja najpopularnije blog/CMS platforme WordPress za formiranje zavičajne digitalne biblioteke opisan je u članku Mitchell E. and Gilbertson K., Using Open Source Social Software as Digital Library Interface, *DLib* Vol. 14 Number 3/4, March/April 2008, <http://www.dlib.org/dlib/march08/mitchell/03mitchell.html>.

⁴⁷ U OCLC izveštaju iz 2006. godine „Stavovi studenata o bibliotekama i informacionim resursima“ 64% ispitanika sprovedenog istraživanja odgovorilo je da upotreba internet pretraživača savršeno odgovara njihovim istraživačkim navikama, dok je fizičke biblioteke navelo 24% njih; Cejnova K., op. cit., 156

⁴⁸ Brofi P., op. cit, 146.

⁴⁹ Online Public Access Catalogues, javno dostupni katalozi na internetu (prim. aut.).

počet 2008. godine da pospeši dalji razvoj Evropske digitalne biblioteke, odnosno projekta Europeana, da razvije nove servise i usluge, ali da pre svega omogući vidljivost kulturne baštine sadržane u lokalnim i regionalnim ustanovama kulture širom Evrope u Evropskoj digitalnoj biblioteci. Kroz već razvijene višejezične pristupne tačke Europeana-e distribuisanoj evropskoj kulturnoj baštini na internetu obezbediće se i pristup digitalnim kolekcijama kulturne baštine sadržane u manjim muzejima, arhivima, bibliotekama i drugim ustanovama. Na ovaj način ne samo da će se obezbediti korišćenje i preuzimanje sadržaja „lokalnog“ karaktera preko interfejsa Evropske digitalne biblioteke, već će se kvalitativno verifikovani sadržaj pružiti na korišćenje i drugim servisima koji se bave turizmom, obrazovanjem, genealogijom, izdavaštvom, medijima itd.⁵⁰ Nadamo se da će digitalne zavičajne zbirke ustanova Srbije biti zastupljene u servisu EuropeanaLocal, jer je to pravi način većeg korišćenja i boljeg predstavljanja u okviru celokupne evropske kulturne baštine.

LITERATURA:

- Anonim, i2010: Digitalne biblioteke, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1/2006, Beograd 2007, str. 69-82.
- Arms W. Y. (et al), An Architecture for Information in Digital Libraries, *D-Lib Magazine* February 1997, 25. 06. 2010, 20.09.2010.
<http://www.dlib.org/dlib/february97/cnri/02arms1.html>
- Brofi P., *Biblioteka u dvadesetprvom veku*, Beograd 2005.
- Butigan Vučaj T., Evropski projekat Access IT: obuka za digitalne bibliotekare u Veriji, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 37-41.
- Cejnova K., Masovna digitalizacija za istraživanje i proučavanje: strategija digitalizacije Bavarske državne biblioteke, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske za 2009. godinu*, Novi Sad 2010, str. 156-164.
- Davies R., *Progress towards the European Digital Library (Europeana)*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 33-49.

⁵⁰ Davies R., *Progress towards the European Digital Library (Europeana)*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 45.

Klejton P., Gorman G. J., *Upravljanje izvorima informacija u bibliotekama*, Beograd 2003.

Laslo M. (i dr), *Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 73-91.

Injac V., Jovanović V., *Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije*, Beograd 2007.

Injac-Malbaša V., *Temeljne vrednosti bibliotekarstva nekad i sad*, *Bibliozone* br. 1, Niš 2010, str. 20-34.

Mijajlović Ž., Ognjanović Z., *A survey of certain digitization projects in Serbia*, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 4, Beograd 2004, str. 52-61.

Nenezić S., *Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki*, *Savremena biblioteka* br. 23, Kruševac 2006, str. 37-40.

Nenezić S., *Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Kruševac: nabavka, organizacija, digitalizacija kolekcija i njihovo korišćenje*, u: *Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje*, priredio Ugričić S., Kruševac 2008, str. 95-114.

Smith T. R., *Meta-information in digital libraries*, *International Journal on Digital Libraries* Vol. 1 Num. 2, 1997, 105-107.

Stevanović M., *Usmeno nasleđe na globalnoj mreži: izazov za biblioteke*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 693-703.

Tasovac T., *Zašto svaka slika nije uvek vredna hiljadu reči: digitalne biblioteke iz tekstualne perspektive*, u: *Elektronska biblioteka: zbornik radova*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 721-732.

Tešović V., *Perspektive razvoja javnih biblioteka u Srbiji - iskustva i strateško planiranje*, *Beleznica: list Narodne biblioteke Bor* br. 20-21, Bor 2009, str. 13-18.

Trifunovic B., *Developing services for local history research through digitization project: a public library case study*, *IFLA GENLOC*, 2. 06. 2009, 20.09.2010.

<http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/204-trifunovic-en.pdf>

Trifunović B., *Digitalizacija edicije „Zlatna knjiga“*, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 48-50.

Trifunović B., *Digitalizacija zavičajne građe u Gradskoj biblioteci „Vladislav Petković Dis“ u Čačku: digitalizacija „Čačanskog glasa“ (1932-1935)*, *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 27-47.

Vraneš A., Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama, *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 5-26.

Ujlaki K., Knjižnica kao mjesto socijalne inkluzije, *Pančevačko čitalište* br. 14, Pančevo 2009, str. 71-75.

Ulir Z., Stvaranje ambijenta za virtuelno istraživanje istorijskih izvora, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 24-29.

Bogdan Trifunović

The Public Library *Vladislav Petković Dis*, Čačak

LOCAL DIGITAL LIBRARIES

Abstract

We can define local digital libraries or Digital Libraries of Local Heritage as complete and organized historical and biographical information and cultural heritage of a certain geographical region in digital form. These usually derive from the Local History Collections selected materials, which are digitized or born-digital. This paper is investigating the relationship between local cultural heritage, as a whole cultural heritage of particular geographical region and time period, with digitization and digital libraries. Defining local digital libraries and the basic principles of creation and organization of digital collections, we are aiming to more precisely appoint their position towards other digital libraries, archives or repositories, as well towards the projects of mass digitization. The perspectives of local digital libraries usage is presented through discussion of various types of digital libraries of local heritage, and also through analyses of current digitization of local history collections kept in Serbian libraries.

Key words: *digital libraries, local history collections, local history departments, digitization, cultural heritage*

DRAGANA MILUNOVIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 027.6-056.26/36:316.774

INFORMACIONE TEHNOLOGIJE U BIBLIOTEKAMA ZA OSOBE SA INVALIDITETOM

Sažetak: Rad se bavi sagledavanjem razvoja savremene tehnike i tehnologije u službi osoba sa invaliditetom, kao i mogućnostima njihove primene u bibliotekama. Navode se i opisuju neki od komunikacionih uređaja najnovije generacije namenjeni ovoj kategoriji korisnika, vrste elektronskih dokumenata i pomagala, kao i programi za čitanje teksta. Takođe, razmatra se odnos između prednosti koje donosi upotreba informacionih tehnologija u bibliotekama i onih usluga koje nudi osoblje biblioteka. Ukazuje se na značaj razvoja prenosivog hardvera malih dimenzija, kao i na značaj pristupačnosti elektronskim informacijama na vebu koje su preduslov razvoja virtuelnih biblioteka, a koje predstavljaju simbol potencijalne dostupnosti svima informacija pohranjenih u bibliotekama.

Ključne reči: informacione tehnologije, osobe sa invaliditetom, bibliotečke usluge, digitalna bibliotečka građa, elektronski dokumenti, programi za sintetizovanje glasa

Uvod

U vremenu koje smatramo prelaznim između tradicionalne i informatičke kulture i istovremeno prelomnim za sudbinu bibliotekarstva u celini, biblioteke koje pružaju usluge osobama sa invaliditetom imaju dvostruk i ujedno ambivalentan zadatak – da pronađu ispravan pravac daljeg razvoja sopstvenog okruženja i svoje korisnike prilagode nastupajućem digitalnom dobu, ali i da zadrže svoju socijalnu ulogu kao mesta neposredne društvene interakcije koja za ovu kategoriju korisnika ima naglašen značaj. Tako se na ovom planu izgrađuje jedna nova sinteza između informa-

tike i bibliotekarstva, koja je nužna, a koja bibliotekarstvu za osobe sa invaliditetom donosi neslućen procvat i nesagledive nove mogućnosti, dok mu, s druge strane, donosi opasnost od prestanka realnog postojanja biblioteke i njenog prelaska u svet virtuelnosti i zamene informatičkom mašinom koja u svetu osoba sa invaliditetom ima naglašene prednosti, ali i izrazite nedostatke.

U pokušaju pomirenja prednosti koje pruža mogućnost korišćenja novih tehnologija i njihova primena u bibliotekama, s jedne strane, i nadilaženja otuđenja i dodatne izolacije od tokova života, s druge, savremena nauka osmislila je i konstruisala komunikacione uređaje najnovije generacije i softverske platforme koje ih podržavaju, a čijom primenom je moguće, između ostalog, unaprediti i kvalitet pružanja usluga u bibliotekama. Iako nastale pre svega za potrebe efikasnije i jednostavnije komunikacije osoba sa invaliditetom sa okruženjem u svakodnevnom životu, ove tehnologije, kao i neke koje su im prethodile ranijih decenija, našle su svoje mesto primene i u bibliotekama. Tako se napretkom tehnike i tehnologije, kao i procesima nastajanja, diferenciranja i planskog organizovanja digitalnih i virtuelnih biblioteka, ujedno otvara i mogućnost kritičkog sagledavanja bibliotekarstva za osobe sa invaliditetom kao fenomena koji ima svoja stremljenja, ali i svoja ograničenja i svoje predrasude, kao i konkurentskih procesa koji u savremenom svetu spontano teže da ga istisnu sa socijalne i istorijske scene.

Modeli razvoja pristupačnosti tehnologija osobama sa invaliditetom

Razvoj tehnologije, kao i proces narastajuće digitalizacije u bibliotekarstvu, otvorili su radikalno nove i bitno proširili postojeće mogućnosti za korišćenje bibliotečkih usluga i stvaranje novih kolekcija namenjenih osobama sa invaliditetom. Iako su većinom nastale za potrebe najšireg kruga korisnika, čime im je garantovan plasman na široko tržište, mnoge tehnologije opšte namene svoju primenu pronalaze i u službi osoba sa invaliditetom.

Tako je u svetu savremene tehnologije odavno poznata praksa naknadnog prilagođavanja postojećih tehnologija opšte namene koja podrazumeva naknadno dodavanje nekog oblika sistema dostupnosti već po-

stojećoj tehnologiji. Na taj način, jedan broj bitnih funkcija postaje dostupan za korišćenje osobama sa invaliditetom, iako neke od njih nužno ostaju nedostupne, na šta ih često nagone parametri ranije definisani tokom izvornog projektovanja uređaja ili programa.

Drugi trend razvoja u ovoj oblasti je izvorno konstruisanje i razvoj prilagodljivih tehnologija namenjenih osobama sa invaliditetom u formatima i standardima koji odgovaraju suštini korisničkih želja i potreba, a putem kojih se dokumenti mogu efikasno prikazivati kako u skladu sa prirodom uređaja, tako i sa invaliditetom korisnika.

Mnogi korisnici sa invaliditetom su u stanju da pristupe i tradicionalnoj štampanoj građi obezbeđivanjem određene dodatne opreme i programa koji mogu biti veoma različiti u pogledu nivoa tehnološke razvijenosti, kao i efikasnosti u obezbeđivanju pristupa informaciji kod različitih vrsta invaliditeta. Takvi su, na primer, uređaji zasnovani na CCTV (*closed-circuit television*) tehnologiji koji skeniraju, uvećavaju, obrađuju i naglas čitaju tekst ili TTS (*Text to Speech*) programi za konverziju elektronskog teksta u izgovoreni. Takođe, mogući su i fajlovi u standardnom ASCII ili Unicode formatu, namenjeni korisnicima koji imaju vlastiti prilagodljivi računarski sistem u okviru koga mogu koristiti izlazni metod izabran u skladu sa svojim potrebama.

Formati zasnovani na vebu, poput HTML-a ili XML-a, mogu biti značajni jer omogućavaju multimedijalnost dokumenta kombinovanjem teksta, zvuka, slike, kao i njihovu interakciju.¹ Međutim, kada su u pitanju osobe sa invaliditetom, veliki broj internet sajtova još

¹ Nakon uspeha filma „Avatar“, i popularnost 3D tehnologije naglo je porasla u svim oblicima medija. Televizijske stanice kao što je Discovery Channel planiraju da svake godine plasiraju emitovanje izabranih emisija sa svog programa u 3D tehnologiji. Međutim, prema proceni American Optometric Association (AOA) osobe sa smanjenom sposobnošću vida ili nekim oštećenjem oka nisu u stanju da gledaju filmove ili druge programe u 3D tehnologiji. Prema izveštaju AOA, svaki treći stanovnik ima problem sa stereoskopskim vidom koji ga onemogućava da pomoću informacija koje prima sa oba oka kreira jedinstvenu sliku. 3D tehnologija dovodi do zamora očiju i prisiljava oko da vrši akomodaciju da bi bilo u stanju da se istovremeno fokusira na slike koje su blizu i na one koje su vrlo udaljene. <http://ighthouse.org> (29. 07. 2010)

uvek je dizajniran tako da ne omogućava njihovu široku dostupnost. Osnovni razlog tome je činjenica da veliki broj njih zahteva upotrebu *plug-in*-ova ili *applet*-a, malih programa koji predstavljaju sastavni deo veb stranice i koji se pokreću u samom pretraživaču, a prosečnom korisniku pružaju dodatne mogućnosti; međutim, njihovo prisustvo često značajno povećava vreme pretraživanja za korisnike koji koriste prilagodljivu tehnologiju, a ponekad i onemogućava pristup određenoj internet prezentaciji. Zbog toga, osnovna pretpostavka širenja dostupnosti pristupa internetu jeste podsticanje upotrebe dokumenata kreiranih u formatima koji mogu biti neposredno prikazani u veb pretraživačima. Takođe, istraživanja u oblasti dostupnosti veba pokazuju da su internet prezentacije često jednostavnije za upotrebu svim korisnicima ukoliko su usaglašene sa standardima za dostupnost osobama sa invaliditetom.

Kao jedan od posebno značajnih komunikacionih kanala za razmenu informacija u svim formatima među korisnicima poznate su takozvane *Peer to Peer* (P2P) mreže za razmenu materijala kao specifičan vid decentralizovane i fluidne virtualne biblioteke koje sačinjavaju povremeno (dok je korisnik uključen u mrežu) povezani fondovi (skupovi datoteka) samih korisnika. Ove mreže povezuju individualne korisnike neposredno jednog sa drugim (računar na računar) putem direktne komunikacije (pretežno u razmeni datoteka), gde ne postoje server i klijenti, već su svi računari u mreži međusobno jednaki.

Važna je i činjenica da razvoj tehnike i tehnologije u svetu osoba sa invaliditetom nije značajan samo sa stanovišta povećanja dostupnosti informacija, već isto toliko i iz razloga povećanja samodovoljnosti korisnika: odmenjuje se radna snaga bibliotekara i omogućava pristup informacijama i kada je korisnik potpuno sam. To, s druge strane, znači i izjednačavanje osoba sa invaliditetom sa drugim korisnicima, odnosno uspostavljanje odnosa korisnik–publikacija bez posrednika. Međutim, s obzirom na pomenuta ograničenja u dostupnosti elektronskih informacija osobama sa invaliditetom, u aktuelnom društvenom trenutku korisnik bi, kada su bibliotečke usluge u pitanju, još uvek trebalo da ima načelnu mogućnost izbora između pomoći personala i korišćenja tehničko-tehnoloških pomagala. U mnogim slučajevima,

pomoć personala je jednostavnija, po korisnika lakša, brža i efikasnija, a ponekad predstavlja i jedini oblik dostupnosti.

*Novi oblici prenosivog hardvera
za osobe sa invaliditetom*

Izjednačavanje osoba sa invaliditetom sa ostalim korisnicima usmereno je i u pravcu odsustva vezanosti korisnika za određeni prostor. Dostupnost bibliotečke građe, kao i informacije u najširem smislu, osobama sa invaliditetom nužno uključuje i mobilnost. Analogno mogućnosti drugih korisnika i osobama sa invaliditetom je potrebno omogućiti da informacije dobijaju i na različitim mestima van kuće ili radnog mesta (na primer u sredstvima prevoza, u prirodi i slično). U tom smislu, razvijaju se i unapređuju prenosiva pomagala zasnovana kako na mobilnosti, tako i na nevizuelnom, pa čak i netaktilnom pristupu hardveru i softveru. Kao takvi, oni predstavljaju najširu tehnološku pretpostavku sveopšte dostupnosti.

Jedan od uređaja najnovije generacije prenosivog tipa je tzv. *Braillino*, sistem beležnice za zapisivanje podataka Brajevim pismom. Sastoji se od Brajevog displeja od dvadeset karaktera i posebne Brajeve ergonomske tastature. Vrlo je malih dimenzija (223 x 123 x 33 mm) zbog čega je izuzetno lako prenosiv i pogodan za beležnicu. Ima mogućnost povezivanja sa mobilnim telefonom, što omogućava i slanje sms i e-mail poruka. Poseban programski paket pod nazivom *Talks and Braille* obezbeđuje pristup kompletnim dostupnim funkcijama mobilnih telefona dodavanjem podrške za Brajevo pismo i izlazne informacije u obliku glasno izgovorenog teksta.

Brzina reprodukcije i jačina zvuka mogu se prilagođavati individualnim potrebama korisnika. Beleške koje korisnik napravi se mogu skladištiti kao datoteke. *Braillino* raspolaze fleš memorijom i nudi opcije pomoću kojih se može istovremeno otvoriti više od pet datoteka. Osim toga, *Braillino* omogućava prenos datoteka sa personalnog računara na drugi personalni računar. Omogućeno je i preuzimanje datoteka direktno iz *Windows Explorer*-a ili iz *Word*-a.

Zbog svoje funkcionalnosti i velikog broja mogućnosti koje nudi nominovan je za Nagradu za univerzalno

prilagodljivi dizajn (*Design for All and Assistive Award*) koju dodeljuje Evropska komisija.

Još jedan od uređaja najnovije generacije namenjen gluvoslepima je *Tabli*, komunikacioni modul koji predstavlja vrstu specijalnog telefona za gluve koji je zasnovan na tehnologiji teleprinteru. Sastoji se od displeja, koji prikazuje informacije, i tastature, koja obezbeđuje njihovo unošenje.

Uređaj funkcioniše tako što korisnik ukucava tekst koji se zatim prikazuje na displeju u vidu standardnog teksta. Ovaj unos se automatski konvertuje u Brajevo pismo i prikazuje se na Brajevom redu. Dakle, *Tabli* prikazuje informaciju paralelno na Brajevom pismu pomoću Brajevog reda i kao standardni tekst na ekranu. Brajev unos na Brajevom redu i unos teksta na tastaturi mogu biti realizovani istovremeno, što omogućava komunikaciju bez odlaganja, koje može biti frustrirajuće. Prijem poruke označen je svetlosnim treptajima na aparatu koji zamenjuje zvono. Takođe, *Tabli* podržava tehnologiju Brajevog talasa, što omogućava i njegovo mobilno korišćenje.

Ovaj uređaj je napredna vrsta takozvanog *Teletypewriter Telecommunication Device (TTY/ TDD)* uređaja koji omogućavaju korisnicima komuniciranje tekstualnim porukama koje učesnici u komunikacionom procesu naizmenično šalju pomoću tastature, odnosno primaju na ekranu u vidu teksta. Kod starijih verzija uređaja interaktivni razgovor nije bio moguć, jer se osoba koje trenutno šalje poruku nije mogla prekinuti dok je ne završi.

Tabli se instalira u biblioteci kako bi korisnici mogli da komuniciraju sa spoljašnjim svetom kao i, po potrebi, preko displeja sa bibliotekarom.

Među sistemima za čitanje koji su svoju primenu našli i u bibliotekama je i *Sophie: Reading for you* koji konvertuje štampani tekst u prirodan govorni tekst. Jednostavno je dizajniran, sa svega četiri tastera za upravljanje, koji omogućavaju da proces čitanja bude zaustavljen, nastavljen, ubrzan ili usporen. Zasnovan je na najnovijim dostignućima takozvane *speech output* tehnologije.

Bez obzira na koji način je tekst unet u sistem pomoću skenera, čak i kada je u kolonama, *Sophie* sistem ga automatski prepoznaje. Poslednji pročitani tekst *Sophie*

automatski pamti, a nakon restartovanja programa moguće je saslušati poslednji emitovani tekst. *Sophie* nudi mogućnost dobijanja izlazne informacije i u obliku Brajevog pisma umesto izgovorenog teksta, pri čemu se izgovoreni tekst u toku jedne sekunde konvertuje u Brajevo pismo. Korišćenjem Brajevog displeja takođe je omogućena navigacija kroz tekst i to prema zadatoj reči, redu, paragrafu ili naslovu.

Sophie Pro, napredna verzija *Sophie* sistema, pored pomenutih funkcija ima i integrisan audio zvučni čitač knjiga u *Daisy* formatu. Kao dodatak, *Sophie Pro* nudi unapređenu mogućnost navigacije putem skakanja na pojedinačne reči, rečenice, stranice ili dokumente, kao i mogućnost čitanja kroz izbor petnaest različitih glasova na deset jezika. Na primer, tekst na francuskom može biti pročitao u originalu izborom opcije za francuski jezik koja je predstavljena u vidu francuskih ličnih imena. Tekst može biti pročitao ženskim glasom (*Virginie*) ili muškim glasom (*Sebastian*). Takođe, postoje opcije i za druge jezike, na primer za nemački – Steffi / Jannik, za engleski – Emily / Daniel, za holandski – Claire / Laura, za norveški – Nora / Kari... Svaki tekst može biti sačuvan i smešten u memoriju. *Sophie Pro*, pored *Daisy* sistema, podržava i MP3 format kao i zvučni kompakt disk. Kombinovanjem sa Brajevim displejom, nudi mogućnost dobijanja izlazne informacije i na Brajevom pismu. Korišćenjem Brajevog displeja moguća je navigacija po rečenici, reči, redu, paragrafu.

Prenosivi hardver i elektronske informacije dostupne na webu predstavljaju preduslov razvoja virtuelnih biblioteka koje su, pak, po sebi, osim niza tehnoloških prednosti, i simbol (potencijalne) dostupnosti svima.

*Informacione tehnologije u službi
osoba sa invaliditetom u Srbiji*

Kao i drugde u svetu, u skladu sa aktuelnim procesima intenzivnije integracije osoba sa invaliditetom u društvenu zajednicu, i u Srbiji danas opada trend značaja specijalizovanih biblioteka za ovu kategoriju korisnika, dok sve više jačaju inicijative javnih biblioteka koje pokušavaju da obezbede tehnološku podršku na osnovu koje bi bile u mogućnosti da pružaju usluge ravnopravno svim svojim korisnicima i time smanje stepen segregacije osoba sa invaliditetom. Tako je u

Srbiji tokom 2009. i 2010. godine na ovom planu učinjeno nekoliko važnih koraka. Osam javnih biblioteka započelo je aktivnosti na pripremi uvođenja usluga namenjenih osobama sa invaliditetom ili je ovakve usluge već uvelo: Opštinska biblioteka *Vuk Karadžić* na Zvezdari, u Beogradu, je u procesu osnivanja audiobiblioteke koja će omogućiti korišćenje elektronskih knjiga putem interneta, a koje će se moći koristiti kupovinom pedeset licenci za pristup centralnom serveru. Gradska biblioteka u Novom Sadu pokrenula je servis koji omogućava dostavljanje bibliotečke građe na kućnu adresu, a koji je namenjen svim korisnicima koji iz nekog razloga ne mogu da dođu u biblioteku. Usluge korišćenja elektronskih publikacija za slepe i slabovide putem interneta pripremaju i biblioteke u Somboru, Leskovcu, Čačku, Šapcu i Užicu.²

Jedan broj biblioteka i drugih ustanova u Srbiji koje se bave osobama sa invaliditetom poseduje i neke od finansijski dostupnijih delova hardvera namenjenih invalidima. Uglavnom je u pitanju specijalna računarska oprema koja se sastoji od zamene za kompjuterske miševe, specijalnih tastatura, tastera i adaptera. Na primer, *trackball libra* je proizvod namenjen osobama sa cerebralnom paralizom i mišićnim spazmom koje imaju problema sa korišćenjem i držanjem standardnog miša. Pogodan je zbog većih dimenzija i stabilnosti, a princip rada zasnovan je na pomeranju kursora pomoću kugle koja zamenjuje levi i desni klik. U upotrebi je takođe i *Integra Mouse* namenjen osobama sa kvadrilegijom. Putem udisaja aktivira se taster levog klika, a izdisajem taster desnog klika. Pomeranje kursora obavlja se usnama, a iz higijenskih razloga u slučaju svakodnevnog korišćenja preporučuje se zamena gumene membrane na nedeljnom nivou. *Mini joystick* se upotrebljava pritiskanjem i pomeranjem brade čime se obezbeđuje usmeravanje kursora u svim pravcima. Od savremenih tastatura

² Istraživanje agencije *Strategic marketing* sprovedeno aprila 2010. godine na reprezentativnom uzorku od 2.034 ispitanika starijih od 12 godina, pokazalo je da svaki drugi stanovnik Srbije koristi internet. Među mladima uzrasta od 12 do 29 godina procenat korišćenja iznosi čak 91%, pri čemu 68% internet koristi svakog dana. Primena tehničkih standarda koji internet stranice čine pristupačnim i osobama sa invaliditetom, međutim, u Srbiji nije široko rasprostranjena i još uvek se ne odvija sistematski već na nivou pojedinačnih slučajeva.

namenjenih osobama sa invaliditetom izdvaja se grupa sačinjena od više srodnih modela namenjena slepim i slabovidim osobama i osobama sa mišićnim spazmom. Sastoji se od velikih ugraviranih crnih slova, kao i plastične zaštite koja onemogućava pritisak dva tastera istovremeno i pruža mogućnost odmaranja ruke na tastaturi. Zbog veličine ovih tastatura tečno kucanje sa deset prstiju nije moguće. Nasuprot velikim tastaturama za slabovide, u upotrebi su i tastature čak do 20% manje veličine od standardnih namenjene osobama koje kucaju samo jednom rukom, kao i osobama sa slabim mišićima, tankim mišićima i mišićnom distrofijom. Od opreme su prisutni i različiti adapteri i tasteri prilagođeni za korišćenje male dece koji se upotrebljavaju na različite načine, pa čak i jezikom.

Pored bibliotečkih usluga koje nude osobama sa invaliditetom, biblioteke u Srbiji organizuju i različite edukativne kurseve namenjene ovoj kategoriji korisnika. Tako je u Beogradu organizovana obuka učenika i studenata za korišćenje digitalnih audio knjiga. Drugi značajan projekat pod nazivom *Računarom do znanja i posla* slepima treba da pruži osnovne elemente računarske pismenosti i mogućnost za osposobljavanje za obavljanje različitih poslova. Narodna biblioteka u Užicu tokom 2009. godine pokrenula je akciju bioskopskih projekcija za slepe po uzoru na već postojeći bioskop ove vrste u Beogradu koji podrazumeva narativni pristup i opise filmskih scena koje prate dijaloge koje izgovaraju glumci.

Razvoj u ovoj oblasti ogleda se i u činjenici da je na konkursu konzorcijuma eIFL,³ koji je u 2010. godini dodelio sredstva od 30.000 američkih dolara iz Fonda Bila i Melinde Gejts za deset najboljih inovativnih projekata u oblasti bibliotekarstva u zemljama u razvoju i tranziciji, četiri javne biblioteke iz Srbije prijavilo projekte koji podrazumevaju nabavku tehničke opreme i razvoj usluga za osobe sa invaliditetom.

Takođe, Narodna biblioteka Srbije, nakon završetka rekonstrukcije korisničkog dela zgrade, planira u svo-

³ Electronic Information for Librarians – eIFL – Elektronske informacije za bibliotekare. Organizacija pod nazivom *Elektronske informacije za bibliotekare*, poznatija kao eIFL.net je nezavisno udruženje koje se bavi širenjem dostupnosti elektronskih izvora informacija u zemljama u razvoju i tranziciji.

joj ponudi i novu uslugu, to jest poseban Centar za slepe i slabovide korisnike sa najsavremenijom opremom. Postoje i izgledi da se aktuelnim aktivnostima na osavremenjavanju zakonske regulative u oblasti bibliotekarstva predvide i određene mogućnosti koje bi osobama sa invaliditetom omogućile više mogućnosti za pristup raspoloživoj elektronskoj građi.

LITERATURA:

- Elektronski čitač knjiga Kindle, 26.07.2010:
<http://www.amazon.com/Kindle-Wireless-Reading-Display-Globally/dp/B0015T963C>
- Improving Library Service to People with Disabilities,
Chandos Publishing, Oxford 2007.
- Internet arhiv: univerzalni pristup ukupnom znanju, 12. 07. 2010.
<http://archive.org>
- Ključ za jednakost – Standardna pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, Centar za samostalni život invalida, Beograd 2003.
- On-line Medical Dictionary, 26.07.2010
<http://www.online-medical-dictionary.org/>
- Organizacija Lighthouse International, 29.07.2010
<http://ighthouse.org>
- Prilagodljiva tehnologija, 22.07.2010
<http://resursnicentar.ehons.org/rs/sssistivna-tehnologija/>
- Razvoj prilagodljivih informacionih tehnologija pri organizaciji Lighthouse International, 19.07.2010
<http://ighthouse.org/services-and-assistance/computers-and-tehnology/help>
- Unapređivanje bibliotečkih usluga za osobe sa invaliditetom, priredila: Dejns-Džouns K., Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2009.

DRAGANA MILUNOVIĆ

Dragana Milunović
National Library of Serbia, Belgrade

INFORMATION TECHNOLOGIES
IN LIBRARIES SERVING PERSONS
WITH DISABILITIES

Abstract

The paper deals with the development of modern technique and technology serving persons with disabilities, and also with possibilities of their use in libraries. Some communication devices of the new generation designed for this category of users are described, as well as different types of electronic documents, devices and softwares for reading. The relationship between advantages of the use of information technologies in libraries and the services offered directly by library personnel is also discussed. The important role of the development of mobile, small-sized hardware is emphasised, as well as accessibility of electronic information on web. These are the main prerequisites for development of virtual libraries, which symbolize potential availability of information kept in libraries to everyone.

Keywords: *Information technologies, persons with disabilities, library services, digital library material, assistive technologies, electronic documents*

Poštovana deco Duška Radovića
objavljena u Beogradu 1954. godine

BOJANA VUKOTIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 050:004
025.22:[050:004(497.11)
026/027:061.1(497.11)

ELEKTRONSKI ČASOPISI U BIBLIOTEKAMA

Sažetak: *U radu se govori o elektronskim izdanjima serijskih publikacija koje se javljaju kao rezultat tehnološkog napretka u oblasti informacionih tehnologija, posebno razvoja interneta. Elektronska izdanja unela su velike promene u radu biblioteka, posebno u sferi bibliotečkih usluga koje sada obuhvataju i elektronske servise. Najvažniji elektronski servis biblioteke je elektronska kolekcija koja, između ostalog, obuhvata i elektronske serijske publikacije. Objašnjava se pojam i osnovne karakteristike elektronskih serijskih publikacija, govori se o pojedinim njihovim oblicima (elektronske novine, časopisi, listovi, magazini, bilteni, oglasnici, vodiči). Govori se o relacijama između elektronske i štampane verzije. Navode se pojedinosti o uslovima pristupa/preplate onlajn izdanjima. Detaljnije se navode obaveze biblioteke koja uključuje elektronska izdanja u svoje kolekcije. Navodi se primer KoBSON-a kao optimalno rešenje za koordiniranu nabavku skupih naučnih časopisa iz inostranstva. Razmatra se i problem (ne)korišćenja elektronskih kolekcija i predlažu neka rešenja za edukaciju korisnika. Na osnovu objavljenih rezultata istraživanja korisnika interneta u Srbiji pretpostavlja se broj potencijalnih korisnika elektronskih časopisa. Elektronska periodična izdanja predstavljaju se kroz Duboki katalog i Digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije.*

U zaključku se navode prednosti i nedostaci elektronskih, odnosno štampanih periodičnih izdanja.

Ključne reči: *serijske publikacije, elektronska izdanja, digitalizacija, internet, biblioteke, elektronski servisi, elektronske kolekcije, bibliotečki korisnici*

Uvod

Elektronska publikacija podrazumeva materijal rađen na računaru ili konvertovan iz štampanog u digitalni – mašinski čitljiv format, namenjen za prikazi-

vanje na ekranu računara¹ ili mobilnog telefona. Pojavljuje se u različitim formatima teksta: ASCII² – jednostavan tekst bez ilustracija čitljiv na svakom računaru, HTML³ – uređeni tekst sa grafičkim elementima i hiperlinkovima ili PDF⁴ koji daje vernu sliku dokumenta. Najčešće se koristi HTML format teksta jer daje čitaocima neograničenu mogućnost manipulisanja. Elektronske publikacije pojavljuju se kao: elektronske knjige, novine, magazini, časopisi, adresari, digitalizovani tekstovi zakona, arhivske zbirke, dokumentacije. Nastanku, razvoju i velikom uspehu elektronskih izdanja doprineli su tehnološki napredak poslednjih decenija 20. veka, znatno jeftiniji personalni računari i mobilni telefoni, popularizacija interneta i razvoj formata za objavljivanje članaka punog teksta.

Periodična štampa, kako zabavna, tako i stručna i naučna, ubrzano se prilagođava novim tehnološkim uslovima. Elektronska periodična izdanja pojavljuju se kasnih osamdesetih najpre preko FTP ili e-mail diskusionih lista.⁵ Sa pojavom interneta počinje da se koristi postojanje veb tehnologije.

Značajna količina informacija u elektronskom formatu neminovno se odražava i na poslovanje biblioteka. Sve vrste bibliotečkog materijala pojavljuju se i u digitalnoj verziji, a jedna od osnovnih obaveza savremene biblioteke je da nabavlja građu u svim formatima: „Kolekcije i usluge obavezno treba da obuhvate sve vrste odgovarajućih medijuma i modernih tehnologija, kao i tradicionalnu građu“.⁶ Tako, pored tradicionalnih, savremene biblioteke danas pružaju i elektronske usluge kao rezultat razvoja novih – elek-

¹ Kovačević Lj., Pozdrav Gutenbergu!: e-publikacije na Internetu i kako ih naći, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 2001, str. 263.

² American Standard Code for Information Interchange – Američki standardni kod za razmenu informacija.

³ HyperText Markup Language – Hipertekstualni markerski jezik.

⁴ Portable Document Format – Prenosivi format dokumenta.

⁵ Curran M., Step one in formalizing the rules in AACR2 for cataloging e-serials : Chapter 9 and the Anglo-American Cataloging Rules Amendments 2001 Package, *Serials Librarian* no. 1, New York 2002, pp. 25-30.

⁶ *IFLA/UNESCO smernice za razvoj javnih biblioteka*, Beograd 2005, str. 41.

tronskih oblika bibliotečke građe, novih mogućnosti pronalazjenja i dostavljanja dokumenata i novonastalih potreba korisnika. „Biblioteke i informacioni servisi obezbeđuju pristup informacijama, idejama i stvaralačkim delima iskazanim u bilo kojoj formi i bez obzira na granice.“⁷

Elektronski servisi biblioteke

Savremene biblioteke u digitalnom okruženju postaju „elektronska vrata do informacija“.⁸ One se prilagođavaju ubrzanom razvoju novih tehnologija i svojim korisnicima omogućavaju korišćenje svih formata bibliotečke građe. Biblioteke svojim aktivnim i potencijalnim korisnicima nude sledeće vrste elektronskih servisa:

- javni onlajn katalog (OPAC),
 - veb sajt biblioteke,
 - elektronsku kolekciju,
- elektronsko isporučivanje dokumenata (posredovano),
 - elektronsku referensnu službu,
- obuku korisnika za korišćenje elektronskih usluga,
- besplatan pristup internetu u okviru biblioteke.

Elektronska kolekcija

Elektronska kolekcija je najvažniji elektronski servis biblioteke. Ona obuhvata dokumente koje neka biblioteka drži lokalno i udaljene izvore za koje su obezbeđena trajna ili privremena prava pristupa. Elektronsku kolekciju čine svi izvori u elektronskom obliku koji su deo bibliotečke kolekcije:

- baze podataka,
- elektronske serijske publikacije,
- digitalni dokumenti.

U baze podataka spadaju: baze potpunih tekstova, referativne baze i ostale baze podataka. Kolekcija elektronskih serijskih publikacija obuhvata serijske pub-

⁷ Deklaracija o bibliotekama, informacionim servisima i intelektualnoj slobodi, IFLA, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 2002, str. 6.

⁸ *IFLA/UNESCO smernice za razvoj javnih biblioteka*, Beograd 2005, str. 35.

likacije izdate samo u elektronskom formatu, ili u elektronskom i drugim formatima (elektronske novine i elektronske periodične publikacije). U digitalne dokumente spadaju: elektronske knjige, elektronski patenti, umreženi audio-vizuelni dokumenti i ostalo.

Elektronske serijske publikacije

Savremene biblioteke u okviru svojih elektronskih kolekcija razvijaju i digitalne zbirke serijskih publikacija. Serijske publikacije i u digitalnom obliku zadržavaju osnovne karakteristike: neomeđena građa koja izlazi u uzastopnim zasebnim delovima, obično s brojevanim ili hronološkim oznakama, bez predviđenog završetka.

Pod pojmom *elektronske serijske publikacije* podrazumevaju se sva periodična izdanja dostupna u elektronskom obliku namenjena za prikazivanje na ekranu računara ili mobilnog telefona. U početku su štampane na flopi disku, kasnije na kompaktnom disku, danas najčešće na internetu. Uključujući elektronska izdanja serijskih publikacija u svoje kolekcije, biblioteke obezbeđuju svojim korisnicima sve relevantne informacione izvore.

Štampanje novina iziskuje velike troškove, repromaterijal i angažovanje velikog broja stručnjaka raznih profila. Za elektronsko izdanje, međutim, mogao bi biti dovoljan jedan računar sa priključkom na internet i mogao bi ga uraditi samo jedan čovek. I za štampano izdanje saradnici svoje priloge šalju redakciji elektronskom poštom, slike se digitalizuju, obrada teksta i uređenje strane rade se isključivo na računaru – celokupna priprema je digitalna, te ne predstavlja problem da se sav pripremljeni materijal umesto u štampariju uputi na veb stranicu. Tako je internet doveo samo do promene u distribuciji – umesto da kupuje papirno izdanje na kiosku, čitalac do omiljene novine dolazi preko svog računara.

Elektronsku verziju na internetu imaju i mnoge periodične publikacije trenutnog, uglavnom prolaznog značaja – bilteni, listovi radnih organizacija, udruženja, oglasnici, reklamni listovi i vodiči. Pokazali su se kao vrlo praktična forma za obaveštavanje i često se dostavljaju putem mejling lista kako bi svoje članove informisali o raznim događajima i aktivnostima.

I onlajn magazini su sve brojniji – u ponudi su zabavni, informativni, muzički, humoristički i satirični, dečji, iz oblasti kulture i umetnosti, naučno-popularni, politički, vojni, za ljubitelje prirode, automobila... Većina je identična štampanom izdanju, ali sve češće koriste prednosti savremene tehnologije pa su obogaćeni kombinacijom teksta, zvuka i pokretnih slika.

Prednosti elektronske verzije naročito dolaze do izražaja kod stručnih i naučnih časopisa. Priprema časopisa u papirnom izdanju toliko je komplikovana i spora da se dešavalo da protekne i po nekoliko meseci do godinu dana dok rukopis ne bude objavljen. Zato se objavljivanje radova na internetu u formi elektronskog časopisa pokazalo kao vrlo efikasno rešenje. Pored toga, brojni časopisi preduzeli su i akciju digitalizovanja svojih ranijih brojeva. Časopis dostupan preko interneta umnogome olakšava i ubrzava pristup stručnim člancima, odnosno informacijama o istraživanjima i rezultatima istraživanja.

Elektronsko izdanje serijske publikacije može se pojaviti kao:

- *primarna elektronska verzija* – samo elektronsko izdanje ili najpre izdanje u elektronskom obliku, dok kasnija izdanja mogu biti i štampana,
- *paralelna elektronska publikacija* – i elektronsko i štampano izdanje pojavljuju se istovremeno (za sada najrasprostranjeniji vid),
- *elektronski reprint* – štampana publikacija konvertovana u elektronski oblik (naknadno digitalizovana),
- *preprint publikacije* – rano publikovanje još neobjavljenih naučnih rezultata u rukopisnoj fazi.

Neki časopisi pokrenuti poslednjih godina nikada nisu bili izdavani u štampanom obliku i mogu se koristiti samo elektronskim putem.

Pristup i pretplata

Pojedine naslove elektronske štampe pronalazimo, najčešće, tako što krećemo od jedne poznate adrese za koju unapred znamo da pripada određenoj oblasti, pretražujemo veb stranice nama poznatih izdavača, baze elektronskih časopisa i javno dostupne kataloge koje održavaju određeni izdavači ili biblioteke, tematske portale koji na jednom mestu okupljaju naučne i stručne časopise ili, jednostavno, preko nekog

od standardnih pretraživača interneta. Izdavači elektronskih časopisa prijavljuju svoje prezentacije na što veći broj pretraživača, saraduju sa sajtovima sličnog tematskog opredeljenja i razmenjuju linkove, reklamiraju se na forumima koji se bave sličnim temama, šalju obaveštenja o novim izdanjima preko mejling lista svojih posetilaca. Sve veći značaj u pretraživanju imaju i elektronski katalozi biblioteka.

Ponekad se predstavlja celokupna sadržina i čitaocu se omogućava lako preuzimanje cele sadržine, a preko hiperteksta i veza sa drugim bazama podataka. Često se nudi preuzimanje aktuelnih novosti koje se neprestano dopunjavaju i šalju zainteresovanim čitaocima elektronskom poštom. Pristup većini onlajn publikacija je još uvek potpuno besplatan, pri čemu se nove sveske časopisa pojavljuju sa zakašnjenjem u odnosu na štampanu verziju. Časopisima zatvorenog tipa pristupa se uz pretplatu, nakon provere korisničkog imena i lozinke, ili se šalju na elektronsku adresu pretplatnika. Pretplata na elektronsko izdanje obično je višestruko niža nego na štampano, te je ovakvo korišćenje daleko povoljnije. Jedan broj izdavača deo tekstova čini dostupnim besplatno, dok je pristup preostalim tekstovima omogućen samo pretplatnicima. Uvek je besplatno dostupan sadržaj, često i apstrakt, a najređe integralni tekst.

Sa pojavom elektronskih izdanja postao je još aktuelniji problem zaštite intelektualne svojine. Problem autorskih prava posebno je izražen kod naučnih časopisa. Svaki vlasnik ima sopstvene uslove za korišćenje informacija. Često provajder ograničava broj odštampanih kopija nekog dokumenta, drugi imaju pravilo da se korisniku dozvoljava čuvanje dokumenata na ličnom računaru samo određeno vreme i da se dokument ne može dalje proslediti elektronskom poštom, dok je najčešći uslov obaveza da se izvor podataka pri korišćenju navede u potpunosti.

Elektronska periodika u bibliotekama

Uvođenje elektronskih izvora u biblioteke značajno je promenilo i bibliotečko poslovanje – uticalo je na organizaciju prostora, nabavku odgovarajuće računarske opreme, nabavku novih oblika bibliotečke grade, promene u stručnoj obradi, promenjene zahteve za obukom kadrova, drugačiju međubibliotečku po-

zajmicu, nove načine arhiviranja građe, nove vrste usluga u radu sa korisnicima.

Uključivanje elektronskih periodičnih izdanja u bibliotečke kolekcije zahteva najpre dobru računarsku opremu i brz pristup internetu. Početna investicija za svu potrebnu računarsku opremu je prilično velika, ali kasnije kao glavni trošak ostaje samo pristup internetu, a za elektronske časopise koji se mogu preneti na personalni računar internet se koristi samo onoliko koliko je potrebno za prenos datoteke. Početna investicija za računarsku opremu vremenom se isplati jer su elektronska izdanja ili besplatna ili znatno jeftinija od štampanih.

Kada biblioteke odluče da u svoje kolekcije uključe elektronska izdanja, pred njima su i novi problemi nabavke: da li se više isplati nabavka štampane ili elektronske verzije, koliko je visoka pretplata, da li se više isplati priključivanje konzorcijumu biblioteka. Nacionalni bibliotečki centri imaju još i problem evidencije obaveznog primerka i izrade tekuće bibliografije. Bibliotekari-katalogizatori su pred čitavim nizom dilema: da li da se štampana i elektronska izdanja obrađuju na jednom zapisu ili pojedinačno, kako identifikovati elektronsku publikaciju, kako razlikovati serijsku od monografske publikacije, kako razlikovati serijsku publikaciju od baze podataka, odakle uzeti podatke za katalogizaciju, kako sačuvati podatke.

Da bi se elektronska izdanja uspešno uvrstila u bibliotečke kolekcije i da bi se uspešno upravljalo ovim fondom, potrebno je i odgovarajuće stručno osoblje. Zato je neophodno stalno stručno usavršavanje bibliotečkih radnika da bi oni uspešno ovladali tehničkim veštinama za rukovanje novom računarskom opremom i novim vrstama informacija, kao i stručna obuka za nove zahteve u kataloškoj obradi novih oblika građe.

Trenutno najveći problem biblioteka – siromašna nabavka periodičnih publikacija u većini biblioteka u Srbiji – delimično se može prevazići besplatnim elektronskim izdanjima. Prilikom razvoja fonda, potrebno je najpre definisati osnovne pojmove – koji elektronski izvori su dostupni besplatno, a koji uz licencu; zatim je potrebno vrednovati izvore s obzirom na njihov sadržaj, funkcionalnost, mogućnost pristupa, arhiviranja i zaštite; sledi odluka o iznajmljivanju pri-

stupa ili kupovini štampane građe; zatim treba precizirati da li se pretplaćuje štampana građa zajedno sa onlajn pristupom ili samo onlajn pristup; osigurati arhivski primerak (elektronski ili štampani); nastojati da se ugovori kupovina, a ne samo iznajmljivanje ili privremeni pristup; ugovoriti uslove oko arhiviranja i pristupa i posle isteka licence. Radi racionalnijeg korišćenja sredstava moguća je i koordinirana nabavka u saradnji više biblioteka.

Konzorcijumi – KoBSON

Pojava brojnih naučnih i stručnih časopisa i stalni porast cena, a u isto vreme nedovoljna finansijska sredstva biblioteka i sve zahtevniji korisnici rezultirali su udruživanjem biblioteka u konzorcijume. Ovim načinom saradnje postiže se koordinirana nabavka, racionalizacija obrade građe uzajamnom katalogizacijom, racionalnija obuka osoblja i korisnika. Zajednička nabavka osigurava mnogo povoljnije uslove nego pojedinačna pretplata (veliki popusti, povoljniji uslovi pristupa, rešavanje pitanja arhiviranja, smanjenje međubibliotečke razmene štampanih izdanja), kontrolu obnove pretplate, efikasnije finansiranje. Bibliotečki konzorcijumi za sada su najčešća pojava kod visokoškolskih biblioteka.

Da bi obezbedile korišćenje elektronskih izvora, pre svega naučnih časopisa, od novembra 2001. godine i biblioteke u Srbiji udružuju se u konzorcijum – KoBSON, Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku. Osnovni ciljevi udruživanja biblioteka u ovaj konzorcijum su: optimizovana nabavka stranih naučnih informacija, prelazak sa papirnih izdanja na elektronska, unapređenje pristupa elektronskim informacijama i promocija domaćeg naučnog izdavaštva. Ovakvim udruživanjem biblioteka u Srbiji sada se za manje novca nego u prošlosti pretplaćuje znatno više međunarodnih naučnih časopisa, uključujući i one najvišeg kvaliteta. Celokupan sistem pretplate finansira se preko Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Dosadašnja iskustva pokazuju da se sada u Srbiji za manje novca nego u prošlosti pretplaćuje znatno više međunarodnih naučnih časopisa, uključujući i one najvišeg kvaliteta.⁹

⁹ <http://kobson.nb.rs/kobson.82.html>

Korišćenje elektronske periodike

Najveća prepreka korišćenju elektronskih izdanja je nespремnost jednog broja korisnika da menjaju navike. Mnogi korisnici, naročito stariji, nerado prihvataju novu tehniku jer ne znaju da je koriste. Zato biblioteke organizuju kurseve koji korisnicima pomažu da nauče kako se pristupa elektronskim dokumentima.

Važnu ulogu u korišćenju elektronske periodike ima i informisanost korisnika o izvorima - servisima preko kojih su oni dostupni. Pored bibliotekara-informatora o relevantnim elektronskim publikacijama, elektronski izvori se promovisu preko veb stranice biblioteke ili preko štampanog promotivnog materijala (plakati, vodiči) zbog onih korisnika koji još uvek ne koriste računarsku opremu. Biblioteke povremeno održavaju prezentacije svojih usluga i praktične seminare i radionice za korisnike koje upućuju na korišćenje novih izvora.

Korisnici biblioteke imaju mogućnosti lokalnog i udaljenog pristupa elektronskim serijskim publikacijama, mogućnost korišćenja časopisa koje biblioteka ne pretplaćuje u štampanom obliku, više korisnika istovremeno može da koristi jedan isti časopis, a korišćenje ne zavisi od radnog vremena biblioteke. Na raspolaganju su velike mogućnosti pretraživanja, a elektronske publikacije nisu podložne fizičkom propadanju kao štampane i ne zahtevaju prostor za smeštaj.

U bibliotekama se elektronske publikacije mogu pretraživati i preko javno dostupnih (OPAC) kataloga koji sadrže bibliografske jedinice sa direktnim linkom na publikaciju. Takav katalog, osim elektronskih izdanja koja publikuju izdavači, nudi i digitalizovana izdanja serijskih publikacija i omogućava preuzimanje traženih publikacija u digitalnom punom formatu direktno iz bibliografskog zapisa u elektronskom katalogu. Sastavni deo bibliografskog zapisa čini link ka opciji takozvanog punog teksta koji se pojavljuje na ekranu i može se čitati, odnosno preuzeti u celini ili delom, štampanjem, memorisanjem na hard disku ili slanjem na željenu računarsku adresu. Minimalni zahtev koji mora da ispuni kataloška obrada elektronskih izdanja je navođenje URL adrese – identifikatora elektronskog izvora koji označava njegovu lokaciju. Pritom je važno da biblioteka što pre pruži na

uvid korisnicima informaciju o novom elektronskom izvoru i da se povremeno proverava da li je izvor i dalje na istoj adresi.

Za korisnike koji imaju formiranu naviku korišćenja interneta najadekvatnija je informacija na veb sajtu biblioteke: informacije o dostupnosti elektronskih verzija časopisa, elektronske čitaonice na veb sajtu, elektronski katalozi i bibliografije sa linkovima na pojedine naslove, linkovi na baze časopisa i pristup pretplaćenim elektronskim časopisima.

Sa konkretnim informacionim zahtevom, koji se može postaviti u samoj biblioteci, ali i elektronskom poštom ili preko sajta biblioteke, korisnik ili bibliotečko osoblje pristupa pretraživanju. Uspešno pretraživanje ima kao rezultat preuzeti dokument – potpun tekst dokumenta, ili deo dokumenta, iz elektronske kolekcije biblioteke koji korisnik preuzima sam ili mu se elektronski isporučuje.

Najviše potencijalnih korisnika elektronskih periodičnih izdanja može se očekivati među korisnicima interneta jer on pruža ogromnu količinu raznovrsnih informacija do kojih se dolazi brzo, lako i najčešće besplatno. Između ostalog, dostupno je i sve više elektronskih serijskih publikacija na koje se korisnici vrlo brzo i lako navikavaju, pa često više ne žele da koriste štampane publikacije. Uloga biblioteke je da što pre učini dostupnim ove publikacije i da svojim korisnicima pomogne da se snađu u obilju informacija na internetu.

Koliko se u Srbiji koristi internet? Republički zavod za statistiku od 2006. godine redovno istražuje i objavljuje rezultate istraživanja o korisnicima interneta u Srbiji. Istraživanje se sprovodi na reprezentativnom stratifikovanom uzorku. Rezultati istraživanja u 2010. godini:¹⁰ 50,4% domaćinstava poseduje računar, 39% domaćinstava ima internet priključak, aktivnih korisnika interneta (onih koji su koristili internet u poslednja tri meseca) među pojedincima je 40,9%, a među njima su najbrojniji studenti (95%). Na osnovu ovih podataka procenjuje se da je u 2010. godini preko 1,700.000 lica koristilo internet svakog dana. Me-

¹⁰ Vukmirović D., Pavlović K., Šutić V., *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2010*, Beograd 2010.

sto pristupa internetu u populaciji aktivnih korisnika je: kod kuće 84,2%, na poslu 22,8% Š...Ć u javnoj biblioteci svega 1%. U privatne svrhe internet se koristi najviše za slanje/primanje elektronske pošte (77,8%), igranje/preuzimanje igrice, slika ili muzike (54,8%), traženje informacija o robi i uslugama (50%), slanje poruka preko četa ili foruma (44,5%), dok se za čitanje/skidanje onlajn novina/časopisa koristi u 41,4% slučajeva. U odnosu na 2006, početnu godinu istraživanja,¹¹ skoro je dupliran broj domaćinstava koja poseduju računar, više nego dvostruko je porastao broj domaćinstava koja imaju internet priključak, značajno je porastao broj aktivnih korisnika interneta (sa 23,9% u 2006. godini na 40,9% u 2010), a najveći je pomak kod broja lica koja svakodnevno koriste internet – sa 700.000 na 1,700.000.

I pored ubrzanog rasta broja korisnika interneta, još uvek je veliki broj stanovnika Srbije koji nemaju računar, a nemaju ni materijalnih sredstava da ga nabave. Iz nekih istraživanja vidimo da ni svi oni koji imaju računar na raspolaganju ne koriste tu pogodnost.¹² Nekorišćenju računara i interneta uveliko doprinosi nizak nivo informatičkog obrazovanja, pa veliki broj ljudi još uvek ne poznaje njihove mogućnosti. Kod starijih i neobrazovanih osoba često je, pored straha od računara i novih tehnologija, i nepoznavanje engleskog jezika. Zabrinjavajuće je da je još uvek osnovni razlog nekorišćenja računara i interneta odsustvo potrebe.¹³

Nove informacione tehnologije, donoseći nove mogućnosti, pred pojedinca stavljaju i nove zahteve za učenjem. Neophodni uslovi za korišćenje elektronskih servisa su: prethodno obrazovanje, informatička pismenost i poznavanje stranih jezika (pre svega engleskog jezika koji je najrasprostranjeniji na internetu). Zato je neophodno da biblioteke organizuju permanentnu edukaciju svojih korisnika za korišćenje

¹¹ Vukmirović D., Pavlović K., Šutić V., *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2006*, Beograd 2006.

¹² Bačević Lj., *Razvoj Interneta u Jugoslaviji*.
- http://soemz.euw-frankfurt-o.de/media-see/newmedia/main/articles/pdf/l_bacevic.pdf (12.10.2010)

¹³ Petrović M., Sitarski M., Milovanović T., Radović N., *INTERNET u Srbiji 2006*, Beograd 2006, str. 52.

računarske tehnike, elektronskih servisa biblioteke, interneta i elektronskih publikacija kao novog oblika bibliotečke građe.

Da bi korisnicima pružili pravu informaciju o novim oblicima bibliotečke građe i da bi sproveli kvalitetnu obuku korisnika za samostalno korišćenje elektronskih servisa biblioteke, bibliotečki radnici i sami moraju imati adekvatno informatičko obrazovanje, poznavati savremene informacione i komunikacione tehnologije, biti dobro upoznati sa elektronskim izvorima koji se nude na tržištu. Bibliotečki radnici treba da upoznaju sve mogućnosti elektronskih izvora bibliotečke građe i da ih uvrste u svoje kolekcije, da nauče kako se upravlja elektronskim izvorima, da se osposobe za pomoć korisnicima i za obuku korisnika da sami koriste nove elektronske usluge biblioteke (elektronske kataloge, digitalne fondove biblioteke, elektronske baze časopisa, elektronske časopise na internetu). Zbog toga je neophodno i permanentno stručno osposobljavanje bibliotečkih radnika koji će se kroz razne kurseve specijalizovati za rad sa elektronskim medijima.

Duboki katalog Narodne biblioteke Srbije

Narodna biblioteka Srbije u svojoj praksi razvija takozvani Duboki katalog, koji korisnicima omogućava preuzimanje traženih publikacija u digitalnom formatu direktno iz bibliografskog zapisa u elektronskom katalogu. Ovakva vrsta kataloga je novina u bibliotečkoj praksi i NBS je među prvim bibliotekama u svetu koje razvijaju ovakav katalog.

U Dubokom katalogu sastavni deo bibliografskog zapisa čini link ka opciji takozvanog punog teksta koji se pojavljuje na ekranu i može se čitati "od korica do korica", odnosno preuzeti u celini ili delom, bilo štampanjem, memorisanjem na hard disku ili slanjem na željenu računarsku adresu.

Da bi korisnici što neposrednije pristupili digitalnom dokumentu, pri kataloškoj obradi unosi se podatak o internet adresi u polje 856 – Elektronska lokacija i pristup.¹⁴ Pri pretraživanju u okviru kataloškog opisa,

¹⁴ Prema UNIMARC standardu.

korisnik prati link do digitalizovanog dokumenta što omogućava da se dokumentu pristupi direktno.

*Digitalna zbirka serijskih publikacija
u Narodnoj biblioteci Srbije*

U okviru Digitalne Narodne biblioteke Srbije formirana je i zbirka Novine i časopisi koja je preko sajta Narodne biblioteke Srbije dostupna svim potencijalnim korisnicima i ona do sada obuhvata sledeće naslove:

- Politika (1904-1941), jedan od najznačajnijih dnevnih listova na Balkanu,
- Zenit (1921-1926), jedan od najznačajnijih avangardnih časopisa na teritoriji Jugoslavije, izlazio u Zagrebu i Beogradu,
- Novine serbske iz carstvujušćeg grada Viene (1813-1821), prve novine na narodnom srpskom jeziku,
- Srpske novine (1834-1919), zvanični organ Kneževine Srbije, u Srbiji nastavljaju tradiciju Novina serbskih, izlazile u Kragujevcu, Beogradu, Nišu, na Krfu,
 - Carigradski glasnik (1895-1909),
- Bosanski prijatelj (1859-1879), najstariji bosansko-hercegovački časopis,
- Bosanska vila (1885-1914), list za zabavu, pouku i književnost,
 - Nada, pouci, zabavi i umetnosti (1895-1903),
- Srpski književni glasnik (1901-1941), vodeće srpsko književno glasilo prve polovine 20. veka,
- Misao (1919-1937), književno-politički časopis, izlazio u Beogradu,
- Književni jug (1918-1919), književni časopis, izlazio u Zagrebu,
- Novine Čitališta beogradskog (1847-1848), donosile su vesti o kulturno-prosvetnim i političkim događajima u Srbiji, Turskoj i drugim zemljama,
- Beogradske ilustrovane novine (1866), književno glasilo, izlazile u Beogradu,
- Srpske ilustrovane novine (1881-1882), list „za zabavu, pouku, umetnost i književnost”, izlazio u Novom Sadu, prva srpska periodična publikacija ilustrovanog fotografijama,

- Novi pokret (1906), nezavisni politički list, uređivao Radoje Domanović,
 - Javor (1862-1863), list za zabavu i nauku,
- Vila (1865-1868), list za zabavu, književnost i nauku, osnivač i urednik Stojan Novaković,
- Danica (1860-1872), list za zabavu i književnost, prvi časopis štampan Vukovim pravopisom, najznačajniji književni list srpskog romantizma,
- Sedmica (1852-1858), list za nauku i zabavu, urednik bio Đorđe Popović,
- Matica (1865-1870), list za književnost i zabavu, izlazio u Novom Sadu,
- Neven (1884-1914), zabavni i poučni mesečnik za Bunjevce i Šokce, izlazio u Baji, Somboru i Subotici,
- Srpska zora (1876-1881), zabavno-poučni list sa ilustracijama,
 - Orao (1875-1902), veliki ilustrovani kalendar,
- Neimar (1914-1926), službeni organ Vrhovnih Saveta Srbije slobodnih zidara (masona),
- Šestar (1924-1939), glasilo Slobodne zidarske lože Pravednost,
- Pčelar (1898-2006), list Srpskog pčelarskog društva,
- Jugoslovensko pčelarstvo (1934-1940) i Napredno pčelarstvo (1952-1971),
 - Vrbaske novine (1930-1941), dnevni list,
- Leskovački glasnik (1921-1941), lokalni vanpartijski list jugoslovenske orijentacije.

Pored navedenih digitalizovanih kopija listova i časopisa, u Digitalnu biblioteku uključena su i savremena elektronska periodična izdanja:

- elektronska verzija Glasnika Narodne biblioteke Srbije (od 1999. do danas), stručnog časopisa iz oblasti bibliotekarstva i informacionih nauka, izlazi i u štampanoj formi,
- Arheografski prilozi (od 2001. godine do danas), jedan od najznačajnijih stručnih časopisa iz oblasti arheografije u Srbiji i u regionu, izlazi i u štampanoj formi,
- DOI Serbia – digitalna zbirka od 50 naslova domaćih naučnih časopisa za period od 2002. do danas, iz kojih su članci arhivirani u elektronskom formatu i dostupni onlajn u punom tekstu;

- aktuelna arhiva novinske dokumentacije EBART – digitalna zbirka članaka iz domaćih dnevnih novina i nedeljnika u punom tekstu u periodu od 2003. godine do danas; ovoj zbirci moguće je pristupiti samo sa računara u mreži NBS,
- digitalna zbirka elektronskih izdanja Tanjugovih biltena: Izbor iz svetske štampe, agencija i RTV i Tanjug Daily News; Tanjugovi bilteni od 2005. godine izlaze samo u elektronskom formatu; i ovoj zbirci moguće je pristupiti samo sa računara u mreži NBS.

Poseban deo Digitalne biblioteke predstavljaju Zavičajne zbirke nastale kao rezultat međusobne saradnje Narodne biblioteke Srbije i matičnih biblioteka širom Srbije. Ova kolekcija sadrži digitalne materijale uglavnom iz zavičajnih odeljenja matičnih biblioteka. U okviru kolekcije zastupljene su i zavičajne zbirke periodike:

- Narodne biblioteke u Požarevcu (Braničevo, Građanin),
- Biblioteke šabačke (Šabački glasnik, Liberal, Bosna, Pocerje, Kosovo, Čivija, Radikal, Podrinski vesnik, Vitez, Glas Podrinja, Podrinska obnova, Podrinske novine, Podrinska demokratija, Borba, Podrinske službene novine, Šabačke novosti, Podrinski odjek, Istina, Podrinska učiteljska biblioteka, Glas Cera, Šumске vesti),
- Gradske biblioteke u Somboru (Godišnjak Istoriskog društva, Rodoljub, Golub, Glas naroda, Naše novine),
- Narodne biblioteke u Smederevu (Fenjer, Glas Podunavlja, Književni krug, Smederevski žurnal),
- Narodne biblioteke u Kraljevu (29. novembar, Kraljevski glasnik, Ibarske novosti, Službene novine),
- Narodne biblioteke u Novom Pazaru (Bratstvo),
- Narodne biblioteke Užice (Sport i film).

Razvijenije javne biblioteke u Srbiji započele su projekat digitalizacije, pri čemu koriste iskustva Narodne biblioteke Srbije i uspostavljaju odgovarajuću saradnju u razmeni iskustva i znanja, ali i u praktičnom radu. Inicijativa Narodne biblioteke Srbije u ovoj oblasti je formiranje Nacionalnog centra za digitalizaciju koji bi koordinirao poslovima na digitalizaciji i

uključio institucije koje se bave digitalizacijom ili imaju potrebu za njom. Ovakav centar bi se bavio standardizacijom procesa digitalizacije i definisanjem strategije i plana digitalizacije, sa ciljevima promocije i očuvanja nacionalne kulturne baštine i tekuće naučne produkcije.

U skladu sa međunarodnim standardima u Narodnoj biblioteci Srbije ustanovljeni su prioriteti digitalizacije; digitalizuju se najpre: najznačajniji dokumenti za kulturu i nauku – publikacije iz nacionalne i kulturne baštine od velikog nacionalnog interesa, najčešće korišćeni dokumenti, dokumenti u najlošijem stanju i publikacije kod kojih postoje problemi klasičnog korišćenja.

Digitalizacija pruža velike mogućnosti u čuvanju, pretraživanju i prezentaciji naučne i kulturne baštine široj publici, stručnoj i naučnoj javnosti. Ključno mesto digitalizacije je kreiranje digitalnih kopija sa pratećim sistemom metapodataka i softverom za manipulisanje podacima i građom. Za uspešan rad na digitalizaciji Narodna biblioteka Srbije obezbedila je: posebno Odeljenje za razvoj digitalne biblioteke i mikrografiju, stručnjake i operatere, prostor, hardversku opremu i odgovarajuću softversku podršku.

Prednosti i nedostaci elektronskih i štampanih izdanja

Elektronska izdanja prevazilaze sva ograničenja prostorne i vremenske udaljenosti jer omogućavaju trenutni pristup sa bilo koje lokacije na internetu. Dokument je dostupan nezavisno od radnog vremena biblioteke i broja primeraka – čitava biblioteka može biti dostupna 24 časa dnevno, ne može se desiti da nedostaje neki broj časopisa, a dostupni su i časopisi kojih nema u biblioteci. Posebna pogodnost je mogućnost čitanja i pretraživanja na više uređaja istovremeno.

Najveća prednost elektronskih verzija za biblioteke je u mogućnosti trajne zaštite fonda ugroženog čestom i intenzivnom upotrebom, jer prilikom korišćenja elektronskog dokumenta nema habanja građe, zaduživanja, razduživanja i vraćanja u police. Iako su početni troškovi arhiviranja digitalnih oblika vrlo visoki, oni su ipak niži od troškova zaštite štampanih izdanja, a

kad se sistem elektronskog arhiviranja uspostavi, troškovi se značajno smanjuju.

Pri korišćenju elektronskih verzija ubrzava se i komunikacija između čitalaca i časopisa – čitaoci brzo i jednostavno dolaze do radova koji ih zanimaju, aktivno učestvuju u raspravama o člancima, razmenjuju mišljenja, šalju predloge, dopisuju se sa autorima članka, ispunjavaju ankete. Posebna pogodnost za čitaoca je direktno povezivanje referenci i njihovih sažetaka ili punog teksta čime se brzo i jednostavno dolazi do dodatnih informacija vezanih za rad koji se čita – mogućnost direktnog linka na reference u članku, veze sa drugim časopisima, arhivama, bazama podataka. Izdavačima časopisa i autorima dostupne su povratne informacije – prati se posećenost časopisa i čitanost pojedinih radova, pa slede zaključci koji podižu kvalitet časopisa i povećavaju broj čitalaca.

Kao ograničavajuća okolnost za korišćenje elektronskih izdanja najčešće se navodi zavisnost od električne energije, kompjuterske opreme, interneta. Kada su u pitanju korisnici biblioteka, korišćenje ove usluge može da omete neadekvatno prethodno obrazovanje, informatička (ne)pismenost i (ne)poznavanje stranih jezika (pre svega engleskog).

Prednosti štampanih publikacija leže u činjenici da se one mogu čitati bez ikakvih aparata i da se materijal brzo i lako može kopirati. Prednosti elektronske verzije su jer ne zahteva prostor i troškove za skladištenje velikog broja primeraka. Uz to, štampanu vesku u jednom trenutku može da čita samo jedan korisnik, dok elektronskoj verziji u isto vreme može da pristupi više čitalaca.

Problem elektronskog izdavaštva je i veoma brz tempo zastarevanja informacione tehnologije – pojavljuju se novi formati, a u isto vreme nestaju neki stari (diskete su, na primer, sasvim izašle iz upotrebe) pri čemu postoji opasnost od propadanja velikog broja podataka. Mnogi dokumenti će biti uništeni i izgubljeni zauvek ukoliko se ne kopiraju na nove nosače podataka, a jednom izbrisani elektronski zapisi ne mogu se nikad više nadoknaditi. Zato je problem zaštite digitalnih publikacija jedan od najvažnijih.

Problem pri korišćenju elektronskih verzija javlja se i zbog čestog menjanja URL adrese, što neminovno

dovodi do osipanja broja čitalaca (sa prelaskom .yu domena na domen .rs promenjene su ili ugašene mnoge adrese). Najbolje rešenje je automatsko upućivanje čitalaca na novu adresu.

Kada je u pitanju arhiviranje i zaštita elektronskih izdanja u bibliotekama, nameće se i problem ko će arhivirati elektronsku periodiku: izdavači, biblioteke, konzorcijumi biblioteka, naučna udruženja, nacionalne biblioteke ili arhivi.

Zbog mnogo jeftinijeg i komfornijeg pristupa elektronskom izdanju, stiče se utisak da će elektronska izdanja postepeno istisnuti štampana. Zato ponekad opravdano deluju brige izdavača vezane za uticaj onlajn pristupa na potražnju i prodaju štampanih verzija, što ih često dovodi u dilemu da li da se i dalje pripremaju obe verzije ili da se sasvim pređe na elektronsko izdanje.

LITERATURA:

- Baćević Lj., Razvoj Interneta u Jugoslaviji, 12.10.2010
http://soemz.euv-frankfurt-o.de/media-see/newmedia/main/articles/pdf/l_bacevic.pdf
- Begenišić D., Autorska prava u oblasti elektronskih informacija, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 1999, str. 239-243.
- Belbnoa-Aviš P. M., Svetionici u noći : istraživanje o Internetu, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1998, str. 260-267.
- Bronmo O., Zakonodavstvo o autorskom pravu, pravično korišćenje i efikasno širenje naučnih saznanja, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1996, str. 223-232.
- Charity M. K., Hoffman P. S., Do we catalog or not : how research libraries provide bibliographic access to electronic journals in aggregated databases, *Serials Librarian* no. 1, New York 2002, pp. 61-77.
- Copeland A., E-Serials Cataloging in the 1990s : a review of the literature, *Serials Librarian* no. 3/4, New York 2000, pp. 7-29.
- Curran M., Step one in formalizing the rules in AACR2 for cataloging e-serials : Chapter 9 and the Anglo-American Cataloging Rules Amendments 2001 Package, *Serials Librarian* no. 1, New York 2002, pp. 25-30.
- Deklaracija o bibliotekama, informacionim servisima i intelektualnoj slobodi, IFLA - Glazgov 2002. g., *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 2002, str. 5-6.

Đavara E., Platforma evropskog korisnika autorskog prava, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1996, str. 233-237.

Đokić Z., Brkić S., Vučenović M., Živković B., Matić R., Edukacija korisnika biblioteke Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, *Infoteka* br. 1/2, Beograd 2005, str. 47-49.

Đordano T., Modeli bibliotečkih konzorcijuma u Evropi : komparativna analiza, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 2003, str. 381-397.

Fild Dž. Dž., Digitalne informacione usluge: posvećenost do poslednjeg daha?, *Infoteka* br. 1/2, Beograd 2004, str. 13-24.

IFLA/UNESCO smernice za razvoj javnih biblioteka, Beograd 2005.

ISBD(CR) - Međunarodni standardni bibliografski opis serijskih publikacija i drugih kontinuiranih izvora, Beograd 2004.

ISBD(ER) - Međunarodni standardni bibliografski opis elektronskih izvora, Beograd 2006.

KoBSON, <http://kobson.nb.rs/kobson.82.html>

Korniš G., Sistemi za zaštitu autorskih prava podataka na elektronskim medijima : snovi, noćna mora ili realnost, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1996, str. 238-245.

Kosanović B., Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku : da li dovoljno koristimo elektronske izvore informacija, *Infoteka* br. 2, Beograd 2003, str. 107-113.

Kosanović B., Koordinirana nabavka inostranih izvora naučno-tehničkih informacija u Srbiji : stanje i perspektive, *Infoteka* br. 2, Beograd 2002, str. 55-63.

Kovačević Lj., Pozdrav Gutenbergu! : e-publikacije na Internetu i kako ih naći, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* br. 1, Beograd 2001, str. 263-273.

Kuni T., Mračni digitalni vek : izazovi zaštite elektronskih informacija, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1998, str. 233-243.

Lajn M. B., Razlog za zadržavanje štampane verzije bibliotečko-informacionih časopisa, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske*, Novi Sad 1998, str. 244-252.

McKierman G., E is for everything : the extra-ordinary, evolutionary [e-]journal, *Serials Librarian* no. 3/4, New York 2000, pp. 293-304.

Mitchell A., Tacking aggregator coverage with spreadsheets, *Serials Librarian* no. 1, New York 2002, pp. 19-23.

Morris W., Thomas L., Single or separate OPAC records for e-journals : the Glamorgan perspective, *Serials Librarian* no. 3/4, New York 2000, pp. 97-109.

Petrović M., Sitarski M., Milovanović T., Radović N., *INTERNET u Srbiji 2006*, Beograd 2006.

Popović A., Edukacija korisnika u Univerzitetskoj biblioteci "Svetozar Marković" u Beogradu: uputstva i plakati, *Infoteka* br. 1/2, Beograd 2005, str. 69-76.

Popović Bošković G., Fortuna B., ISBD(CR) : izzivi katalogizacijevirov v nadaljevanju, *Organizacija znanja* (e-časopis) br. 2, 2003,
http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2003_2/ar02.jsp
(12.10.2010)

Vodanović M, Brkić H, *Tiskani i elektronski časopisi*,
http://www.marinvodanovic.com/fileadmin/user_upload/library/06_tiskani_i_elektronski_casopisi.pdf (12.10.2010)

Vukmirović D, Pavlović K, Šutić V, *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2006*, Beograd 2006.

Vukmirović D, Pavlović K, Šutić V, *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2010*, Beograd 2010.

Wakimoto J. C., Utilization of a set of vendor-supplied MARC records to provide access to journals in a aggregator database, *Serials Librarian* no. 1, New York 2002, pp. 79-95.

Bojana Vukotić
National Library of Serbia, Belgrade

INTERNET MAGAZINES IN LIBRARIES

Abstract

The paper focuses on the online editions of certain serial publications which are result of the technological progress of information technology, especially the Internet development. Electronic editions have caused major changes in the way libraries work, especially in those library services that now incorporate Internet services. The most important Internet service of a library is an internet collection which contains internet editions of certain serial publications, among other things. Both the concept of an online edition and its characteristics are explained, and certain forms of the editions are discussed (online newspapers, magazines, bulletins, yellow pages, guides). The relation between the

printed and the online version is also discussed, as well as details concerning the conditions regarding access or subscription to online editions, and the duties of the library that incorporates online editions in its collections. KoBSON is a perfect example of a good solution for a coordinate acquisition of foreign science magazines. The paper also deals with the problem of (under-)usage of online collections, and suggests certain ways of educating users. The number of potential readers of online magazines is based on the published results of a survey concerning Internet users in Serbia. Online periodic publications are presented through the Deep Catalogue as well as the Digital Collections of National Library of Serbia. The conclusion states the advantages and disadvantages of both online and printed periodic publications.

Key words: *serial publications, online editions, digitalization, internet, libraries, internet services, online collections, library users*

“Zenit” 1921-1926, broj 10, iz 1921. godine

VUKA JEREMIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 027.7:004.738.5

SELEKCIJOM DO KVALITETA, A ETIKOM DO KULTURE KORIŠĆENJA ELEKTRONSKIH IZVORA INFORMACIJA U AKADEMSKIM BIBLIOTEKAMA

Sažetak: *Specifičnost nabavne politike u akademskim bibliotekama očituje se prvenstveno u selektivnom pristupu koji proističe iz zahteva akademske zajednice da se za studente, profesore i istraživače obezbede visokokvalitetni, kredibilni i aktuelni izvori znanja, bez obzira da li je reč o tradicionalnim ili sve pristupačnijim elektronskim publikacijama. Da bi osigurali odgovarajući kvalitet učenja i naučnog istraživanja, akademski bibliotekari su obavezni da utvrde prioritete pri izboru informacionih izvora, a onda da tokom formiranja i razvoja digitalnih kolekcija brižljivo ali beskompromisno primenjuju usvojene kriterijume selekcije, pri čemu kontrola kvaliteta nikako ne bi smela da pređe u cenzuru. S druge strane, ne treba zanemariti ni etički aspekt korišćenja elektronskih resursa koji podrazumeva intelektualnu slobodu, zaštitu privatnosti, poštovanje autorskih prava, kao i ravnopravan pristup. To su najvažniji elementi kulture korišćenja izvora znanja koji su oduvek u fokusu bibliotečke delatnosti, ali u kompleksnom digitalnom ambijentu dobijaju na težini i značaju.*

Ključne reči: *akademske biblioteke, elektronski izvori informacija, kriterijumi selekcije, informaciona etika*

Uvodne napomene

Problematizovanjem elektronskih resursa kao novih izvora znanja neminovno se zalazi u polje gnoseo-

loških i epistemoloških fundamentalnih pitanja koja se tiču mogućnosti, obima, granica i svrhe saznanja, a naročito pojmova istinitosti i verodostojnosti. Ovom temom takođe se zadire u praksu naučnog istraživanja čiji osnovni postulati neposredno proističu iz glavnih načela naučnog metoda, a zapravo i suštinski proističu iz važećeg koncepta naučnog znanja, to jest iz aktuelne naučne paradigme. Ovu formulaciju koristio je fizičar, filozof i istoričar nauke Tomas Kun (Thomas Kuhn)¹ objašnjavajući da nauka nije stabilno kumulativno gomilanje znanja, već serija mirnih perioda koji nastupaju između intelektualno violentnih revolucija, posle kojih jedan konceptualni pogled na svet biva zamenjen drugim. To znači da se kroz istoriju nauke smenjuju naučne paradigme na taj način da se potpuno menja postojeći kanon sve do trenutka kad i taj najnoviji ne bude istrošen i zamenjen sledećim. U ovom kontekstu novi izvori znanja zahtevaju sveobuhvatan pristup na filozofsko-teorijskom planu, ali i na empirijskom planu metodologije i tehnike naučnog rada, koja je sa novim medijima i tehnologijama doživela revolucionarne promene. Da li se zahvaljujući tim promenama fokus prebacio sa širenja granica saznanja u cilju razumevanja sveta i sticanja mudrosti – na prikupljanje informacija radi uvećanja moći i zarade, kao i ostvarenja različitih vrsta uticaja? Sa ovim pitanjem moraće nekako da izađu na kraj istraživači u oblasti humaniore, kao što su bibliotekari morali da se suoče sa novim izazovima i zadacima koje je donela medijsko-tehnološka tranzicija.

Krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka, sa ekspanzijom globalne elektronske interaktivne komunikacije, biblioteke gube dotadašnju poziciju, ne samo zato što su znanje i informacije dostupni na mreži, već pre svega zato što padaju u drugi plan, iza sveprisutne potrebe za komunikacijom u elektronski potpuno povezanom svetu. Kao što je glad za znanjem prerasla u glad za informacijama, tako je i glad za informacijama vrlo brzo prerasla u glad za permanentnom komunikacijom, o čemu svedoči broj umrežene omladine koja pre svega komunicira ne proveravajući činjenice, a kad želi da se informiše, najčešće uzima zdravo za gotovo prvu informaciju koja se pojavi na prvoj stranici Google pretraživača. To se de-

¹ Kuhn T., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962.

šava zato što su mnogi od onih koji sada „surfuju“ po internetu preskočili sve tradicionalne opcije usvajanja znanja kao što su biblioteke, muzeji i druge kulturne institucije, pa stoga nemaju ni izgrađenu sistematičnost, ni sposobnost prepoznavanja autoriteta, ni jasan etički stav prema autorstvu, ni odgovarajuće odbrambene mehanizme pred navalom informacionih izazova. Oni se udobno osećaju u digitalnom ambijentu jer su vizuelno orijentisani, globalno povezani i naviknuti na nezavisno samostalno istraživanje mreže. Multitasking je za njih prirodan i uobičajen stil rada, a takođe su skloni kolaborativnom učenju i timskom angažovanju. Zahvaljujući svemu tome oni poseduju visok stepen tehnološkog samopouzdanja što ih navodi da očekuju brze rezultate pretraživanja, pa stoga pokazuju manjak kritičnosti u procenjivanju kredibilitnosti dobijenih informacija.²

Generacije koje su imale klasično obrazovanje sa knjigom kao centralnim izvorom znanja, sa pomnim linearnim čitanjem kao dominantnom tehnikom učenja, sa obaveznom posetama bibliotekama kao važnim aspektom ne samo edukacije već i uključivanja u kulturni život svoje zajednice – dakle te generacije sa mnogo više objektivnosti i neophodne distance mogu pristupiti internetu, upravo zato što su tokom redovnog školovanja stekle bar nekakvu sposobnost kritičke evaluacije i selekcije što su elementarni preduslovi za pronalaženje kredibilnih izvora informacija na mreži. To su generacije koje su imale analogno detinjstvo i mladost, a digitalnu zrelost i koje u raspravama o kulturnom uticaju kompjutera i interneta iskazuju izvesnu nostalgiju i zebnju,³ a poneki i radikalno nepoverenje koje je sušta suprotnost egzaltaciji takozvane Google generacije u kojoj mnogi nemaju nikakvo iskustvo čitanja tradicionalnih knjiga od korica do korica.⁴

² Pogledati: Educating the Net generation (e-book), 08.10.2010. <http://www.educase.edu/educatingthenetgen>

³ Takvu zebnju iskazivao je uostalom i Platon u *Fedru* kada je tvrdio da će pisanje ubiti poeziju kao izvorno oralnu delatnost.

⁴ O promeni saznavnih funkcija pogledati: Carr, N. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*, New York 2010, 8.10.2010. Izvodi dostupni preko: <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=127370598>

Da bi se izbegle zamke isključivosti, najbolje je pridružiti se onim tumačima⁵ koji pokušavaju da izgrade objektivni i uravnotežen pristup, imajući u vidu i mane i prednosti novog medija. Takva tumačenja se fokusiraju na to kako iskoristiti prednosti koje pružaju nove informaciono-komunikacione tehnologije, a to su: brzina i efikasnost transfera informacija, novi modeli interpersonalnih konekcija, veći potencijal udruživanja pojedinaca i dosada neslućena mogućnost uvećanja kapaciteta znanja. Takođe se sugeriše strateško korišćenje elektronskih izvora koje podrazumeva sistematično umesto nasumičnog pretraživanja, kao i povezivanje sa relevantnim izvorima informacija i kredibilnim individuama u kontaktu. U bibliotečkoj delatnosti to znači brižljiv selektivni pristup prilikom građenja i razvoja digitalnih kolekcija uz istovremeno permanentno razvijanje takvih korisničkih navika koje podrazumevaju ne samo informacionu pismenost, već pre svega odgovoran, etičan i kolegijalan pristup novim informacionim izvorima.

Selekcijom do kvaliteta

Ako visokoškolske biblioteke nameravaju da prežive kao nezaobilazan sastavni deo akademske zajednice, neophodno je da razvijaju partnerski odnos sa fakultetima i sa univerzitetima, i da u okviru tog odnosa utvrde, a onda i obezbede informacione resurse koji svojim visokim kvalitetom i aktuelnošću zadovoljavaju specifične potrebe akademske populacije. Mogućnost direktnog pristupa i neposredne isporuke dokumenata suočilo je mnoge biblioteke sa pitanjem o njihovoj tradicionalnoj ulozi u akademskoj zajednici. Pošto mnoge naučne discipline stavljaju akcenat na maksimalnu aktuelnost informacija, brza elektronska isporuka dokumenata postaje ozbiljna alternativa nabavci i kolekcioniranju štampanih publikacija. Kakva je perspektiva univerzitetskih biblioteka u ovom kontekstu? Prvi i osnovni preduslov daljeg smisla njihovog postojanja je takva strategija razvoja i naročito nabavna politika koja je u čvrstoj vezi sa nastavnim i

⁵ Kao što je na primer prof. Viljem Djuton, direktor Oksford Internet instituta.
Pogledati tekst: Dutton W. Social Transformation in the Information Society 2009, 8.10.2010.
www.communicationsconsumerpanel.org.uk/.../seminar%201%20William_Dutton.pdf

naučno-istraživačkim planovima i programima na univerzitetu. U naučnom istraživanju i uopšte u akademskom funkcionisanju postoji trajna potreba za proveravanjem i evaluiranjem izvora, selektovanjem u okviru jednog sveobuhvatnog pristupa kao i za kritičkim razmatranjem dokaza u ambijentu pune intelektualne slobode. I tradicionalni i elektronski izvori informacija moraju biti takvog sadržaja, nivoa i organizacije da mogu odgovoriti na ove zahteve akademskih korisnika. U zajedničkom cilju da osiguraju odgovarajući kvalitet učenja i naučnog istraživanja, biblioteke i fakulteti su obavezni da ulože udruženi napor prilikom utvrđivanja prioriteta pri izboru informacionih resursa.

Dakle, i u analognom i u digitalnom ambijentu, nabavka informacionih izvora za akademske potrebe podrazumeva selekciju, a selekcija podrazumeva vrednovanje po jasno utvrđenim kriterijumima. U oba slučaja, biblioteke imaju obavezu da se rukovode usvojenim principima nabavke, permanentno imajući u vidu ulogu i funkciju biblioteke kao i potrebe korisnika. U promenjenim okolnostima, pored starih obaveza da se kvalitetom i relevancijom zadovolji visok akademski nivo, pojavljuju se i nove brige kao što su uslovi licence, zagušenje linkovima, gubljenje („ispavanje“) resursa, kompatibilnost sa postojećom opremom i tako dalje, tako da i sama priroda digitalnih publikacija i način njihovog korišćenja i novi odnosi na relaciji izdavač–provajder–biblioteka–korisnik nalažu da se preispita, učvrsti i dopuni nabavna politika kao garant valjanog procesa obezbeđenja i građenja visokokvalitetnih digitalnih kolekcija.

Digitalne kolekcije mogu se graditi na različite načine: *digitalizacijom*, to jest konvertovanjem iz tradicionalnih fiksiranih medija, zatim *akvizicijom* originalnih digitalnih objekata kreiranih od strane izdavača ili institucija, kao što su elektronske knjige i elektronski časopisi, i *pristupom* spoljnim resursima (veb sajtovima, portalima, arhivama, bazama, kolekcijama drugih biblioteka) koji načelno ne konstituišu lokalnu kolekciju, osim integracijom pojedinih dokumenata. Prilikom primene prve dve metode, a i prilikom integrisanja spoljnih resursa u lokalne kolekcije, neophodno je odrediti opseg i nivo kolekcioniranja, ugraditi mehanizme lokalne kontrole i zaštite, omogućiti trajan pristup, utvrditi kriterijume

evaluacije i obezbediti puno poštovanje zakonske regulative.

Kao posledica ovih različitih metoda pojavljuju se tri tipa elektronskih resursa: *licencirani* – komercijalni, obezbeđeni kupovinom ili bazirani na pretplati, zatim *nekomercijalni* – obezbeđeni besplatnim linkovanjem na odgovarajuće izvore u otvorenom pristupu, ili pak *kreirani* – nastali u okviru institucije, izvedeni iz tradicionalnih kolekcija ili „rođeni“ kao digitalni. Bez obzira o kom tipu publikacija da je reč, treba voditi računa o njihovom rangu, kvalitetu i relevantnosti koju podrazumevaju potrebe akademskih korisnika. Pri selekciji licenciranih sadržaja ključni kriterijumi su sadržaj, pristup i finansijski uslovi, a prilikom selektovanja sadržaja u otvorenom pristupu se primenjuju i neke dodatne mere kao što su isključivanje zabavnih, komercijalno-propagandnih i ilegalnih sadržaja (medicinske reklame, neovlašćene reprodukcije umetničkih dela...), kao i utvrđivanje da li je informacija originalna i kompletna ili je reč o nepotpunom derivatu nekog drugog resursa.

Na veoma sličan način kao kad biramo tradicionalne štampane publikacije, i prilikom selekcije elektronskih izvora pre svega se pitamo da li sadržaj u punoj meri odgovara funkciji i svrsi biblioteke i potrebama korisničke populacije, da li se kontekstualno uklapa u profil fonda i nadovezuje na postojeće kolekcije, zatim da li autor, priređivač, recenzent i izdavač poseduju kredibilitet koji je garancija kvaliteta, da li je struktura dokumenta na odgovarajućem nivou u smislu teksta, grafike, simbola i ilustracija, da li postoji adekvatna oprema za korišćenje i konačno, da li je cena proporcionalna vrednosti i koliko su povoljni uslovi licence. Dodatni elementi koji se moraju uzeti u obzir su: pristup (idealno sedam dana nedeljno, 24 sata dnevno), stabilnost i funkcionalnost interfejsa, integritet i trajnost sadržaja, blagovremeno ažuriranje, lako integrisanje u postojeću infrastrukturu i kompatibilnost sa postojećim sistemima i programima. Iz korisničke perspektive, od prvorazrednog značaja je spektar pretraživačkih opcija koje pokrivaju što više važnih delova (naslovnu stranu, sadržaj, bibliografiju, apstrakt, tekst ili delove teksta), zatim mogućnost isporučenja dokumenata, kao i njihovog ne-limitiranog korišćenja i razmene za svrhe učenja i naučnog istraživanja.

S druge strane, prilikom integrisanja mrežnih resursa u bibliotečku kolekciju treba prevazići i druge probleme koji se tom prilikom najčešće javljaju. Na primer, kada dokument pronalazimo na više sajtova, ponekad čak u kombinaciji sa drugim dokumentima dobijenim preko hiperlinka, konsekventno razlikovanje dokumenata postaje problem, pa ako biblioteka želi ovakav dokument da uključi u kolekciju, mora pronaći suštinski rezon prilikom izbacivanja najrazličitijih verzija i odabira najrelevantnije. Sličan problem se pojavljuje prilikom izbora između potpuno (kontekstualno i sadržajno) identičnih dokumenata u štampanom i elektronskom obliku, kada je potrebno iznaći objektivan razlog zašto se odabira jedan format, a ne drugi. U slučajevima kada su mrežni resursi kojima biblioteka raspolaže zapravo linkovane kopije sačuvane na hostovima ili serverima, biblioteka se suočava sa zakonom o intelektualnom vlasništvu koji može biti aktiviran ako se dokument javno nudi bez autorove (ili vlasnikove) dozvole, što se tretira kao nezakonit akt, pa je neophodno da bibliotekari budu veoma upućeni u ovaj aspekt zakonske regulative. Poseban problem predstavlja činjenica da su mrežni resursi sasvim neujednačenog kvaliteta, što je naročito u akademskoj sredini veoma ometajući faktor koji se može prevazići uključenjem moderatora koji pažljivo propušta informacije u skladu sa utvrđenim nivoom kvaliteta, pri čemu filtriranje ni u kom slučaju ne sme iz kontrole kvaliteta da pređe u cenzuru. Na tehničkom planu, teškoće u ažuriranju i održavanju aktuelnosti proističu iz nevidene brzine proticanja i zastarevanja informacija, a mogućnost potpunog gubitka ili nekontrolisane eksplozije informacija proističe iz loše bibliografske kontrole, neodgovarajućeg arhiviranja, neadekvatne konverzije formata, zastarevanja tehnologija i tako dalje. O svemu tome treba voditi računa prilikom selektovanja mrežnih resursa i njihovog uključivanja u bibliotečku kolekciju.

Osnovni kriterijumi selekcije koji se mogu primeniti na sve tipove biblioteka su: *balans* između oblasti (naučnih, stručnih, tematskih) i formata (štampanih, audio-vizuelnih i elektronskih), zatim *prioritet* onih elektronskih resursa koji značajno nadmašuju vrednost svojih štampanih ekvivalenata jer imaju veću ciljnu grupu korisnika, dužu vremensku raspoloživost, bolji pristup i bržu isporuku i takođe *uklopljenost* u kritičku

aparaturu evaluacije (sadržajnog kvaliteta, aktuelnosti, tehničkih standarda, uslova licence i tako dalje). Principi selekcije specifični za univerzitetske biblioteke podrazumevaju da se digitalne kolekcije formiraju tako da podržavaju nastavno-naučne programe dodiplomskih i poslediplomskih studija, da se obezbedi ravnoteža između naučnih disciplina koja reflektuje realne akademske potrebe, da se za svaku naučnu disciplinu posebno projektuje tip i sadržaj digitalnih kolekcija, pri čemu najveći prioritet treba da imaju resursi kreirani na univerzitetu. Takođe se podrazumeva građenje kolekcija i po dubini (kvalitet) i po širini (sveobuhvatnost), čuvanje i zaštita naučnih dostignuća, intelektualnog i kulturnog nasleđa, kao i pojačana kontrola kvaliteta za sve vrste resursa.

Postoje bar tri nivoa za određivanje prioriteta prilikom selekcije materijala za akademske biblioteke, a to su: *osnovni informativni nivo* koji obuhvata aktuelne resurse opšteg tipa koji služe kao uvod u određeni predmet ili pružaju referentne informacije, zatim *bazični instruktivni nivo* koji uključuje resurse koji podržavaju dodiplomske, a donekle i poslediplomske studije, omogućujući solidno samostalno bavljenje predmetom, ali ograničenog značaja za šire, dublje i intenzivnije istraživanje, kao i *sveobuhvatni istraživački nivo* koji podrazumeva najaktuelnije vrhunske resurse iz pojedinačnih naučnih disciplina i oblasti od značaja za pisanje doktorskih disertacija i nezavisno naučno istraživanje podjednako po dubini, obimu i intenzitetu. U biblioteci kalifornijskog Berkli univerziteta u okviru dokumenta *Acquisitions Performance Standards* navedeno je ukupno 48 naučnih i stručnih oblasti selekcioniranja, na Prinston univerzitetu proces selekcije izvodi se kroz ukupno 84 naučne oblasti, u Kongresnoj biblioteci postoji 70, a u centralnoj biblioteci univerziteta Kembridž 30 oblasti selekcioniranja.⁶ Ovi podaci rečito govore o tome sa kakvom odgovornošću se u velikim svetskim univerzitetskim bibliotekama obavlja sveobuhvatno i u isto vreme minuciozno selektovanje naučne građe za potrebe akademskih korisnika.

⁶ <http://www.lib.berkeley.edu/AboutLibrary/reports/srceacq.html>
http://library.princeton.edu/about/libraryguide/pdfs/09.../09-10_30-31.pdf
<http://www.loc.gov/acq/devpol/cpsstate.html>
http://www.lib.cam.ac.uk/CDP2008_9.pdf

U svakom slučaju, nezaobilazni elektronski resursi u svakoj visokoškolskoj biblioteci su: puni tekstovi iz časopisa i referentnih enciklopedija, elektronski resursi bazičnog nivoa kao što su elektronske knjige i časopisi, specijalni sadržaji koji podržavaju učenje i naučno istraživanje (edukativni veb sajtovi, specijalizovani portali, multimedijalne enciklopedije opšteg i specijalnog tipa). Od prvorazrednog značaja su svakako elektronski dokumenti i publikacije matičnog univerziteta, elektronske publikacije u izdanju fakulteta i visokih škola, odnosno sve publikacije koje su rezultat rada i istraživanja pripadnika univerzitetske zajednice, čime se stvaraju uslovi za formiranje globalnog univerzitetskog naučnog repozitorijuma koji bi predstavljao iscrpan otvoren digitalni arhiv celokupnog nastavnog i naučnoistraživačkog materijala proizvedenog na univerzitetu. Osim pohranjivanja, dugoročne prezervacije i razmene nastavno-naučnog materijala, ovakvi repozitorijumi obezbeđuju bolju komunikaciju u okviru nastavno-naučnog procesa i efikasnije upravljanje naučno-istraživačkim kolekcijama, a takođe i veću transparentnost naučnog istraživanja, čime se sprečava dupliciranje, plagiranje ili neovlašćeno korišćenje radova. Osim toga, otvoreni naučni repozitorijum omogućuje lakše procenjivanje nivoa i dometa naučnog istraživanja kroz neposrednu i brzu komparaciju, zatim uvećanje prestiža institucije obelodanjivanjem rezultata naučnog istraživanja, kao i preuzimanje liderske funkcije u oblasti nauke u okviru šire društvene zajednice.

Jasno je da formiranje digitalnih kolekcija u akademskom kontekstu i integracija digitalnih sadržaja neće značiti puko mehaničko nadovezivanje na tradicionalne akademske biblioteke, već kompleksan akt rekonceptualizacije zbog jedinstvene prirode digitalnih dokumenata, kao i specifične opreme i programa za njihovo korišćenje. Takođe je jasno da po svom ustrojstvu i funkcionisanju, digitalna biblioteka ne može doslovno i bukvalno preuzeti sve principe na kojima počiva tradicionalna biblioteka. S druge strane, ona ne može kopirati ni način na koji je (ne)uređen internet, iz čega proističe zaključak da je potrebno imati u vidu i specifičnosti novih resursa i tradicionalne i nove potrebe akademskih korisnika. To znači da bi u okviru digitalne akademske biblioteke objekti trebalo da su logički raspoređeni, selektovani po kriterijumu kvaliteta, sa velikim informativnim potencijalom i ul-

timativnim postojanjem više od jednog autoriteta (pisca, urednika, recenzenta, izdavača ili institucije). Osim toga, neophodno je da pretraživost teži maksimumu, da su promene standardizovane, a pristup ipak limitiran na specifičan tip korisnika.

Iz svih prethodno iznetih pretpostavki proističe zaključak da se prilikom selektovanja elektronskih resursa za akademske potrebe suočavamo sa nekoliko ključnih pitanja. Na neka od njih možemo dobiti odgovor iz statistika izrađenih na osnovu anketa koje su valjano obavljene na dovoljno velikom uzorku. Na primer, koji sadržaji su među akademskim korisnicima najkorisniji i najpogodniji za korišćenje u elektronskom formatu, koja dodatna svojstva povećavaju značaj elektronskih resursa u procesima učenja i naučnog istraživanja, koliko se elektronski izvori uopšte koriste u akademskoj zajednici i šta je potrebno da se konkretna situacija unapredi. Druga pitanja pojavljuju se u sferi nabavne politike gde, na primer, treba utvrditi kakva strategija nabavke je najprobitačnija – da se kreira „kritična masa“ naslova za određene naučne discipline i oblasti, ili da se naslovi nabavljaju po kriterijumu najtraženijih. Osim toga, bitno je blagovremeno uvesti neophodne promene na nivou bibliotečkog sistema koje se tiču procedura, legislative, infrastrukture, permanentnog usavršavanja osoblja, organizacije i slično, stalno imajući na umu da je dobra kolekcija ona koja je široko korisna i pristupačna (na primer, osobama sa posebnim potrebama uz primenu adaptivnih tehnologija), koja striktno poštuje pravo intelektualne svojine i uklapa se u širi kontekst nacionalnih ili internacionalnih akademskih bibliotečkih digitalnih inicijativa i projekata. Konačno, najvažnije je obezbediti mehanizme pomoću kojih će ovi novi informacioni izvori biti sačuvani i arhivirani tako da postanu trajan korpus i vlasništvo akademske zajednice. Kontinuiran pristup sadržajima je od ključnog značaja za biblioteke i srodne institucije čiji je zadatak da organizuju i sačuvaju kulturno-istorijsko i naučno-intelektualno pamćenje, kako na nacionalnom tako i na globalnom planu.

Etikom do kulture korišćenja

Etički aspekt korišćenja elektronskih resursa u akademskim bibliotekama zapravo se očituje u dve ravni. U prvoj je delatnost samih bibliotekara gde najdeli-

katniji problem predstavlja razlikovanje kontrole kvaliteta od cenzure, a u drugoj su korisničke potrebe i navike koje konstituišu kulturu korišćenja i gde su ključna pitanja ona koja se odnose na intelektualnu slobodu, zaštitu privatnosti, poštovanje autorskih prava i intelektualne svojine, kao i ravnopravan pristup izvorima informacija.

Prilikom korišćenja mrežnih resursa svi smo se susreli sa „baniranjem“, to jest projektovanom nepristupačnošću delova sadržaja, što može biti rezultat legalne vladine akcije, namere da se zaštiti nečija privatnost ili odluke izdavača da povuče celu publikaciju ili neki njen deo zbog pritiska javnog mnjenja, plagiranja, kopiranja i slično. Ponekad se ovakva odluka ispostavi kao velika greška, naročito kada je posledica političkog ili ideološkog pritiska. U periodu štampane knjige, kada su zbog cenzure povlačeni celi tiraži, a knjige bunkerisane ili čak uništavane, izvestan njihov mali broj, ili bar jedan jedini primerak ipak je nekako dospavao do čitalaca. Ti sačuvani primerci su kasnije inkorporirani u odgovarajuće bibliotečke kolekcije, kao dragocen deo za izučavanje određenih istorijskih prilika, društvenih sistema i tabuiziranih tema. U digitalnom svetu, sa mogućnošću da se prati korišćenje svake kopije i gde umesto posedovanja imamo pristup, moguće je da se izbriše svaki trag postojanja nekog dela i onemogući svaki naknadni pokušaj njegovog uključivanja u korpus koji se čuva od zaborava. U toj sve moći potencijalnog cenzora leži zapravo i najveća pretnja koju novo digitalno doba mora da prevazide.

I bibliotekar se u nekim situacijama može postaviti kao cenzor, a naročito u toku procesa uključivanja mrežnih resursa u kolekcije akademske biblioteke, kada se pod parolom legitimne kontrole kvaliteta aktivira takozvano filterisanje sadržaja koje samo po sebi ne mora biti štetno sve dok se ne izrodi u cenzuru. Međutim, dok je klasična cenzura u prošlosti podrazumevala fizički akt sklanjanja i skrivanja knjiga, pa čak i ritualnu ceremoniju spaljivanja, novi oblici postorvelijanske cenzure su sasvim nečujni⁷ i ne-

⁷ Detaljno obrazloženje kako društvene koristi od filterisanja digitalnih sadržaja, tako i mogućnosti tihe cenzure koja se krije u ovom procesu nalazimo u članku: Erowid F. Silent censorship? The risks and benefits of digital content filtering, 2005, 08.10.2010. www.erowid.org/freedom/civil_rights/speech/speech_article1.shtml

vidljivi, pa kao takvi smanjuju intelektualni oprez i stišavaju odbranu slobodnog mišljenja i izražavanja. Ali, kako ne preći tanku i ponekad nevidljivu liniju između selekcije i cenzure? Jednostavno rečeno, selektor traži razloge zbog kojih treba nabaviti i uključiti neko delo u kolekciju, a cenzor traži razloge zbog kojih ga treba odbaciti i ukloniti.

Na najopštijem planu postoje bar dva slučaja gde je sigurno reč o cenzuri: kada onaj ko traži informaciju nema nikakvog pojma o tome da je ona sklonjena i kada onaj ko sklanja informaciju čini to na osnovu nekih moralističkih, religioznih, političkih, ideoloških i drugih spolja nametnutih neprofesionalnih pobuda koje nemaju nikakve veze sa institucionalno etabliranim kriterijumima. Ako se ima u vidu da akademski bibliotekar ima ne samo profesionalnu, nego i etičku obavezu da za svoje korisnike nabavi vrhunske informacione izvore, a da su mrežni izvori prilično neujednačenog kvaliteta, onda on mora preuzeti ulogu moderatora, što podrazumeva maksimalnu objektivnost i striktno poštovanje standarda – u protivnom, brzo ćemo se naći na klizavom terenu proizvoljnih subjektivnih odluka, što je samo na korak od cenzure. U okviru generalne nabavne politike, mnoge velike svetske biblioteke taksativno navode zabranu diskriminacije na osnovu pola, nacionalnosti i rase autora, njihovih pogleda na svet, verskih i političkih opredeljenja ili zbog toga što su u nekoj sredini označeni kao kontroverzni ili nepoželjni. Na primer, *Document Supply Service* koji u okviru British Library funkcioniše kao centralni servis za nabavku i razmenu naučne literature sprovodi takvu nabavnu politiku koja uključuje čak i one sadržaje koje neki pojedinci i grupe doživljavaju kao ekstremne, agresivne, blasfemične i neukusne, ukoliko zadovoljavaju ključni kriterijum, a to je legitiman akademski interes.⁸

Na drugoj strani, suočavamo se sa obavezom poštovanja zakonske regulative koja se tiče autorskih prava i licenci za elektronske resurse koje nudimo korisnicima i koje inkorporiramo u bibliotečke kolekcije. Na ovom polju bi stvari trebalo da budu sasvim razjašnjene, a ponašanje bibliotekara pravolinijsko i beskompromisno poštovanje zakona koje ne dozvoljava

⁸ <http://www.bl.uk/reshelp/atyourdesk/docsupply/collection/books/policy/index.html>

izuzetke. Međutim, izgleda da ni ovde ne postoji jasna demarkaciona linija, a da se upravo u etičkoj sferi pojavljuju izvesne dileme. Naime, drastična razlika između ekonomski visoko razvijenih zemalja i takozvanog trećeg sveta sistematski se uvećava zato što ove potonje, oskudne ekonomije ne mogu sebi da priušte ogromne troškove uključenja u društvo znanja što proizvodi efekat zatvorenog kruga, jer u savremenom svetu ekonomski progres direktno zavisi upravo od ulaganja u nauku i obrazovanje. Zbog snage ovakvih argumenata, Deniz Rozmari Nikolson (Denise Rosemary Nicholson), bibliotekar u Kopirajt servisu na univerzitetu u Johanesburgu, iznosi prilično radikalno shvatanje da su vremena političke, religiozne i ideološke cenzure prošla i da se savremena cenzura u digitalnom okruženju sprovodi kroz DRM⁹ i TPM¹⁰ koji su se od sredstava za zaštitu pretvorili u sredstva za potpunu kontrolu, a čije restriktivne mere zemljama u razvoju zapravo „zaključavaju vrata kroz koja se ulazi u takozvano informatičko doba“.¹¹ Smatrajući da su u takvim sredinama bibliotečki stručnjaci rastrzani između svoje tradicionalne viševjekovne misije da obezbede ravnopravan pristup znanju i slobodan protok ideja i informacija (što uz slobodno izražavanje mišljenja čini sadržaj 19. člana Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima) a, s druge strane, da garantuju striktno poštovanje autorskih prava i licenci koje zapravo limitiraju pristup,¹² ovaj autor sugeriše proaktivan stav na međunarodnom planu, pre svega u Svetskoj organizaciji za intelektualno vlasništvo,¹³ gde bi se lobiralo za manje restriktivna zakonska rešenja.

Akademski bibliotekari u svojim redovnim aktivnostima ne mogu izbeći i neke druge probleme koji se

⁹ Digital Rights Management. – Upravljanje digitalnim pravima.

¹⁰ Technological Protection Measures. – Mere tehničke zaštite.

¹¹ Nicholson D.R. Digital rights management and Access to Information: a developing country's perspective. LIBRES – Library and Information Science Research Electronic Journal. Volume 19, Issue 1, March 2009, 8.10.2010.
http://libres.curtin.edu.au/libres19n1/Nicholson_EssyOp.pdf

¹² U zaključku se čak iznosi podrugljiva varijanta skraćenice DRM – umesto Digital Rights Management (upravljanje digitalnim pravim) – Digital Restrictions Management (upravljanje digitalnim zabranama)!

¹³ WIPO – World Intellectual Property Organization.

zapravo kriju u etičkoj sferi. Na primer, dugotrajno izostajanje adekvatnog (a ponekad ikakvog) finansiranja nabavke tradicionalnih i elektronskih publikacija u akademskim bibliotekama prebacuje problem iz finansijske u etičku sferu, a neki autori čak smatraju da takva nehajna politika ima gore i pogubnije dejstvo nego najgori vid cenzure, jer marginalizuje i srozava delatnost koja je u osnovi razvoja visokog obrazovanja, a samim tim i celokupnog društvenog napretka.¹⁴ Nove tehnologije uzrokuju i nove etičke dileme kako za profesionalce tako i za korisnike. Posedovanje informacija donosi izvesnu moć jer u današnje vreme predstavlja ključ prosperiteta. Informacione mreže su osnovane da bi povećale efikasnost međusobnog razmenjivanja informacija što je imperativ savremene nauke, ali one nadrastaju tu svoju ulogu i sve više postaju izvori moći i uticaja, utoliko pre što su zbog početnog cilja brzog širenja informacija projektovane tako da funkcionišu bez kontrole. Posledica je da mali broj ljudi ima mogućnost da svoje ideje nametne milionima drugih ljudi širom sveta. Nijedna vlada, nijedan demokratski ili represivni sistem, nijedna standardna društvena instanca, bez obzira na uložene ljudske i finansijske resurse, ne može da sprovede tako globalan uticaj. Istovremeno, mreže su postale važna socijalna mesta gde se ljudi druže, diskutuju, razmenjuju iskustva i interesovanja. Ali, za razliku od realnog sveta i realnih međuljudskih interakcija, u virtuelnom društvu caruje njeno veličanstvo anonimnost koja ne zahteva onaj stepen etičke odgovornosti koji je uobičajen u fizičkoj realnosti. Visoko vrednovanje individualnosti, nekonvencionalno izražavanje, slobodna razmena svih vrsta informacija, čak neki oblici intelektualne anarhičnosti – sve to imponuje slobodnom, demokratski nastrojenom i nekonformistički raspoloženom intelektualcu, ali dok se kreće u okviru društveno prihvatljivog. Međutim, gde počinje i gde prestaje virtuelna društveno prihvatljiva sfera? Kao i kod cenzure, i na ovom pitanju se meri profesionalizam i etičnost ne samo bibliotekara, nego i ostalih edukativnih činilaca koji imaju ozbiljnu obavezu da pre-

¹⁴ Smith M.M. Selection not Censorship: Collection Development. in a Global Digital Age. Libraries in the Digital Age, 8.10.2010.
<http://www.ffzg.hr/infoz/lida/lida2001/present/smith.ppt>

vashodno mlađim korisnicima elektronskih, poglavito mrežnih izvora informacija, ukažu ne samo na njihove zaista spektakularne prednosti koje se tiču brzine i efikasnosti, već i na ove druge aspekte njihovog korišćenja koji predstavljaju sive zone etički neosvetljenih međusobnih odnosa.

Kultura korišćenja mrežnih resursa dovodi nas direktno do internet etike – teme koja zaokuplja mnoge profesionalce iz humanističke sfere, a koja je sama po sebi toliko kompleksna da se neki autori¹⁵ pitaju da li je pomenuta sintagma sušti oksimoron, to jest pojam sastavljen od dva pojma koji se međusobno isključuju. Naime, distributivna priroda interneta onemogućuje bilo kakvu centralnu kontrolu čak i onda kada je ona iz nekog razloga sasvim poželjna, a pošto je izvorno razvijan za vojne pa akademske svrhe, prvobitno je funkcionisao kao zatvorena mreža za specifične potrebe odabranih korisnika intelektualne provenijencije koji visoko vrednuju specifičan set vrednosti: toleranciju, otpor prema kontroli, individualizam, što je u izvesnoj meri usporilo razmatranje sadržaja interneta i njegovu regulaciju. Taj inicijalni status nije zahtevaio raspravu o etičkom aspektu novog medija (za razliku od radija, televizije ili filma), i to se po inerciji produžilo i kad se on pretvorio u otvorenu globalno najuticajniju mrežu. Internet je u početku bio korišćen ekskluzivno u Americi, pa ako je i bilo nekih debata u etičkoj sferi, one su vođene u okvirima američkog kulturnog modela i specifičnog sistema vrednosti, gde je Prvi amandman američkog ustava alfa i omega zakonom zagarantovane slobode izražavanja. Korišćenje interneta se međutim proširilo ne samo geografski, već i po obimu i vrsti aktivnosti koje se preko njega obavljaju, pa je došlo i do promene profila korisnika po zanimanju, starosti, obrazovanju i kulturnim navikama. To više nije samo američki fenomen, jer i u Evropi i u Aziji ima podjednak broj korisnika, što znači da etička rasprava o njegovom korišćenju mora da ima u vidu širok diverzitet najrazličitijih kulturnih obrazaca.

Ali, i nezavisno od toga, internet ne bi trebalo da se doživljava kao aksiološki potpuno neobavezna zona.

¹⁵ Na primer Darlington R. Internet Ethics: oxymoron or orthodoxy? 2002, 8.10.2010.
<http://www.rogerdarlington.co.uk/Internetethics.html>

Kako pomenuti autor¹⁶ naglašava, *World Wide Web* (Globalna veb mreža) nije *World Wild Web* (Globalna divlja veb mreža), a internet nije prostor izdvojen iz civilizovanog sveta i civilnog društva, pa se i u virtualnom svetu moraju primenjivati zakoni koji se primenjuju u fizičkom svetu (protiv rasne mržnje, dečije pornografije i slično). Ali, kao što je rečeno, pošto je u pitanju globalni fenomen, neophodna je istančanija osetljivost prema pitanjima koja proističu iz mnoštva nacionalnih ili lokalnih kulturnih vrednosnih sistema. Osim toga, različite mreže podrazumevaju i različite forme i vidove međusobnog saobraćanja, pa tako većina akademskih mreža zabranjuje komercijalne i reklamne aktivnosti. Na primer, National Science Foundation Network (NSFNET), agencija američke vlade koja podržava obrazovanje i naučno istraživanje, ima veoma restriktivnu politiku kojom se bezuslovno zabranjuje korišćenje mreže u bilo kakve profitne svrhe.¹⁷ Takva pravila će verovatno važiti sve dotle dok se ove mreže budu finansirale iz državnih fondova. Kada pređu u ruke privatnih finansijera, a taj proces je u toku, i akademske mreže će se komercijalizovati, što će verovatno spustiti kriterijume i razlabaviti etički aspekt njihovog funkcionisanja.¹⁸

Za svrsishodno korišćenje elektronskih izvora informacija neophodna je informaciona pismenost,¹⁹ koju ne treba brkati sa pukom veštinom snalaženja na mreži koju danas poseduju i mala deca, a kamoli srednjoškolci i studenti. Nažalost, njihova veština se iscrpljuje uglavnom u sferi popularne muzike, zabave ili međusobne komunikacije na 2.0. mreži. Kada treba da zadovolje neku nastavnu obavezu, većina se odlučuje za najlakšu opciju a to su prve dve-tri stranice jednog ili najviše dva pretraživača, pri čemu nevažno i neuko određivanje ključnih reči čini ovu ak-

¹⁶ Ibid.

¹⁷ NSFNET Acceptable Use Policy, 08.10.2010.
http://www.livinginternet.com/doc/merit.edu/acceptable_use_policy.htm

¹⁸ Takve, za sada, neprofitne akademske mreže za podršku potrebama istraživačkog i obrazovnog procesa su i NREN (National Research and Education Network) kao i Internet2 koji je povezuje preko 200 američkih univerziteta i istraživačkih centara i funkcionise potpuno separatno od komercijalnog interneta.

¹⁹ Skoro svi aspekti ove teme osvetljeni su u publikaciji: *Informaciona pismenost i doživotno učenje: zbornik radova*, priredila Vraneš A., Beograd 2008.

tivnost još površnijom i sasvim nekreativnom. Ako se tome doda sasvim nekritičko usvajanje informacija sa Vikipedije, pri čemu se ni ne zna za postojanje drugih enciklopedija u otvorenom pristupu, niti za mogućnost korišćenja naučnih repozitorijuma i specijalizovanih portala, onda ova slika postaje još sumornija. Najzanimljiviji je odnos prema originalnosti i autorstvu, koji najčešće nije nemoralan u smislu svesnog plagiranja i falsifikovanja, već sasvim amoralan u smislu potpuno neizgrađenog vrednosnog sistema u kome autorstvo i intelektualno vlasništvo predstavljaju nedodirljivu vrednost svake iole ozbiljne kulture. Poseban problem predstavlja pojava informacione kontaminacije,²⁰ to jest preobilja informacija, što dovodi do potpune dezorijentacije i preusmeravanja energije na besomučnu i sasvim beskorisnu jurnjavu na mreži. Rezultat takvog „pretraživanja“ je kvantitet nasumično nagomilanih informacija umesto kvaliteta relevantnih informacija dobijenih iz kredibilnih izvora. Školske i akademske biblioteke bi mogle da odigraju veoma važnu ulogu u povećanju informacione pismenosti đaka i studenata, kao i u usavršavanju istraživačke metodologije, ali se čini da je u ovom času od prevashodnog značaja upućivanje mlađe populacije u etički aspekt korišćenja informacija što podrazumeva jasnu svest o zloupotrebama, čuvanje svoje i tuđe privatnosti²¹ i nekada visoko cenjenu kolegijalnost u razmeni informacionih izvora.

Na nekim univerzitetima usvojene su preporuke predavačima kojima se na najkonkretniji način studenti uvode u etičku sferu korišćenja elektronskih izvora.²² Profesorima se, na primer, nalaže da nauče studente kako da sačuvaju svoju privatnost, da ne brkaju identifikacione šifre edukativnih i drugih (na primer zabavnih) sistema, da zaštite svoju intelektualnu svojinu

²⁰ Opširnije o pojmu informacione kontaminacije u tekstu Vasiljević N., Visokoškolske biblioteke kao mogući faktor ravnoteže u procesu primene informaciono-komunikacione tehnologije na univerzitetu, *Bibliotekar* God. 50 sv. 3/4, Beograd 2008, str. 37-44.

²¹ Pogledati tekst Shirky C. Private, public, and the Collapse of Personal, in: *Younger than Jesus: the generation book*, eds. Cornell L., Gioni M., and Sholis B., New York 2009.

²² Na primer Duke University: Tips on using web-based tools (Web 2.0) for academic work, 08. 10. 2010. http://cit.duke.edu/resources/getting_started/web20toolkit/tools/web20tips

stvaranjem lokalnih kopija. Takođe, obaveza profesora je da unapred provere kvalitet izvora koji se preporučuju studentima i da utvrde da li je besplatan pristup zaista besplatan u celini ili samo do nekog nivoa. Od samog početka studiranja neophodno je stvoriti takav ambijent u kome se bezrezervno poštuju autorska prava i intelektualna svojina, a to nije moguće ako sami profesori dele studentima zakonski zaštićene informacije, ako su ležerni prema pravilima citiranja i preciznog navođenja izvora, ako relativizuju značaj originalnosti i ne sankcionišu plagiranje. Na primer, na predavanju održanom u jednoj visokoškolskoj biblioteci, predavač je kao prednost korišćenja 2.0 mreža u akademskom obrazovanju sasvim hladnokrvno naveo postojanje pristupačne baze gotovih seminarskih i drugih školskih radova! To znači da se ceo spektar mogućnosti koje pružaju nove tehnologije, a koji može biti iskorišćen za uvećanje kapaciteta znanja i ispoljavanje novog oblika kreativnosti, sveo na efikasnije i promućurnije potkradanje tuđih radova. Zato nije naodmet povremeno podsetiti studente na *Deset zapovesti iz kompjuterske etike*²³ koje navodi vašingtonski Computer Ethics Institute: ne upotrebljavati kompjuter tako da se nekome nanese šteta, ne ometati nečiji rad na kompjuteru, ne preturati po tuđim fajlovima, ne koristiti kompjuter za krađu niti za lažno svedočenje ili predstavljanje, ne upotrebljavati niti kopirati softver koji nije plaćen, ne koristiti nečije izvore bez autorizacije ili odgovarajuće kompenzacije, ne prisvajati tuđu intelektualnu svojinu, ne oglašivati se o društvene posledice primene nekog programa, uvek koristiti kompjuter tako da se osigura uvažavanje i poštovanje drugih ljudi.

Umesto zaključka

U akademskim bibliotekama proces selekcije garantuje ne samo visok kvalitet kolekcija, već i stvaranje takvog okruženja u kome se uz demokratizaciju znanja neguje specifičan vid elitizma, u tom smislu da je znanje kao takvo elitna kategorija, a ne da je pristup rezervisan za odabrane. Standardi selekcije elektronskih izvora informacija u akademskim bibliotekama logično se nadovezuju na izoštrene kriterijume na-

²³ Dostupno preko: <http://courses.cs.vt.edu/~cs3604/lib/World Codes/10.Commandments.html>

bavne politike koja je kroz dobru praksu bila primenjena u dugom periodu kolekcioniranja tradicionalnih publikacija. Ako uspeju da zadrže visok nivo kolekcija i usluga, akademske biblioteke ne treba da se plaše gubitka dosadašnje važne uloge na univerzitetu, jer studentima će uz enorman razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija sve neophodnije biti kritičko prosuđivanje informacionih izvora, što je nemoguće bez posredovanja ljudskog faktora. Upravo u ovoj sferi se može videti sigurna budućnost akademskih bibliotekara, pod uslovom da su oni sami otvoreni za nove medije i nove tehnologije, spremni za permanentno profesionalno usavršavanje i skloni da visoke zahteve informacione etike primenjuju koliko u sopstvenoj delatnosti, toliko i u radu sa korisnicima kojima se mora jasno osvetliti ne samo stručni, već i etički aspekt korišćenja informacionih resursa. Samo integracijom tehnologije i etike stvara se takav ambijent u kome se kroz humanu komunikaciju i sistematski izgrađenu pedagošku strategiju uvećava kapacitet znanja i na pojedinačnom i na društvenom planu. Vrhunska tehnologija bez selekcije, kulture korišćenja i humanističkog pristupa može postati bezobalno more pogrešnih izbora i propuštenih mogućnosti i zato treba umnogostručiti napore da se u akademskoj zajednici permanentno skreće pažnja na važnost selektivnog pristupa i etički odgovornog ponašanja prilikom korišćenja elektronskih izvora informacija u nastavno-naučnom procesu.

LITERATURA:

Bundy A., Beyond information: the academic library as educational change agent. Paper given at the 7th International Bielefeld Conference, Germany 3-5 February 2004, 08. 10. 2010.

http://conference.ub.uni-bielefeld.de/proceedings/bundy_rev.pdf

Carr N., *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*, New York 2010.

Darlington R., Internet Ethics: oxymoron or orthodoxy? 2002, 08.10.2010.

<http://www.rogerdarlington.co.uk/Internetethics.html>

De George R.T., Academic freedom and tenure: ethical issues, 1997, 08.10.2010.

<http://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=tbTyYZyXuQsC&oi=fnd&pg=PR9&dq=%22De+George%22+%22Academic+freedom+and+tenure:+Ethical+issues%22+&ots=6cavv32dgn&sig=Pjyg7JfPAGOzqJyn87gbIO4Wc6k#v=onepage&q=&f=false>

Educating the Net generation (e-book), 08.10.2010.

<http://www.educause.edu/educatingthenetgen>

Elektronske biblioteke: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane 25-28.09.2008. na Filološkom fakultetu u Beogradu, priredila Vraneš, A., Beograd 2008.

Erowid F., Silent censorship? The risks and benefits of digital content filtering 2005, 08.10.2010.

http://www.erowid.org/freedom/civil_rights/speech/speech_article1.shtml

Fallis D., Information Ethics for 21st Century Librarians, 08.10.2010.

<http://dx.doi.org/10.1108/07378830710735830>

Gregory V.L. *Selecting and Managing Electronic resources*. New York 2000.

Hauptman R., Ethics and Librarianship, 2002, 08.10.2010.

<http://books.google.com/books?isbn=0786413069...>

May Ch., *Digital Rights Management : the problem of expanding ownership rights*, Oxford 2007.

Shirky C., Private, public, and the Collapse of Personal, in: *Younger than Jesus: the generation book*, eds. Cornell L., Gioni M., Sholis B., New York 2009.

Smith M.M., Selection not Censorship: Collection Development. in a Global Digital Age. Libraries in the Digital Age, 08.10.2010.

<http://www.ffzg.hr/infoz/lida/lida2001/present/smith.ppt>

Vasiljević N., Visokoškolske biblioteke kao mogući faktor ravnoteže u procesu primene informaciono-komunikacione tehnologije na univerzitetu, *Bibliotekar*, god. 50, sv. 3/4, Beograd 2008.

Vuka Jeremić
University Library *Svetozar Marković*, Belgrade

DIGITAL INFORMATION RESOURCES IN
ACADEMIC LIBRARIES:
BY SELECTION TOWARDS HIGH-QUALITY
COLLECTIONS, BY ETHICS TOWARDS
USING CULTURE

Abstract

The most important role of academic libraries is to provide high-quality, credible and actual information resources for students, professors and scientific researchers. Academic librarians perform specific acquisition policy with selection process as a key purchasing method both for traditional and digital publications. To enable adequate level of learning and scientific research, academic professionals have to define priorities and then carefully apply strong selection criteria. Building digital collections demands permanent quality control which mustn't turn into censorship. On the other side, it is very important to educate young population in ethical aspect of digital resources using. Some of the ethical dilemmas faced by librarians and users have arisen because of rapid information and communication technology development. The speed and efficiency of electronic information systems which include local and global networks, databases and processing programs, force users to confront entirely new rights and responsibilities which constitute so-called Internet ethics, computer ethics or information ethics. The core issues of information ethics include intellectual freedom, equitable access to knowledge, privacy protection and intellectual property. Library professionals have been concerned with these issues for centuries, but advances in information technology have made the academic population more aware of new challenges in ethical area.

Key words: *academic libraries, digital information resources, selection criteria, information ethics*

NATAŠA VASILJEVIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 027.7:004

PORTALI U AKADEMSKIM BIBLIOTEKAMA

OD ČAROBNOG ŠTAPIĆA KA INTERNET ANTIKVITETU

Sažetak: Rad razmatra terminološka pitanja vezana za pojavu mrežnih i bibliotečkih portala i predstavlja različite vrste njihove klasifikacije. Opredeljenje biblioteka za aktivno učešće u kreiranju pouzdanih informacionih izvora u doba e-nauke opisano je kao presudni faktor zbog koga se formiranje portala nametnulo kao jedan od ključnih segmenata delatnosti akademskih biblioteka. Samojoj realizaciji mora prethoditi detaljna analiza potreba, ali se evaluacija i dorada moraju nastaviti tokom čitavog vremena funkcionisanja. Prikazan je izbor aktivnih portala, koji pruža sliku trenutne situacije na ovom planu i data procena njihovog razvoja u bliskoj budućnosti.

Ključne reči: akademski portali, internet, pronalaženje informacija

Uvod

Mogućnost realizacije bibliotečkih portala nesumnjivo zavisi od toga kako doživljavamo bibliotekarstvo kao profesiju. Jer, kako veli Erik Lis Morgan (Eric Lease Morgan), „ako mislite da je bibliotekarstvo ono vezano za kolekcije, organizaciju, očuvanje i diseminaciju informacija i znanja, implementacija bibliotečkog portala ići će lako. Ukoliko, pak, smatrate da je bibliotekarstvo ono vezano za knjige, pretplatu, zapise u MARC-u i AACR2, ili integrisane biblio-

tečke sisteme – fizičke manifestacije tradicionalnih biblioteka – to će vam teško pasti.“¹

Ogroman broj informacija, ponekad sasvim sumnjivog kvaliteta, potencijalno su dostupne 24 časa dnevno na mreži. Poplava informacija i dostupnost moderne tehnologije doprineli su tome da pristup informacijama jeste jednostavan, ali je njihov broj toliki da je upravljanje njima teže nego ikada ranije. Možda je upravo ova činjenica važan razlog naglog skoka popularnosti profesije bibliotekara kao menadžera informacija. U prvi plan ističe se njegova sposobnost da u galimatijasu informacionog materijala pronađe način da kvalitetne i relevantne, a u isto vreme aktuelne informacije dođu do zainteresovanih korisnika na komforan način i u najkraćem mogućem vremenu. Sasvim je nebitno pri tom da li se proces odvija u okviru realne ili virtuelne biblioteke i da li je bibliotekar lično angažovan ili zahvaljujući njemu postoje automatizovani servisi koji korisniku omogućuju da do odgovarajućih izvora informacija dođe.

Usmerenost na korisnika i njegove potrebe zapravo je dovela do izmena u bibliotečkom poslovanju od kojih je jedna i kreiranje i održavanje bibliotečkih portala kao čvorišta informacija koja pomažu u snalaženju u univerzumu informacija. Ne tako davno su same biblioteke predstavljale centar ovog univerzuma, ali je svetska mreža svojim mogućnostima bacila u zasenak većinu onoga što su tradicionalno zamišljene biblioteke mogle da ponude. Ako su tokom svoje istorije biblioteke bile dveri koje su vodile ka znanju, portali biblioteka su jednako poetično zamišljena velika vrata koja krajnjim korisnicima obezbeđuju nešto prozaičniju, ali veoma efikasnu platformu za pristup izvorima informacija pohranjenih u okviru drugih komercijalnih ili nekomercijalnih sistema. Eksplozija interneta i inflacija informacija opredelile su bibliotekare da svoja fizička vrata zamene virtuelnim i obezbede svojim manje ili više zbunjenim korisnicima manje ili više siguran put ka pouzdanim i pertinentnim informacijama. Postavljanje korisnika, a ne kolekcije na ključno mesto biblioteke i pretvaranje usluga u težište bibliotečke delatnosti povoljno je uticalo na

¹ Morgan E. L., Portals in libraries: portal implementation issues and challenges, *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*. 31(1), Bradford 2004, str. 22.

user-friendly opciju mrežnih stranica koje omogućavaju pristup drugim, kroz jasne i dosledne informacijske putne pravce.

Terminološka pitanja

Sam termin *portal* relativno je nov u srpskom jeziku. Dok je prvo izdanje *Velikog rečnika stranih reči i izraza* Ivana Klajna i Milana Šipke, pre samo tri godine, kao jedino značenje ove reči beležilo ono arhitektonsko,² u *Izmenama i dopunama rečnika* objavljenim pretprošle godine pojavljuje se i ono na koje se ovaj rad odnosi. Portal je, prema pomenutom izvoru, „prezentacija na Internetu koja služi kao mesto gde se pristupa različitim podacima; na primer informacijski portal sadrži vesti i linkove različitih medija i novinskih agencija“.³ U bibliotekarskoj literaturi, pod portalom se najčešće podrazumeva ne prezentacija kao zbir pojedinačnih veza, već upravo ona prezentacija koja sadrži platformu za jedinstveni pristup velikom broju elektronski dostupnih izvora informacija na različitim platformama.

U ovom značenju sam termin su u upotrebu uveli tvorci servisa *Yahoo* i *Excite* u prvoj polovini devedesetih godina, da bi istakli svoju ambiciju da postanu početna tačka u pretraživanju univerzuma informacija na mreži. Koncept je vrlo brzo široko prihvaćen i do kraja veka je formirano na stotine portala različitih oblika i namena. Mrežni portali otvaraju puteve na način koji odabira sam korisnik i u stanju su da automatski filtriraju informacije sa mreže selektirajući one koje interesuju pojedinačnog korisnika u skladu sa opredeljenjima koje je iskazao tokom ranijih pretraživanja. Pored pretraživača koji po pravilu zauzima centralno mesto, oni sadrže veze ka korisnim informacijama relevantnim za pojedinačnog korisnika, na primer ka vestima, vremenskoj prognozi, pozorišnom programu i slično. Težeći da se krajnjim korisnicima omogući kvalitetan pristup različitim izvorima informacija, pojavila se ideja o novim aplikacijama

² Klajn I., Šipka M., *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad 2006, str 966. „portal, ala m, mn. portali, gen. mn. portala [fr. portal od srlat. portale] arhit. arhitektonski ukrašen glavni ulaz u crkvu, palatu ili veću zgradu, glavna vrata“.

³ Klajn I., Šipka M., *Veliki rečnik stranih reči i izraza: izmene i dopune u trećem izdanju*, Novi Sad 2008, str. 151.

koje će dozvoliti pristup preko jedinstvenog interfejsa uzimajući u obzir profil svakog korisnika. Takozvane *push* tehnologije⁴ omogućile su, osim pristupa, izbor informacija u skladu sa osnovnim odredbama ugovora o korišćenju. U svetu preduzetništva portali su vrlo dobro prihvaćeni kao sastavni deo efikasnog poslovanja kompanije: u svetu *B2B* i *B2C*⁵ koji su u njima prepoznali zlatnu koku interneta.

Definicija bibliotečkog portala koja se možda najčešće citira i parafrazira u pojedinačnim radovima jeste ona koju je ELAG⁶ objavio na skupu održanom u Rimu 2002. godine: „aplikacija koja omogućava jedinstveni pristup/pretraživanje i preko jedinstvenog interfejsa otvara put ka organizovanim heterogenim izvorima informacija i omogućava usluge prethodno definisanoj zajednici.“⁷ Prema Brofiju (Brophy), postoji očigledna razlika između onoga što nazivamo kapijom i portala. Kapija je uređena lista elektronskih adresa prikladnih izvora, dok su portali u mogućnosti da obrađuju upite korisnika, pregledaju ih i na osnovu njih ispituju druge izvore koji mogu posedovati traženi sadržaj.⁸

Osnovne karakteristike portala jesu mogućnost personalizacije i integracije sadržaja koji pripada različitim izvorima informacija. Ukoliko su mrežne stranice osnovni oblik isporuke mrežnih sadržaja, a kapije kolekcije veza do sadržaja koji se nalaze na drugim delovima mreže, pravi portal u potpunosti integriše različite izvore. Kao prelazni stupanj javljaju se pretraživači duboke mreže,⁹ koji pretražuju predefinisane sadržinske setove, bez mogućnosti personalizacije i

⁴ Push tehnologije omogućuju automatsko slanje probranih informacija koje nisu prethodno eksplicitno tražene.

⁵ *Business to business*, elektronsko poslovanje između poslovnih subjekata; odnosno *Business to consumer*, elektronsko poslovanje usmereno na krajnjeg korisnika.

⁶ European Library Automation Group, Evropska grupa za automatizaciju biblioteka.

⁷ ELAG, 26th Library Systems Seminar – “Semantic Web and Library” – held in Rome, Italy, in April 2002. Navedeno prema: <http://www.loc.gov/catdir/lcpaig/introduction.html>

⁸ Brofi P., *Biblioteka u dvadeset prvom veku : nove usluge za informaciono doba*, Beograd 2005, str. 197.

⁹ Duboka mreža, duboki veb (engl. *Deep Web*) obuhvata mrežne stranice koje ne mogu biti indeksirane od strane konvencionalnih pretraživača ili se namerno ne indeksiraju zbog dinamičnosti stranica.

integracije na nivou na kome se portali obično definišu, iako u praksi obavljaju većinu njihovih praktičnih funkcija. Upravo su različiti nivoi dve pomenute osobine portala doveli do toga da u poslednjih nekoliko godina teoretske rasprave o njima zamru, iako u praksi danas funkcioniše mnogo veći broj pojedinačnih portala.

Portale je moguće klasifikovati na više načina, i to po tipu, nameni, nivou složenosti i stepenu integracije. Tip portala odnosi se na stepen njegove samostalnosti, to jest vezanosti za jednu ili više od samog portala nezavisnih institucija. Namena portala ukazuje na opseg potencijalnih korisnika, a njihov nivo na stepen izvodive interakcije sa korisnicima. Konačno, stepen integracije portala definiše spoljni izgled njegove platforme u pogledu ujednačenog prezentiranja sadržaja koji pripada različitim izvorima.

Prema opštem tipu, portali se mogu podeliti na mrežne portale, koji na jedinstvenoj platformi nude različite servise i usluge i sasvim su samostalni; portale institucija koje nude pristup različitim sadržajima vezanim za svoju firmu ili instituciju i mešovite portale, u koje sasvim izvesno spadaju i bibliotečki. Oni se vezuju za određenu instituciju, ali pored sopstvenih sadržaja predstavljaju i one filtrirane sa mreže. Horizontalni portali namenjeni su svim korisnicima mreže, vertikalni su usmereni na određenu temu ili vrstu publike, a dijagonalni su mešavina prethodna dva osnovna tipa i najzastupljeniji su u virtuelnom svetu društvenih mreža.

Osnovni nivo portala omogućava pristup različitim informacijama preko jedinstvene platforme. U svetu biblioteka to bi bio pristup elektronskim izvorima informacija kojima biblioteka raspolaže. Portal mora objediniti one izvore informacija koji su dostupni pod različitim uslovima i u različitim formatima (imajući uvek u vidu komfor samog korisnika), jasno ih precizirajući. Viši nivo portala omogućava međusobnu interakciju korisnika portala. Za biblioteke to znači podršku različitih vrsta usluga kao što su deziderati, molbe za korišćenje građe sa ograničenim pristupom, isporuka materijala iz međubibliotečke pozajmice, rezervacija ili poručivanje klasičnih izvora informacija, skeniranje po zahtevu i slično.

P-portali pružaju integrisan pristup sadržajima na nivou korisnik–interfejs. Oni organizuju linkove do pretraživih kolekcija, često korišćenih informacija kao što su indeksi citiranosti ili mrežne stranice izdavača i knjižara i slično. Svi oni su integrisani na površinskom nivou, budući da se do željene informacije stiže pristupom različitim interfejsima. M-portali integrišu informacije na programskom nivou. Iako se prelazi na različite platforme, to više nije vidljivo već pretraga izgleda kao da se vrši na jedinstvenom pretraživaču. Za korisnike koji su navikli da većinu svojih mrežnih pretraga obavljaju na jednom pretraživaču i ovaj (vizuelni) nivo integracije ima izuzetan značaj.

Nova nauka, biblioteka i univerzitet

Ubrzan razvoj tehnologije doprineo je da i pojam virtuelne biblioteke od svog nastanka pre nepunih dvadeset godina značajno evoluirala, od pristupa lokalnoj zbirici diskova na lokalnom serveru, preko tada još nepouzdanе mreže, do širokog spektra usluga koje biblioteke danas pružaju preko svojih portala i repozitorijuma. Eksponencijalni rast broja mrežnih stranica sredinom devedesetih godina prošlog veka uticao je na to da se pojave mrežni portali univerzitetskih biblioteka. Ranija generacija pretraživača bila je u mogućnosti da naučnike i istraživače (u to vreme praktično jedine kojima su bile dostupne brze konekcije) relativno lako dovede do odgovarajućih informacija. Proliferacija mrežnih stranica, globalna dostupnost brzih veza i opšte zagušenje mreže različitim sadržajima, praćeno devalvacijom njihove prosečne informativnosti, doveli su do potrebe da se informacije filtriraju na onaj način koji će omogućiti automatsko dobijanje željenog tipa informacija.

U prvoj fazi razvoja elektronskih kataloga, svi elektronski resursi (baze podataka, elektronski časopisi i elektronske knjige) bili su dostupni praktično sasvim nezavisno od izvora informacija na tradicionalnim medijima. Vrlo brzo se, međutim, pojavila tendencija da se i ovi izvori stave na raspolaganje korisnicima preko jedinstvene platforme, integrisanog kataloga dostupnog preko interneta koji će sadržati veze sa elektronski dostupnim izvorima informacija. Ova težnja naišla je na probleme kao što su promena elektronske adrese, potreba za katalogiziranjem elektron-

skih sadržaja koji se nisu uklapali u postojeće standarde i mnoge druge koji su usporavali proceduru integrisanja u klasične bibliotečke mrežne kataloge.

Prvi bibliotečki portal bio je *My Library* portal biblioteka Državnog univerziteta Severne Karoline, koji se pojavio početkom 1998. godine.¹⁰ Već naredne godine, *ALA*¹¹ je bibliotečke portale identifikovala kao jedan od budućih trendova kada su u pitanju nove tehnologije. Uprkos velikom interesu stručnjaka i značajnom mestu koje bibliotečki portali imaju u člancima u periodu 1999-2002, početkom naredne godine bilo je jedva desetak aktivnih bibliotečkih portala. Intenzivniji razvoj portala usledio je u narednom periodu, kada je manje teoretskih članaka, a mnogo više onih o realizaciji pojedinačnih bibliotečkih portala.

Nove tehnologije do te mere su revolucionarno uticale na metodologiju istraživanja, da se uveliko govori o e-nauci ili eri sajbernauke. U mnogim oblastima nauke se zahvaljujući intenzivnoj upotrebi računara dolazi do ogromnog broja podataka, a kompjuterska simulacija je postala standardno oruđe, rame uz rame sa tradicionalnim eksperimentalnim i teoretskim metodama. Dostupan je ogroman broj podataka različitih istraživanja, a detalji koji se mogu pratiti su takvog obima da je potrebna upotreba računara i prilikom analize dobijenih podataka. Usled toga su naučnici danas prinuđeni da savladaju kako tehnološke veštine koje se tiču primene kompjutera radi sprovođenja sopstvenih istraživanja, tako i veštine koje se tiču upravljanja izvorima informacija radi upoznavanja tuđih.

Visokoškolske biblioteke su tradicionalno imale značajnu ulogu u dodiplomskoj nastavi i sticanju veština vezanih za upravljanje informacijama. Porast broja studenata i promene inicirane pojavom svetske mreže uslovile su da bibliotekari u visokoškolskim bibliotekama budu konstantno prinuđeni da preispituju sopstvene sposobnosti i ulogu koju imaju u dodiplomskoj nastavi. Suprotno od toga, podrška istraživanju je up-

¹⁰ Zhou J., A history of Web portals and their development in libraries, *Information technology and libraries* 22 (3), Bradford 2003, str. 122.

¹¹ American Library Association, Američko bibliotečko udruženje.

ravo bila koncentrisana na pristup spoljnim izvorima i pomoć istraživačima da obezbede pristup originalnim izvorima putem pozajmice ili nabavke odgovarajućeg materijala. Danas se bibliotekari ovih institucija pretvaraju u menadžere informacija, stratege i čuvare istraživačkog okruženja. U tom smislu oni imaju aktivnu ulogu u izgradnji repozitorijuma svoje visokoškolske institucije, kao digitalne kolekcije kompletnog materijala ustanove koja sadrži metapodatke uskladene sa standardima otvorenih arhiva.

Uloga visokoškolskih biblioteka danas varira od arhivske funkcije koju obavljaju formirajući repozitorijum svoje ustanove, preko omogućavanja pristupa probranim izvorima informacija (bilo komercijalnim, bilo onim u otvorenom pristupu), do sistema čitavnica koji imaju važnu ulogu u procesu socijalizacije studenata. Stvaranje repozitorijuma u savremenom okruženju važan je preduslov za racionalno upravljanje sopstvenim informacionim produktima. Mogućnost pohranjivanja publikacija koje se koriste na univerzitetu, a nisu štampane kao udžbenici, recentnih istraživanja, kao i svih naučnih i studentskih radova važan je faktor ugleda ustanove, a otvorenost pristupa omogućava kooperativni odnos sa drugim sličnim bazama. Repozitorijumi visokoškolskih ustanova svakako su na mnogo nižem stupnju od klasičnih baza recenziranih punih tekstova u otvorenom pristupu, ali su za pripadnike zajednice od neprocenjivog značaja jer se tiču upravo ustanove za koju su vezani.

Prilikom koncipiranja portala univerzitetske biblioteke neophodno je uzeti u obzir niz elemenata koji karakterišu korisničku zajednicu i njene pojedinačne članove. Stvarati portal koji uzima u obzir različite potrebe studenata i zaposlenih na univerzitetu, onih koji se bave administracijom, nastavom i pratećim delatnostima znači doprinosti međusobnom razumevanju svih članova zajednice. Ne sme se zaboraviti da univerzitetska zajednica nije prost zbir onih koji su za visoko školstvo vezani indeksom ili radnom knjižicom, već obuhvata i sve vrste istraživača, koji ne moraju biti vezani za univerzitet, pa čak i osobe na stručnom usavršavanju zaposlene u nekim drugim institucijama i preduzećima.

Zbog velikog broja teškoća pri realizaciji, efikasnijeg obezbeđivanja neophodnih finansijskih sredstava i ljudskih i materijalnih resursa, biblioteke se sve češće

opredeljuju za kooperativne forme izvođenja portala. Univerzitetske biblioteke su u mogućnosti da izaberu različite vrste saradnje pri izgradnji portala. Najčešći vid saradnje jeste vezivanje za matični univerzitet i realizacija manje ili više nezavisnog portala biblioteke na platformi koju koristi univerzitet, najčešće sa identičnim vizuelnim identitetom. Nešto ređe se javlja saradnja sa drugim univerzitetskim ili javnim bibliotekama. Konzorcijumi stvoreni radi kupovine potrebnih sistema mogu biti lokalni, regionalni, nacionalni i međunarodni i često uključuju partnere vrlo različitih kapaciteta koji u različitoj meri doprinose uspešnosti njegovog funkcionisanja: najveća odgovornost po pravilu je na centralnoj naučnoj biblioteci.

Kada je finansiranje u pitanju, ne sme se zaboraviti da su sve biblioteke bez izuzetka deo neke šire institucije, bez obzira da li je u pitanju država, lokalna zajednica, univerzitet, fakultet, institut, kompanija, nevladina organizacija, bolnica ili zatvor. Celokupno poslovanje biblioteke zavisi od finansiranja od strane nadležne institucije ili zajednice, pa će biblioteka ukoliko nije u tesnoj vezi sa nadređenom institucijom, imati problema da dođe do sredstava za bilo koju vrstu svoje delatnosti. Zato se pre koncipiranja i realizacije bibliotekskog portala moraju proceniti realne mogućnosti finansiranja u odnosu na trenutni status koji uživa i eventualno preduzeti svi nužni koraci da bi se odnos biblioteke i nadređene institucije intenzivirao. Precizno definisanje prednosti koje izgradnja portala donosi nadređenoj instituciji prvi je korak u ovom procesu. Ukoliko nadređena institucija već poseduje neku vrstu portala, inicijativa za formiranje bibliotekskog često dolazi iz njegovih upravljačkih struktura. U univerzitetskoj sredini to je motivisano potrebom da se u virtuelnom okruženju pruži izbor informacionih izvora profilisanih prema registrovanim potrebama univerzitetske zajednice. Paralelan razvoj univerzitetskog portala i portala univerzitetske biblioteke doprinosi smanjenju troškova kako u fazi realizacije, tako i docnije tokom implementacije i održavanja.

Bez obzira na razloge koji vode neizbežnom integrisanju sa portalom nadređene institucije, potrebno je zadržati određen stepen nezavisnosti. Portali univerzitetskih biblioteka po pravilu zahtevaju manji stepen prilagođavanja od portala fakulteta koji mora imati sasvim individualni pristup zbog omogućavanja automatizacije administrativnih postupaka identifikacija.

cijom svakog pojedinačnog korisnika. S druge strane, bibliotečki portali su, za razliku od fakultetskih, otvoreni većem dijapazonu korisnika zbog saradnje sa srodnim institucijama. Naučno-nastavna delatnost mora biti u središtu akademskih bibliotečkih portala, a svi drugi sadržaji vezani za kulturne i sportske aktivnosti, društveni život i međusobnu komunikaciju uključuju se u onoj meri koja se proceni kao optimalna za prilagođavanje navikama digitalno rođenih korisnika. Reklamiranje i prikupljanje priloga za određene namene takođe se po pravilu uzimaju u obzir pri koncipiranju akademskih portala kao alternativna mogućnost njihovog finansiranja.

Različite su tehničke mogućnosti za koje se biblioteka može opredeliti prilikom realizacije svog portala, a koji će biti njen izbor zavisi od njenih finansijskih mogućnosti, stepena vezanosti za univerzitet i njegove delove i zainteresovanosti drugih biblioteka za saradnju. Da li će se biblioteka opredeliti za implementaciju platforme koja se može dobiti u otvorenom pristupu, izgradnju sopstvene ili kupovinu licence gotovog proizvoda zavisi od procene upravljačkih struktura. Ključne reči prilikom odabira jesu: vreme, novac i ljudski resursi. Nema univerzalno primenjivih rešenja, budući da nijedna biblioteka ne raspolaže beskonačnim resursima, niti neku od platformi koje postoje na tržištu možemo oceniti kao savršenu. Situacija na tržištu je vrlo promenljiva i nisu retki slučajevi da se biblioteke opredeljuju da u saradnji sa univerzitetskim osobljem preko projekata stvaraju sopstveni portal, iako one koje su finansirane na stabilniji način obično kupuju proizvode specijalizovanih kompanija.

Razvoj portala u poslednjih pet godina ide u različitim pravcima, a opšte tendencije u akademskom svetu jesu integracija sa univerzitetskim portalom, obezbeđivanje dostupnosti repozitorijuma u otvorenom pristupu, selektivnost pri odabiru sadržaja i visok stepen mogućnosti personalizacije u smislu pohranjivanja sadržaja važnih za pojedinačnog korisnika.

Portali naučnih informacija danas

Veliki broj portala univerzitetskih biblioteka, kako samostalnih, tako i onih vezanih za univerzitet kome pripadaju i nemogućnost da se za potrebe rada oni ispituju, budući da praktično svi pristup obezbeđuju

samo svojim korisnicima, veliko je ograničenje pri analiziranju. Stoga su u produžetku opisani samo oni koji su ilustrativni za trenutni stepen razvoja, a pružaju bar osnovne podatke o svojim aktivnostima ne-registrovanim korisnicima.

Zajednički portali univerziteta, gde je biblioteka samo deo servisa u njegovom okviru, upravo se najčešće sreću na anglosaksonskom govornom području. Već pomenuti prvi portal Univerzitetske biblioteke Severne Karoline,¹² postoji i danas kao deo univerzitetskog portala. Do prošle godine bio je dostupan nezavisni portal koji je nudio bibliotečke usluge, ali je u međuvremenu potpuno integrisan u *MyPack Portal* Univerziteta. *My UW-Madison* Univerziteta Viskonsina¹³ usluge pruža u zavisnosti od statusa na fakultetu i omogućava visok nivo personalizacije svim kategorijama korisnika. Ovaj univerzitetski portal kompatibilan je sa bibliotečkim i nije potrebna posebna registracija zbog jedinstvenog sistema identifikacije. On omogućava pohranjivanje sadržaja u zajedničkom repozitorijumu i druge pogodnosti važne za naučno-nastavni proces na univerzitetu. Univerzitetska biblioteka u Liverpulu¹⁴ takođe nudi specifične bibliotečke usluge vezane za pozajmicu, pristup pretplaćenim časopisima i knjigama, kao i onim u otvorenom pristupu, pretraživanje kataloga i učešće na bibliotečkim blogovima u okviru jedinstvene univerzitetske platforme.

Base Bielefeld Academic Search Engine,¹⁵ iako ne koristi naziv portal, veoma je zanimljiv zbog svoje dvostruke funkcije repozitorijuma institucije i pretraživača dokumenata u slobodnom pristupu. Na osnovu međubibliotečke saradnje sa drugim evropskim univerzitetima, a preko platforme koja obezbeđuje komfornu diseminaciju informacija koje se nalaze pohranjene na različitim sistemima koja funkcioniše od 2005. godine, on vrši selekciju izvora informacija indeksirajući sadržaj kvalitetnih akademskih mrežnih resursa iz svih disciplina. U zavisnosti od izvora informacija, omogućeno je pretraživanje metapodata-

¹² <https://portal.acs.ncsu.edu/psp/EPPRD/?cmd=login&languageCd=ENG&>

¹³ <http://www.doit.wisc.edu/myuw/>

¹⁴ <http://www.liv.ac.uk/csd/portal/tour/library.htm>

¹⁵ <http://base.ub.uni-bielefeld.de/en/index.php>

ka, odnosno punog teksta, kao i izvori koji pripadaju dubokoj mreži. Podesive su različite mogućnosti sortiranja rezultata i dodatnog pretraživanja koje uključuje sortiranje po autorima, ključnim rečima, tipovima dokumenata, odnosno jeziku na kome su dokumenti pisani. Stalno pretraživanje mreže obezbeđuje materijal za novu indeksaciju informacija koje će biti stavljene na raspolaganje krajnjem korisniku. Prema podacima iz 2006,¹⁶ obuhvatao je preko 550.000 dokumenata u slobodnom pristupu i 2,4 miliona članaka iz časopisa.

*Denmark's Electronic Research Library*¹⁷ još jedan je primer integrisanog pristupa različitim vrstama izvora koji obuhvataju baze časopisa, komercijalne baze podataka i one u otvorenom pristupu, bibliotečke kataloge i informacijske kapije. Zamišljen je 2003. godine kao sredstvo pomoću koga će naučne biblioteke efikasno koristiti sopstvene fondove i obezbediti kvalitetnu diseminaciju nauke u Danskoj.

Švajcarski *E-lib.ch*¹⁸ zamišljen je kao nezavisan portal na nacionalnom nivou koji bi trebalo da objedini pristup svim raspoloživim naučnim informacijama i uslugama biblioteka, uz formiranje specifične ponude po pojedinačnim disciplinama, na jedinstvenoj platformi i preko jedinstvenog pristupnog mesta. Integrisanje usluga u ovom slučaju uključuje pristup komercijalnim i otvorenim bazama, retrospektivnu numerizaciju sadržaja, pristup nacionalnim arhivima i postojećim portalima, kao i formiranje stručnih centara koje će ovom projektu obezbediti dodatnu vrednost.

Britanski Komitet za zajedničke informacione sisteme,¹⁹ koji se angažuje prevashodno u oblasti formiranja i interoperabilnosti repozitorijuma, bibliotekama nudi pomoć pri izradi portala. Upravo je ovaj komitet

¹⁶ Pieper D. Summan F., Bielefeld Academic Search Engine (BASE) : an end- user oriented institutional repository search service. *Library Hi Tech* 24(4), Bradford 2006, str. 615.

¹⁷ <http://www.deff.dk/default.aspx?lang=english>

¹⁸ http://www.e-lib.ch/index_e.html

¹⁹ [http://www.jisc.ac.uk/Joint Information Systems Committee](http://www.jisc.ac.uk/Joint_Information_Systems_Committee), Komitet za udružene informacijske sisteme je vrlo široko definisan kao telo koje pruža podršku edukacionom i istraživačkom procesu promovišući inovativne nove tehnologije i podržavajući informaciono komunikacione tehnologije uslužnih delatnosti u nauci.

učestvovao u formiranju portala *Intute*,²⁰ koji se, ne bez razloga, opisuje kao „best of the web“ budući da pruža širok spektar usluga, od kojih je svakako na prvom mestu selekcija i listing mrežnih izvora visokog kvaliteta. On omogućuje, u okviru opcije *MyIntute*, personalizaciju radi dobijanja obaveštenja putem mejla za sve oblasti interesovanja, stvaranje kolekcija izvora koji će biti dostupni preko sopstvene mrežne stranice, te izradu lista literature mrežnih izvora za studente. Interfejs lične stranice sadrži četiri osnovna polja, *My Records*, *My Searches*, *My Subjects* i *My Personal Details*,²¹ koji obezbeđuju efikasnost u pretraživanju i pohranjivanju podataka. Pored toga, *Intute* obezbeđuje virtuelne treninge, linkove ka novostima, RSS feed²² iz odabranih izvora ili oblasti i druge dodatne usluge.

Konačno, *EchosDoc.net*²³ je portal koji je razvio belgijski Centar za međuuniverzitetsku dokumentaciju iz oblasti društvenih nauka iz Brisela. Iako strogo uzev nije univerzitetski portal, izuzetno je zanimljiv zbog svoje namene, budući da je jedan od najkvalitetnijih izvora iz oblasti namenjenih bibliotekarima, ali i nastavnicima i studentima koji se bave srodnim disciplinama. Pored servisa za obaveštavanje, nudi i usluge kao što su izbori linkova, agenda dešavanja, sredstva za međusobnu komunikaciju.

Budućnost akademskih portala

Pre samo nekoliko godina portali su doživljavani kao čarobni štapić koji će formiranjem mreže visoko kvalitetnih informacionih kanala (i brana) sprečiti poplavu informacija. U međuvremenu je praksa dovela do toga da rane definicije postanu neprikladne i da postanemo svesni praktičnih problema vezanih za njihovu realizaciju. Odredbe ugovora o nabavci komercijalnih izvora informacija sprečile su integraciju platformi za pretraživanje, a i otvoreni arhivi su nametnuli uslove korišćenja koji nisu pogodovali razvoju

²⁰ <http://www.intute.ac.uk/>

²¹ Moji zapisi, Moje pretrage, Moji predmeti, Moji lični podaci.

²² *Really Simple Syndication*, *Rich Site Summary* je protokol jednostavniji od HTML formata koji služi za brzi pregled novih sadržaja na internetu.

²³ <http://www.echosdoc.net/>

samostalnih bibliotečkih portala. I pre svetske ekonomske krize biblioteke su imale ograničena sredstva zbog kojih su često odustajale od skupih i zametnih poslova kakav je koncipiranje i razvoj portala. S druge strane, razvoj novih tehnologija prebacio je težište interesovanja sa sistematizacije na interakciju čije modalitete treba uključiti u njihove nove oblike. Ako tome dodamo značaj koji selektivnost izvora (koja zahteva angažovanje značajno povećanog personala koji radi na upravljanju i selekciji) ima u sadašnjem trenutku, jasno je zašto oni nisu doživeli očekivanu ekspanziju u protekloj deceniji.

Sasvim je moguće stoga da će naziv portal ostati vezan za stari vek interneta, ali potreba za komfornim pristupom, personalizacijom i selektivnošću izvora svakako će opstati. U tom smislu, nije teško prejudicirati da će u bliskoj budućnosti portali morati da budu sve selektivniji i da će preuzimati elemente društvenih mreža radi konkurentnosti. Svet visokog školstva razvijaće najverovatnije složene vrste portala u čijoj će realizaciji učestvovati biblioteke udružene po interesnim kriterijumima. Preko njih će one svojim korisnicima davati ulaznicu za sopstveni repozitorijum dokumenata, kao i za kvalitetne informativne servise komercijalnih elektronskih izdavača i onih u otvorenom pristupu; omogućavati komunikaciju u okviru akademske mreže, ažuriranje materijala vezanih za nastavu i slanje aktuelnih informacija koje se smatraju korisnim za pojedinca. U ovim budućim portalima biblioteke mogu igrati vrlo širok raspon uloga koje variraju od univerzalnog filtera za određivanje kvaliteta informacija do virtuelne niše u koju retko ko zalazi. Teško je oteti se proceni da njihov budući status u smislu opstanka na univerzitetu zavisi od agilnosti samih biblioteka pri formiranju akademskih portala i potenciranja biblioteke kao faktora socijalizacije, tako nužne u eri virtuelne bliskosti i realnog otuđenja.

Najkorisniji put kojim treba ići jeste saradnja između biblioteka, univerziteta i predstavnika zajednice radi stvaranja portala koji će omogućiti pristup onome što je zaista najbolje na mreži, a istovremeno su laki za upotrebu, pružaju mnoštvo usluga sa dodatnom vrednošću i neophodan su alat za zahtevnu delatnost upravljanja obiljem informacija koje bestidno nudi virtuelni svet oko nas.

LITERATURA:

- Blin F., Les bibliothèques académiques européennes. *BBF* 53 (1), Paris 2008, str. 12-18.
- Butters G., What features in a portal?, *Ariadne* 35, 30 april 2003, <http://www.ariadne.ac.uk/issue35/butters/> [18.03.2010]
- Cox A., Yeates R., Library portal solutions, *Aslib Proceedings* 55(3), Bradford 2003, str. 155-165.
- Davies R., Library and institutional portals : a case study. *The Electronic Library* 25 (6), Bradford 2003, str. 641-647.
- Hey T., Hey J., E-science and its implications for the library community. *Library Hi Tech* 24 (4), Bradford 2006, str. 515-528.
- Lakos A., Portal vision, *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology* 31 (1), Silver Spring 2004, str. 8-9.
- LibPortal Project: a survey and review of library orientated portals in higher and further education. March 2004, 18.03.2010
http://www.jisc.ac.uk/media/documents/programmes/portals/libportal_final_report.pdf
- Maloney K., Library technology and planning for change, *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology* 31 (1), Silver Spring 2004, str. 12-14.
- Miller P., Towards a typology for portals, *Ariadne* 37, 30 october 2003., 3 november 2004, 18.03.2010
<http://www.ariadne.ac.uk/issue37/miller/>
- Morgan E.L., Portal implementation issues and challenges, *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology* 31 (1), Silver Spring 2004, str. 22-23.
- Murray R., Information portals: casting a new light on learning for universities, *Campus-Wide Information Systems* 20 (4), Bradford 2003, str. 146-151.
- Myhill M., A MAP for the library portal: through the labyrinth of online information sources. *Online Information Review* 29 (1), Bradford 2005, str. 5-17.
- Pieper D., Summan F., Bielefeld Academic Search Engine (BASE) : an end-user oriented institutional repository search service. *Library Hi Tech* 24(4), Bradford 2006, str. 614-619.
- Sánchez Suárez J.A., Las bibliotecas universitarias en un entorno de enseñanza virtual. in *11es Jornades Catalanes d'Informació i Documentació*, 23 maig 2008, 18.03.2010
http://www.cobdc.org/jornades/11JCD/actes11jcid/comunicacions/pag_17.pdf

Van Brakel P., Information portals: a strategy for importing external content, *The Electronic Library* 21(6), Bradford 2003, str. 591-600.

White A., Using heterogeneous components to construct online library portals, *The Electronic Library* 20 (3), Bradford 2002, str. 224-230.

Zhou J., A History of web portals and their development in libraries, *Information technology and libraries* 22 (3) Bradford 2003, str. 119-128.

Nataša Vasiljević

University library *Svetozar Marković*, Belgrade

PORTALS IN ACADEMIC LIBRARIES

Abstract

This paper considers terminological questions concerning web and library portals and presents their different classifications. Libraries opted for active participation in the creation of reliable information sources at the age of e-science, and it was crucial for portals to be seen as key segment of academic librarianship. The realization of library portals must be preceded by detailed analysis, but evaluation and refining are also seen as obligatory.

A selection of active portals is presented as the illustration and starting point for the prediction of possible development in the nearest future.

Keywords: *academic portals, Internet, information retrieval*

Pristupna strana Univerzitetske biblioteke *Svetozar Marković*, Beograd

ALEKSANDRA PAVLOVIĆ

Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković,
Beograd

UDK 021.64(497.11)
027.022:004(497.11)

PREVALENTNI TIPOVI PRISTUPA V NAUČNIM INFORMACIJAMA V U SNABDEVANJU NAUČNIM DOKUMENTIMA U SRBIJI

Sažetak: *U radu se koriste rezultati doktorske teze autora o transformaciji međubibliotečke pozajmice u skladu s transformacijom komunikacionog sistema u nauci u Srbiji; na osnovu njih se prati interakcija razvoja informacionih tehnologija, adekvatnih modela naučne komunikacije i korespondirajućih promena na planu onoga što danas nazivamo snabdevanjem naučnim dokumentima. Snabdevanje naučnim dokumentima, u okviru delatnosti međubibliotečke pozajmice, posmatra se kao temeljna i prikrivena struktura naučnih informacija i dokumenata, čija se evolucija, paralelna razvoju nekih drugih struktura naučnih informacija i dokumenata, kojih je u savremenoj teoriji izdvojeno osam (Braun - Brown, 1996), prati od samih početaka do danas.*

Ključne reči: *snabdevanje dokumentima, međubibliotečka pozajmica, sistem komunikacije u nauci*

Uvod

Snabdevanje naučnim dokumentima u Srbiji ima dugu tradiciju. Deo je delatnosti međubibliotečke pozajmice koja je uspostavljena vrlo rano, teorijski utemeljena je već početkom XX veka, a procvat je doživela posle Drugog svetskog rata, kao otelotvorenje ideje o slobodnom protoku informacija i dokume-

nata, preduslovu svakog, a naročito naučnog prosperiteta.

Struktura ove organizacije, specifične cirkulacije naučnih dokumenata, jedna je od nekoliko struktura informacija i dokumenata koje su snažan zamah dobile neposredno posle Drugog svetskog rata, dodeljivanjem značajne i autonomne uloge nauci i dotad najvećim ulaganjima u naučna istraživanja, posebno naučno-tehničke informacije. Pored značaja po sebi, pristup naučno-tehničkim informacijama će postati i faktor određivanja mnogih posebnih struktura komunikacionih sistema u nauci. Ovaj entuzijazam u pogledu mesta naučnih istraživanja i naučnih informacija u svetu u kome živimo izražen je u čuvenom odgovoru Vanevra Buša (Vannevar Bush) predsedniku Ruzveltu (Roosevelt), na njegovo pitanje o neophodnim i hitnim merama koje moraju da se preduzmu radi što bržeg i efikasnijeg uspostavljanja blagostanja nacije:

Nove granice uma su pred nama, i ako se šire sa istom vizijom, odvažnošću i energijom sa kojima smo vodili ovaj rat, možemo da stvorimo bolje i plodnije poslove i bolji i plodniji život (Ruzvelt, 17. novembar 1944).

Pod nazivom *Science, The Endless Frontier*, predsedniku Ruzveltu je 1945. godine, u vidu iscrpnog izveštaja, odgovor podneo njegov savetnik, direktor Biroa za naučna istraživanja i razvoj, Vanevar Buš:

Razvoj nauke je suštinski ključ za našu bezbednost kao nacije, za naše bolje zdravlje, više poslova, veći standard života i naš kulturni razvoj (Science, The Endless Frontier,¹ 1945).

Na nivou nacionalnih politika, posebno u razvijenim zemljama, stimulisanje naučnih istraživanja počinje da zauzima centralno mesto i rezultira povećanjem broja naučnih istraživača i celokupne naučne produkcije (broja naučnih časopisa, cena naučnih časopisa, modela izdavaštva), predstavljajući dominantnu tendenciju u razvoju nauke druge polovine XX veka.

¹ Bush V., *Science, The Endless Frontier*. A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development, July 1945. Washington: United States Government Printing Office. Preuzeto februara 1. 2009. sa <http://www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm>

Evolutivne etape u snabdevanju naučnim dokumentima

Prostor snabdevanja naučnim dokumentima po pravilu je definisan prirodom i vrstom pristupa informacijama, ispoljenim u očekivanjima korisnika. Otuda je u razvoju pozajmice i snabdevanju naučnim dokumentima u Srbiji bitne etape razvoja moguće uočiti upravo posmatrajući rekonfiguraciju ove posebne organizacije dokumenata. S druge strane, moguće je uočiti i načine na koje ove strukture redefinišu i samu delatnost.

Materijal koji smo prikupili na osnovu relevantnih i dostupnih izvora² biblioteka koje su činile mrežu međubibliotečke pozajmice Srbije omogućio je izradu grafikona domaće i međunarodne pozajmice, na osnovu koga smo zaključivali o značenjima varijacija potražnje i realizacija zahteva. Materijal je podeljen na periode 1960-1987, 1988-2001 i 2002-2008. Razlozi za ovakvu podelu kao ključne podrazumevaju promene na polju informacionih tehnologija, mada je moguće izdvojiti i druge.³ Zastupljena je i fizička pozajmica i snabdevanje kopijama, ili, u kasnijem periodu, snabdevanje naučnim dokumentima, što je pokazano u respektivnim procentima. Posmatrane etape stoje u vezi s promenom modela komunikacije u nauci, pristupom naučnim i tehnološkim informacijama i odgovarajućim promenama sistema međubibliotečke pozajmice.

Slika 1: Etape u razvoju međubibliotečke pozajmice u Srbiji

² Godišnji izveštaji biblioteka, ankete upućene bibliotekama u Srbiji, lična komunikacija.

³ Misli se na značajno smanjenu delatnost tokom sankcija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija SR Jugoslaviji 30. maja 1992. godine.

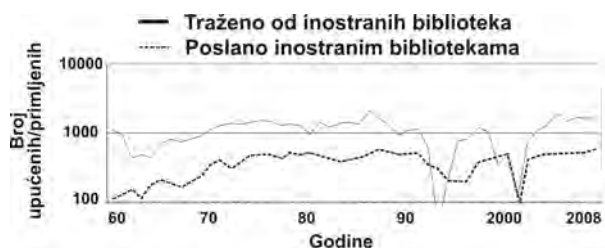
Integracija elektronskih resursa u bibliotekama

Integracija elektronskih resursa se i u svetu i kod nas odvijala u odnosu prema naučnim disciplinama. U zavisnosti od potreba i zahteva korisnika međubibliotečke pozajmice i snabdevanja dokumentima, formirali su se i prevalentni tipovi pristupa naučnim informacijama u okviru društvenih i humanističkih i biomedicinskih i tehničkih nauka. Statistički pokazatelji cirkulacije naučnih dokumenata, cirkulacije kakva se formirala u okviru naše discipline, precizno pokazuju specifičnosti ovakvih pristupa, kao i specifičnosti etapa njenog razvoja.

Prva etapa razvoja snabdevanja naučnim dokumentima u Srbiji odnosi se isključivo na prvi stadijum organizacije i pristupa dokumentima – klasičnu međubibliotečku pozajmicu. Ovu pozajmicu karakteriše nekonsolidovana informaciona tehnologija, nedostatak planiranja i koordinacije delatnosti, kao i neadekvatan budžet, problemi sa deviznim poslovanjem, fizička transmisija i nekoliko formi telekomunikacije. U ovom periodu osniva se i separatan sistem pozajmice za posebne naučne discipline, kao prethodnica kasnijoj, elektronskoj isporuci dokumenata.

Klasičnu etapu razvoja međubibliotečke pozajmice u Srbiji prati dominacija monografske publikacije u odnosu na periodiku, te društvenih i humanističkih nauka u odnosu na tehničke i biomedicinske. Tokom šezdesetih i sve do sredine sedamdesetih godina XX veka odnos između društvenih i humanističkih s jedne, i tehničkih i biomedicinskih nauka s druge strane je 3:1, u okviru obe vrste pozajmljivanog materijala, za pojedine godine i 1:7.

Prve promene odnosa u strukturi materijala i zastupljenosti prema disciplinama uočljive su međutim već

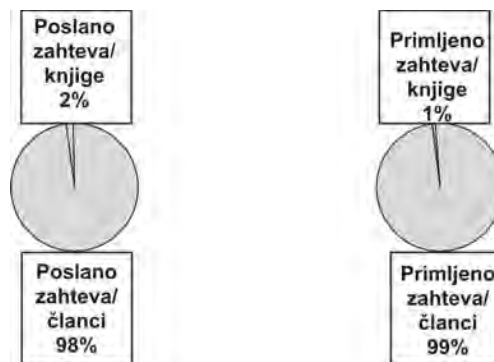
Slika 2: Međubibliotečka pozajmica sa inostranstvom u Srbiji 1960-2009.

u ovoj etapi razvoja pozajmice u Srbiji, kada postojeći modeli počinju polako da se modifikuju. Naime, krajem sedamdesetih godina uočavamo najpre ravnotežu a zatim i određeni pad zahteva za monografskim publikacijama u oblasti društvenih i humanističkih nauka, koje su do tada predstavljale dominantnu kategoriju. Porast zahteva iz oblasti tehničkih i biomedicinskih nauka uočljiv je u ovom periodu samo u okviru zahteva za monografskim publikacijama. Do porasta zahteva koji se odnose na pozajmicu periodičnih publikacija iz oblasti tehničkih i biomedicinskih nauka u ovom periodu nije došlo.

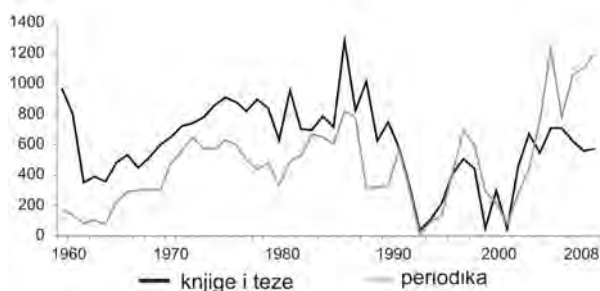
Razlog tome vidimo u postojanju paralelnih diskretnih sistema pozajmice, separatnih sistema za određene naučne discipline, posebno za biomedicinu i tehniku, u okviru kojih se ubedljivo izdvojio naučni članak. Sredinom osamdesetih godina XX veka, Sistem biomedicinskog naučnog informisanja (SBMNI) postaje značajna informaciono-tehnološka platforma na kojoj su biomedicinske biblioteke koordinirale informacionu, nabavnu i pozajmnu politiku, što je odmah rezultiralo i snažnim razvojem. Ova se pozajmica, međutim, odvijala van zajedničke pozajmice Srbije, čineći sasvim separatan sistem i neku vrstu prethodnice novoj delatnosti narednih decenija.

Štaviše, ova se pozajmica, kao prethodnica elektronske isporuke dokumenata, i odnosila uglavnom na razmenu kopija članaka, dok je pozajmica knjiga u ovom sistemu bila praktično neznatna.

Snažan razvoj informacionih tehnologija krajem osamdesetih godina XX veka i pojava konkurentnih pristupa naučnim informacijama, pre svega u komer-

Slika 3: Medubibliotečka pozajmica u jugoslovenskim bibliotekama SBMNI 1986. godine / materijal

Slika 4: Smena nosilaca naučnih informacija u evoluciji međubibliotečke pozajmice Srbije 1960-2009.

cijalnom snabdevanju dokumentima, stvara uslove za rekonfiguraciju organizacije i cirkulacije dokumenata u okviru međubibliotečke pozajmice, kao i promenu temeljnih modela u naučnoj komunikaciji uopšte.

Struktura materijala i njegova zastupljenost po naučnim oblastima donosi značajnu promenu odnosa – monografske publikacije ustupaju mesto naučnim člancima, a tehničke i biomedicinske nauke počinju da se izdvajaju.

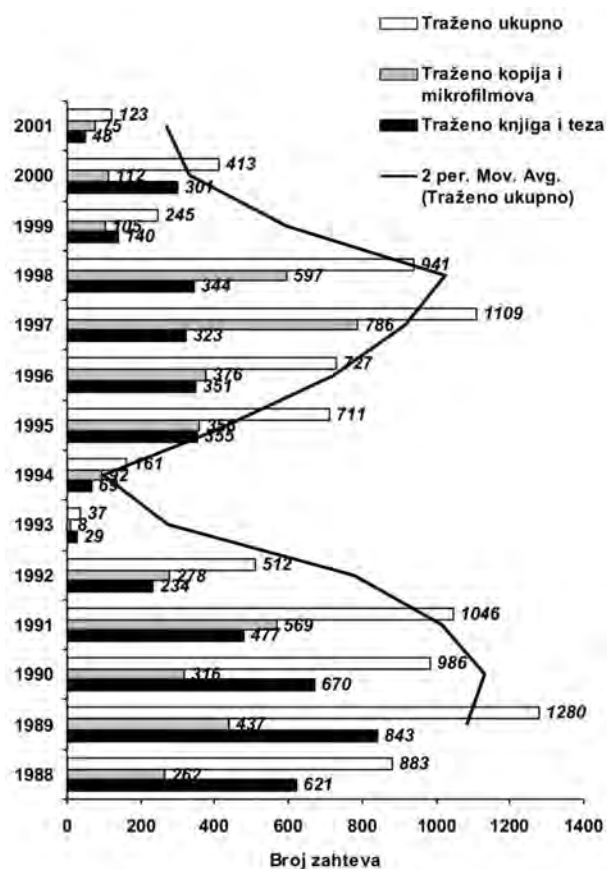
Druga etapa u razvoju međubibliotečke pozajmice u Srbiji obuhvata period 1988-2001, i vezujemo je za početke automatizacije rada u bibliotekama i njihovo uključivanje u Sistem naučnih i tehnoloških informacija Jugoslavije, kao početke integracije elektronskih resursa u bibliotekama i smenu konvencionalnih informacionih izvora elektronskim, sve do aktivnog korišćenja elektronskih specijalizovanih servisa za međubibliotečku pozajmicu.

Smena konvencionalnih i elektronskih informacionih izvora i integracija elektronskih resursa u bibliotekama, čija je pretpostavka platforma koja podrazumeva jaku informacionu tehnologiju, desila se u našim bibliotekama u deceniji najveće ekonomske i političke krize. Konsekventno, osnovni trendovi u svetској međubibliotečkoј pozajmici, bazirani na kompleksnijој integraciji elektronskih resursa u naučnoј praksi i bibliotekama, u Jugoslaviji i Srbiji se javljaju sa zakašnjenjem.

Osnovni trendovi u međubibliotečkoј pozajmici ovog perioda proizilaze iz različitih vidova saradnje velikih proizvođača i snabdevača dokumentima i različitih servisa, koji su, po pravilu, imali specijalizovane si-

steme za elektronsku isporuku dokumenata. Intermedijalni prostor između materijala i korisnika preuzimaju veliki komercijalni snabdevači dokumentima, neposredno otvoreni ne samo bibliotekama nego i krajnjim korisnicima. Upravo ovaj vid konkurentnosti, potenciran kontinualnim razvojem direktnog pristupa dokumentu, u smislu da između korisnika i dokumenata ne postoji potreba za posrednikom, utiče na promenu ne samo menadžmenta, već i samog prostora međubibliotečke pozajmice.

Integracija elektronskih resursa u drugoj etapi razvoja pozajmice (1988-2001) stvorila je uslove za definitivnu promenu modela pristupa naučnim informacijama, kako je to izgledalo u svetskoj pozajmici.

Slika 5: Struktura pozajmice sa inostranstvom u Univerzitetnoj biblioteci *Svetozar Marković* i u Biblioteci Matice srpske.

Prekid daljeg razvoja informacionih tehnologija, pre svega nabavke elektronskih resursa, stranih serijskih publikacija i baza podataka, kao i sistema koordinirane nabavke, te prekid postojeće i neuspostavljanje nove bibliotečke mreže Srbije učinili su, međutim, da se ovaj model još uvek ne uspostavi kao dominantan. Uočljiva razlika u pozajmici naučnih članaka u odnosu na knjige (i, konsekvantno, razlika u korist procenta zahteva iz oblasti tehnike i biomedicine nad zahtevima iz oblasti društvenih i humanističkih nauka), prvi put se pokazuje 1991. godine, pa sredinom devedesetih godina. Već sledećih godina, praktično do 2002. godine, struktura materijala se po formi i zastupljenosti po disciplinama vraća na prethodnu etapu.

Obim međubibliotečke pozajmice se vidno smanjuje, a sama delatnost vraća u tradicionalno postavljene okvire.

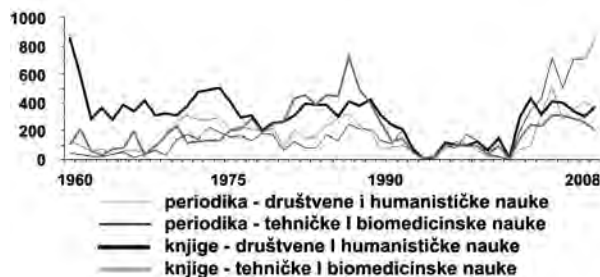
Struktura koju je moguće uočiti nije bitno drugačija od one iz prve etape. Integracija resursa u ovom periodu stvorila je uslove za promenu modela pristupa naučnim informacijama, ali su diskontinuitet i prekid u nabavljanju elektronskih resursa učinili da se ovaj model još uvek ne uspostavi kao dominantan.

Ovu etapu određuje i interakcija različitih sistema cirkulacije dokumenata, pre svega komercijalnih snabdevača dokumentima. Isporuka dokumenata komercijalnih snabdevača primetno je veća u tehničkim i biomedicinskim naukama.

Integracija elektronskih resursa treće etape, perioda od 2002. godine do danas, uz modifikacije koje se pritiču generalne promene navika u naučnom istraživanju bilo koje oblasti, zadržava pomenutu strukturu – monografsku publikaciju, kao nosioca naučnih informacija za društvene i humanističke nauke, i naučni članak, kao nosioca naučnih informacija za tehničke i biomedicinske nauke, ali uspostavlja naučni članak kao dominantni model.⁴

⁴ U okviru zahteva međubibliotečke pozajmice Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“, 2009. godine je isporučeno 630 članaka iz oblasti tehničkih i biomedicinskih nauka i samo 70 iz oblasti društvenih i humanističkih. Iste godine odnos u okviru pozajmljenih monografskih publikacija je 50:153.

Konkurentni odnosi različitih organizacija naučnih informacija i dokumenata u većini evropskih pozajmica u našoj praksi postaju pre partnerski jer se pokazalo da je preuzimanje naučnih članaka preko KoBSON-a,⁵ u izvesnom smislu bilo stimulatívno i za organizaciju dokumenata u okviru međubibliotečke pozajmice.

Slika 6: Struktura međubibliotečke pozajmice sa inostranstvom kao pokazatelj prevalencije i tendencije promene modela pristupa naučnim informacijama⁶

Dva nivoa ili modela pristupa naučnim informacijama stoje u vezi sa privilegovanim vektorima difuzije naučnih informacija, monografskoj publikaciji kada su u pitanju humanističke i društvene nauke i naučnom članku za biomedicinske i tehničke nauke (Bukasam - Boukacem, 2004, str. 134).

U literaturi se razlozi ovakvog profilisanja sagledavaju sa nekoliko aspekata: brzine pristupa dokumentu (Boukacem, 2004, str.134), obima i vrste ponude ovih informacija u okviru humanističkih, društvenih, tehničkih i biomedicinskih nauka, kao i navika istraživača, proizašlih iz teškoća prilikom čitanja teksta sa ekrana i tradicionalne vezanosti korisnika za papirnu formu (Boukacem, 2004, str. 164).

Društvene i humanističke nauke

Uprkos činjenici da su se prvi elektronski časopisi početkom devedesetih godina pojavili u oblasti društvenih i humanističkih nauka, u vidu prethodnice u

⁵ Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku.

⁶ Zbog nedovoljno preciznih statističkih podataka, grafikon je urađen na primeru Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ koja ima najveći obim pozajmice u Srbiji. Za period 2002-2009 u obzir su uzeti kompletni podaci.

pristupu naučnim informacijama druge polovine devedesetih, moguće je zaključiti da se ova forma izdavaštva, kao i pristup naučnim informacijama, nisu pokazali revolucionarnim, u meri u kojoj su to bili u oblastima tehničkih i biomedicinskih nauka.

Radovi posvećeni posebnom mestu časopisa iz oblasti društvenih nauka u elektronskom izdavaštvu (Walford – Walford, 2008, Walford, 1998) izdvajaju pitanja očiglednih razlika kada je reč o izdavanju časopisa iz oblasti društvenih i egzaktnih naučnih oblasti.

Temeljna svrha časopisa iz oblasti društvenih nauka je, kao i ona iz oblasti egzaktnih, beleženje dometa u istraživanjima društvenih nauka. Ipak, knjige su takođe značajan faktor u istraživanjima društvenih nauka i upravo tu počinje da se pojavljuje velika razlika u ovim dvema izdavačkim arenama. U oblastima društvenih nauka je manje „potrebe za brzinom“. Čini se da su istraživači u društvenim naukama više skloni da dele sopstveno istraživanje, za razliku od mnogo kompetitivnijeg izdavaštva egzaktnih nauka, gde brzo prihvatanje određenog rada u istaknutom časopisu određene oblasti može da bude kritično za profesionalni uspeh (Walford, 2008, str. 100).

Još značajniji faktor predstavlja svakako „diskurzivna priroda materijala“ (Walford, 1998, str. 19), koji se tiče metoda naučne prakse imanentnih ovim naukama.

Čini se da izdavači iz oblasti društvenih nauka nisu pod tolikim pritiskom pod kojim su STM⁷ izdavači. Ovo nije samo zbog značaja brzine i prvenstva rezultata, nego možda više zbog diskurzivne prirode materijala, gde su argumenti i podrazumevana diskusija značajniji od numeričkih rezultata. Ipak, postoji potražnja i ona je sve veća (Walford, 1998, str. 19).

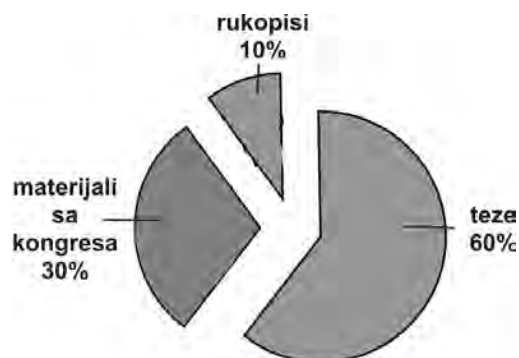
Značajni faktori su i nivo odbacivanja radova u procesu izdavaštva časopisa iz oblasti društvenih nauka, nadoknade u vezi sa autorskim pravima, patern impakta faktora⁸ i slično. Za nas je, međutim, najrelevantniji zaključak o značajno dužem životu i „upotrebnosti“ članaka iz oblasti društvenih nau-

⁷ Scientific, technical and medical information.

⁸ Oko 90 % referenci članaka iz oblasti medicine citira neki drugi članak iz časopisa. U člancima iz oblasti društvenih nauka veća je zastupljenost citiranosti knjiga i sive literature, što utiče na smanjenje impakt faktora časopisa iz društvenih nauka.

ka.⁹ U tom smislu, retrospektivna konverzija periodike iz ovih naučnih oblasti i njihovo slobodno preuzimanje s mreže jeste od neprocenjivog značaja i od najvećeg uticaja na pozajmicu.

U društvenim i humanističkim naukama monografska publikacija ostaje dominantan izvor informacija, pri čemu se pored klasične pozajmice korisnici služe i elektronskom knjigom, u najvećem procentu za pristup sivoj literaturi, doktorskim tezama i rukopisima.

Slika 7: Elektronska knjiga u oblasti društvenih i humanističkih nauka (2002-2009) u Srbiji

Pozajmica knjiga iz humanističkih i društvenih nauka je u stalnom porastu, uz korišćenje, ali bez značajnijeg impakta integracije korespondirajućih elektronskih resursa u bibliotekama Srbije (zbornici radova i teze u slobodnom pristupu).

Slika 8: Pristup monografskim publikacijama u društvenim i humanističkim naukama (2002-2009)

⁹ Reč je o pojmu i terminu „shelf-life”, koji se odnosi na korišćenje (i preuzimanje u punom obliku) članaka.

Tehničke i biomedicinske nauke

Za razliku od društvenih i humanističkih nauka, u kojima je monografska publikacija i dalje dominantan nosilac naučnih informacija, u tehničkim i biomedicinskim naukama se u poslednjoj etapi razvoja pozajmice ubedljivo izdvaja naučni članak, uz najveći impact integriranih korespondirajućih elektronskih resursa, što pokazuje odnos članaka preuzetih iz preplaćenih časopisa i članaka naručenih putem međubibliotečke pozajmice.

Ovaj uticaj vidljiv je podjednako i u okviru naručenog materijala pozajmice iz ovih oblasti, gde je svega 5% dokumenata poručeno klasičnom pozajmicom (najčešće nedigitalizovani stariji materijal).

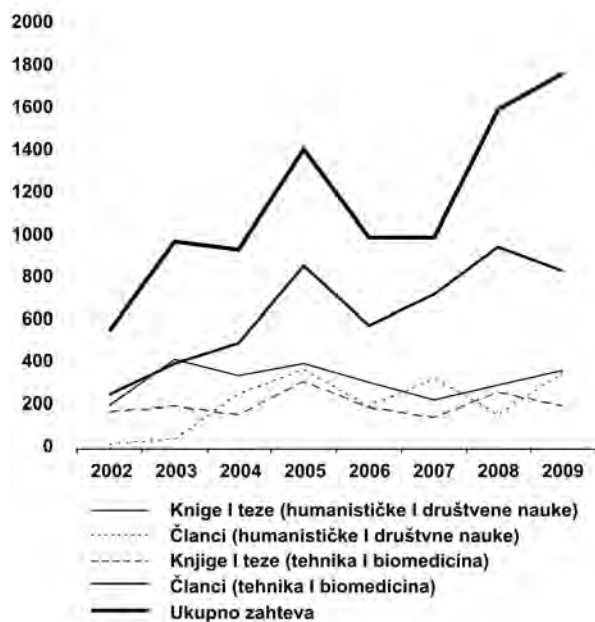
Slika 9: Pristup naučnim člancima u tehničkim i biomedicinskim naukama

Tendencije koje se ocrtavaju u ovoj etapi, poklapaju se sa tendencijama u pristupu naučnim informacijama u oblastima tehničkih i biomedicinskih nauka, to jest koegzistenciji konkurentnih modela pristupa naučnim informacijama (komercijalno snabdevanje, pristup elektronskim časopisima i novi modeli elektronskog izdavaštva).

U isto vreme, integracija elektronskih resursa u bibliotekama Srbije u periodu 2002-2009. (restrospektivna konverzija serijskih publikacija, digitalizacija knjiga i različite forme otvorenih pristupa) vidljivo je prisutnija u ovim oblastima nauke.

U tom smislu, trend porasta zahteva za pozajmicom naučnih članaka tehničkih i biomedicinskih nauka prati opšti trend porasta zahteva pozajmice.

Analiza ove specifične organizacije dokumenata pokazuje da se integracija elektronskih resursa u bibliotekama Srbije odvijala u smeni dva temeljna modela pristupa naučnim informacijama, naučnog članka kao privilegovanog modela naučne komunikacije u okviru tehničkih i biomedicinskih nauka i monograf-

Slika 10: Tendencije promene modela pristupa naučnim informacijama

ske publikacije, kada je reč o društvenim i humanističkim naukama.

Različiti elektronski resursi i nivoi njihovog korišćenja u bibliotekama podjednako su zastupljeni u tehničkim i biomedicinskim naukama. Dok se korišćenje određenih resursa, kakvi su elektronski časopisi na koje su biblioteke pretplaćene, ili otvoreni pristupi, shvataju kao konsekventni ustaljenim navikama korisnika u okviru ovih naučnih oblasti (i posledicom zastupljenosti ovih nauka u resursima), dominacija istog modela u okviru međubibliotečke pozajmice i isporuke dokumenata se u prvo vreme ispostavila ne samo neočekivanom, nego i jednim od najznačajnijih faktora neophodnosti redefinisanja ove delatnosti.

LITERATURA:

Brown D.J., *Electronic publishing and libraries: planning for the impact and growth to 2003*, London 1996, 100-101.

Boukacem C. (2004). Du prêt entre bibliothèques à la bibliothèque virtuelle: une évolution contrastée des bibliothèques universitaires françaises selon la discipline. Disponible na <http://www.abhadoo.net.ma/>

Walford L., What's Different about the Social Sciences? Why One Size Doesn't Fit All, *The Serials Librarian*, 54, 1/2, 2008, 99-103.

Walford L., Full Text Services: the View of the Publisher, *Serials*, 11, 1, 1998,19-22.

Aleksandra Pavlović

University library *Svetozar Marković*, Belgrade

PREVALENT TYPES OF ACCESS
TO SCIENTIFIC INFORMATION IN
DOCUMENT SUPPLY IN SERBIA

Abstract

In this article the author uses the results of a thesis concerning transformation of the Interlibrary Loan and Document Supply in a line of transformation of communication in the system of science to analyse interaction between information technologies, adequate models of scientific communication and corresponding changes in Interlibrary Loan and Document Supply. Document Supply is understood as a specific structure of scientific information and documents, fundamental but hidden, whose evolution, parallel to evolutions of some other structures of information and documents, of which eight is allocated in contemporary theory (Brown, 1996), is monitored from the very beginning of this activity till today.

Key words: *document supply, interlibrary loan, system of scientific communication*

VESNA CRNOGORAC

Bibliotekarsko društvo Srbije, Beograd

UDK 37.018.48
371.3:004
026/027:37

SVETLOST ALEKSANDRIJSKIH SVETIONIKA

INFORMACIONA PISMENOST, DOŽIVOTNO UČENJE I BIBLIOTEKE

Sažetak: *Informaciona pismenost predstavlja važan uslov uspešnog korišćenja elektronske biblioteke kojoj korisnici pristupaju putem interneta. Primena informacionih i komunikacionih tehnologija danas se sve više širi i postaje deo svakodnevnog života ljudi u razvijenim državama sveta. Aleksandrijska izjava o informacionoj pismenosti i doživotnom učenju navodi da su „informaciona pismenost i doživotno učenje svetionici informacionog društva koji osvetljavaju puteve razvoja, napretka i slobode.“ Doživotno učenje jeste vrednost koju su najrazvijenije zemlje sveta i međunarodne institucije postavile kao univerzalnu i koja predstavlja značajnu misiju svake savremene biblioteke. IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions – Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i ustanova) shvata informacionu pismenost kao „osnovno ljudsko pravo u digitalnom svetu koje promovise društveno uključivanje svih država“. U radu su navedene neke definicije informacione pismenosti, dat je osvrt na Aleksandrijski manifest, kao i na strateški dokument Srbije u ovom važnom domenu.*

Ključne reči: *informaciona pismenost, kontinuirano učenje, IFLA Manifesti, biblioteke*

Elektronska biblioteka se najčešće definiše sa aspekta primene novih informaciono-komunikacionih tehnologija. Nastala u svojim prvim oblicima gotovo istovremeno kad i samo elektronsko okruženje, ona pre-

ma nekim izvorima predstavlja „stariji termin koji je još 1945. godine upotrebio Vanevar Buš (Vannevar Bush) u svom članku o mogućnostima nadolazeće tehnologije za potrebe spremanja, pretraživanja i manipulisanja informacijom“.¹ Veoma dugo se u literaturi elektronska biblioteka naziva još i digitalnom, odnosno virtuelnom bibliotekom, a brojna određenja njenog pojma samo potkrepljuju važnost, za civilizaciju, ovog fenomena kojem se posvećuje naročita naučna i kulturna pažnja u svetu. Osnovna karakteristika koja je čini osobenom i razlikuje od tradicionalne biblioteke jeste svakako njeno rađanje i smeštanje u univerzalni elektronski svet, bez zidova i bez granica. Svakodnevni naponi razvijenog sveta podjednako na globalnom kao i na lokalnom nivou – primenom raznih metoda i instrumenata, usvajanjem značajnih strateških dokumenata na svetskim samitima, takođe potvrđuju opredeljenost čovečanstva za prihvatanje moćnih otkrića informacionih nauka i tehnologija. Ulaskom u elektronski svet najznačajnija postignuća ljudske civilizacije postaju bliska i dostupna čovečanstvu, bez obzira na državne granice, nacionalne, verske, jezičke, kulturne i sve druge razlike.

Primena informacionih i komunikacionih tehnologija danas se sve više širi i postaje deo svakodnevnog života ljudi u svim razvijenim državama sveta. Usled njihovog dramatičnog razvoja, kao i prave “eksplozije” informacija i njenih izvora, početak 21. veka je s pravom nazvan „informaciono doba“.

U nastojanju da iskoriste sve prednosti informacionih nauka i tehnologija, razvijene zemlje Evrope su još sredinom devedesetih godina prošlog veka počele da traže način kako da što organizovanije, osmišljeno i optimalno iskoriste blagodeti ovih otkrića. Razne inicijative i strategije usvajane na međunarodnim skupovima su zapravo predstavljale instrument za sprovođenje politike koja bi se jednom rečju mogla nazvati borbom za bolji, lakši i savremeniji život i blagostanje. Osnovni zadatak današnjeg savremenog sveta jeste kreiranje informacionog društva u kome će pri-

¹ Laslo M., Lasić-Lazić J., Lovrinčević J., Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku, U: *Elektronska biblioteka* : zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, priredili Vraneš, A., Marković Lj., Beograd 2009, str. 78.

vreda i administracija biti dostupni putem inetrneta i tako omogućiti nastanak digitalno pismene planete, bazirane na širokoj primeni informaciono-komunikacionih tehnologija.

Čuvenom *Lisabonskom strategijom*² postavljen je strateški cilj da Evropa „do 2010. postane najkonkurentnija i najdinamičnija privreda sveta utemeljena na znanju, sposobna za održiv privredni rast s većim brojem i kvalitetnijim radnim mestima te većom socijalnom kohezijom” (Evropski Savet – European Council, 2000).³ Uključenje celokupnog društva u novo informatičko doba je politika koja se naročito poslednjih godina nalazi u samom vrhu prioriteta vlada mnogih država. Obezbeđivanje korišćenja elektronskih izvora svim građanima i smanjenje digitalnog jaza svakako podrazumeva ravnomerno širenje digitalne pismenosti koju svaka država treba da sprovodi sistemski i odgovorno. Time se obezbeđuje bolji položaj građana u demokratskom i slobodnijem okruženju, jača kultura znanja, podstiče međunarodna saradnja, realizuje koncept multikulturalnosti, a znanje u pravom smislu reči postaje istinska moć.

Aleksandrijski manifest

U biblioteci Aleksandrini, u Egiptu, početkom novembra 2005. godine, učesnici svetske konferencije na „visokom nivou“ doneli su dokument pod nazivom *Izjava o informacionoj pismenosti i doživotnom učenju (The Alexandria Proclamation on Information Literacy and Lifelong Learning)*, u kome navode da su „informaciona pismenost i doživotno učenje svetionici informacionog društva koji osvetljavaju puteve razvoja, napretka i slobode.“⁴

Proklamujući informacionu pismenost kao „srž doživotnog učenja“, *Izjava* je podiže na pijedestal „osnovnih ljudskih prava u digitalnom svetu“, navodeći četiri njene ključne karakteristike:

² Lisabonska strategija – strategija razvoja Evropske unije do 2010. godine doneta u Lisabonu 2000. godine.

³ Lisbon Strategy 12. oktobar 2010.
<http://portal.cor.europa.eu/europe2020/Profiles/Pages/TheLisbonStrategyinshort.aspx>

⁴ Beacons of the Information Society: The Alexandria Proclamation on Information Literacy and Lifelong Learning, 12.10.2010
<http://www.ifla.org/files/wsis/Documents/BeaconInfSoc-rs.pdf>

- sposobnosti koje prepoznaju potrebe za informacijama i lociraju, procenjuju, primenjuju i stvaraju informacije u okviru kulturnih i društvenih konteksta;
- ključ za konkurentni napredak pojedinaca, preduzeća, regiona i zemalja;
- ključ za efektivni pristup, korišćenje i stvaranje sadržaja koji daju potporu ekonomskom razvoju, obrazovanju, zdravstvenim i društvenim službama, i svim ostalim vidovima modernih društava, zbog čega obezbeđuje suštinsku osnovu za ispunjenje ciljeva Milenijske deklaracije i Svetskog samita o informacionom društvu;
- prevazilazi postojeće tehnologije kako bi obuhvatilo učenje, kritičko mišljenje i interpretativne sposobnosti koje prelaze stručne granice i osnažuju pojedince i društva.⁵

Imajući u vidu ove osobenosti informacione pismenosti, *Izjavom* se pozivaju međunarodne organizacije i vlade država da slede politiku koja će promovisati informacionu pismenost i učenje za celi život.

U srodnom dokumentu, donetom istih dana, *Aleksandrijskom manifestu o bibliotekama i informacionom društvu na delu (Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action)*,⁶ navodi se ključna uloga biblioteka za informisano građanstvo i promociju informacione pismenosti pružanjem podrške i edukacije za efikasno korišćenje informacionih izvora. U tom smislu, Manifestom se pozivaju nacionalne, regionalne i lokalne vlade, kao i međunarodne organizacije da „ulažu u biblioteke i informacione servise kao vitalne elemente u strategiji, politici i budžetu informacionog društva; da unapređuju bibliotečke mreže; da prepoznaju značaj informacione pismenosti i aktivno podrže strategije koje pomažu običnim ljudima da steknu pismenost i veštine kako bi napredovali i koristili prednosti informacionog društva“.⁷ Manifestom se podržavaju neograničeni pristup informacijama i sloboda izražavanja.

⁵ Isto.

⁶ Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action. 10. oktobar 2010., <http://www.ifla.org/en/publications/alexandria-manifesto-on-libraries-the-information-society-in-action>

⁷ Isto.

Nije slučajno da se baš na mestu na kome je početkom trećeg veka pre nove ere osnovana najveća biblioteka ondašnjeg sveta, Aleksandrijska biblioteka, donose važna dokumenta i svečane izjave za dobrobit čovečanstva u kontekstu dostupnosti znanja kao najvrednijeg globalnog resursa. Zamišljena i nastala s ciljem da sakuplja sva zabeležena znanja ondašnjeg sveta i vremena, Aleksandrijska biblioteka je vekovima imala misiju skupljanja, čuvanja i korišćenja zbirki koje je pohranjivala na najrazličitije načine.

Biblioteku Aleksandrinu (Bibliotheca Alexandrina),⁸ obnovljenu 2002. godine, posle više od 1600 godina, na istom mestu gde se nalazila Ptolomejeva Aleksandrijska biblioteka, gradio je čitav svet pod okriljem UNESCO-a. Sakupiti i organizovati ljudsko znanje i odgovoriti zahtevima informacionog doba, a sačuvati duh prošlosti jeste njena današnja uloga. Suštinska misija Biblioteke Aleksandrine, kao i svih savremenih biblioteka razvijenog sveta, sastoji se u stvaranju univerzalnog centra u kome središnje mesto zauzimaju dijalog, sloboda i razmena misli, gde se sve razlike ruše, a kulture povezuju u ime znanja i progresa.

Biblioteka, kao organizovani informacioni resurs društva, *kapija znanja* koja pruža uslove za neprekidno učenje, samostalno donošenje odluka i kulturni napredak pojedinca i društva,⁹ predstavlja prirodno mesto za razmenu znanja, ideja, iskustava i informacija. Savremena misija razvijenih biblioteka sastoji se i u podsticanju razvoja informisanih čitalaca koji, kao obavešteni građani, mogu ravnopravnije učestvovati u demokratskom društvu. U bibliotekama se, dakle, ostvaruje ideja demokratije koja zavisi od informacija,¹⁰ znanja i obrazovanja, dok je bibliotekar spona koja omogućava slobodan i nepristrasan pristup svima.

⁸ The Bibliotheca Alexandrina or Maktabat al-Iskandariyah or Library of Alexandria; 14. oktobar 2010: http://en.wikipedia.org/wiki/Bibliotheca_Alexandrina

⁹ IFLA/UNESCO Manifest za javne biblioteke 18. oktobar 2010., http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf

¹⁰ Prema rečima američkog senatora Mejdžor R. Ovensa, "Informaciona pismenost je potrebna kako bi se garantovao opstanak demokratskih institucija. Svi ljudi su stvoreni jednaki, ali su glasači koji imaju izvore informacija u poziciji da donose pametnije odluke u odnosu na one koji su informaciono nepismeni."

Permanentno, kontinuirano obrazovanje, učenje za ceo život ili doživotno učenje, kako sve nazivamo obrazovanje koje se ne završava formalnim – jeste vrednost koju su najrazvijenije zemlje sveta i međunarodne institucije postavile kao univerzalnu. Evropski parlament i Savet Evrope su 2006. godine usvojili dokument *Gljučne kompetencije za doživotno učenje (Key Competences for Lifelong Learning)* ¹¹ kojim se preporučuje uvođenje koncepta ključnih kompetencija za doživotno obrazovanje, pri čemu se ključne kompetencije određuju kao kombinacija znanja, veština i stavova, a koje su posebno neophodne za lični razvoj, socijalnu inkluziju, aktivno građanstvo i zapošljavanje. Dokument navodi sledećih osam ključnih kompetencija:

1. komunikacija na maternjem jeziku,
2. komunikacija na stranim jezicima,
3. matematička kompetencija i osnovne naučne i tehničke kompetencije,
4. digitalna kompetencija,
5. učenje kako se uči,
6. društvene i građanske kompetencije,
7. inicijativnost i smisao za preduzetništvo,
8. kulturalna svest i izražavanje.

Imajući u vidu Šternovu klasifikaciju,¹² pismenost uopšte se teorijski deli na nekoliko vidova:

- osnovna pismenost – sposobnost potpisivanja,
- funkcionalna pismenost – sposobnost čitanja i pisanja,
- društvena pismenost – sposobnost komuniciranja u kulturnom kontekstu,
- informaciona pismenost – sposobnost kritičkog lociranja, procene i korišćenja informacija,

¹¹ Key competences for lifelong learning. 29. septembar 2010: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm

¹² Citirano prema: Brković, M., Informaciona pismenost, doživotno učenje i savremeno bibliotekarstvo, U: *Informaciona pismenost i doživotno učenje*, priredila Vraneš A., Beograd 2008, str. 85.

- digitalna informaciona pismenost – sposobnost primene informacione pismenosti u digitalnom okruženju.

Možemo primetiti da je reč o gradacijskoj klasifikaciji, prema kojoj su osnovna i funkcionalna pismenost početne na lestvici, i gde funkcionalna pismenost obuhvata čitanje, pisanje, kao i znanje osnovnih matematičkih operacija. Ovo znanje se stiče osnovnim obrazovanjem, ali se za takvu pismenost nikako ne može reći da je dovoljna ni za minimum snalaženja u informacionom društvu. Stručnjaci iz oblasti obrazovanja se slažu da se funkcionalno nepismenom smatra ona osoba koja nema dovoljan fundus znanja koje joj može obezbediti adekvatno ponašanje, odnosno, da ni stečeno osnovno obrazovanje nije razvilo „one kompetencije da uspostavi vezu između znanja, načina mišljenja i ponašanja u savremenom društvu“.

*Kada se može reći da su građani
informaciono pismeni?*

Šila Veber (Sheila Webber) sa Univerziteta u Šefildu, Velika Britanija, vodeći svetski stručnjak u oblasti informacione pismenosti, smatra da je: „Informaciona pismenost usvajanje adekvatnih oblika ponašanja koji vode pronalasku informacije korišćenjem bilo kog načina ili medijuma, koji na najbolji mogući način zadovoljava potrebe za informacijama, koje vode njihovom mudrom i etičkom korišćenju u društvu. Ključna disciplina informacionog društva“.¹³ Po njenom mišljenju, kao i prema stavovima mnogih stručnjaka, informaciona pismenost je disciplina koja obuhvata čitav skup veština kao što su: bibliotečke veštine, kompjuterska pismenost, informaciono-tehnološka pismenost, informacione veštine i načini učenja.

Predsednički odbor za informacionu pismenost Američke asocijacije biblioteka (ALA –American Library Association) navodi da su: “ljudi koji su informaciono pismeni oni koji su naučili kako da uče. Oni znaju kako se uči, jer znaju kako je znanje organizovano, kako da nađu informacije i kako da te informacije koriste na takav način da i drugi mogu da uče od njih.

¹³ Antonić S., Crnogorac V., Informaciona pismenost i korišćenje elektronskih rečnika, u: *Informaciona pismenost i doživotno učenje*, priredila Vraneš A., Beograd 2008, str. 19

Oni su ljudi koji su spremni za učenje za celi život, jer će uvek moći da nađu informaciju koja im je potrebna za bilo kakav zadatak ili odluku koju moraju da donesu.”¹⁴

Informaciona pismenost omogućava da u moru beskrajno mnogo informacija uz pomoć veština odredimo kada su nam informacije potrebne i gde možemo da ih nađemo brzo i efikasno.

Kakva je struktura (ne) pismenih građana Srbije?

Popis iz 2002. godine¹⁵ daje poražavajuće rezultate: osnovno obrazovanje i manje ima 45,7% građana (24% ima, dok 16% nema završenu osnovnu školu, a blizu 6% je potpuno nepismeno). Skoro 42% ima završenu srednju školu, 4,5% ima višu, a samo 6,5% ima završen fakultet.

Prema mnogim istraživanjima, funkcionalno nepismeni građani su ekonomski siromašni, kulturno dezorijentisani, socijalno frustrirani i nesigurni, nespremni za dijalog, politički lakoverni, nekritični, nemotivisani, sa niskim ambicijama. Kada se ovome doda i dubok digitalni jaz u kome se, s jedne strane, nalaze oni koji imaju pristup znanju i ekonomske mogućnosti da koriste kompjutere, a s druge strane oni koji sve to nemaju, problem se komplikuje i nameće se potreba za njegovu urgentno rešavanje.

Ovakvi građani nikako ne mogu da se uklope u rastuće i zahtevne izazove informacione ere bez adekvatnog angažmana državnih institucija. Sistemskim merama i akcijama na opismenjavanju i doopismenjavanju, na stručnom usavršavanju, kontinuiranom obrazovanju, podizanju kulturne i obrazovne svesti građana država bi mogla doprineti poboljšanju kvaliteta njihovih života, i samim tim sebe uvrstiti u red razvijenijih zemalja sveta.

Pred državom i društvom Srbije nije nimalo lak niti jednostavan zadatak. Treba podržati i omogućiti gotovo polovini građana da započne kompleksan proces

¹⁴ Presidential Committee on Information Literacy: Final Report, 15. avgust 2009.
<http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/whitepapers/presidential.cfm>

¹⁵ Školska sprema i pismenost: podaci po opštinama, 23. oktobar 2010. <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/popis.htm>

adekvatnog opismenjavanja za budući život, u najkraćem: obrazovati odrasle, stručno usavršiti već obrazovane, reformisati formalno obrazovanje, a istovremeno graditi informaciono društvo u cilju opšteg progressa.

Strateški dokument

Do pre četiri godine, naša država nije imala nijedan strateški dokument kojim bi odredila ciljeve, prioritete i subjekte za razvoj pismenog i informacionog društva u pogledu pomenutog obrazovnog i ekonomskog profila svojih građana. A kada je 2006. godine i zvanično usvojila tri srodne strategije u ovom domenu (strategiju razvoja obrazovanja odraslih, strategiju razvoja stručnog obrazovanja i strategiju razvoja informacionog društva), država preko svojih ministarstava zaduženih za pripremu ovih strategija nije prepoznala ulogu svojih biblioteka, niti im je dala odgovorno mesto u dokumentima. Naprotiv, u *Strategiji za razvoj informacionog društva i e-poslovanje u Srbiji 2006*¹⁶ biblioteka se pominje samo na dva mesta, i to u kontekstu digitalizacije kulturnog nasleđa uporedo sa srodnim institucijama kulture. Strategija se pravno oslanja na značajan međunarodni dokument pod nazivom: *Inicijativa za elektronsku jugoistočnu Evropu "eSEE" Pakta za stabilnost: 2007-2012*, kojim je prihvatila da sistemski kreira digitalno društvo Srbije. Ovim dokumentom je predviđeno donošenje nacionalnih programa za digitalizaciju biblioteka, određen rok (do kraja 2008. godine) i najavljeno da će sve biblioteke imati pristup digitalnim sistemima do 2011. godine.

Imajući u vidu ovaj dokument, nameće se zaključak kako biblioteke svih tipova (javne, školske, specijalne, visokoškolske, naučne) sa svim svojim ograncima, kojih u Srbiji ima preko 4000, nisu deo državnog sistema. Ili su one mnogima i dalje mesta u kojima se „pozajmljuju knjige za razonodu i čita lektira“, te ih stoga treba izopštiti iz tako značajnih državnih poslova.

I dok vodeće svetske asocijacije i komisije pod okriljem Ujedinjenih nacija donose strateška dokumenta koja regulišu ova važna i osetljiva pitanja za do-

¹⁶ Strategija za razvoj informacionog društva, 16. oktobar 2010. http://www.bos.rs/cepit/strategija/nauka_nac_strategija.pdf

brobit čovečanstva, razmenjuju ideje na svetskim kongresima, potpisuju velike međunarodne projekte i strategije, pokreću pregovaračke procese, pozivaju države da ulažu u biblioteke kao glavne nosioce projekta budućnosti, dotle se u našoj državi pišu i donose „autentične“ strategije u kojima za biblioteke nema mesta. I mada predmet ovog rada nije analiza ostvarenih ciljeva proklamovanih pomenutim dokumentima u domenu digitalizacije u bibliotekama, nezao bilazno je primetiti da su postavljeni rokovi već istekli, te da je nužno revidirati *Strategiju za razvoj informacionog društva*.

Na drugoj strani, ni najveći broj biblioteka u Srbiji, inače sa dugom tradicijom, još uvek nije spreman da se uhvati u koštac sa izazovima elektronske ere, budući da još uvek nudi klasične usluge kojima kao da je potpuno uljuljan. Njihova budućnost u informatičkom društvu zahteva korenite promene, počev od prihvatanja misija savremenih biblioteka sveta kao svojih, preko promena u samim procesima rada pa do možda najvažnije – promene profesionalne svesti samih bibliotekara. Pomak od doživljaja sebe kao bibliotekara koji u tišini knjiga i časopisa služi samo kao spona do čitalaca, ka aktivnom stručnjaku sa mnogo znanja i veština koje stiče neprekidno, svesti o duboko humanističkoj dimenziji profesije kojom se bavi – sadašnji prosečan bibliotekar u Srbiji učinio bi veliki korak ka preobražaju svoje biblioteke u moćni informacioni centar zajednice u kojoj radi. Uspešno stvaranje „društva znanja“ podrazumeva upravo ovakav inicijalni korak ka profilisanju doživljaja profesije svakog pojedinačnog građanina.

Neophodno je širiti strateške inicijative, podržati njihovu primenu u vidu izgradnje novih, inovativnih usluga, odgovorno postavljati upravnike biblioteka kao najstručnije lidere sa vizijom, edukovati bibliotekare za rad u novom okruženju, ali i nametnuti državnim institucijama svest o potrebi adekvatnog finansiranja biblioteka i podršci bez koje će biblioteke i dalje ostati samo „sobe za pozajmljivanje romana i školske lektire“.

Najprogresivniji društveni i kulturni pokreti kroz istoriju civilizacije bili su utemeljeni na prosvećenosti i znanju, ali i na istinskoj spremnosti pojedinaca i čitavih zajednica da menjaju svet u kome žive. Na to

nas podseća i nova Aleksandrijska biblioteka i njeni svetionici, kojima je sa puno poštovanja naklonjen čitav napredni svet.

LITERATURA:

Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action, 10.10.2010.

<http://www.ifla.org/en/publications/alexandria-manifesto-on-libraries-the-information-society-in-action>

Antonić S., Crnogorac V., Informaciona pismenost i korišćenje elektronskih rečnika, U: *Informaciona pismenost i doživotno učenje*, priredila Vraneš A., Beograd 2008, str.19.

Beacons of the Information Society: The Alexandria Proclamation on Information Literacy and Lifelong Learning, 12.10.2010.

<http://www.ifla.org/files/wsis/Documents/BeaconInfSoc-rs.pdf>

Brković M., Informaciona pismenost, doživotno učenje i savremeno bibliotekarstvo, U: *Informaciona pismenost i doživotno učenje*, priredila Vraneš A., Beograd 2008.

IFLA/UNESCO Manifest za javne biblioteke, 18.10.2010.

http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf

Key competences for lifelong learning, 29. 09. 2010.

http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning.htm/c11090_en.

Laslo M., Lasić-Lazić J., Lovrinčević J., Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku, U : *Elektronska biblioteka: zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije*, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2009.

Presidential Committee on Information Literacy: Final Report, 15. avgust 2009.

<http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/whitepapers/presidential.cfm>

Strategija za razvoj informacionog društva, 16. oktobar 2010.

http://www.bos.rs/cepit/strategija/nauka_nac_strategija.pdf

Školska sprema i pismenost: podaci po opštinama, 23. oktobar 2010.

<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/popis.htm>

Vesna Crnogorac
Serbian Library Association, Belgrade

THE LIGHT OF ALEXANDRIA BEACONS

Abstract

Information literacy is important for successful use of an electronic library to which users access by Internet. Application of information and communication technologies has been increasingly expanding and becoming part of everyday life in all developed countries of the world. *Alexandria Proclamation on Information Literacy and Lifelong Learning* proclaims that information literacy and lifelong learning are the beacons of the information society, illuminating the courses to development, prosperity and freedom. “Lifelong learning is the value that different countries and international institutions have set as universal and it is an important mission of every modern library. IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) recognizes information literacy as a “basic human right in a digital world that promotes social inclusion of all”. The paper provides some definitions of information literacy, short review of the Alexandria Manifesto, as well as strategic documents of Serbia in this important domain.

Key words: *information literacy, lifelong learning, IFLA Manifestos, libraries*

Bibliotekarsko društvo Srbije

LJILJANA MACURA

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 02:004.738.5

VIRTUELNA BIBLIOTEKA

Sažetak: *Jedan od zahteva savremenog društva jeste i upotreba mnoštva različitih medija i informacionih tehnologija, te tako oni postaju deo elementarne pismenosti.¹ Pošto biblioteke u informacionom društvu imaju veliku ulogu, u ovom radu će biti predstavljeni pojam i razvoj jedne virtuelne biblioteke radi približavanja pojma onom delu populacije koji se iz različitih razloga distancira od upotrebe savremenih tehnologija koristeći isključivo klasične oblike informacija. Približavanjem pojma virtuelne biblioteke olakšaće se komunikacija na relaciji korisnik – elektronski izvor.*

Ključne reči: *veb prezentacije, virtuelne biblioteke, digitalne biblioteke, elektronske biblioteke*

Elektronski, digitalan, virtuelan...

U našim životima i životima naših savremenika odavno su već prisutni pojmovi kakvi su elektronski i digitalan, virtuelan; internet i intranet, to jest svetska i interna mreža. Dolaze iz različitih disciplina i kao mnogo puta do sad, potvrđuju da je savremena nauka multidisciplinarna. Termini iz prirodnih i primenjenih nauka ulaze u terminologiju društvenih, pa se i u bibliotekarstvu kao skupu naučnih disciplina koriste sledeći pojmovi: digitalne zbirke, elektronski katalog, virtuelna biblioteka i slično.

Gotovo od samog početka uvođenja automatizacije u biblioteke, i kasnije, od pojave svetske mreže stvorile su se i opstaju dve struje koje su na suprotnim polovima: oni koji su za savremene tehnologije i oni koji su protiv njih. Ne ulazeći u tu problematiku, ali i ne zaobilazeći je, može se reći da su elektronski izvori

¹ Tekst predstavlja prerađen seminarski rad autorke iz predmeta Digitalne biblioteke, u okviru V godine diplomskih akademskih master studija na Katedri za bibliotekarstvo i informatiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2010.

informacija i virtuelne biblioteke neophodni; svrha virtuelnih biblioteka ista je kao i svrha njihovih materijalnih, opipljivih prethodnica. Ako se analiziraju potrebe korisnika, postojećih, kao i onih potencijalnih, virtuelne biblioteke su više nego potrebne društvu. Može ih biti onoliko koliko postoji institucija, udruženja, i uslovno rečeno, virtuelnih zajednica i postojaće sve dok ih vezuju isti interesi.

Pojmovi elektronski, digitalan, virtuelan, komunikacija i kultura vezani su jedan za drugi unakrsnim vezama.

- Elektronski je vezan za električnu energiju (struju), prenošenje energije i što je za ovu priliku najvažnije, beleženje i prenošenje informacija tim putem.
- Digitalan dolazi iz oblasti informatike, telekomunikacija, i „odnosi se na predstavljanje informacija ili fizičkih veličina pomoću cifara ili znakova...“.² Era digitalnog počela je odstranjivanjem šuma iz komunikacionog kanala prelaskom sa analognog prenosa, i od tada se informacije stvaraju, obrađuju, čuvaju i prenose pomoću električnog signala i pauze, što u digitalnom kodu znači pomoću jedinice i nule.
- Pojam komunikacije teško je objasniti ukratko; postoji više od stotinu definicija. Komunikacija je saobraćanje informacija između strane koja šalje signal (iz različitih pobuda, preko komunikacionog kanala, u određene svrhe) i strane koja signal prima. Funkcije komunikacije jesu informacija, zabava, poučavanje i ubeđivanje.³ Komunikacija putem svetske mreže često je brža i praktičnija, ali nikako ne treba da predstavlja zamenu za naš realni život nečim virtuelnim.
- Virtuelno (lat. *virtus* – snaga) je termin iz fizike koji se koristi za označavanje nečeg što nije stvarno, kao lik u ogledalu; „izvedeno je iz aristotelovskog razlikovanja mogućnosti da se nešto bude i stvarnog bića (*in potentia* – *in actu*)“;⁴ egzistencija bez objektivne manifestacije, „moguće, zamišljeno, a još neizvedeno; ... ima u sebi sve bitne uslove za aktualizaciju.“⁵ Vir-

² *Opšta Larousse enciklopedija u tri toma*. 1, Zemun, 2004, str. 343.

³ Prema Littlejohn S.W., *Theories of Human Communications*, 1992, a preuzeto od Janičijević J., *Komunikacija i kultura*, Beograd 2007.

⁴ Mala enciklopedija prosveta, Beograd, 1978, str. 348.

⁵ Marić S., *Filozofski rečnik*, Beograd 1991, str. 137.

tuelna realnost (*virtual reality* – VR) je „simulacija realne ili izmišljene sredine koja se može vizuelno iskusiti u dimenzijama visine, širine i dubine, a uz to... i interaktivno vizuelno i zvučno iskustvo u realnom vremenu... Najjednostavnija forma VR je trodimenzionalna slika (3-D)... Zamišljena sredina...“⁶ Virtuelna zajednica (*virtual community*) je „zajednica ljudi koji dele zajedničke interese, ideje i osećanja preko Interneta ili drugih mreža...“⁷

Granice između virtuelnog i realnog se pomeraju; virtuelno postaje deo naše stvarnosti. Bez obzira na činjenicu da jedan deo populacije oseća potrebu da se drži po strani od savremenih tehnika beleženja informacija i pretraživanja, ne može se zanemariti velika uloga virtuelnih biblioteka i sve što funkcioniše na taj način.

Nastanak i funkcionisanje

Nastanak i funkcionisanje jedne virtuelne biblioteke odlikuju mnoge stvari, iako se kao vrh ledenog brega vidi samo deo tog niza aktivnosti. Pre nego što se postavi na mrežu virtuelna biblioteka izrasta iz ideje; ona potiče iz neke već postojeće bibliotečke sredine ili pak organizacije koja se bavi određenom tematikom, a u cilju unapređenja svoje delatnosti formira virtuelnu biblioteku. Pre postavljanja virtuelne biblioteke na mrežu predstoje razvijanje ideje, a kasnije i projekta virtuelne biblioteke, utvrđivanje razvojne politike, kreiranje izgleda buduće mrežne stranice; po postavljanju sledi održavanje mrežne stranice i njeno unapređivanje.

Kreiranje virtuelne biblioteke je u stvari vrlo složeno pošto je potrebno imati razvijenu predstavu o budućoj virtuelnoj biblioteci, tim koji realizuje projekat, a realizacija se ne odnosi samo na izgled i funkcionisanje te mrežne stranice već i na njenu politiku. Organizatori prvo izrađuju projekat i sve vreme mora tačno da se zna ko rukovodi projektom, koja su zaduženja za obavljanje svakog pojedinačnog zadatka, a zadaci, pre svega, treba da su tačno definisani. Deo tog projekta predstavlja niz aktivnosti pre postavlja-

⁶ Sretenović D., Terminološki rečnik, u: Bošković A. (priredivač), *Digitalni partizani*, Beograd 2000, str. 124.

⁷ Ibid., 124.

nja na mrežu, zatim sledi održavanje mrežne stranice i njeno unapređivanje u budućnosti. Podrazumeva se da je utvrđen petogodišnji ili desetogodišnji plan.

Najvažniji činioci projekta jedne virtuelne biblioteke jesu njena politika, tim koji realizuje projekat, kao i vremenski i finansijski činioci – utvrđen budžet za svaku fazu rada. Upravljanje projektom jedne virtuelne biblioteke odnosi se većinom na poslove administriranja te buduće mrežne stranice. Korišćenjem sistemske analize moguće je da se proces projektovanja virtuelne biblioteke obavi u četiri faze, a to su: početna faza, faza prototipa, faza probnog rada i održavanje. Neke od njih, kao početna faza i faza prototipa, mogu se stopiti u jednu, a takođe faza prototipa i faza probnog rada mogu predstavljati samo jednu fazu. U toku svih ovih etapa preispituje se osnovni nacrt – da li se postupa po njemu ili će se odstupati iz opravdanih razloga, da li buduća mrežna stranica nudi nešto posebno ili se takav sadržaj može naći na drugim mrežnim stranicama, odlučuje se kako će mrežna stranica izgledati; obavljaju se sve moguće korekcije.

Razvojna politika virtuelne biblioteke predstavlja pravna i etička pitanja, a naročito pitanja u vezi sa profesionalnom etikom. Ovde se misli na stavove koje će zauzeti organizatori stranice, a prvenstveno one u vezi s korišćenjem resursa buduće virtuelne biblioteke. Osnove politike jedne virtuelne biblioteke jesu nenarušavanje privatnosti i autorskih prava, poštovanja pravila etike i pismenosti na internetu. Korisniku treba dati informaciju o tome koje su sve mogućnosti te stranice, koja su pravila korektno upotrebe, kao i neke druge praktične savete u vezi s tim. Kreatori stranice moraju da budu jasni u smislu sledećeg:

- da li organizacija odobrava ono što daje kao informaciju,
- da li je u obavezi da promoviše eventualnog sponzora,
- hoće li ponuditi na stranici prostor u komercijalne svrhe i ako hoće, kako da taj slučaj reguliše,
 - da li će sprečiti odlazak u prostor za četovanje,
 - da li će prihvatiti alternativne izvore,
- da li će omogućiti izjašnjavanje za određene pojave, odnosno mrežne stranice ili protiv njih.

U politiku virtualne biblioteke spada i definisanje legalnog pristupanja elektronskim izvorima. Tehnički, postoji više načina za pristup elektronskom izvoru, a ono što predstavlja deo rada sa korisnicima jeste otvaranje korisničkog naloga. Organizacije koje se bave pružanjem usluga ovog tipa pristup svojim resursima omogućavaju preko korisničkog imena i lozinke i na taj način oni ostvaruju kontrolu korišćenja njihovih resursa. Uvek se, automatski ili indirektno, može utvrditi ko je nezakonito koristio e-resurse, jer je poznato sa kog se računara vrši zloupotreba.

Sama mrežna stranica je višeslojna; čine je pristupna stranica, srednji sloj i osnova. Kreatori stranice će koristiti u praksi već proverena rešenja; treba da omoguće da pristupna strana bude dovoljno informativna, kao i dobru navigaciju – lako kretanje po stranici. Na pristupnoj strani mogu da se nađu informacije o samoj organizaciji koja je stvorila virtualnu biblioteku, osnovni podaci o njoj, a to su misija, ciljevi, politika, resursi, e-adresa; prostor za komunikaciju sa korisnicima u vidu elektronskog poštanskog sandučeta; služba *Pitaj bibliotekara* ili služba – servis sa prigodnim nazivom i sličnom namenom; ono što je vrlo važno – vidno istaknuta mesta sa kojih je moguće kretati se po stranici. Srednji sloj predstavlja prostor u kome se vrši komunikacija koja teče od pristupne strane ka izvorima informacija – resursima virtualne biblioteke; ovo se odvija uz pomoć određenih programskih paketa. U osnovi stranice stoje baze podataka ili izvori koje konsultuju korisnici stranice (ovde mora da vlada visok stepen uredenosti); sastavni delovi osnove jesu direktne veze sa unutrašnjim izvorima virtualne biblioteke ili izvorima sa interneta. Kretanje po stranici može da bude u okviru jednog nivoa ili po dubini; mnogi smatraju da je dubina od tri nivoa optimalna.

Programski paketi za stvaranje i održavanje virtualne biblioteke predstavljaju zadatak tima stručnjaka koji se bavi tehničkom realizacijom tog projekta. Pod programima se podrazumeva sve što je potrebno da bi u tehničkom smislu jedna mrežna stranica, u ovom slučaju, virtualna biblioteka mogla da funkcioniše: i programi i podaci, odnosno izvori informacija; opšti programi za stvaranje mrežne stranice i posebni u zavisnosti od namene virtualne biblioteke, odnosno zahteva njenih korisnika. Pod pomenutim izvorima informacija

podrazumevamo elektronske kataloge i zbirke različitih dokumenata, najrazličitije izvore sa interneta, interaktivne forme, od najprostijih do složenih, kao i privatne zbirke i izvore, za čije pristupanje je ponekad potrebna dozvola, mada ima i onih u slobodnom pristupu.

Postavljanje virtuelne biblioteke na mrežu ima svoju administrativnu i tehničku stranu, a obe su podjednako važne. Pristup mreži se obezbeđuje preko domaćina (engl. *host*). Time se bave razne službe koje naplaćuju svoje usluge, a takođe i neke neprofitne organizacije, univerziteti i tako dalje. Na primer, mrežna stranica Narodne biblioteke Srbije funkcioniše preko akademske mreže. Uz male finansijske troškove ili bez njih, organizatori mogu da obezbede mesto u virtuelnom svetu. Da bi se sadržaj postavio na mrežu treba da se ispune i zahtevi tehničke prirode. Prvo, dokumenti koji čine sadržaj stranice treba da budu predstavljeni u posebnom formatu, i drugo, treba da postoje posebni programski paketi i oprema da bi se sadržaj našao na mreži. Za predstavljanje u odgovarajućem formatu koristi se poseban jezik za obeležavanje teksta, HTML (*HyperText Markup Language*).⁸ Još jedna važna stvar jeste korišćenje određenih prelistača ili navigatora, a pošto svaki od njih ima različite standarde biblioteka treba da obezbedi da se mrežna stranica – virtuelna biblioteka vidi podjednako dobro sa svakim od važnijih prelistača. Takođe, treba da se proverí kako virtuelna biblioteka funkcioniše prilikom korišćenja opreme različitih proizvođača.

Pravilno održavanje stranice zahteva poštovanje iverisnih pravila. Stalno sređivanje, dopunjavanje, menjanje i ažuriranje delova sadržaja da bi podaci bili što aktuelniji doprinosi brzom odzivu na postavljen zahtev. Neke poznate svetske firme izgradile su svoje standarde za izgled stranice, a kreatori buduće mrežne stranice ih mogu preuzeti na uobičajen način – u vidu dokumenata za preuzimanje. S obzirom da se radi o čitanju sadržaja sa ekrana, programeri i dizajneri se trude da korisnicima olakšaju korišćenje ovog medija koliko god to mogu; grafika i multimediji kao da su na mreži našli svoju najbolju primenu. Ipak,

⁸ Posebni stručnjaci će formirati stranicu bilo direktno korišćenjem ovog jezika u običnom uređivaču teksta, bilo korišćenjem posebnog softvera koji je namenjen profesionalnoj izradi.

njihovo preterano korišćenje može i usporiti rad, pa zato treba voditi računa o optimalnoj upotrebi. Praćenje stranice vrlo je važno i čini sastavni deo njegovog održavanja i unapređivanja. To je zadatak službe koja je za to organizovana ili već postoji u bibliotečkoj sredini, odnosno organizaciji. Kada se kaže služba, misli se i na ljude i na automatizovane procese. Za održavanje stranice važno je znati koliko se stranica često posećuje i posebno koja su najposećenija mesta na toj stranici. Dobro održavanje virtuelne biblioteke je preduslov za njeno unapređivanje.

Bez dobrog održavanja stranice nema ni napretka, tako da tim koji je zadužen za održavanje mora da bude u toku sa svim kretanjima na tom polju, pa čak i da ide korak ispred zahteva korisnika. Biblioteke u tom smislu treba da prednjače, pa kreatori i vođe radnih grupa treba da vode računa o tim stvarima. Postoje službe – servisi za pronalaženje informacija na svetskoj mreži, a njihovo postojanje je za biblioteke vrlo važno; uvek treba napraviti najoptimalniji izbor i po potrebi menjati ih boljim varijantama. Dalje, treba da postoje i neke preporuke koje se tiču komunikacije sa korisnicima. Posetioce buduće stranice treba uputiti u načine kretanja po njoj i biti im na usluzi dok ne savladaju uputstva za korišćenje. Takođe, bibliotekari i upravnici biblioteka treba da brinu i o korisnicima koji dolaze u zgradu neke biblioteke da bi u njoj koristili elektronske izvore. Zaposleni u odeljenjima za rad sa korisnicima treba da su obučeni za korišćenje savremenih tehnologija, ali i za obučavanje korisnika da tu istu tehnologiju koriste. Bilo bi zato dobro da se obrazovanje bibliotekara proširi predmetima iz pedagogije, što bi moglo da se obavi u okviru redovnih i poslediplomskih studija ili u okviru programa permanentnog učenja.⁹ Osim toga, korisno je obezbediti kanale za dobijanje povratne informacije od korisnika, ali i interaktivnu referensnu službu. Deo stranice tipa *Pitaj bibliotekara* pokazao se u praksi korisnim i za korisnike i za biblioteku, jer se kroz uspešno vođenje mrežne stranice, unapređuje i bibliotečka delatnost.

⁹ Videti: Novi model obrazovanja bibliotekara u mrežnom okruženju, u: *Biblio e-zine* (elektronski magazin Gradske biblioteke u Novom Sadu) na www.gbns.rs.

Zaključak

Nastankom novih tehnologija, u svetu biblioteka događaju se velike promene jer se i ljudsko društvo u tom smislu menja. Klasične biblioteke postoje više od dva milenijuma, a prve virtuelne biblioteke javljaju se tek početkom devedesetih godina prošlog veka. Upravo zbog činjenice da i jedan i drugi vid biblioteka imaju svoje mesto i ulogu u današnjem društvu, oba vida treba podjednako popularisati, a korisnicima treba osvetljavati dobre strane kako klasičnih, tako i virtuelnih biblioteka. Kao profesionalci, bibliotekari treba da shvate svoju novu ulogu u savremenom društvu i da korisnicima svojom uslugom omoguće adekvatan odgovor na njihov zahtev. To ne podrazumeva opredeljivanje za jedne ili druge izvore već upravo upućivanje korisnika na najoptimalnije rešenje. Pošto je postojanje svake biblioteke vezano za potrebe njenih korisnika, ciljevi virtuelne biblioteke takođe moraju biti vezani za određene grupacije. U njih spadaju podjednako i korisnici koji koriste nove informacione tehnologije, kao i oni koji su više naklonjeni klasičnim izvorima. Od korišćenja resursa virtuelnih biblioteka distancira se upravo ona grupacija koja je više upućena na klasične izvore. Bibliotekari treba da budu svesni te činjenice i da još prilikom stvaranja politike neke buduće virtuelne biblioteke pomenutoj grupaciji približe pojam virtuelne biblioteke. Osim toga, dizajn sajta, njegova funkcionalnost i aktuelnost informacija na njemu takođe doprinose većoj eksploataciji, pa svaka virtuelna biblioteka mora da se ne prestano održava i unapređuje. Korisnici će češće posećivati dobro osmišljenu virtuelnu biblioteku koja olakšava put do željene informacije, čime će ona opravdati svrhu postojanja. Virtuelne biblioteke ne stoje u opoziciji sa klasičnim bibliotekama, već uporedo s njima, a njihovi ukupni ciljevi i uloga leže u njihovoj različitosti. Na taj način će biblioteke ostvariti svoju ulogu u društvu, a samim tim i opstati.

LITERATURA:

Bošković A. (priređivač), *Digitalni partizani*, Beograd, Centar za savremenu umetnost, 2000.

Gradska biblioteka Novi Sad, 12.09.2010.
<http://http://www.gbns>.

- Injac V., Digitalne biblioteke u svetu, 14. septembar, 12. 09. 2010.
<http://elib.mi.sanu.ac.rs/files/journals/ncd/1/d004download.pdf>
- Janićijević J., *Komunikacija i kultura*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci 2007.
- Marić S., *Filozofski rečnik*, Dereta, Beograd 1991.
- Narodna biblioteka Srbije, 12.09.2010. – <http://www.nb.rs>
- Opšta Larousse enciklopedija* u tri toma. 1, Zemun, JRJ, 2004.
- Pajkić Ž., O standardu Z39.50, 14. septembar 2010, 12. 09. 2010.
<http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/casopis/03/d003/document.htm>
- Stielow F. (edited by), *Creating a virtual library: a how-to-do-it manual*, Niel-Schuman Publishers, New York 1999.
- Tomić Z., *Komunikacija i javnost*, Čigoja štampa, Beograd 2004.
- Vujaklija M., *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd 1980.
- Witten I. H., Bainbridge D., *How to Build a Digital Library*, Morgan Kaufman Publishers, San Francisco 2003.

Ljiljana Macura

National Library of Serbia, Belgrade

VIRTUAL LIBRARY

Abstract

One of the requirements of modern society is use of many different media so that they become part of basic literacy. Since the libraries have an important role in the information society, this paper presents the concept and development of a virtual library in order to make the concept closer to those who distance themselves from the use of modern technology for various reasons preferring traditional forms of information. In this way, the communication between library user – electronic source could be easier.

Key words: *web presentations, virtual libraries, digital libraries, electronic libraries*

IVANA ĆIRIĆ

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet – Odeljenje za istoriju
umetnosti, Beograd

UDK 930.85:004.9

INTERPRETACIJA KULTURNOG NASLEĐA U VIRTUELNOJ REALNOSTI

KAKO DIGITALNI MEDIJI KONSTRUIŠU STVARNOST?

Sažetak: U tekstu autorka upućuje čitaoce na kompleksnost polja kulturnog nasleđa i na njegovu povezanost sa socijalnim, ekonomskim i političkim pitanjima društva. Kroz rad ona prezentuje različite pristupe naslovnoj temi, kroz objektiv arhitekture, umetnosti, istorije. Istražena su pitanja koja okružuju mogućnosti, svrhu i načine interpretacije i prezentacije kulturnog nasleđa. Takođe, autorka se bavi i savremenim diskursom uzročno-posledičnih odnosa novih medija i kulturnog nasleđa koji pretenciozno nameće pitanje statusa originala i kopije kao i odnosa prošlosti i sadašnjosti. Diskusije o teorijskim i tehničkim okvirima zajedno sa metodološkim ograničenjima kreiranja virtuelnog kulturnog nasleđa su protkane kroz ceo tekst. Predstavljene su mogućnosti i prednosti novih medija, ali i nezaobilazna ograničenja koja ovi mediji nameću. Takođe, kroz nekoliko primera virtuelne rekonstrukcije, predstavljen je proces integracije novih medija i kulturnog nasleđa, kao vrlo značajno pitanje današnjice.

Ključne reči: kulturno nasleđe, virtuelna rekonstrukcija, prezentacija, digitalni mediji

Pojava i razvoj fotografije i filma podstakli su Benjamina Valtera (Benjamin Walter) da napiše *Dela umetnosti u doba mehaničke reprodukcije*.¹ U ovom

¹ Benjamin W., 1935. *The work of Art in the Age of Mechanical Reproduction.*, Penguin Books, London 2008., pp. 1-50.

delu on oštro kritikuje svaku vrstu reprodukcije (u širem smislu reči) kao postupak koji uništava, kako je on nazvao, *auru* umetničkog dela. Danas, u eri digitalizacije, suočeni smo sa mnogo većim izazovima. Brzo i brzo, tehnologija se uvukla u definiciju kulturnog nasleđa.

Korišćenje novih medija u službi kulturnog nasleđa je polje koje se sve brže širi, a poznato je pod imenom – virtuelno ili digitalno nasleđe. Mogućnosti digitalnih medija se ogledaju u tome što se putem skeniranja, modelovanja i arhiviranja kulturnog blaga, određeni sadržaj prevodi u jezik čitljiv na vebu, čime on postaje dostupan auditorijumu koji ga na drugi način možda nikada ne bi video. Kao i svaki medijum ikada korišćen, ni digitalni nije ostao neutralan, on ima potencijal, više nego ijedna starija tehnologija, da utiče na prezentovani kontekst kulturne slike koju stvara. Način prezentovanja informacije zavisice od određenog društva koje je interpretira, a nije moguće razumeti i interpretirati ideju kulturnog nasleđa ukoliko ne poznajemo mesto kulturne formacije i artikulacije.² Shodno tome, zapitaćemo se koji je ispravan način korišćenja digitalnih medija u svrhu očuvanja nasleđa, koje medije izabrati, zbog čega i da li je taj novi/stari sadržaj koji oni predstavljaju istinit?

Ideologija virtuelne (re)konstrukcije

Resursi kulturnog nasleđa imaju jedinstven set karakteristika, te je stoga i primenjivanje tehnologije u ovoj oblasti vrlo kompleksno. Sam izbor medija može uticati na sadržaj koji se prezentuje, stoga moramo razumeti i pažljivo proučavati takve uticaje i njihove relacije sa kulturnim dobrima. Jer, kao što je Rusu (Roussou)³ istakao – svaki medij pruža drugačije mogućnosti. Ključne stvari koje moramo sagledati su – šta dobijamo a šta gubimo određenim načinom prezentacije, kako medij menja kontekst, da li novi kontekst pomaže boljem razumevanju prezentovanog sadržaja ili nas samo udaljava korak od istine?

² Anonim.

³ Roussou M., The components of engagement in virtual heritage environments, In: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J.(eds), *New Heritage*, Routledge, New York 2007, pp. 225-241.

Velika prednost digitalnih medija je što oni imaju moć da okolinu ili artefakt koji je uništen ili izgubljen virtuelno rekonstruišu, po ne tako visokoj ceni koliko bi koštala možda njihova fizička rekonstrukcija. Virtuelna rekonstrukcija se ne zaustavlja kod pojedinih objekata – artefakata, i grad koji je porušen može ponovo biti izgrađen u jednom virtuelnom prostoru. Ovako, ponovo izgrađen, on postaje novi dokument čiji detalji i realističnost zavise samo od umetnika koji se prihvatio tog posla.

Prilikom korišćenja medija moramo razlikovati *reproduktivnu upotrebu* novih medija, gde je cilj da se beleži ili interpretira, na primer objekat kulturnog nasleđa, i *produktivnu upotrebu* koja ima za cilj da stvori nešto novo (simulacija nekog događaja, veb sajt). Prednost ove produktivne upotrebe se ogleda u tome što u okviru nje postoje mogućnosti inkorporiranja dinamičnih elemenata i moguć je uvid u neke aspekte artefakata/događaja koji bi drugačije ostali skriveni oku posmatrača. Međutim, produktivna upotreba novih medija sve više briše granicu između sadašnjosti i prošlosti. Više nas ni vreme ni prostor ne sprečavaju da zavirimo u riznicu prošlosti, jer ona više nije samo u prošlosti već je bilo gde i svugde. Digitalne alatke, koje kreiraju sredinu za kulturno nasleđe, možemo posmatrati sa dva različita upotrebna aspekta. Razlika je podvučena između upotrebe digitalnih alatki kao *tehnološkog oruđa* koje predstavlja artefakt sam po sebi i digitalnih alatki kao *modela za interakciju* da bi se produbilo korisnikovo iskustvo samog artefakta.

Nasleđe, bilo prirodno ili kulturno, oduvek je bilo označeno kao nešto vredno. Iskopavali smo, istraživali, slikali, pevali i pisali o NAŠEM nasleđu. Međutim, ono postaje zajedničko tek *Konvencijom o zaštiti svet-skog kulturnog i prirodnog nasleđa* (UNESCO 1972) koju je ratifikovalo 183 zemlje u januaru 2007. godine. Ova konvencija je formalizovala koncept nasleđa kao univerzalne vrednosti za čovečanstvo i ohrabrila njegovu zaštitu i čuvanje za celo čovečanstvo.

⁴ Maroević I., *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije, Zagreb 1993, str. 140.

⁵ Tekst Konvencije se može naći na sajtu: www.whc.unesco.org/en/conventiontext

Iščezavanje prostornih i vremenskih granica

Iako novi mediji nude izvanredne mogućnosti za poboljšanje i obogaćivanje doživljaja kulturnog nasleđa, ostaje otvoreno pitanje kako iskoristiti nove medije a zadržati jasnu distinkciju između prošlog i sadašnjeg, između originala i rekonstrukcije, kao i između objekta i interpretacije. Kako će ovo biti postignuto, naravno, umnogome zavisi i od vrste nasleđa koje se interpretira i određenog sadržaja koje ono nudi.⁶

Korišćenje novih medija omogućava manipulaciju vremenom i prostorom tako da objekat koji je kilometrima udaljen možemo videti ispred sebe. Ovakvo udaljavanje objekta od njegovog prvobitnog konteksta i od njegove tradicije iz prošlosti možemo delimično shvatiti kao reprodukciju, ali se onda nameće pitanje originala i kopije. Ovo nije samo puko pojavljivanje objekta na drugom, trećem, osmom mestu već je, u širem kontekstu, menjanje istorije samog objekta, to jest njenog dupliranja. Ovo bitno menja i naš doživljaj prošlosti, koji, zbog više ne tako velike udaljenosti objekta, ne percipiramo isto. Taj naš doživljaj je zapravo centralni aspekt nasleđa. A ako je prošlost u sadašnjosti, šta je onda naše nasleđe?

Ukratko, način na koji novi mediji brišu prostorne i vremenske granice može dovesti do toga da izgubimo osećaj za vreme i mesto, što opet može dovesti do toga da izgubimo osećaj o nama samima.

Sakupljačka groznica

Nema sumnje da nasleđe ima veliki značaj, ali taj značaj nosi sa sobom i odgovornost. Ona počinje sa podacima. Portabl kamere sa xyz megapiksela, pristupačni skeneri, i tako dalje, snimaju svi, skeniraju svi, ubrzo će postati problem kako da skladištimo, rasporedimo, to jest složimo i podelimo sve te podatke, kako da ih iskoristimo van njihove sakupljačke egzistencije.

Početakom 21. veka osnovana je neprofitna *Mreža virtuelnog nasleđa*⁷ sa ciljem da obezbedi mesto za razmenu

⁶ Tilden F., *Interpreting Our Heritage*, Chapel Hill: University of North Carolina 1977. Autor ističe da je najbitnije ne izgubiti osećaj mesta nasleđa, kao i granice između objekta nasleđa i subjekta koji doživljava ili interpretira sadržaj nasleđa.

⁷ www.virtualheritage.net.

podataka iz ove oblasti. Danas su *Virtuelno nasleđe*, *Digitalno kulturno nasleđe*, *Novo nasleđe* sve češće teme istraživačkih radova, akademskih programa i brojnih konferencija. Iako su brojna okupljanja stručnjaka uglavnom kratkotrajnog karaktera i povezana sa saradnjom na nekom projektu, ipak je uočljiv napredak na ovom polju i stremljenje za novim saznanjima.

Da bismo izbegli dupliranje sadržaja (sve češća pojava u eri digitalizacije) neophodno je naći način za efikasnu, doslednu i svakodnevnu razmenu podataka. Primer dobre prakse je struktura UNESCO-ovog portala⁸ gde su informacije vrlo jasno organizovane i klasifikovane u okviru osam multilinkovanih kategorija. Svaki dokument u okviru svoje strukture, bilo da je tekst ili fotografija, model, film, dodatno je označen (tagovan) sa identifikacionim podacima (indeksom) kao što su lokacija, vreme i mesto nastanka, autor. Ova struktura za razmenu i čuvanje podataka je tehnički i praktično vrlo dobro osmišljena.

Linkovanje i sinhronizovanje podataka u specifičan sistem je relativno lako zahvaljujući mnogobrojnim digitalnim alatima, ali ipak se retko sprovodi.

Uprkos progresu virtuelnog nasleđa, ovo polje je i dalje fragmentarno, a saradnja je i dalje ograničena. Previše često novi projekti zahtevaju povratak na određeno mesto i ponovno merenje, fotografisanje i snimanje. Zašto? Često podaci već postoje ali ih je previše, te je lakše ponovo ih prikupiti. Kao što su proizvođači digitalnih kamera definisali EXIF standard za fotografisanje, tako i zajednica digitalnog nasleđa mora da definiše osnovne *metapodatke* koji se lako mogu dodati svim radovima. Iako bi mnogi voleli instant oficijelne standarde, to nije lako izvodljivo jer je polje nasleđa vrlo kompleksno, pre svega interdisciplinarno i brzo evoluiralo.

Već desetak godina Mreža virtuelnog nasleđa i UNESCO saraduju na kreiranju javne arhive. Po ugledu na njih, mnoge institucije su počele da sprovode razne projekte kako bi svoju sakupljenu građu predstavile širem auditorijumu. Međutim, ovo nije dovoljno, čak može izazvati dodatne zabune jer dovodi do toga da imamo puno rascepanih baza, koje, svaka na svoj način prezentuju sopstveni sadržaj. Da bismo izbegli ovakvu vrstu rascepanosti, nužno se nameće potreba

⁸ www.whc.unesco.org.

za podrškom na internacionalnom nivou kao i za saradnjom u okviru svih relevantnih institucija.

*Mali korak za Taisei⁹ ali veliki za čovečanstvo:
prikaz prošlosti kao dela sadašnjosti*

*A mass of memories and records,
of relics and replicas, of monuments and memorabilia,
lives at the core of our being. And as we remake it,
the past remakes us.¹⁰*

David Lowenthal, 1985.

Linkovi ka dragocenoj prošlosti su prozor u sećanje o drugom vremenu i mestu. Nasleđe je filter kroz koji razumemo sadašnjost. Da bismo razumeli prošlost, moramo je istražiti i identifikovati. Problem identifikovanja nasleđa, njegovog imenovanja, to jest prezentovanja, pojavio se još dok je Plini pisao *Istoriju prirode*, naime, on je primetio da je jedna vrsta biljke poznata pod različitim nazivima u različitim oblastima zemlje. Do tog problema je došlo jer egzaktno predstavljanje nije bilo moguće pre pojave štampe i prve fotografije, koju je Raskin (John Ruskin) nazvao najblagoslovenijim izumom. Svaka prezentacija ili interpretacija, usmena, pismena, grafička ili virtuelna ima svoje uslove i zakonitosti. Često vizuelna prezentacija ima krucijalnu ulogu u ljudskoj imaginaciji. S obzirom da je prezentacija *najzavodljiviji* model predstavljanja kulture i istorije, nije čudo što joj autori, još od sredine 20. veka (Benjamin, Berger, Ajvins, Molino)¹¹ posvećuju naročitu pažnju.

⁹ Japanska korporacija Taisei (http://www.taisei.co.jp/kodaitoshi/civil_e/civilization.html) je još ranih devedesetih godina 20. veka predstavila prve fotorealistične animirane digitalne rekonstrukcije istorijskih predela. Njihov tim arhitekata, inženjera, modelatora i animatora u saradnji sa istoričarima i istraživačima je rekonstruisao i oživeo nekoliko predela drevnog antičkog sveta. Ovaj poduhvat je svakako predstavljao svojevrsnu prekretnicu kako za stručnjake iz oblasti novih medija tako i za korisnike žedne noviteta, zabave i znanja.

¹⁰ Masa sećanja i zapisa, moštiju i replika, spomenika i memorabilija živi u srži našeg bića. I kao što mi oživljavamo prošlost, i ona oživljava nas.

¹¹ Benjamin W., 1935. *The work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, Penguin Books, London 2008, pp. 1-50.
Berger J., 1972. *Ways of seeing*, London: Penguin Books.
Ivins W. M., 1969. *Prints and Visual Communication*, Cambridge: M.I.T. Press.
Molyneux B., 1997. *The Cultural Life of Images: Visual Representation in archeology*, Routledge.

Novi mediji su izuzetno uticali na proces metodologije interpretacije i prezentacije kulturnog nasleđa široj publici. Prednost korišćenja novih medija u prezentaciji uključuje mogućnost šireg pristupa informacijama i bržeg dolaženja do njih.

Digitalno nasleđe je već počelo da transformiše proces kreiranja i razumevanja prošlosti.¹² Izazov digitalizaciji je da pokuša da nađe i uhvati (snimi) suštinu kulturnog blaga pre nego da bude samo simulakrum prošlosti (jer nasleđe uključuje aktivnost, socijalnu, mi smo deo nje, a ne otuđeni od nje).

Prošlost je jedna od najvirtuelnijih realnosti, ona je nedodirljiv fantom, nekada živa realnost koja je danas živa samo u fragmentima i može se iskusiti samo retrospektivno. Nikada nećemo uspeti da kreiramo prošlost kakva je zaista bila. Možemo samo spekulirati o ljudskoj dimenziji i vrednostima prošlih civilizacija i spajati lepkom preostale fragmente prošlosti sa našim emocijama, idejama i logikom. Taj lepak zavisi od naših želja, strahova, ideologija i ere u kojoj živimo. Dejvid Lovental (David Lowenthal) je rekao da što je realističniji prikaz prošlosti to je on više deo sadašnjosti. To međutim ne može biti izbegnuto, mi prošlost možemo iskusiti samo iz perspektive sadašnjosti, što i čini posebnom i jedinstvenom viziju prošlosti svake generacije.

Vrednost prošlosti je i u tome što nas uči novim stvarima, što znači da njena uloga nije samo u tome da nas razuveri ili zabavi. Leopold fon Ranke (Leopold von Ranke, 1795-1886), istoričar, otac istorijskog metoda, napisao je da istoričari treba da se drže činjenica i da se ograniče na ono što je bilo jer postoji samo jedna istina. Međutim, autori nekih istorijskih virtuelnih prezentacija smatraju da je prikazivanje vremena, mesta i zajednice jednog društva zastareo pristup i umesto toga predlažu uvođenje deskriptivno-kontekstualnog pristupa sa mogućnošću interakcije između interpretacije i korisnika.

Korišćenje digitalnih medija omogućava rekonstrukciju i prezentaciju istorije na novi način, ali i dalje ostaje izazov održati balans između empatičnog i objektivnog prikazivanja. Velika prednost digitalnih me-

¹² Hewison R. je verovao da nasleđe uništava istoriju u menjanju sadašnjosti slikama prošlosti. (*Heritage: An Interpretation*, Belhaven Press, London 1989)

dija je mogućnost integrisanja statične i pokretne slike, zvuka i teksta u privlačno dizajnirano okruženje. Niko i ne osporava vrednost dizajna kao jedne stare komponente koja nužno mora biti i deo novih interpretacija i koja ima odlučujuću ulogu u stvaranju virtuelnog mesta, atmosfere i doživljaja. Problem objektivnosti leži u tome što je modernim istoričarima primarni cilj da zadovolje želju posmatrača za interesantnom prezentacijom. Doživeti postaje formula, iskusiti nešto svim čulima postaje imperativ. Međutim, vizualizacija ne treba da bude primarni cilj.

Stručnjaci veruju da je digitalna prezentacija sposobna da ponudi i kritičku perspektivu. Pošavši od ideje da prezentacija mora da ponudi korisnicima nešto više od vizuelnog doživljaja, to jest da treba da im ponudi neko saznanje, stručnjaci u Merlant (Maerlant) centru¹³ konstruisali su jedan model za e-učenje.¹⁴ Cilj ovog modela je bio da pomogne korisnicima da razumeju kako istoričari razmišljaju i da shvate da je svaka istorijska prezentacija zapravo konstrukcija. Jer, kada informacija komunicira samo kao činjenica, bez interakcije, posetioци su površno angažovani i ne ohrabruje se njihovo kritičko mišljenje. Međutim, u ovakvom pristupu mogu nastati teškoće, jer mnogi očekuju da se zabave prilikom gledanja, a ne da budu mentalno izazvani.

Uprkos svojoj kompleksnosti, virtuelna sredina je vrlo fascinantna i poseduje izuzetne mogućnosti u smislu podržavanja istraživanja i edukacije šire publike. Interesantna studija, nazvana *Kapsule memorije*,¹⁵ trajala je šest nedelja kao deo jednog gradskog festivala u Hong Kongu. Klub, virtuelna zajednica, osnovan tom prilikom, imao je oko 3.000 članova koji su pozvani da daju doprinos sopstvenim fotografijama i tekstualnim prezentacijama grada sa ličnim komentarima i refleksijama.¹⁶ Na ovaj način je ponuđena

¹³ Centar se nalazi u Belgiji. Njihov sajt se može pronaći na adresi: <http://www.maerlant.be>.

¹⁴ Roegiers S., Truyen F., History is 3D: Presenting a framework for meaningful historical representations in digital media. In: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. (eds.), *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 67-77.

¹⁵ http://www.23hq.com/Memory_capsule.

¹⁶ Affleck J., Kvan T., Memory capsules: Discursive interpretation of cultural heritage through new media, In: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. (eds.), *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 92-111.

nova vizura prošlosti, različita od one koju možemo naći na oficijelnim sajtovima kulturnog nasleđa ili u muzejima. Neki od članova kluba nisu bili zainteresovani za učešće, nekima je trebalo ohrabrenje, a neki su sa velikim oduševljenjem pristupili projektu. Po završetku projekta, organizatori su razmatrali da li je sadržaj dodat od strane velikog broja učesnika zaista konstituisao diskurzivnu interpretaciju i da li taj doprinos može biti posmatran kao isključivo subjektivan. Dakle, projekat je imao svoje prednosti, ali i mane. Međutim, glavni cilj je postignut – članovi su aktivno učestvovali u konstituisanju znanja i zainteresovali su se za značaj kulturnog nasleđa na dubljem nivou.

Još jedan projekat koji podržava aktivnu i konstruktivnu ulogu lokalnog stanovništva u interpretaciji prirodnog nasleđa je virtuelni muzej nazvan *Tišina zemlje*.¹⁷ Na projektu su saradivali umetnici, istraživači, naučnici iz nekoliko zemalja, kao i lokalno stanovništvo. Ovaj virtuelni muzej nije imao za cilj da napravi digitalnu arhivu, da prikupi i sačuva u vremenu i prostoru prezentaciju specifičnog oblika nasleđa, već je modelovan kao repertoar zvukova¹⁸ iz prirode koji želi da zadrži celokupno saznanje i socijalne veze odgovorne za kreiranje i prenošenje nasleđa na okupu, kao jedan živi sistem. Glavna mu je odlika dijalektika odnosa između čoveka i njegovog okruženja i on odražava pitanja koja pojedinci ili grupe postavljaju sebi. Na ovaj način se stanovništvo povezuje sa zemljom u kojoj živi i vraća se prirodi preko njenih zvukova.¹⁹

Novi izazovi u periodu globalizacije – slika kao referenca stvarnosti

Proces globalizacije i priliv novih formi informacija i komunikacija je stvorio novi imperativ za one koji se bave konzervacijom i zaštitom. Javlja se novi teorijski razvoj o ideji kraja, što nije začuđujući razvoj događaja jer su ljudi uvek bili fascinirani krajem – krajem

¹⁷ Projekat je izveden u Boulderu, Colorado, USA.

¹⁸ Autori su istakli da je zvuk nešto autentično, direktno i intimno, te je stoga idealan koncept za ovu vrstu projekta.

¹⁹ Giaccardi E., Cross-media interaction for the virtual museum: Reconnecting to natural heritage in Boulder, Colorado, In: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. (eds.) *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 112-31.

sveta, krajem života, krajem mladosti. Prva javna diskusija o kraju u skorijoj istoriji je ona koju je pokrenuo Danijel Bel (Daniel Bell) u *The End of Ideology*²⁰ iz pedesetih godina 20. veka. On je bio uzbuđen krajem ideologije jer je smatrao da je ideologija jedna vrsta dogme. Sledeći pisac koji je potegao slično pitanje bio je Frensis Fukujama (Francis Fukuyama) u delu iz osamdesetih godina 20. veka *The End of History and the Last Man*.²¹ Konačno, krajem 20. veka objavljena je i knjiga *The End of Utopia*,²² Džejkobija Rasela (Jacoby Russell), gde on implicira da su *kulturne studije* doprinele smrti ideje da budućnost može prevazići prošlost. Da li ćemo doživeti i smrt tradicije kakvu poznajemo?

Tradiciju postaje sve teže definisati i označiti u svetu koji se stalno menja, gde se smenjuju prošlost i sadašnjost, sadašnjost i budućnost. Nesumnjivo, ona odoleva vremenu i prostoru, čak i našim definicijama.

Ljudi se sve češće identifikuju sa različitim tradicijama i tako razvijaju fleksibilne, simultane i višestране identitete. Tradicija, kao i moda, na primer, nije nevina prema istoriji, ona stalno kopa po prošlosti tražeći nove maske, kostime.²³ Pod uticajem globalizacije, tradicija se preoblikovala i dobila nove dimenzije. Stoga je današnji pogled na tradiciju oblikovan jednako i državom i tržištem. Ovo bi mogao biti vek u kome ćemo svedočiti o kraju naše valorizacije tradicije kao rezervoara značajne autentične prošlosti.

U tekućoj fazi globalizacije, države moraju da se bore sa globalnom ekonomijom, te koriste svoje prirodne izvore i nasleđe da bi privukle internacionalne investitore. Tako je i turizam, prepoznat kao nova, *moderna tradicija*, dobio na važnosti.

Globalni konzumenti danas traže različitost i ljubaznost kao ekonomska dobra, a oni koji proizvode ili im obezbeđuju to, i žive od toga. Dve strane istog novčića su konzumiranje tradicije kao forme kulturne zapovesti i proizvodnja (kreiranje) nasleđa kao polje komercijalne nužnosti. Ovo objašnjava zašto mnoge

²⁰ Kraj ideologije.

²¹ Kraj istorije i poslednji čovek.

²² Kraj utopije.

²³ Gaonkar D., *On Alternative Modernities*, Duke University Press. USA 2001.

zemlje ponovo stvaraju ili izmišljaju svoje kulturno nasleđe i koriste dolazak turista da bi postigle svoje ciljeve.²⁴ Njima je ekonomska održivost glavna preokupacija. Diznilend, Las Vegas (sa hotelima i delovima grada koji kopiraju već poznate kulturne objekte, kao što su piramide, Ajfelova kula i tako dalje) samo su neki primeri manufakture nasleđa. Nažalost, društvo antikonzumeristički nastrojenih broji malo članova. Zato što su mali, ne znači da ne treba da budu glasni. Oni ne smeju da dozvole da slika postane glavna referenca stvarnosti.²⁵ U cilju produbljanja ovog problema, trebalo bi se pozabaviti i tenzijom između institucionalizovanih formi nasleđa i načinima na koje određena zajednica definiše značaj i vrednosti nekog objekta.²⁶

Treba shvatiti da je suživot kulturnog nasleđa s tekovinama savremenog života određen i sintagmom održivog razvoja, jer je kulturno nasleđe osetljivo na neprimerene zahvate i procese, barem toliko koliko i prirodno nasleđe, i da će svaka stvorena neravnoteža biti na uštrb kvalitetnog doživljaja i dojma.²⁷

Novo zaveštanje

Novi mediji, televizija, kompjuteri i njihovo miksovanje, deluju kao ogledalo koje reflektuje glavne odlike 21. veka i omogućava raznovrsne mogućnosti organizovanja i interpretacije kulturnog nasleđa. Čuvanje digitalnih zapisa postaje novi tip zaveštanja. Dileme i problemi oko toga šta prikupiti, šta predstaviti, šta

²⁴ Jedan primer izmišljanja tradicije može se naći u delu: Clemente P., *Toscana, un turismo senza cultura*. In: E. Nocifora, ed. 2000. *Turismatica: Turismo, cultura, nuove imprenditorialità e globalizzazione dei mercati*, FrancoAngeli s.r.l., Milano 1997, pp. 141-154.

²⁵ Interesantno je pomenuti slučaj jednog čoveka koji je godinama živeo i radio u Nevadi (Sjedinjene Američke Države) i svakodnevno prolazio pored hotela u Las Vegasu na čijem ulazu su bile blještave replike Sfinge i piramida. Kada je otputovao u Egipat i video piramide, izjavio je da je prilično razočaran.

²⁶ Foucault M., *Discipline and Punish: The birth of the prison*, Pantheon Books, New York 1977.

²⁷ O ovoj temi više u: Ćirić I., (in press) *World Heritage in the collective memory of societies: The role of tourism in the popularization of Heritage*. Experience of traveling outside of Europe, In: *World Heritage and Tourism: Managing for the Global and the Local*, Quebec City, Canada 2-4. June 2010.

sačuvati i odluke koje donosimo utiču na postepeno kreiranje kolektivne memorije kao i na kreiranje predstave prošlosti. Međutim, mogućnosti koje nudi *Virtuelna realnost* nisu razvijene u potpunosti, a razlozi su i konceptualna ograničenja, kao što je upotreba novih medija na tradicionalan i ograničen način, repliciranje starih paradigmi, otpor i sumnja staromodnih naučnika koji radije u pisanoj formi prezentuju svoj rad.²⁸ Uprkos tome, *Virtuelna realnost* ostaje popularna i zadržava svoju reputaciju koja mnogo obećava.

Internet arhiva veb sajtova raste do četrdeset terabajtova mesečno i progresivno se razvija! Kao što je rekao Stil (Stille), jedna od najvećih ironija informatičkog doba je ta što je 20. vek nesumnjivo sakupio više informacija nego bilo koji period u istoriji, ali je i izgubio više podataka nego periodi pre njega!²⁹ Ovim on upućuje na to da, dok količina podataka rapidno raste, životni vek medija na kome su one zabeležene se skraćuje (uvođenjem novih, novih... i novih medija). Ovo nisu samo tehnološki problemi nego i konceptualni izazovi koji postaju sve očigledniji u eri digitalnih medija.

Očuvanje kulturnog nasleđa postaje imperativ u eri turističkih pohoda, agresivne urbanizacije i klimatskih promena.³⁰ Bez pažljivog planiranja, sva naša digitalna nastojanja neće nadživeti nasleđe koje planiramo da sačuvamo.

LITERATURA:

Affleck J., Kvan T., Memory capsules: Discursive interpretation of cultural heritage through new media, In: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. eds., *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 92-111.

²⁸ Na sličan otpor nailazimo u muzejskoj praksi, a da se i muzeji moraju menjati bilo je jasno još početkom 20. veka kada je Alfred Ličvark (Alfred Lichtwark) izjavio: „Ako muzeji ne žele da se okamene, potrebno je da se menjaju. Svaka generacija će im dodeljivati nove zadatke“.

²⁹ Stille A., *The future of the Past: The Loss of Knowledge in the Age of Information*, Picador, UK 2003.

³⁰ Ćirić I., Kulturna baština za WWW generacije – Neki aspekti procesa digitalizacije, u: *Etika u nauci i kulturi*, ur. Vraneš A. i Marković Lj., Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2010, 197-205.

Benjamin W., 1935. *The work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, Penguin Books, London 2008, pp. 1-50.

Berger J., *Ways of seeing*, Penguin Books, London 1972.

Ćirić I., (in press) World Heritage in the collective memory of societies: The role of tourism in the popularization of Heritage. Experience of traveling outside of Europe, In: *World Heritage and Tourism: Managing for the Global and the Local*. Quebec City, Canada 2.-4. June 2010.

Ćirić I., Kulturna baština za WWW generacije – Neki aspekti procesa digitalizacije, u: *Etika u nauci i kulturi*, ur. Vraneš A. i Marković Lj., Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2010, 197-205.

Foucault M., *Discipline and Punish: The birth of the prison*, Pantheon Books, New York 1977.

Gaonkar D., *On Alternative Modernities*, Duke University Press, USA 2001.

Giacardi E., Cross-media interaction for the virtual museum: Reconnecting to natural heritage in Boulder, Colorado, in: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. eds., *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 112-31.

Hewison R., *Heritage: An Interpretation*, Belhaven Press, London 1989.

Ivins W. M., *Prints and Visual Communication*, Cambridge: M.I.T.Press. 1969.

Lowenthal D., *The Past is a Foreign country*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

Maroević I., *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije, Zagreb 1993.

Molyneux B., *The Cultural Life of Images: Visual Representation in archeology*, Routledge, New York 1997.

Roegiers S., Truyen F., History is 3D: Presenting a framework for meaningful historical representations in digital media, in: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. eds., *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 67-77.

Roussou M., The components of engagement in virtual heritage environments, in: Kalay Y. E., Kvan T. and Affleck J. eds., *New Heritage*, Routledge, New York 2008, pp. 225-241.

Stille A., *The future of the Past: The Loss of Knowledge in the Age of Information*, Picador, UK 2003.

Tilden F., *Interpreting Our Heritage*, University of North Carolina, Chapel Hill 1977.

IVANA ĆIRIĆ

Webografija:

Maerlant Centrum, 24.09.2010.
<http://www.maerlant.be>

Taisei Corporation, Virtual Trip – Introduction to Ancient Culture, 24.09.2010.
http://www.taisei.co.jp/kodaitoshi/civil_e/civilization.html

UNESCO World Heritage Centre, Official site, 25.09.2010.
<http://www.whc.unesco.org>

UNESCO World Heritage Convention, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 24.09.2010.
<http://www.whc.unesco.org/en/conventiontext>

Virtual Heritage, 24.09.2010.
<http://www.virtualheritage.net>

23: *Memory capsule, Latest photos*, 24.09.2010.
http://www.23hq.com/Memory_capsule

Ivana Ćirić

Belgrade University, Faculty of Philosophy – History of Art
Department

INTERPRETATION OF CULTURAL HERITAGE IN VIRTUAL REALITY

Abstract

The first part of the paper is devoted to the complexity of cultural heritage and its interconnections with social, economic and political issues in a given society. The author presents various approaches to her subject including perspectives of architecture, art, history. The problems connected to possibilities, purpose and means of interpretation and presentation of cultural heritage are also discussed. The author further analyzes contemporary discourse of a cause-effect relationship of new media and cultural heritage, that so pretentiously questions the status of original and copy, as well the past-present relationship. The text as a whole is interwoven with discussions of theoretical and technical framework and methodological limitations built-in creation of virtual cultural heritage. The potentials and advantages of new media, but also the unavoidable restraints they impose are presented. Few instances of virtual reconstruction illustrate the process of integration of new media and cultural heritage as a very important present-time issue.

Key words: *cultural heritage, virtual reconstruction, digital media*

FLER STIGTER

Evropska biblioteka, Hag, Holandija

UDK 021.64:027.54(4):004.9

VIRTUELNE ZAJEDNICE U EVROPI: PRISTUP EVROPSKOJ BIBLIOTECI

Sažetak: *Svrha ovog rada* je da pruži pregled Konferencije o povezivanju svetova koja je održana oktobra 2008. u Singapuru. Jedna od glavnih tema koju je organizator skupa, Nacionalni bibliotečki savet Singapura, želeo da uputi jeste uloga koju institucije kulture, kao što su biblioteke, mogu da imaju u (virtuelnim) zajednicama i kako mogu da povećaju svoj udeo u javnosti zasnovan na tim zajednicama. U ovom kontekstu, Evropska biblioteka – kapija ka izvorima evropskih nacionalnih biblioteka – objasnila je kako ona plasira svoje usluge akademskim zajednicama iz Evrope, i nekim delom, izvan nje. Evropska biblioteka fokusira svoj portal na evropsku akademsku zajednicu i prvenstveno prilagodava usluge akademskim procesima rada. Ostali mehanizmi i kanali pomažu da se dopre do raznih tipova korisničkih grupa iz celoga sveta. Na primer, Evropska biblioteka unosi sadržaje iz biblioteka na Europeanu, prvi portal za više različitih oblasti čija je prva javna beta verzija pokrenuta u novembru 2008. godine. Ističući važnost upotrebe različitih kanala za opsluživanje različitih zajednica – bilo putem Europeane bilo uključivanjem postojećih virtuelnih okruženja putem aplikativnih programskih interfejsa (APIs)¹ i widgeta² – Evropska biblioteka je*

* Napomena urednika: Ljubaznošću autorke Fler Stigter dobijena autorska prava za prevod i objavljivanje ovog članka.
Editor's note: Courtesy of the author Fleur Stigter obtained the copyright for translation and publication of the article.

¹ APIs (application programming interfaces) je računarski interfejs koji definiše načine na koje može da zahteva servise od i(li) operativnih sistema. – *Prim. prev.*

² *Widget* je mali softver koji se instalira na radnu površinu računara obogaćujući je korisnim informacijama. To su dodaci ili alati koji ne utiču na funkcionisanje sistema, već služe samo kao pomoćno sredstvo (na primer, sat, kalendar ...). – *Prim. prev.*

odličan primer koliko je usmereni marketing značajan za on-lajn javne institucije. Date su dalje preporuke za metodologiju „testiraj, meri i deluj“ i na izazove u predavljanju programa tragača i portala koji su usmereni ka korisnicima. Celokupan rad daje interesantan pregled marketinškog pristupa jedne od najvećih digitalnih biblioteka i načina na koji ona pokušava da se izbori sa kulturnim različitostima i promenama korisničkih zahteva. Poziv javnim institucijama za uvođenje pristupa koji je više usmeren na tržište, veoma je važan za informacione stručnjake, a naročito za sve one koji se bave marketingom u javnim institucijama i koji su okrenuti ka tržištu, posebno one zainteresovane za usmereni marketing.

Ključne reči: *bibliotečki menadžment, digitalne biblioteke, nacionalne biblioteke, Evropa, portali, virtuelne organizacije*

Nastanak Evropske biblioteke

Evropska biblioteka (<http://theeuropeanlibrary.org>) je servis Konferencije direktora nacionalnih biblioteka Evrope (CENL – Conference of European National Librarians). Osnovana 1987. godine, kao fondacija koja deluje po holandskom zakonodavstvu, CENL ima za cilj da poveća i osnaži ulogu nacionalnih biblioteka Evrope. Osamnaest godina nakon osnivanja CENL-a, 2005. godine, pokrenuta je prva potpuna operativna verzija Evropske biblioteke. Jansen (2006) donosi istorijski pregled različitih zajedničkih projekata (kao što je Gabriel – Jefcoate, 1996) koji su prethodili Evropskoj biblioteci, dok informacije o razvoju biznis plana (identifikaciju ciljnih korisničkih grupa i predloge za virtuelne izložbe) za ovu internacionalnu kooperativnu digitalnu biblioteku donose Kolijer (2004) i Kolijer (2005). Na slici 1. se vidi ekranski prikaz pristupne stranice Evropske biblioteke zajedno s padajućom listom koja prikazuje neke od 34 dostupna jezička interfejsa.

Evropska biblioteka pruža integrisani pristup izvorima nacionalnih biblioteka širom Evrope. Izvori obuhvataju mnogo raznovrsnih sadržaja kao što su knjige, poster, mape, zvučni i video zapisi.

Da bi se omogućilo posetiocima da uvek pronađu građu koju traže, bez obzira da li je ona već dostupna u digitalnom obliku ili ne, svaki upit ih vodi do liste bibliografskih zapisa biblioteka učesnica, i procenjeno je da Evropska biblioteka trenutno poseduje preko sto pedeset miliona bibliografskih zapisa. Procenat digitalnih objekata nastavlja da se uvećava. Na

Slika 1: Ekranski prikaz pristupne stranice Evropske biblioteke, sa nekim opcijama jezičkog interfejsa.

primer, sledećih dvadeset miliona stranica potpuno digitalizovane građe zbirki iz cele Evrope, biće 2009. godine pridodato kao deo TELplus projekta koji finansijski podržava Evropska komisija, sa ciljem da se ojača, proširi i poboljša servis Evropske biblioteke. Ključni zahtevi koji su bili upućeni uključuju poboljšanje pristupa kroz usklađivanje preko Inicijative za otvorene arhive (Open Archive Initiative – OAI) i obezbeđivanje da preko dvadeset miliona stranica iz evropskih nacionalnih biblioteka postane digitalni sadržaj dostupan za pretraživanje punog teksta putem programa za optičko prepoznavanje znakova (OCR).³

Nacionalne biblioteke iz svih zemalja članica Saveta Evrope mogu da postanu članice CENL-a, kao i Evropske biblioteke. Do 2009. godine, od svih 47 država članica Saveta Evrope, 45 država će postati punopravni partneri u Evropskoj biblioteci. Ovaj širok spektar partnerstva doprinosi da Evropska biblioteka bude ne samo panevropski servis (koji ne pokriva samo područje Zapadne Evrope, nego i daleko šire područje cele Evrope, kao što se može videti na slici 2, gde je istaknuta Holandija), već i najveća kapija za pristup u evropske kataloge.

Tehnološki razvoj je izuzetno poboljšao iskustvo pretraživanja portala Evropske biblioteke i on nam danas nudi centralizovano pretraživanje kataloga koje ne samo da je opsežno već je i dosta brzo.

Razvila su se različita iskustva u pretraživanju koja su iznela na površinu dublji veb sadržaj. Relativno nova

³ Optical Character Recognition.

oblast na portalu je onlajn izložbeni prostor (www.theeuropeanlibrary.org/exhibition) kao što se može videti na prvoj slici. Ovde posetioci mogu da se upoznaju sa raznovrsnošću kulturne baštine (prikazani su različiti sadržaji i zbirke, trezori nacionalnih biblioteka), kao i sa zdanjima evropskih nacionalnih biblioteka i njihovom istorijom. Takođe su date i praktične informacije o bibliotekama, uključujući i radno vreme i lokaciju. Za posetioce koji prvi put posećuju portal, dostupna su onlajn uputstva za korisnike na više jezika. Video verzija je takođe objavljena, trenutno samo na engleskom jeziku, ali je u planu da se prevede i na brojne druge evropske jezike.

Korisnički savetodavni odbor Evropske biblioteke

Godine 2008, Evropska biblioteka je osnovala Korisnički savetodavni odbor (Peri, 2008). Kao što je gospođa Lin Brindli,⁴ izvršni direktor Britanske biblioteke i predsedavajući izvršne grupe Evropske biblioteke, tada objasnila:

„Veoma je značajno što je toliki broj eminentnih bibliotekara, akademika i stručnjaka za Web 2.0 tehnologije prihvatilo naš poziv da se pridruže savetodavnom odboru (...). Njihovo organizovanje predstavlja značajan korak u razvoju Evropske biblioteke. Na veoma praktičan način, odbor će dati glas korisniku. Mi moramo dobro da obratimo pažnju na poglede/ mišljenja korisnika s obzirom da nastavljamo da razvijamo usluge za istraživače i sve one koji traže informacije.“

Prvi sastanak odbora nazvan je „Kakva je budućnost bibliotečkih portala?“ Zajedno sa predstavnicima evropskih nacionalnih biblioteka i nekoliko drugih bibliotečkih organizacija širom Evrope kao što su LIBER⁵ i CERL,⁶ diskutovalo se o budućnosti bibliotečkih portala sa različitih aspekata i izvodile su se različite političke, ekonomske, socio-kulturne, tehnološke, zakonske, ekološke (PESTLE) analize. PESTLE⁷ analiza za-

⁴ Dame Lynne Brindley.

⁵ LIBER – Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche / Association of European Research Libraries – Asocijacija evropskih naučnih biblioteka.

⁶ CERL – Consortium of European Research Libraries, Konzorcijum evropskih istraživačkih biblioteka.

⁷ PESTLE – Political, Economic, Socio-cultural, Technological, Legal, Environmental – Politički, ekonomski, socio-kulturni, tehnološki, zakonski, ekološki faktori.

Slika 2: Lista i geografska karta nacionalnih biblioteka Evrope

sniva se na širem razvoju tržišta koje može da utiče na strategiju marketinga jedne organizacije.

Sastanak je završen zaključkom da kritički faktori za budućnost bibliotečkih portala leže u zadovoljenju potreba korisnika i pronalaženju održivog poslovnog modela za servis i ulaganje u inovacije koje su u toku (rezime se može pronaći na stranici Users Advisory Board na portalu Evropske biblioteke: www.theeuropeanlibrary.org/portal/organization/about_us/useradvisory_en.html). Drugim rečima, biblioteke su u mogućnosti da ispune značajnu funkciju u onlajn okruženju, ali samo ukoliko se ponašaju kao proaktivni dobavljači sadržaja sa interneta i ako razmišljaju i deluju u skladu sa željama tržišta.

U ovom radu se daje objašnjenje o tome kako Evropska biblioteka pokušava da ispuni ove kritičke faktore i ima za cilj da dopre do međunarodne javnosti koja neprestano menja svoje zahteve.

Europeana

Izgrađen na osnovama Evropske biblioteke, novi servis čiji je razvoj u toku, nazvan je Europeana. Ovaj servis, poznat u originalu kao „Evropska digitalna biblioteka“ ili EDL (European Digital Library), pokrenut je u beta verziji krajem 2008. godine i njegova pristupna stranica je prikazana na slici 3.

Europeana je stvorena da pruži integrisani pristup milionima digitalnih izvora obezbeđenih iz muzeja, arhiva, biblioteka i audio-vizuelnih institucija širom

Evrope. To je jednostavna ali moćna alatka za pronalaženje izvora iz cele Evrope. Knjige, časopisi, filmovi, geografske karte, fotografije, muzika ... i tako dalje, biće na raspolaganju svima na uvid i korišćenje, ukoliko to dozvoljavaju vlasnici.

Donoseći zajedno ogromnu količinu sadržaja iz velikog broja različitih institucija širom Evrope, ovaj novi servis će pružiti pristup evropskoj intelektualnoj i kulturnoj istoriji na jedinstven način.

Korisnici ne moraju više da razmišljaju o tome koji tip institucije bi mogao da poseduje značajnu građu. Da li se *Domesday Book* (nacionalni imovinski popis Engleske iz 1086. godine) nalazi u Britanskoj biblioteci ili u Nacionalnom arhivu Ujedinjenog kraljevstva? Da li bi Šopenovi rukopisi trebalo da budu u Parizu ili Varšavi? Lokacija građe više neće biti prepreka za pristup (Perdi,⁸ 2008).

Europeana je pokrenuta na inicijativu Evropske komisije. Kao deo projekta i2010 Digital Library Initiative (i2010 Inicijativa za digitalnu biblioteku), (http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm), Evropska komisija je finansirala European Digital Library network (EDLnet – Mreža evropske digitalne biblioteke). Jedan od glavnih ciljeva ove takozvane tematske mreže bio je da se izradi prvi prototip Europeane. Mreža se sastoji od preko devedeset predstavnika kulturnih i naučnih organizacija i velikog broja stručnjaka za informacione tehnologije iz cele Evrope.

Utvrđeni ciljevi Evropske komisije u izgradnji Europeane bili su:

- kreiranje javnog domena;
- korišćenje digitalizovanih izvora kulturne i naučne baštine kao ulazne informacije za široki spektar informacionih proizvoda i usluga;
- igranje glavne uloge u budućem razvoju sektora kao što su učenje i turizam;
- podsticanje novih kreativnih inicijativa i inovacija;
- promovisanje razumevanja značaja evropskog povezivanja i svesti o evropskom identitetu.

⁸ Purday.

Slika 3: Pristupna strana Europeane

Do sada je formiranje Europeane prolazilo kroz sledeće razvojne faze:

- Kreiranje statičke makete – dokaz koncepta zajedničkog interfejsa koji je usmeren na korisnike u cilju pretraživanja, otkrivanja i korišćenja preko sadržaja iz svih domena (animirani demo prikazuje osnovne funkcionalnosti i karakteristike predviđenog prototipa),
- Kreiranje operativnog prototipa – prvog radnog prototipa koji je uglavnom fokusiran na pozadinska (tehnička) rešenja,
- Javno pokretanje konačnog prototipa (Brisel, novembar 2008).

Video zapis o sadržaju konferencije „Korisnici očekuju interoperabilnost“, u okviru koje je realizovan ovaj prototip, možete pogledati na YouTube-u (<http://nl.youtube.com/watch?v=eTiWQYsQcuE>).

Nakon pokretanja konačnog prototipa, Europeana se razvila u potpuno operativni servis, sa stalnim povećanjem sadržaja i institucija povezanih sa njom i poboljšanjem snage prototipa (www.europeana.eu). Ako bi sve teklo po planu, do 2010. godine biće pokrenuta konačna verzija sa pristupom najmanje šest miliona digitalnih jedinica.

Europeana je važna za Evropsku biblioteku ne samo zato što pomaže da se dopre do najšire moguće publike. Ovako je to navedeno u dokumentu Evropske unije:

„Zajedničko višejezičko pristupno mesto (Europeana) će omogućiti da se pretražuje evropsko distri-

buirano – što znači, čuvano na različitim mestima od strane različitih organizacija – onlajn digitalno kulturno nasleđe. Ovakvo pristupno mesto povećaće njenu vidljivost i istaći zajedničke karakteristike. Pristupno mesto bi trebalo da se izgradi na postojećim inicijativama kao što je Evropska biblioteka, u okviru koje evropske nacionalne biblioteke već saraduju.“ (Pečar⁹ i drugi, 2008.)

Sve u svemu, Europeana ima za cilj da služi široj javnosti nego što to čini Evropska biblioteka. Time što sudeluje u ovom jedinstvenom konceptu i što je otvorena za saradnju sa ostalim partnerskim organizacijama, Evropska biblioteka je u mogućnosti da ispuni i svoju tradicionalnu ulogu kulturne institucije i da služi zajednici u celini.

Virtuelne zajednice

U suštini, Evropska biblioteka služi širom sveta svakome koji traži nacionalnu bibliotečku građu. U praksi, međutim, praktično je nemoguće pružati usluge svetskoj javnosti preko jednog te istog kanala (na primer veb lokacije). Mnogo je efikasnije da se identifikuju korisnici koji su voljni da vrednuju specifične ponude i da se usmere specifične usluge ka tim specifičnim grupama korisnika.

Portal Evropske biblioteke, kao što se vidi na prvoj slici, prvenstveno je namenjen bibliotekarima i članovima akademske zajednice. Istraživanja korisnika jasno pokazuju da ove grupe najviše cene specifične ponude Evropske biblioteke (kao što je predstavljeno na sajtu portala). Kao najobuhvatniji panevropski bibliotečki servis, Evropska biblioteka obezbeđuje izuzetno veliku virtuelnu zbirku građe iz svih oblasti i nudi posetiocima lakši pristup evropskim kulturnim i naučnim izvorima. Godine 2006, Institut muzejskih i bibliotečkih usluga, zajedno sa Univerzitetom Severna Karolina u Čepel Hilu (Grifits i King, 2008), sproveo je istraživanje tokom koga se došlo do saznanja da „biblioteke i muzeji ulivaju izuzetno i stalno javno poverenje među različitim odraslim korisnicima“. Slični komentari su dati i za Evropsku biblioteku (preko mreže del.icio.us, na primer), a kao ključni termini koji su često korišćeni u njenom opisivanju su pouz-

⁹ Petschar.

danost, jedinstveno kulturno bogatstvo i dobavljači sadržaja. Ovoj listi se može pridodati i činjenica da je ona najbolje mesto gde se može proveriti da li je neka pojedinačna jedinica digitalizovana ili ne.

Iako je internet definitivno jedan od najsnažnijih mehanizama globalizacije, odgovor na pitanje da li se korisničke grupe više određuju prema interesovanjima (na primer, akademske stručne zajednice), nacionalnosti ili jezičkim grupama, nije lako dati (Kastels, 2004). Bilo koje određenje da je u pitanju, ono nas bez pogovora vodi ka tome da kultura ostaje presudno značajan faktor u službi međunarodne zajednice. Ovo se takođe ogleda u tome kako je Evropska biblioteka predstavljena i kako ona razvija svoje usluge. Veliki značaj, na primer, dat je ponudi višejezičke usluge. U ovom trenutku, korisnici mogu da izaberu jezik interfejsa. Nekoliko projekata je ipak imalo za cilj da se proširi spektar usluga koje su bazirane na višejezičnosti. Primeri za takve projekte su sledeći:

- TELMEMOR – koji je trajao u periodu 2005-2007 (www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/cooperation/archive/telmemor/index.php).
- EDL projekat – koji je trajao u periodu 2006-2008 (www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/cooperation/archive/edlproject/).
- TELplus – koji je trajao u periodu 2007-2009 (www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/cooperation/telplus/).
- Višejezički pristup raznim temama pomoću povezivanja predmetnih odrednica na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku (MACs¹⁰) – sponzorisan od strane CENL-a, (<https://macs.vub.ac.be/pub/>).
- Višejezički pristup katalogima i onlajn bibliotekama (CACAO¹¹) – (www.cacaoproject.eu).
- Forum o međujezičkoj evaluaciji informacija (CLEF¹²) – (<http://www.clef-campaign.org/>).

Evropska biblioteka je aktivna u različitim Web 2.0 okruženjima, uključujući tu i Wordpress blog, Youtube, MySpace, kao i na različitim veb lokacijama

¹⁰ Multilingual Access to Subjects.

¹¹ Cross-language access to catalogues and online libraries.

¹² Cross Language Evaluation Forum.

društvenih mreža. Evropska biblioteka nije (još uvek) pokušala da stvori virtuelna mesta unutar ili izvan portala gde studenti, na primer, mogu da sakupljaju i razmenjuju ideje. Umesto toga ima za cilj da svoje usluge učini dostupnim u okviru već postojećih zajednica. „Mini biblioteka“ je, na primer, alatka koja je trenutno dostupna i kao *widget* i kao aplikacija. Ona izgleda i funkcioniše kao mini verzija prozora za pretraživanje Evropske biblioteke. Korisnici koji instaliraju „Mini biblioteku“ mogu da izaberu specifične zbirke, da prethodno podese jezik interfejsa i da modifikuju izgled prozora za pretraživanje. S obzirom da „Mini biblioteka“ može biti lako ugrađena u bilo koju veb lokaciju ili blog, ona u velikoj meri povećava pristup i lakoću korišćenja ponudjenog sadržaja. Evropska biblioteka takođe analizira vrednost njenog prisustva unutar lokacija društvenih mreža, kao što je Facebook. Trenutno, registrovani korisnici Facebook-a mogu da ugrade „Mini biblioteku“ na svoju ličnu stranicu. S obzirom na veliki broj „fejsera“ koji zaista koriste ovu mogućnost, „Mini biblioteka“ je postigla izuzetan uspeh. Slika 4. prikazuje ekranski snimak Facebook stranice, veb lokacije i bloga koji ilustruju korišćenje „Mini biblioteke“.

Nasuprot tome, Europeana stvara virtuelne prostore u svom domenu. Njih čine „My Europeana“ i „Communities“. Putem ovih servisa, korisnici mogu da saraduju na projektima ili da stvaraju interesne grupe oko različitih tema (Perdi, 2008). Mnoga pitanja su, međutim, i dalje ostala da se razreše. Na primer, i dalje ostaje da se vidi da li, i ako je tako, kako onda, korisnici mogu da šalju sadržaj, bilo u ovlašćenim kontekstima ili u specifičnim prostorima za objavljivanje.

Slika 4: Ekranski prikazi Facebook stranice, veb lokacije i bloga ilustruju korišćenje „Mini biblioteke“.

U okviru EDLnet-a, ciljne grupe za Europeanu bile su:

- Široka publika – korisnici koji posećuju portal bez nekog posebnog interesa ili tragaju za određenom informacijom.
- Učenici – glavni potencijal Europeane, otvara im se lak pristup kulturnim sadržajima.
- Nastavnici – omogućava im se pronalaženje primarnih izvora i kreiranje onlajn građe za kurseve.
- Studenti dodiplomskih studija – u potrazi za relevantnim informacijama, oni žele da eksportuju informacije za kurseve ili istraživački rad.
- Studenti postdiplomskih studija, akademski korisnici, istraživači – žele pristup najvećoj mogućoj količini autoritativnog sadržaja, da bi ga zabeležili ili koristili na podrobnom nivou.
- Profesionalni korisnici – eksperti u svojim domenima (na primer, arhivisti, bibliotekari, kustosi), da bi pretraživali i proveravali informacije.

Aplikativni programski interfejsi predstavljaju potencijalno uspešno područje kako za Europeanu tako i za Evropsku biblioteku. Omogućavanje institucionalnim korisnicima i eventualno širokoj publici da izgrade nove aplikacije na osnovu sadržaja iz Europeane, i njihovo ugrađivanje u različite platforme, neizmerno može da proširi domet Europeane. Lokalni muzej negde u Nemačkoj, na primer, može da napravi evropsku izložbu o brodovima iz XVIII veka, koristeći sadržaj Europeane i postavljajući ga na sopstvenu veb lokaciju.

Održavanje u multikulturnom okruženju

Da bi se održao korak sa tržišnim kretanjima, potrebno je da se brzo reaguje na promene zahteva korisnika i da se nova kretanja integrišu u usluge („inovacijom do uspeha“). Mi smo opisali kako Evropska biblioteka i Europeana pokušavaju da deluju i reaguju na zahteve ciljne publike (Stigter, 2008). Ovde je ukratko objašnjeno kako Evropska biblioteka saraduje sa svojim lokalnim partnerima u cilju osvajanja multikulturne javnosti koristeći pristup „deluj, meri i reaguj“.

Godine 2007. Evropska biblioteka je počela da razvija ključne indikatore uspešnosti (KPIs).¹³ Ovi indikatori su namenjeni da daju uvid u uspešnost rada Evropske biblioteke s obzirom na njene poslovne ciljeve. Istovremeno, oni su namenjeni za povećanje razumevanja tržišta i njegovih zahteva.

Ključni indikatori uspešnosti i veb statistika uopšte ključni su elementi u marketingu Evropske biblioteke s obzirom da nas informišu da li su marketinške aktivnosti isplative ili ne. U skorijoj budućnosti oni će biti integrisani u široku mrežu tržišno informacionog sistema koji se trenutno gradi. Ovaj sistem ima za cilj da kombinuje ulaz informacija sa mehanizmima nadgledanja i pregledanja.

Od partnera je zatraženo da pomognu servisu Evropske biblioteke u proceni uspešnosti marketinških aktivnosti i da preporuče izmene i poboljšanja programa. U tom smislu, od svih partnerskih biblioteka se tražilo da primene ključne indikatore uspešnosti i da podrže njihov dalji razvoj.

Kako je Evropska biblioteka kolaborativna mrežna organizacija i kako se snažno veruje da partnerske biblioteke najbolje poznaju svoju publiku, svi partneri su takođe pozvani da pomognu promovisanju Evropske biblioteke unutar svojih zemalja. Na različite načine centralno odeljenje marketinga pomaže partnere u obavljanju ovog zadatka, počev od obezbeđivanja centralno-kreiranih šablona do slanja svih vrsta promotivnog materijala na zahtev. Od partnera se takođe traži da daju svoj doprinos određenim aktivnostima. Na primer, u saopštenjima za javnost mogu da dodaju ili, u izvesnoj meri, izmene tekst prema svojim potrebama.

Kako Evropska biblioteka odgovara potrebama svojih korisnika može se ilustrovati primerima koji se odnose na portal. Na primer, urađen je prevod interfejsa portala na nacionalne jezike koji su zastupljeni u celoj Evropi, kao što se može videti na prvoj slici. Analiza datoteka pristupa jasno je pokazala koliko mnogo korisnici cene ovu funkcionalnost. Kako članovi novoformiranog korisničkog savetodavnog odbora dolaze iz različitih zemalja, očekuje se da ovaj

¹³ Key performance indicators.

odbor može da odigra važnu ulogu u optimizaciji portala za međunarodnu javnost.

Poslednje, ali svakako ne i manje važno, jeste da Evropska biblioteka nastoji da razvije šire odnose u okviru međunarodne zajednice bibliotečkih stručnjaka. Očekuje se da ova zajednica može da pomogne dalji razvoj Evropske biblioteke u skladu sa potrebama korisnika koji dolaze iz različitih delova sveta. Kao što je, nadamo se, postalo jasno, iako prvenstveno imamo za cilj evropsku akademsku zajednicu, naša namera je da nastavimo da ojačavamo naš servis za globalnu javnost i da promovišemo prednosti Evropske biblioteke kao besplatnog izvora za sve bibliotečke korisnike.

Zaključak

Biblioteke su u stanju da ispune važnu funkciju, ali samo ako se ponašaju proaktivno i ako misle i deluju u skladu sa željama zajednica korisnika. Idealno bi bilo da jasno definisana vizija i koncept usmeren od strane korisnika prethodi kompletnom razvoju proizvoda i usluga, naročito kada je u pitanju rad sa virtuelnim zajednicama ili njihov razvoj.

Pristup „deluj, meri i reaguj“ pomaže mreži Evropske biblioteke da bude u toku sa promenama korisničkih zahteva i da se poveže sa različitim kulturama zastupljenim unutar njene međunarodne javnosti. U isto vreme, Evropska biblioteka se nada da će, učešćem u Europeani, dostići širi krug korisničkih grupa.

S obzirom da aplikativni programski interfejsi pružaju mogućnost uspešnog bavljenja različitim korisničkim grupama na već postojećim virtuelnim mestima, Evropska biblioteka i Europeana planiraju da i dalje istražuju ovu oblast. I zaista, pored višejezičkog pretraživanja i mogućnosti za dodavanjem od korisnika generisanih sadržaja, i aplikativni programski interfejsi su uneti u nove predloge Europeane, koji su uspešno dostavljeni Evropskoj komisiji na osnovu poslednjeg poziva za finansiranje u okviru programa eContentplus.

LITERATURA:

Castells M., *The Information Age. Economy, Society and Culture – Vol. II: The Power of Identity*, 2nd ed., Blackwell, Oxford 2004.

Collier M. (2004), “Development of a business plan for an international co-operative digital library – The European Library”, *Program: electronic library and information systems*, Vol. 38 No. 4, pp. 225-31.

Collier, M. (2005), “The business aims of eight national libraries in digital library co-operation: a study carried out for The European Library (TEL) project”, *Journal of Documentation*, Vol. 61 No. 5, pp. 602-22.

Griffiths J. and King D.W. (2008), “Interconnections: the IMLS national study on the use of libraries, museums and the internet – conclusions summary”, Institute of Museum and Libraries Services in cooperation with the University of North Carolina at Chapel Hill, 18. mart 2009, dostupno na: www.interconnectionsreport.org/reports/ConclusionsSummaryFinalB.pdf

Janssen O., “Online collaboration between European National Libraries Since 1995 – building towards a European Digital Library”, *Special Libraries Association Conference, Baltimore, June 2006*, 18. mart 2009, dostupno na: www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/press/documents/SLA2006FullPaper_Olaf_D_Janssen_20060430.pdf

Jefcoate G. (1996), “Gabriel: gateway to Europe’s national libraries”, *Program: electronic library and information systems*, Vol. 30 No. 3, pp. 229-38.

Perry M. (2008), “European Library sets up user advisory board”, *Information World Review*, 7 April, 18. mart 2009, dostupno na: www.iwr.co.uk/information-world-review/news/2213865/usersgiven-voice-european-3923010

Petschar H., Kaiser M., Kann B., Korb J., Scotti L., Solbakk S.A., Sperl A., Verheusen A. and Fuegi, D. (2008), *EDL Report on Digitisation in European National Libraries 2006-2012*, 18. mart 2009, dostupno na: www.cenl.org/docs/Report_digitisation_NLs.pdf

Purday J. (2008), “Web 2.0 ideas enrich Europe’s digital heritage”, *Research Information*, August/September, 18. mart 2009, dostupno na: www.researchinformation.info/features/feature.php?feature_id%20185

Stigter F. (2008), “Putting the shoe on the other foot – formulating user requirements for Europe’s cultural heritage portals”, *European Library Automation Group (ELAG)*

2008 meeting – *Rethinking the Library, Wageningen, The Netherlands, April 2008*, 18. mart 2009, dostupno na:
http://library.wur.nl/elag2008/presentations/fleur_stigter.pdf

Preporučena literatura:

Commission of the European Communities (2006), “Recommendation by European Commission on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation”, *Official Journal*, Vol. L 236, No. 2006 /585/EC, 24 August, pp. 28-30, 18. mart 2009, dostupno na:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006H0585:EN:HTML>

Lupovici C. and Verleyen J. (2008), *Europeana Prototype 1: Description*, EDLNet Office, The Hague.

Prevela s engleskog
Ljubica Spasenoska

Fleur Stigter

The European Library, The Hague, The Netherlands

VIRTUAL COMMUNITIES IN EUROPE:
THE EUROPEAN LIBRARY APPROACH

Abstract

The purpose of this paper is to provide an overview of The Bridging Worlds Conference held in October 2008, in Singapore. One of the main topics the National Library Board of Singapore, the organising party, wished to address was the roles cultural institutions, such as libraries, may play in (virtual) communities and how they can build audience share based on these communities. In this context The European Library – gateway to Europe’s national library resources – explained how it markets its services to academic communities in and, to some degree, outside Europe. The European Library focuses its portal on the European academic community and fits its services primarily within the academic working processes. Other mechanisms and channels help it reach other types of user groups from all over the world. For example, it is the main library contributor in Europeana, the cross-domain portal that launched its first public beta-version in November 2008. Emphasising the value of using different channels to serve different communities – either via Europeana or by plugging-in existing virtual environments via application programming interfaces (APIs) and widgets – The European Library is a great example of how important (channel) marketing is to online

public institutions. Further references are made to the “test, measure and (re)act” methodology and challenges in presenting a crawler and user-friendly portal. Overall the paper provides an interesting insight in the marketing approach of one of the biggest digital libraries, and how it tries to work with cultural differences and changing user requirements. Calling for the adoption of a more market-oriented approach by public institutions, it is of interest to all information professionals, but especially marketers of public institutions and other market-oriented, certainly those interested in channel marketing.

Key words: *library management, digital libraries, national libraries, Europe, portals, virtual organizations*

The European Library – Evropska biblioteka

DŽON VAN OUDENAREN

Svetska digitalna biblioteka, Kongresna biblioteka, Vašington,
SAD

UDK 027.54:004(100)
021.64:004(100)

SVETSKA DIGITALNA BIBLIOTEKA

Sažetak: *Autor u tekstu daje kratak prikaz razvoja Svetske digitalne biblioteke*, od ideje o njenom uspostavljanju, preko osmišljavanja i prvih koraka, predstavljanja prvog prototipa 2007. godine, do javnog pokretanja u aprilu 2009. godine. Autor predstavlja i kratku listu značajnijih digitalnih dokumenata u Svetskoj digitalnoj biblioteci, kao što nabroja osnovne funkcionalnosti tog veb sajta. Drugi deo se odnosi na korišćenje, povratne informacije i učešće, a poseban naglasak je stavljen na izgradnju kapaciteta digitalizacije u zemljama u razvoju. Rad se završava listom prioriteta, opisom izazova u budućnosti i sledećih koraka.*

Ključne reči: *Svetska digitalna biblioteka, digitalne biblioteke, Kongresna biblioteka, Unesko*

Direktor Kongresne biblioteke, Džejms H. Billington (James H. Billington), prvi je predložio ustanovljenje Svetske digitalne biblioteke (World Digital Library – WDL¹) u junu 2005. godine u svom govoru na Džordžtaun univerzitetu pred Nacionalnom komisijom Uneskoa Sjedinjenih Američkih Država. U tom trenutku, Sjedinjene Američke Države su bile u procesu po-

* Napomena urednika: Autor ovog teksta, direktor Svetske digitalne biblioteke i stručnjak iz Kongresne biblioteke, gospodin Džon Van Oudenaren, bio je ljubazan da specijalno za časopis *Kultura* napiše ovaj rad i da nam ustupi autorska prava za prevod i objavljivanje, na tome mu se srdačno zahvaljujemo; Editor's Note: The author of this text, the director of the World Digital Library and an expert from the Library of Congress, Mr. John Van Oudenaren, was so kind to write this paper specially for the review "Kultura" and to give us the copyright for the translation and publication, we are very grateful to him for that.

¹ Dalje u tekstu WDL. – *Prim. prev.*

novnog pridruživanja Uneskom posle gotovo dvadesetogodišnjeg odsustva iz te međunarodne organizacije. Bilington je predložio kooperativni projekat koji bi realizovale Kongresna biblioteka i biblioteke iz celog sveta u saradnji sa Uneskom, a čiji cilj bi bila digitalizacija i slobodan pristup preko interneta primarnim izvornim dokumentima koji govore o kultura sveta i osvetljavaju dostignuća iz svih zemalja sveta. Takav projekat, naglasio je on, “ostvario bi obećanje o zbližavanju ljudi iz celog sveta, slaveći dubinu i jedinstvenost različitih kultura kroz uzajamnu globalnu saradnju.”

Reakcija na predlog bila je izuzetno pozitivna. Unesko je prihvatio ideju u kojoj je video i doprinos ostvarivanju svojih brojnih ciljeva – promovisanje društva znanja, izgradnju novih kapaciteta za korišćenje informacija i komunikacionih tehnologija u zemljama u razvoju, smanjenje digitalnog jaza između i unutar pojedinih zemalja, podsticanje višejezičnosti i povećanje raznolikosti kulturnih sadržaja na internetu. Nekoliko meseci kasnije, kompanija Google.Inc., vlasnik istoimenog internet pretraživača, uložio je oko tri miliona dolara u projekat (nije povezan sa projektom Google Book Search) kako bi se razvio sveobuhvatni plan za Svetsku digitalnu biblioteku.

Kongresna biblioteka i Unesko sazvali su zajednički sastanak u decembru 2006. godine kako bi od bibliotekara i stručnjaka za informacione tehnologije iz mnogih zemalja zatražili dodatne detalje i sugestije. Ubrzo nakon toga, uspostavljene su radne grupe za tehničku arhitekturu i selekciju sadržaja, sastavljene od stručnjaka koji imaju najbolju praksu na tom polju, a njihov rad zajednički sponzorišu Kongresna biblioteka i Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i ustanova (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions).

U oktobru 2007. godine, na Generalnoj konferenciji Uneskoa, Kongresna biblioteka je predstavila radni prototip Svetske digitalne biblioteke sa sadržajima koje su obezbedile šest partnerskih institucija – Nacionalna biblioteka Brazila, Biblioteka Aleksandrina iz Egipta, Nacionalna biblioteka i arhiv Egipta iz Kaira, Nacionalna biblioteka Rusije, Ruska državna biblioteka, kao i Kongresna biblioteka. Nakon osamnaest meseci intenzivnog planiranja i razvoja, Svetska

digitalna biblioteka (www.wdl.org) je zvanično pokrenuta u sedištu Uneskoa u Parizu. Institucije iz osamnaest zemalja, uključujući i nacionalne biblioteke Kine, Egipta, Francuske, Izraela, Japana, Rusije, Srbije i Švedske, kao i značajne univerzitetske biblioteke iz više zemalja, unele su sadržaje iz svojih dragocenih digitalnih zbirki u prvu javnu verziju WDL.

U skladu sa vizijom Džejsma Bilingtona, biblioteka koja bi "slavila dubinu i jedinstvenost različitih kultura", WDL se od drugih digitalnih biblioteka razlikuje po kvalitetu i selektivnosti sadržaja. Sledi lista samo nekih od mnogih izvora u WDL, a svaki od njih uključile su partnerske institucije WDL:

- Fotografije Brazila iz 19. veka iz zbirke Tereze Kristine Marije koje je prikupio car Brazila Pedro II (Nacionalna biblioteka Brazila);
- Rukopisi i štampana dela koja govore o istoriji Kine, od ranih dokumenata iz 8. veka na stelama o asirskom učenju u Centralnoj Aziji do albuma o šminki koji su u 19. veku koristili glumci Pekinške opere (Nacionalna biblioteka Kine),
- Japanski ilustrovani rukopisi i rukom oslikane knjige i svici od 8. do 20. veka (Nacionalna biblioteka Japana),
- Rukopisi značajnih dela arapskih naučnika i matematičara od 14. do 19. veka (Nacionalna biblioteka i arhiv Egipta),
- Piktografski kodeksi mezoameričkih domorodaca od 11. do 16. veka (Nacionalni institut za antropologiju i istoriju, grad Meksiko, i Centar za proučavanje istorije Meksika, grad Meksiko),
- Miroslavljevo jevanđelje, liturgijsko delo iz 12. veka koje se smatra najznačajnijim i najlepšim srpskim rukopisom (Narodna biblioteka Srbije),
- Rukopisi radova jevrejskog filozofa i teologa Majmonidesa, napisani od 12. do 14. veka na hebrejskom i judeo-arapskom jeziku (Nacionalna biblioteka Izraela),
- Mapa Martina Valdesmilera iz 1507. godine, prva mapa na kojoj je odvojeno prikazana zapadna hemisfera (sa Tihim okeanom kao odvojenim okeanom) i na kojoj se po prvi put koristi ime Amerike (Kongresna biblioteka).

Pored tekstualnih sadržaja, WDL obezbeđuje pristup i zvučnim i video sadržajima od istorijskog i kulturnog značaja, uključujući i snimke priča robova, etnografsku građu, rane filmove Tomasa Edisona i braće Limmijer. Sajt WDL-a se takođe može pohvaliti funkcionalnošću i alatima koji za cilj imaju da sadržaje prikažu na različite načine publici širom sveta. Osobine funkcionalnosti sajta WDL-a, koji je razvio stručni tim u Kongresnoj biblioteci, su sledeće:

Višejezični pristup. Sajt WDL-a funkcioniše na sedam jezika – šest zvaničnih jezika Ujedinjenih nacija (arapski, kineski, engleski, francuski, ruski i španski) i na portugalskom. Svaka digitalna jedinica sa svojim prikazom, opisom i video zapisom kustosa, kao i navigacione alatke na sajtu, dostupni su na jeziku interfejsa, a korisnik može da prelazi sa jednog na drugi jezik u svakom trenutku. Cilj WDL-a je da svakom korisniku obezbedi jednako iskustvo, bez obzira na jezik interfejsa. (Aktuelni dokumenti na sajtu WDL-a prevedeni su i predstavljani na oko 40 različitih jezika).

Dosledni metapodaci. Svaka digitalna jedinica na sajtu WDL-a katalogizovana je i sadrži podatke o mestu izdavanja, vremenu, temi, vrsti jedinice po formatu, jeziku i ustanovi koja je dala sadržaje. Svrha takvog pristupa katalogizaciji jeste da se omogući dosledno unakrsno pretraživanje po vremenu i narodima i da se olakša poređenje između različitih kultura i dijaloga čija promocija i jeste cilj projekta.

Napredan pregled dokumenata i funkcija zumiranja. Sve jedinice na sajtu WDL-a, uključujući i svaku stranicu knjige, mogu da budu pregledane korišćenjem najnovijih tehnologija i alatki za zumiranje. U okviru knjiga, i svi povezi su digitalizovani i predstavljani u boji sa mogućnostima zumiranja. Pored toga, svaka knjiga dostupna je i u PDF formatu.

Opis na nivou digitalne jedinice. Svaka digitalna jedinica na sajtu WDL-a sadrži opis dužine od jednog paragrafa do jedne stranice koji objašnjava jedinicu i govori zbog čega je ona značajna. Te opise napisali su istraživači i kustosi, te oni pružaju mnogo širi kontekst od osnovnih bibliografskih metapodataka.

Video kustosa. Odabrane jedinice sadrže i video zapise kustosa koji pružaju mnogo detaljnije informa-

cije o digitalnim delima. Ova funkcija dovodi najbolja i najznačajnija znanja kustosa iz partnerskih institucija u direktan kontakt sa korisnicima.

Web 2.0 opcije. WDL nudi brojne Web 2.0 opcije i obezbeđuje korisnicima mogućnosti da odabrane jedinice štampaju, preuzimaju, dele sa drugima i ponovo koriste iste sadržaje.

I dok WDL sadrži mnoge inovativne funkcije, zasnovane na visokoj tehnologiji, ona takođe počiva i na mnogim tradicionalnim bibliotečkim funkcijama, kao što su izgradnja zbirki, katalogizacija, čuvanje predmeta, kreiranje metapodataka visokog kvaliteta i obezbeđivanje slobodnog pristupa različitim korisničkim grupama. U tom smislu, WDL promovise stručnu praksu tehnološki orijentisanim korisnicima koji i ne bi drugačije saznali šta sve biblioteke rade i šta su tradicionalno oduvek radile najbolje.

Korišćenje, povratne informacije i učešće

Od prvog predstavljanja javnosti, u aprilu 2009. godine, WDL sajt je posetilo više od dvanaest miliona korisnika, koji su pogledali više od osamdeset miliona stranica. Posetioci dolaze iz svih zemalja sveta, a najveći broj njih je iz Španije, Sjedinjenih Američkih Država, Kine, Brazila, Meksika, Argentine, Ruske Federacije, Portugala, Kolumbije. Gradovi sa najvećim brojem posetilaca su Madrid, Buenos Aires, Sao Paulo, Barselona, Meksiko, Lisabon, Moskva, Pariz, Bogota, Karakas. Interfejs na španskom jeziku se najviše koristi od svih sedam zvaničnih jezika, a za njim slede interfejsi na engleskom, kineskom, portugalskom, ruskom, francuskom i arapskom.

Reakcije posetilaca sajtu su izuzetno pozitivne, što se ogleda i u komentarima kao što su "Vaš sajt je potpuno neverovatan, za mene je to ono kako bi Internet trebalo da izgleda", ili "Svetska digitalna biblioteka je najuzbudljivije sredstvo za e-učenje na webu". Korisnici su tražili više sadržaja o određenim temama ili iz nekih zemalja, a neki su predložili dodavanje interfejsa na još nekim jezicima, na primer na nemačkom ili japanskom.

Kada je reč o sadržaju, izuzetno bitan cilj WDL-a jeste da obezbedi široko međunarodno učešće. Sve biblioteke, arhivi, muzeji i obrazovne ustanove sa sa-

držajima koje mogu ponuditi ili uključiti na neki drugi način dobrodošle su da se pridruže projektu kao partneri. U oktobru 2010. godine WDL ima za partnere oko 110 institucija iz 64 zemlje sveta.

Partnerske institucije koje su već digitalizovale svoje sadržaje i održavaju sopstvene digitalne biblioteke uglavnom samo menjaju namenu svojih digitalnih zbirki za uključivanje u WDL. U mnogim zemljama u razvoju, međutim, čak i nacionalne biblioteke i nacionalni arhivi nemaju potrebne kapacitete da digitalizuju svoje zbirke. U cilju uključivanja sadržaja u WDL i izgradnje sopstvenih institucionalnih i nacionalnih digitalnih biblioteka, tim institucijama je potrebna pomoć u obuci stručnjaka i nabavci opreme. Unapređenje kapaciteta tih institucija takođe je značajan cilj projekta WDL.

Tokom 2006. godine, oslanjajući se na prethodna iskustva Kongresne biblioteke u izgradnji digitalnih odeljenja u institucijama u Rusiji i Brazilu, WDL je oformila centar za digitalnu konverziju u Nacionalnoj biblioteci i arhivu Egipta u Kairu. U centru se digitalizuju arapski naučni rukopisi iz Nacionalne biblioteke i Arhiva Egipta zbog njihovog uključivanja u WDL.

Tokom 2008. godine WDL je obezbedila opremu i obuku kako bi se izgradio centar za digitalnu konverziju u Nacionalnoj biblioteci i arhivu Iraka u Bagdadu; u njemu je započeta digitalizacija najstarije periodike objavljene u Iraku, retke i ugrožene zbirke iz perioda 1860-1930. Prvi naslov izabran za uključivanje u WDL bio je kompletna serija časopisa "Lejla", prvog ženskog časopisa objavljivana u Iraku u periodu 1923-1925.

Tokom 2009. godine, WDL projekat dobio je donaciju od Karnegi korporacije iz Njujorka da pomogne bibliotekama u podsaharskoj Africi da se uključe u WDL. Centar za digitalnu konverziju ustanovljen je u Nacionalnoj biblioteci Ugande u Kampali i on služi kao središte nacionalne i regionalne mreže institucija koje doprinose širokim spektrom sadržaja za digitalizaciju.

Dodatni naponi za izgradnju kapaciteta u drugim zemljama planiraju se u skladu sa raspoloživošću finansijskih sredstava. WDL se izdržava iz donacija pri-

vatnog sektora; glavni donatori su Google, Katar fondacija, Karnegi korporacija, King Abdulah univerzitet nauke i tehnologije, Microsoft i drugi. Dodatna sredstva se traže ne samo za izgradnju kapaciteta, već i za tehnički razvoj i kreiranje sadržaja.

Izazovi i sledeći koraci

Dodavanje novih sadržaja bez snižavanja stepena kvaliteta uspostavljenog tokom prve godine projekta, vodeći je prioritet WDL-a u narednim mesecima. Drugi prioritet jeste razvoj distribuiranog onlajn sistema za unos sadržaja, za kreiranje metapodataka i za prevođenje interfejsa koji će omogućiti partnerima da procesuiraju mnogo više svojih lokalnih sadržaja. To će pomoći u izgradnji kapaciteta i u olakšavanju skaliranja WDL-a.

Treći prioritet jeste pridobijanje novih partnera, posebno iz zemalja u razvoju. Vezano za napore pridobijanja, stoji i četvrti prioritet, a to je preduzimanje dodatnih aktivnosti na izgradnji kapaciteta i uspostavljanju centara za digitalnu konverziju tamo gde kapacitet za digitalizaciju nedostaje. Drugi izazovi za budućnost uključuju dodavanje novih funkcionalnosti sajtu WDL-a i obezbeđivanje unapređenog pristupa preko mobilnih telefona i drugih elektronskih ručnih uređaja.

Kako Svetska digitalna biblioteka raste, korisnici biblioteka i sami bibliotekari mogu da očekuju mnoge pogodnosti od nje u pogledu boljeg pristupa pouzdanim i visokokvalitetnim sadržajima preko jednog sajta koji je lak za korišćenje i koji sadrži mnoge napredne funkcije. WDL će nastaviti da koristi i tradicionalna bibliotečka sredstva i najnovije elektronske tehnologije kako bi povezivala ljude u zajedničkom slavljenju dubine i jedinstvenosti svetskih kultura.

Prevela s engleskog
Vesna Injac

John Van Oudenaren
World Digital Library, Library of Congress, Washington, USA

THE WORLD DIGITAL LIBRARY

Abstract

The author outlines the development of the World Digital Library, from the idea of its establishment, through the design and first steps, presentation of the first prototype in 2007, to its public launch in April 2009. The author also presents a short list of important digital documents of the WDL, as well as the basic functionalities of this web site. The second part focuses on the usage, feedback and participation, with special emphasis placed on building the capacity of digitization in the developing countries. The paper concludes with a list of priorities, a description of the challenges in the future and next steps.

Key words: *World Digital Library, digital libraries, the Library of Congress, UNESCO*

World Digital Library – Svetska digitalna biblioteka

TOM STORI i LORKAN DEMPSI

OCLC

UDK 02:061.2
025.3/.4:004
019.6:004.65

WORLDCAT – SNAGA GLOBALNE BIBLIOTEČKE ZAJEDNICE, EFIKASNOST I ZAJEDNIČKO KORIŠĆENJE IZVORA

Sažetak: *Globalno okruženje u kojem biblioteke deluju izuzetno se promenilo poslednjih godina.* Ljudi na različite načine otkrivaju predmete svojih interesovanja, a bibliotечki servisi moraju izgraditi svoje procese rada u skladu s tim. Bez obzira na ulogu koju biblioteka ima u svojoj lokalnoj sredini, ona mora da omogućiti da izvori postanu dostupni i u globalnom veb okruženju, čime se osigurava njihov dugotrajni značaj. Od samog početka 1971. godine, WorldCat je nastojao da odgovori potrebama svetske bibliotечke zajednice za promenama. Započevši svoj rad kao centralni katalog bibliotечkih fondova, WorldCat je postao globalni centar za pronalazjenje, isporuku, automatizaciju, zajedničko korišćenje izvora i upravljanje informacijama. Svaki put kada se bibliotekar, partner ili krajnji korisnik poveže na WorldCat mrežu, ta aktivnost omogućava i druge načine saradnje, efikasnosti i otkrivanja. WorldCat je postao osnov za pružanje niza usluga koje povezuju biblioteke, proizvođače, partnere i korisnike u uzajamnu, globalnu platformu.*

Ključne reči: *WorldCat, OCLC, biblioteka, globalno, izvori, otkrivanje, zajedničko korišćenje izvora*

* Napomena urednika: Rad specijalno napisan za ovaj broj „Kulture“ na čemu ljubazno zahvaljujemo autorima Tomu Stori i Lorkanu Dempsiju iz OCLC-a.
The tekst is specially written for this issue of „Kultura“ by Tom Storey and Lorcan Dempsey from OCLC and we kindly thanks the authors.

S kojim se sve faktorima biblioteke danas susreću?¹

Opšti globalni faktori okruženja

Poslednjih godina, globalno okruženje u okviru kojeg deluju bibliotečki korisnici se promenilo. Kako su ljudi sve više pristupali mreži tako se menjalo i njihovo ponašanje i očekivanja u mrežnom okruženju.

Do rezultata se dolazi na razne načine: Sadržaje koji ih interesuju ljudi pronalaze na razne načine – preko mašina za pretraživanje, preko njihovih RSS agregatora,² preko mreža izvora koje se stvaraju na društvenim mrežama, preko preporuka korisnika, preko sajtova za kolaborativno označavanje, preko lista preporučenih i stručnih knjiga, i tako dalje. Sve u svemu, ne možemo očekivati da korisnici sami pretražuju pojedinačne internet lokacije ili izvore.

Praćenje tokova: Danas, kada čitaoci i pisci sve više organizuju svoj rad u mrežnim okruženjima, mi moramo da prilagodimo bibliotečke usluge njihovom procesu rada (učenja, ili istraživanja, i tako dalje). To se obezbeđuje uz pomoć niza personalnih alata (RSS agregatori, palete alata, i tako dalje), mrežnih servisa (Facebook, Delicious, i tako dalje), kao i gotovih sistema za podršku procesu rada (kao što je kurs za upravljanje sistemima). Čitaoci i pisci očekuju da raspoložu sa informacionim izvorima u tim okruženjima, da „ih sakupljaju, stvaraju i zajednički koriste“. Ono što je ovde važno jeste da aplikacije koje to omogućavaju (bilo da je reč o društvenim mrežama, RSS agregatoru ili kursu za upravljanje sistemima) postanu klijenti tih izvora. To dovodi do zahteva za različitim mašinskim interfejsima: za RSS novosti, portlete, veb usluge, i tako dalje.

Informacija ima u izobilju, ali je pažnja oskudna: S obzirom da je izvora, alata i okruženja sve više, sve manje pažnje se poklanja svakom od njih pojedinačno. Posledice toga za biblioteku su jasne: pred čitaocima i piscima je mnogostruk izbor, te je veoma

¹ Uvod “S kojim se sve faktorima biblioteke danas susreću” napisao je Lorkan Dempsey.

² RSS – Really Simple Syndication – Zaista jednostavno povezivanje. – *Prim. prev.*

važno pružanje pogodnosti prilikom njihovog korišćenja.

Društvena i lična vrednost: Obrazovni, kulturni i informacioni proizvodi su društvene tvorevine, te je i njihova recepcija često društvena. Biblioteka podržava ovaj proces na razne načine, ali se društveni aspekt stvaranja i recepcije znanja dešava izvan biblioteke, u sobama za seminare, tokom konverzacije, preko raznih prikaza. Međutim, danas vidimo da se društvene vrednosti stvaraju i oko obrazovnih i kulturnih proizvoda preko mrežnih servisa (misli se na Flickr, Connotea, LibraryThing i slične). Biblioteke su počele da razmišljaju da postave svoje servise na društvenim mrežama i da svojim uslugama daju odlike društvenih mreža. Kako stvaramo društvenu vrednost unutar bibliotečko-informacionih servisa?

Bogati postaju sve bogatiji – agregacija ponude i potražnje

Naše mrežno iskustvo se crpi iz velikih centara koji imaju snažan uticaj na korisnike. Google, Amazon, Realtor.com, eBay, Expedia i drugi – svi su oni agregatori ponuda. Oni pružaju uslugu koja je vezana za jedinstveno otkrivalačko iskustvo kod mnogih korisnika i za mnogostruke servise; oni nam olakšavaju da nešto uradimo na mreži neprestano smanjujući broj koraka, odnosno klikova mišem. Oni takođe prikupljaju podatke o zahtevima tako što angažuju veliki broj korisnika. Na taj način, velika čvorišta podstiču i ponuđače i potrošače da učestvuju, jer što je više učesnika, to je i veći značaj čvorišta.

Podaci se konstantno prikupljaju

Na mreži mi ostavljamo podatke o onome što radimo, ostavljamo svoje tragove. Pokretanje tih podataka je sada centralni deo našeg veb iskustva. Usluge se prilagođavaju na osnovu onoga što se zna o vama (kao što su preporuke Amazona); stvaraju se i nove usluge na osnovu poređenja podataka o različitim ljudima; oni doprinose stvaranju platformi za grupisanje podataka (na primer, pregledi ili preporuke). Ovi i neki drugi faktori radikalno su promenili okruženje i korisnika i usluga u okviru kojih biblioteke deluju.

*Šta je WorldCat i kako može da pomogne
u svemu ovome?*

WorldCat je pokrenut 26. avgusta 1971. godine kao bibliografska baza podataka koja okuplja fondove pedeset četiri biblioteke Ohajo univerziteta. Od tada, ovaj onlajn katalog metapodataka su neprekidno stvarali bibliotekari iz celog sveta. I na kraju se od izvorne baze podataka jedne države, preko nacionalne mreže, razvio u globalni centar za pronalaženje, isporuku, automatizaciju, zajedničko korišćenje izvora i upravljanje informacijama.

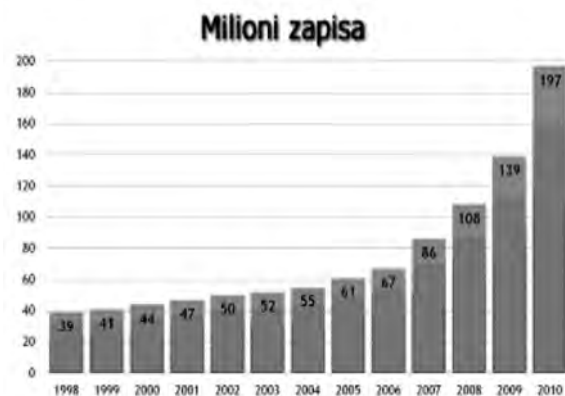
WorldCat i bibliotečka saradnja

Godine 1967, grupica američkih rukovodilaca je shvatila da se zajedničkim radom može doći do rešenja suštinskih problema sa kojima se biblioteke susreću. Početna ideja je bila da se udruživanjem računarske tehnologije i bibliotečke saradnje, putem uzajamne onlajn katalogizacije smanje troškovi i poboljšaju usluge. Danas je ova ideja o korišćenju tehnologije u cilju proširenja saradnje dovela do globalne saradnje 72.000 biblioteka, arhiva i muzeja iz 172 države.

WorldCat je pomoću sistema OCLC-a za uzajamnu katalogizaciju stvarao zapis po zapis i na taj način uključio brojne svetske bibliotečke fondove, elektronski integrisane u bazu podataka koja je usaglašena i povezana na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou. Svaki zapis u WorldCat-u sadrži bibliografski opis za svaku pojedinačnu jedinicu ili delo, kao i listu članica sistema koje poseduju tu jedinicu u svojim fondovima. Članice OCLC-a zajednički koriste te zapise za stvaranje lokalnih kataloga, za međubibliotečku pozajmicu i referensnu delatnost. Biblioteke kreiraju zapise za jedinice koje se ne mogu pronaći u WorldCat-u.

Na dan 1. avgusta 2010. godine u WorldCat-u postoji više od sto devedeset sedam miliona bibliografskih zapisa i preko 1,6 milijardi lokacijskih podataka, koji obuhvataju pet milenijuma zabeleženog znanja, od oko 4800 p.n.e do danas. Ovo jedinstveno skladište podataka sadrži zapise u osam formata – knjige, serijske publikacije, zvučni zapisi, muzikalije, kartografska građa, video građa, mešovita građa i računarske datoteke.

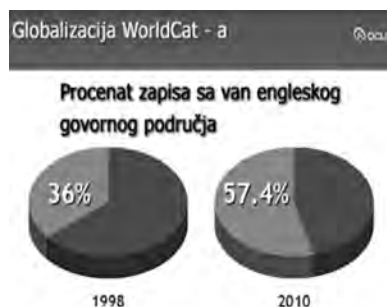
Kako nam podaci govore, WorldCat se neprestano razvija. Svake sekunde biblioteke članice unesu se-

Razvoj WorldCat-a od 1998.

Dijagram 1: Razvoj WorldCat-a 1998-2010.

dam zapisa u WorldCat. U fiskalnoj 2009. godini, WorldCat je uvećana za 30,9 miliona zapisa. Koristeći WorldCat, biblioteke su katalogizovale i unele loka-
cijske podatke za 273,8 miliona jedinica i izvršile 10,3 miliona transakcija u okviru međubibliotečke pozaj-
mice. Korisnici su putem usluge osnovnog pretraži-
vanja OCLC-a³ pristupili WorldCat-u da bi sproveli
39,4 miliona referensnih pretraživanja.

WorldCat sadrži zapise na preko 470 jezika, a više od polovine zapisa predstavlja građu koja nije sa engleskog govornog područja. On podržava dvanaest različitih pi-
sama. Nove mogućnosti grupnog unosa podataka, kao i alati za grupno preuzimanje metapodataka omoguća-
vaju bibliotekama da preko WorldCat-a mnogo brže i uspješnije zajednički koriste i prikazuju svoje izvore.

Dijagram 2: Porast broja zapisa koji nisu na engleskom jeziku (1998-2010)

³ FirstSearch Service.

Vidljivost na webu. WorldCat.org: susret sa korisnicima tamo gde im je potrebno

Današnji korisnici žele da imaju pri ruci što veći broj izvora, uključujući tu i bibliotečke fondove, koji će činiti deo njihovog veb iskustva. Dok biblioteke imaju snažan uticaj u svojim lokalnim sredinama, njihovi izvori i znanja uglavnom su skriveni u veb okruženju u kojem u velikoj meri dominiraju informaciona čvorišta. Trenutno, bibliotečke baze podataka, fondovi i usluge nisu na glavnom putu veb saobraćaja – većina ljudi počinje pretraživanje korišćenjem internet servisa.

Godine 2005, OCLC je započeo izgradnju otvorenog internet servisa WorldCat.org – nezaobilaznog svet-skog odredišta bibliotečkih sadržaja i usluga za veb pretraživače. WorldCat.org omogućava da fondovi biblioteka članica OCLC-a budu vidljiviji na internetu za sve ljude, ma gde oni bili. On objedinjuje bibliotečke kataloge „u oblaku“ (*cloud*), da bi bibliotekoj zajednici omogućio jedinstveno i rastuće prisustvo na mestima gde većina ljudi započinje svoja pretraživanja. Cilj je da se bibliotečki fondovi i usluge svih članica smeste unutar popularnih veb platformi, da se pruže bibliotečke informacije tamo gde je potrebno i da se internet saobraćaj ponovo usmeri ka lokalnoj biblioteci.

Danas, WorldCat.org postaje osnovni alat za otkrivanje na mreži. Otkad je WorldCat.org program započet, bilo je više od petsto trideset dva miliona upita na njemu sa internet pretraživača, onlajn prodavnica knjiga, sajtova društvenih mreža, onlajn bibliografija, bibliotečkih portala, komercijalnih izdavača i ostalih veb lokacija. Posredno je, preko WorldCat.org, bilo preko dvadeset devet miliona poseta lokalnim bibliotečkim uslugama – bibliografskim zapisima, informacijama o dostupnosti bibliotečkih jedinica i onlajn referensnim uslugama.

WorldCat Lokal je poslednji primer kako članice mogu da imaju koristi od zajedničkog ulaganja u WorldCat. To je servis koji korisnicima omogućava da jednom pretragom pretraže bibliotečki fond, kao i da pronađu mogućnost kako da pristupe izvorima koje njihova biblioteka ne poseduje. Takođe, WorldCat Lokal je prvi korak ka uslugama fleksibilnog upravljanja na webu, koje će otvoriti nove mogućnosti za

povećanje efikasnosti upravljanja zbirakama i za smanjenja troškova biblioteka. Više od hiljadu članica trenutno koristi WorldCat Lokal.

WorldCat.org na lokalnim, grupnim i globalnim nivoima

Saradnja preko WorldCat servisa omogućava bolje i efikasnije zajedničko korišćenje izvora, što rezultira značajnim uštedama za biblioteke. WorldCat olakšava nabavku, upravljanje, analiziranje i promovisanje bibliotečkih izvora. Korist od ove saradnje ogleda se na više nivoa:

Na **lokalnom nivou**, pojedinačne biblioteke mogu da katalogizuju jedinstvene jedinice u najvećoj svetskoj bibliografskoj bazi podataka i da ih promovišu putem popularnih veb lokacija, čineći ih vidljivijim i pristupačnijim za korisnike. Korišćenjem zajedničkih bibliotečkih usluga smanjuje se dupliranje poslova. Učešće u globalnoj saradnji pruža zaposlenima mogućnosti da uče i rade zajedno sa bibliotekarima iz celoga sveta.

Bibliotečke **grupe** imaju koristi od zajedničkih usluga otkrivanja i isporučivanja rezultata. Alati za katalogizaciju, nabavku, zajedničko korišćenje izvora i upravljanje fondom omogućavaju grupama da podele opterećenje među bilo kojim brojem lokacija. OCLC grupne kataloške usluge su momentalno sinhronizovane u realnom vremenu sa WorldCat-om. Za bibliotečke korisnike je veoma korisno pristupanje izvorima sa širih lokacija ili zajedničkih fondova.

Na **globalnom nivou**, učesnici imaju korist od mogućnosti fleksibilnog nivoa pristupa koji obezbeđuje WorldCat, jer je primenjena jedinstvena koherentna tehnologija koja bibliotekama omogućava međusobno povezivanje i povezivanje sa korisnicima na vebu. Veza postaje potpuna sa prisustvom korisnika, u njihovim lokalnim sistemima, i sa jedinstvenim bibliotečkim sadržajem iz celoga sveta.

Zašto bi biblioteke trebalo da učestvuju u WorldCat-u?

Jedna ustanova može da unese svoje zapise u WorldCat na razne načine, uključujući i onlajn katalogizaciju, slanjem zapisa regionalnom ili nacionalnom central-

nom katalogu koji redovno unosi zapise u WorldCat, ili korišćenjem OCLC usluga za unos podataka. OCLC servis za unos zapisa je automatizovan proces za masovno dodavanje originalnih zapisa u WorldCat.

Kada biblioteke međusobno saraduju, WorldCat procesi su još više pojednostavljeni. One tako mogu bolje da upravljaju svojim procesima rada, štedeći novac i pružajući bolje usluge svojim klijentima. Slično tome, veće bibliotečke zajednice imaju koristi od zajedničke podele što većeg broja zadataka preko povezane infrastrukturne platforme. Ažurirani podaci su neprestano dostupni učesnicima. WorldCat pojednostavljuje višefazne zadatke, smanjući potrebu za suvišnim, skupim procesima. Biblioteke su izgrađene na vrednostima zajednički korišćenih izvora zajednice.

WorldCat je globalan po svojoj geografskoj rasprostranjenosti, po svom opsegu i sadržaju. Svaka lokalna biblioteka ima nešto što može da podeli sa korisnicima širom sveta. Taj stepen učešća ne samo da postaje moguć, već je delotvoran i nezaobilazan u WorldCat-u. Veb je istinski globalna mreža. Korisnici i organizacije su se navikli na usluge koje ruše barijere u globalnom sudelovanju. WorldCat je jedina istinska globalna platforma za bibliotečku saradnju, koja već uključuje građu na desetine hiljada biblioteka iz preko stotinu zemalja u raznim vrstama formata.

WorldCat predstavlja zajednicu usredsređenu na biblioteke, tehnologiju i istraživanje. On obezbeđuje put bibliotekama širom sveta da postanu deo zajednice koja postoji isključivo zbog njihove dugoročne koristi. Biblioteke zauzimaju jedinstveno mesto u informacionim i obrazovnim sferama. Bibliotečke usluge su najčešće isprepletane sa uslugama većih institucija ili bibliotečke zajednice, dok one istovremeno imaju i veoma specifične potrebe. Učešće u OCLC obezbeđuje pristup profesionalnim pogodnostima i istraživanjima iz raznih oblasti koja nigde drugde nisu dostupna.

WorldCat angažuje korisnike na mreži. On obezbeđuje jedinu trenutno dostupnu platformu za fleksibilno upravljanje na vebu koja povezuje globalno otkrivanje i lokalno isporučivanje informacija. Osim toga, korisnički interfejs WorldCat.org-a dopunjuje bibliotečko iskustvo personalnim i društvenim alatima,

što korisnicima i bibliotekama učesnicama obezbeđuje korist od zajedničkih prikaza, predloga, tagova i drugih veb servisa. Veb je sada prvi izbor za sve korisnike širom sveta koji traže informacije. Da bi bile uspešne, biblioteke moraju da što je više moguće ugrade svoje usluge u veb iskustvo svojih korisnika.

WorldCat u potpunosti povezuje biblioteke, korisnike i partnere. To što omogućava bibliotekama da zajednički koriste izvore je važno, ali nije više i dovoljno. WorldCat svoje partnere iz raznih delatnosti – izdavače, prodavce, mašine za pretraživanje i ostale – uključuje u proces. Što je ova saradnja transparentnija, to će biblioteke imati više koristi od efikasnosti i smanjenja troškova. Korisnici, takođe, imaju koristi, kada se bibliotečki servisi povezuju na intuitivan i sveobuhvatan način. Učešće u povezanom sistemu bibliotečkog upravljanja, usluga, otkrivanja i isporuke, doprineće još većem korišćenju i poštovanju biblioteka i usluga koje one nude.

WorldCat je postao mnogo više od običnog kataloga bibliotečkih metapodataka. To je centar za pronalaznje, isporučivanje, automatizaciju, zajedničko korišćenje izvora i upravljanje informacijama. Svaki put kada se bibliotekar, partner ili krajnji korisnik poveže na WorldCat mrežu, ta aktivnost omogućava i druge načine saradnje, efikasnosti i otkrivanja. WorldCat je postao osnov za pružanje niza usluga koje povezuju biblioteke, proizvođače, partnere i korisnike u zajedničku, globalnu platformu. Povezivanje u isti sistem servisa podrške, upravljanja, usluga između pojedinih biblioteka i onih usmerenih na korisnike, omogućava veću upotrebljivost i mogućnost otkrivanja informacija i za bibliotekare i za korisnike. Podaci i rezultati dobijeni korišćenjem bilo koje od ovih usluga pomažu da se dođe do boljih odluka zasnovanih na informacijama i da se poboljšaju aktivnosti gde god je potrebno.

Budućnost

Naša vizija je da snagu *cloud computinga*⁴ uvedemo u aktivnosti bibliotečkog upravljanja. Ovi mrežni alati za upravljanje bibliotečkim fondovima putem cirkulacije i isporučivanja, štampanja i licencirane nabavke, kao i upravljanje licencama, izgrađeni su na novim tehnologijama i platformama koje omogućavaju bi-

bliotekama da prilagode svoje procese rada, zasnovane na promenljivoj prirodi njihovih fondova, korisnika i procesa poslovanja. OCLC tesno saraduje sa Bibliotečkim savetom i sa četiri pilot bibliotečke grupe u cilju razvijanja i testiranja tih usluga fleksibilnog upravljanja na webu. Mi smo sigurni da će to doprineti dodatnom smanjenju troškova i većoj efikasnosti bibliotečkih procesa rada.

Četrdeset godina saradnje, kao i sveobuhvatnost i dubina WorldCat baze podataka, jedinstveno pozicionira OCLC saradnju u obezbeđivanju ovog izuzetnog skupa usluga za bibliotečku automatizaciju i upravljanje i istovremeno daje članicama izuzetnu mogućnost da zajednički koriste podatke i procese rada koje do tada nikada nisu mogli na taj način da dele.

Zaključak

Biblioteka čini svoju zajednicu snažnijom time što omogućava svojim korisnicima zajedničko korišćenje izvora. Decenijama je WorldCat obezbeđivao slične usluge bibliotekama članicama. WorldCat je globalna mreža bibliotečkog sadržaja i usluga, izgrađen na temelju kooperativno uspostavljenih baza podataka u koje su se bibliografski podaci direktno unosili. Upotreba veća vašoj instituciji omogućava bolju povezanost, otvorenost i produktivnost, a WorldCat vam pomaže da smanjite troškove i suvišne napore tako što raspodeljuje opterećenje.

Bilo da je reč o maloj javnoj biblioteci ili o biblioteci koja je deo šireg visokoškolskog konzorcijuma, čitav niz WorldCat usluga omogućava hiljadama institucija da udružuju informacije i da povezuju zajedničke procese rada – kao što su nabavka, katalogizacija, zajedničko korišćenje izvora i upravljanje fondom – u kooperativnu mrežu zasnovanu na zajedničkom korišćenju podataka.

⁴ “Računarstvo u oblaku” – To je termin informacionih tehnologija koji je nedavno stekao popularnost i još nije precizno definisan, njime se kombinuju usluge softvera, infrastrukture, platforme i drugih modernih tehnologija koje se korisnicima nude u formi onlajn poslovnih aplikacija dostupnih preko veb pretraživača, a koje oni mogu da skladište na serverima tih pretraživača. Takve usluge, iako još uvek u fazi razvoja, nude Google, Amazon, Microsoft, IBM, Oracle. – *Prim. prev.*

U današnje vreme, kada je reč o otkrivanju nekog sadržaja, veb je prvi medij izbora za one koji traže informacije. Ni jedna pojedinačna biblioteka realno ne može da se takmiči sa svetskim dobavljačima informacija u privlačenju korisnika. Kao odgovor na to, OCLC je 2006. godine potpuno premestio WorldCat na veb, zajedno sa WorldCat.org, besplatnom lokacijom za pretraživanje bibliotečkih sajtova. Od tada, milioni pojedinačnih posetilaca svakog meseca pristupaju WorldCat-u, a mnogi od njih potom pristupaju uslugama lokalnih biblioteka.

Ovaj veoma važan faktor, proizašao iz učestovanja i saradnje, pomaže bibliotekama da pružaju kvalitetnije usluge, da se više povezuju i da postanu značajnije. To je jedan cirkularan proces. I dok je katalogizacija u velikoj meri odgovorna za rani razvoj WorldCat-a, dotle su poboljšanja na unosu podataka omogućila velikim organizacijama, uključujući tu i mnoge nacionalne biblioteke, da dodaju ogroman broj zapisa u WorldCat. Danas više od trideset pet nacionalnih biblioteka i centralnih kataloga, uključujući tu evropske nacionalne biblioteke Češke, Danske, Švedske, Izraela, Nemačke, Slovenije, Švajcarske, Francuske i mnoge druge, doprinose WorldCat-u svojim podacima.

WorldCat je istinski globalan po svojoj geografskoj rasprostranjenosti, opsegu i sadržaju, on je globalna mreža bibliotečkog sadržaja i usluga koja učesnicima pomaže da kroz zajednički rad pojednostave procese. I zašto, u jednom nepreglednom univerzumu informacionih mogućnosti, u kojem se isporučivanja informacija dešavaju posvuda, ostati izolovan?

Prevela s engleskog
Ljubica Spasenoska

Tom Storey and Lorcan Dempsey
OCLC

WORLD CAT – THE POWER OF GLOBAL
LIBRARY COMMUNITY, EFFICIENCY
AND SHARING

Abstract

The global environment in which libraries operate has changed dramatically in recent years. People discover items

of interest in a variety of ways and library services need to build their workflows accordingly. Regardless of a library's presence in its local geography, it will be its ability to make resources available in a global Web environment that will guarantee its relevancy and longevity. Since its inception in 1971, WorldCat has evolved to meet the changing needs of the world's library community. Begun as a union catalogue of library holdings, WorldCat has become a global hub around which discovery, delivery, automation, sharing and management occur. Every time a librarian, partner or end user makes a connection on the WorldCat network, that activity enables other avenues for cooperation, efficiency and discovery. WorldCat has become the foundation of an array of services that connect libraries, vendors, partners and users in a shared, global platform.

Key words: *WorldCat, OCLC, library, global, resources, discovery*

OCLC WorldCat

ELENA JUREVNA ELISINA

Ruska državna biblioteka, Moskva, Rusija

UDK 02:004.738.5

ELEKTRONSKE USLUGE BIBLIOTEKE

Sažetak: *U tekstu¹ se razmatra nova paradigma bibliotečko-informacionih usluga koja je u inostranom bibliotekarstvu dobila naziv Biblioteka 2.0. Načinjen je pokušaj da se nabroje usluge koje se korisnicima biblioteke pružaju u elektronskom vidu i da se sistematizuju po vrstama. Navedeni su primeri novih usluga, prevashodno iz iskustva u radu velikih nacionalnih i inostranih biblioteka.*

Ključne reči: *Biblioteka 2.0, elektronske usluge, elektronska dokumenta, elektronski izvori.*

Novi model usluga Biblioteka 2.0

Određenje bibliotečke usluge, kao omogućavanje korisnicima da pristupe „informacijama bibliotečkog sistema“, prvo je predložila M. J. Dvorkina. Proizvodi koje biblioteke stvaraju, po mišljenju autorke, imaju potencijalnu mogućnost da zadovolje potrebe korisnika uz ostvarenje dva uslova: ako su konkretnom korisniku potrebni i ako će ka tim proizvodima biti obezbeđen pristup u vidu usluge. Na poslednje se, smatra M. J. Dvorkina, odnosi i savladavanje prostornih ograničenja, sistem modela koji dopušta da se dobije predstava o proizvodu, na primer, o uključenosti u fond dokumenata, kao i bilo koja transformacija podataka koja pomaže da se zadovolje informacione potrebe korisnika.

¹ Napomena urednika: Naslov originala, Елиси́на Е. Ю. Услуги, реализуемые библиотекой в электронной среде/ Е. Ю. Ели́сина//Библиотековедение. – 2008.№ 4.-С. 42-48. Лjubaznošću autorke dobijena prava za prevod i objavljivanje ovog članka.

Courtesy of the author obtained the rights for the translation and publication of this article.

U članku se koristi niz pojmova: Pristup elektronskim dokumentima kao proces interakcije korisnika sa elektronskim dokumentima, čuvanim, nabavljenim za korišćenje ili stvorenim u biblioteci, koji se vrši preko telekomunikacione mreže ili direktno preko računara. Pristup nedokumentovanoj informaciji kao mogućnost da korisnik dobije usmeno uputstvo od bibliotekara u cilju efikasnog korišćenja (ili stvaranja sopstvenih) elektronskih dokumenata. Uputstvo se ovde razmatra u najširem smislu, uključujući i usmenu formu bilo kojih edukativnih, konsultativnih, usmeravajućih usluga. Pristup nedokumentovanoj informaciji označava takođe proces upoznavanja korisnika sa *streamingom*² koji se prenosi preko telekomunikacione mreže. Elektronsko okruženje je „okruženje tehničkih uređaja (aparata), koji funkcionišu na osnovu fizičkih zakona i koriste se u informacionoj tehnologiji kod obrade, čuvanja i prenosa podataka.“

Danas je broj usluga koje se realizuju u elektronskom okruženju značajno porastao. Ranije (približno do 1997. godine) ruske biblioteke nisu u masovnom sistemu usluga pristupa ustupale elektronske izvore u punom tekstu, niti su nudile usluge skeniranja analognih dokumenata. Teško je čak bilo zamisliti da korisnik ne prisustvujući fizički u biblioteci može da je poseti, da se upozna s njenim fondovima, udaljenim izvorima i da ostvaruje pristup koji mu ona stavlja na raspolaganje.

Savremene automatizovane tehnologije obezbeđuju bilo kojoj produkciji biblioteke nov kvalitet; preko interneta je omogućen pristup neograničenom broju korisnika. Na takav način, spektar informaciono-bibliotečkih mogućnosti širi se na račun omogućavanja pristupa ka svim formama bibliotečkih i naučnih proizvoda i usluga koje su stvorene u biblioteci i van nje. Trend sve češćeg spajanja proizvoda i usluga istakla je V. V. Brežnjeva, koja smatra da se kao rezultat pružanja informacionih usluga danas sve više pojavljuje ustupanje informacionog proizvoda korisniku.

Menja se ne samo nomenklatura, već i kvalitativne karakteristike usluga. Najbolji primer novih korisničkih kvaliteta bibliotečke produkcije su pretraživačke

² Kontinuirano emitovanje podataka od servera do klijenta. – *Prim . prev.*

i servisne mogućnosti elektronskih kataloga bibliotečkog fonda. Kao servisne mogućnosti elektronskog kataloga biblioteke, pomoću koga je realizovan modul elektronske porudžbine dokumenata (modul cirkulacije), pojavljuju se brzina narudžbine, preglednost rezultata pretrage, kontrola statusa naručenih dokumenata, mogućnost njihove narudžbine preko interneta.

Razvoj spektra usluga pristupa informaciji i dokumentima u biblioteci, povećanje njihove brojnosti i raznovrsnosti, vođenje povratne komunikacije sa korisnicima i adekvatno aktiviranje bibliotečkog prisustva u mreži, sve to zajedno omogućava novu ocenu uloge i mogućnosti razvoja biblioteke u savremenom informacionom društvu.

Zanimljiva je nova tendencija u razvoju veb servisa koji su dobili naziv Web.2.0. Precizno određenje shvatanja Web.2.0 tehnologija ne postoji; karakteristike tog modela veb sajtova su usmerenost na spoljašnju sredinu, na širok krug korisnika (klijenata, partnera, kupaca), na dobro organizovanu komunikaciju sa korisnicima, na predstavljanje raznovrsnih usluga, raznolikost načina prezentacije i prenosa dokumenata i informacija.

Bibliotečke zajednice mnogih zemalja sveta danas traže nove forme bibliotečkih usluga, pre svega za udaljene korisnike. Tako je u enciklopediji Britanika termin Biblioteka 2.0 (Library 2.0) već našao svoj odjek. U članku Džordža Eberharta (George M. Eberhart), koji se nalazi u elektronskoj verziji enciklopedije i u kojem se analiziraju glavni bibliotečki događaji iz 2006. godine, autor ocenjuje da je prvo u Sjedinjenim Američkim Državama definisan nov model usluga pod nazivom Biblioteka 2.0. On se sastoji od niza inovativnih ponuda na mreži koje objedinjavaju virtuelnu korisničku službu na koju se šalju podaci, blogovi i viki poruke. Termin Biblioteka 2.0 koji je predložio M. Kejsi (Michael Casey), bibliotekar Javne biblioteke grofovstva Gvinet države Džordžija, Sjedinjene Američke Države, odražava korisnički orijentisanu savremenu predstavu o bibliotečko-informacionim uslugama, koje dozvoljavaju dobijanje informacije i dokumenata iz biblioteke, nezavisno od mesta i vremena, fleksibilno reagujući na promenljive potrebe korisnika.

Kako se ocenjuje u članku Biblioteka 2.0 (Library 2.0), koji se nalazi u elektronskoj enciklopediji Wikipedia, korišćenje modela Biblioteka 2.0 otkriva pred bibliotekama mogućnosti stalnog obnavljanja spektra usluga na koje se upućuju korisnici u traganju za novim formama njihovog privlačenja u biblioteke. Poklonici takvog modela razvoja bibliotečko-informacionog usluživanja u elektronskoj sredini smatraju da će u bliskoj budućnosti on zameniti tradicionalne, jednosmerne modele usluga koji su se koristili u bibliotekama stolicima.

Problemima razvoja biblioteka po modelu Biblioteka 2.0 na Svetskom bibliotečkom i informacionom kongresu – 73. Generalnoj konferenciji i savetu IFLA-e (2007. godina, Durban, Južnoafrička Republika), bilo je posvećeno nekoliko referata. U referatu Dž. Furnera (J. Furner) ocenjuje se da savremeni korisnici ulaskom na veb sajt biblioteke žele da dobiju, uporedo sa drugim, i sledeće usluge:

- mogućnost individualnog podešavanja po različitim sadržajnim aspektima, formatu i stilu interakcije sa onlajn sadržajima biblioteke;
- mogućnost da se koriste pregledi, preporuke, anotacije, za izvore biblioteke i mogućnost pravljenja istih (korisnici žele da im se omogući da komentarišu zapise, primedbe drugih korisnika, da vrše pretraživanja po tekstovima pregleda koje su napravili drugi korisnici ili uz njihovo učešće; da imaju mogućnost navigacije po zapisima koji su identifikovani kao linkovani zapisi);
- mogućnost pristupa regularnim blogovima koje je dužna da postavi biblioteka, to jest korisnici žele da budu redovno obaveštavani o izvorima biblioteke (novim prispećima u njen fond, tekućim događajima) i linkovima za izvore neposredno ili na njihov opis;
- mogućnost dobijanja sa sajta biblioteke informacija preuzetih iz različitih izvora (analognih, elektronskih), bibliografskih zapisa iz kataloga koji šire i obogaćuju podatke o bibliotečkim izvorima (sadržaji, prikazi korica, biografije, rezimei, pregledi i drugo);
- mogućnost pristupa novim zapisima, blogovima, pregledima, preporukama, anotacijama, spiskovima, komentarima i rezultatima pretrage preko RSS (Really Simple Syndication). RSS je format koji obezbeđuje komforan način pretraživanja i brzog pregleda infor-

macija iz mnogih izvora, kao, na primer, saopštenja za štampu, informacije o obnavljanju registra neke produkcije ili izmena na veb sajtovima.

Nov model bibliotečko-informacionog usluživanja (pre svega udaljenih korisnika) Biblioteka 2.0 zasnovan je na sledećim principima:

- stavljanje korisnicima na raspolaganje širokog spektra usluga neprekidno i iz bilo kog mesta, pristup preko interneta elektronskom katalogu, uzajamnim katalozima mnogih biblioteka raznih zemalja sveta;
- učestvovanje u korporativnim projektima, pridobijanje širokog kruga partnera koji imaju svoje prezentacije na mreži, naročito interakciju s krupnim portalima na mreži;
- uvlačenje korisnika u bibliotečko-informacionu delatnost, konkretno, u formiranje i obogaćivanje sadržaja elektronskog kataloga, elektronske biblioteke, sajta biblioteke;
- korišćenje instrumenata Web 2.0 (blogovi, tagovi, RSS, wikiji i drugo), učestvovanje u društvenim mrežama.

Detaljno određenje strukture bibliotečko-informacionih usluga koje stavljaju na raspolaganje opšte naučne biblioteke u elektronskom vidu prilično je složeno. Kod njihovog pronalaženja i podele po vrstama koristili smo klasifikaciju usluga koju je uspostavila M. J. Dvorkina, kao i analizu svih poznatih usluga, nezavisno od frekvencije i realizacije u ovoj ili onoj konkretnoj biblioteci (zbog ograničenog obima članka pravni aspekti pružanja usluga neće se razmatrati).

Pristup elektronskim dokumentima iz fondova biblioteke i internet

Pristup elektronskim dokumentima kod usluživanja u elektronskom okruženju je osnovna i najčešća usluga koja se pruža korisnicima biblioteke.

Usluge ustupanja elektronskih dokumenata u bibliotekama moguće je podeliti na dve osnovne grupe, s obzirom na to da li korisnik radi s dokumentom u biblioteci (koristeći bibliotečki kompjuter) ili želi da ga kopira na spoljni nosač za rad izvan biblioteke. Prenos elektronskog dokumenta na spoljni nosač uslovno ćemo nazvati kopiranjem dokumenta. Analiza

postojećeg spektra usluga pristupa elektronskim dokumentima u bibliotekama pokazala je da su se u njima izdvojile dve podvrste:

- blagovremeno ustupanje na korišćenje (pregled s ekrana) elektronskih dokumenata iz fonda elektronskih dokumenata i fonda otvorenih izvora na internetu, a takođe pristupa strimingu;
- ustupanje na trajno korišćenje (kopiranje) dokumenata iz fonda elektronskih dokumenata i fonda otvorenih izvora na internetu.

Usluge blagovremenog ustupanja elektronskih dokumenata na korišćenje (pregled s ekrana) svrsishodno je razlikovati po vrstama elektronskih dokumenata (neki od njih za sada nedostaju u ruskim bibliotekama, ali će ih biti u budućnosti), na primer:

- otvoreni izvori na internetu;
- dokumenti na mreži sa udaljenim pristupom (licencirani);
 - optički kompakt diskovi;
- dokumenti elektronske biblioteke sadašnje generacije.

Kao jedan od načina ustupanja korisnicima pristupa otvorenim izvorima na internetu pojavljuje se (osim iznajmljivanja bibliotečkog kompjutera) bežični pristup sa čitalačkih notbukova ili džepnih personalnih kompjutera. Od ruskih biblioteka bežični pristup internetu na bazi Wi-Fi tehnologije obezbeđuje svojim korisnicima za sada samo Ruska državna biblioteka.

Ustupanje udaljenih izvora na mreži na koje imaju prava pristupa ostvaruje manji broj centralnih regionalnih biblioteka. To je umnogome povezano sa nespremnošću biblioteka da nabave plaćene elektronske izvore i odsustvom iskustva u organizaciji pristupa licenciranim izdanjima, koje je moguće dobiti i bez nadoknade (na primer, stav člana konzorcijuma oko zajedničke nabavke izvora).

Usluga pristupa većini licenciranih izvora na mreži omogućava se lokalnim korisnicima u samoj biblioteci. Osim toga, neki agregatori i proizvođači elektronskih izvora dopuštaju kroz licencne sporazume pristup elektronskim dokumentima korisnicima biblioteka kroz autorizaciju pristupa (korisničko ime i šifra) sa bilo kog kompjutera izvan biblioteke.

U pristupu elektronskoj biblioteci celishodno je, po našem mišljenju, izdvojiti sledeće vrste:

- pristup elektronskoj biblioteci sadašnje generacije;
- pristup posebnim fondovima elektronske biblioteke;
- pristup internet arhivu.

Elektronske biblioteke sadašnje generacije imaju Ruska državna biblioteka i Ruska nacionalna biblioteka, veliki broj centralnih biblioteka regiona Rusije (uglavnom zavičajnih). Usluge pristupa posebnim fondovima elektronske biblioteke i internet arhivu nacionalnog domena, u ruskim bibliotekama se ne stavlja na raspolaganje. Posebni fondovi elektronske biblioteke podrazumevaju da su raznovrsni izvori, koji se čuvaju na udaljenim serverima, objedinjeni u zajedničkoj tački ulaza i pretraživanja. U funkciji primera inostranog iskustva kao realizacije takve strategije moguće je navesti projekat Portala digitalnog arhiva (Digital Archive Portal – PORTA) Nacionalne parlamentarne biblioteke Japana. Cilj projekta jeste obezbeđenje pristupa iz jedne tačke ka elektronskim izvorima same biblioteke i komercijalnim bazama podataka, a takođe bazama podataka arhiva, knjižara, muzeja i tako dalje, na osnovu korišćenja protokola metapodataka OAI – PMH, protokola za pretraživanje informacija SRW i drugih sredstava.

Stvaranje internet arhiva u cilju očuvanja digitalnog kulturnog nasleđa posebno je složen zadatak koji pokušavaju da ostvare nacionalne biblioteke mnogih zemalja sveta. Na primer, Norveška je jedna od prvih zemalja koja je u Zakon o obaveznom primerku uključila dokumente sa mreže. Godine 2005. Nacionalna biblioteka Norveške započela je rad na sakupljanju nacionalnih publikacija sa veba. Sakupljanje veb stranica ostvaruje se uz pomoć softverskog programa koji četiri puta godišnje vrši skladištenje i obezbeđuje čuvanje snimaka veb sajtova, koji fiksiraju stanje norveškog internet domena u određenom momentu. Da bi se u potpunosti sačuvali posebni dokumenti, na primer, sva izdanja časopisa, svi brojevi novina, primenjuje se selektivni pristup, to jest odabrane vrste izdanja čuvaju se u potpunosti. Katalogizacija arhive mreže popunjava se samo za mali procenat dokumenata (1%). Svi dokumenti arhive se indeksiraju, što omogućava pretraživanja po punom tekstu. Publikacije sa mreže uključene u arhivu, zbog poštovanja autorskih prava, ustupaju se samo korisnicima

koji se bave naučnim radom. Ako je dokument zaštićen kopirajtom, korisniku se ustupa pristup samo delu arhive, u saglasnosti sa potrebama.

Iskustvu stvaranja internet arhive nacionalnog doma-
na u nacionalnim bibliotekama stranih zemalja po-
svećena je pažnja u nizu publikacija.

Pristup korisnika elektronskim dokumentima reali-
zuje se u bibliotekama putem ustupanja elektronskog
dokumenta na trajno korišćenje, što pretpostavlja ču-
vanje informacija u elektronskom ili analognom vidu.

Kopiranje dokumenata iz različitih fondova mora da
se reguliše specijalnim pravilima kojima se obezbe-
đuje nadgledanje svih zabrana kopiranja, uslovljenih
zakonodavstvom o autorskim i srodnim pravima, li-
cencnim sporazumima, uslovima kopiranja. Ova og-
raničenja odražavaju politiku biblioteke o kopiranju
iz različitih fondova elektronskih dokumenata pri us-
lovima pružanja plaćenih usluga.

Uslugama ustupanja elektronskog dokumenta na
trajno korišćenje moguće je u nekom delu pravila
takođe dodati i uslugu samog otvaranja dokumenta.

Elektronski dokumenti koje stvaraju korisnici

U predelektronskoj eri, korisnik biblioteke je radeći
sa knjigama i drugim dokumentima pravio zabeleške i
izvode, ali se to nije tretiralo kao bibliotečka usluga.
Savremeni korisnik biblioteke, ispunjavajući taj ili
drugi kreativan posao, obavlja ga koristeći skup iz-
vora. On ima mogućnost da formira vlastiti tekst, sla-
žući ga na kompjuteru, ilustrujući ga slikama prona-
đenim u fondu elektronskih izvora biblioteke ili ske-
nirajući ih iz štampanih izdanja. To postaje moguće
ako biblioteka omogućava usluge pristupa paketu od-
govarajućih programskih sredstava, ako pruža kon-
sultacionu podršku i ima dovoljnu količinu kompjue-
tera i drugih tehničkih sredstava.

Pristup korisnika stvaranju sopstvenih elektronskih
dokumenata koristi se u svim bibliotekama, ipak, ova
usluga se ranije nije praktikovala u celini. Skeniranje
dokumenata, sakupljanje tekstova, druge vrste rada
sa tekstovima i slikama, stvaranje lične stranice, auto-
matski prevod sa jednog jezika na drugi, sve ove vrste
usluga korisnik ima mogućnost da dobije posećujući
javnu biblioteku. Neke od ovih usluga korisnik, u za-
visnosti od toga koliko ima predznanja i kakve su mu

radne navike sa postojećim ili drugim tehničkim i programskim sredstvima, ostvaruje u režimu samo-usluživanja, neke pak, posle konsultacija, a pojedine od tih usluga realizuju samo zaposleni u biblioteci.

Biblioteke mogu da obezbeđuju pristup korisnika stvaranju ne samo dokumenata koji pripadaju samim korisnicima, nego i odvojenim izvorima dokumenata koje biblioteka generiše.

Usluge koje se odnose na stvaranje uslova za korisničko popunjavanje elektronske biblioteke, baza podataka i druge bibliotečke produkcije, danas su široko rasprostranjene u različitim vrstama biblioteka u celom svetu. Treba konstatovati da se ranije u svojstvu bibliotečko-informacionih usluga one takođe nisu uzimale u obzir. U takvu vrstu bibliotečkih usluga mogu se ubrojati pojedine inicijative koje su pokrenule velike svetske biblioteke. Na primer, projekat Nacionalne biblioteke Australije (Picture Australia – <http://www.pictureaustralia.org/index>) odgovara novim modelima kompletiranja i služenja izvorima koji podržavaju formiranje i širenje korisničkih znanja. Zahvaljujući ovom projektu, omogućen je pristup više od milion slika. Prvobitno je na mrežu bio postavljen samo retrospektivni fotomaterijal iz fondova biblioteka i drugih partnerskih organizacija. Međutim, analiza korisničkih prioriteta pokazala je da 43% onih koji koriste fond fotomaterijala imaju potrebu za novim slikama. Zbog toga je biblioteka rešila da radi sa Flickr servisom predviđenim za čuvanje i korišćenje digitalnih fotografija. Uz njegovu pomoć korisnici šalju svoje fotografije u jednu od dve grupe Picture Australia. Stručnjaci Nacionalne biblioteke Australije uzimaju slike i metapodatke koje prave korisnici i posle provere pridružuju ih kolekciji fotomaterijala Picture Australia. Na ovakav način, baza podataka je već narasla na osamnaest hiljada slika.

Još jedan primer sadržaja elektronske biblioteke koji formiraju korisnici je projekat Britanske biblioteke kroz koji se ostvaruje sakupljanje elektronskih pisama mnogih građana zemlje. Odluka o otvaranju arhive elektronskih poruka u Britanskoj biblioteci pojavila se zbog rasta popularnosti elektronskih pisama. Cilj inicijative je da se stvori osoben „kalup“ savremene engleske pisane reči koji će je sačuvati za buduća pokolenja.

Ruske biblioteke za sada još neredovno privlače korisnike ka formiranju sadržaja elektronske biblioteke.

Ruska državna biblioteka formira otvorenu elektronsku biblioteku disertacija (<http://orel.rsl.ru/rl.html>), u kojoj su sadržani puni tekstovi disertacija i autorskih radova, dobijenih od samih autora. Sverdlovska oblasna opšta naučna biblioteka V. G. Belinskog predlaže posetiocima da ostave link ili opis internet izvora korisnog za posetioce u svojoj virtuelnoj biblioteci, koja predstavlja zbirku linkova za elektronske kolekcije zapisa u punom tekstu (http://book.uraic.ru/el_library/about).

U sledećem broju biće razmatrane druge vrste usluga koje biblioteka pruža u elektronskom okruženju i pomoću kojih realizuje pristup bibliografskoj, naučnoj, faktografskoj produkciji biblioteke, inovativnim i referentnim dokumentima o bibliotečkom sistemu. Biće reči i o edukativnim i konsultativnim uslugama, uslugama bibliotečkog druženja i sociokulturne delatnosti biblioteke, kao i o uslugama organizacije bibliotečkog komfora koje omogućavaju diferencirano usluživanje elektronskim dokumentima. Biće navedeni i različiti primeri usluga, uključujući i one koje koriste tehnologije Web.2.0.

LITERATURA:

Брежнева В. В., Информационное обслуживание: концепция сервисного развития: автореф. дис. докт. пед. наук / В.В. Брежнева. - СПб., 2007. - 42 с.

ГОСТ Р 52292-2004. Электронный обмен информацией: термины и определения. - М., 2005. - 15 с.

Дворкина М. Я. Библиотечное обслуживание: теоретический аспект / М. Я. Дворкина. - М.: Изд-во МГИК, 1993. - 250 с.

Она же. Информационное обслуживание: социо-культурный подход / М. Я. Дворкина; МГУКИ. - М.: Профиздат, 2001. - 111 с.

Доклад, подготовленный для ЮНЕСКО Европейской комиссией по сохранности и доступности / пер. Г.А. Кисловской // Научные и технические библиотеки. - 2004. - № 12. - С. 60-73.

Кендзи Юетсуки. Динамичное преобразование национальной парламентской библиотеки: из научной библиотек в библиотеку для всех / пер. С. Лотоцкой // Новости международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений. - 2007. - № 1. - С. 19-24.

Рустад К. Наше цифровое наследие как источник информации для пользователей: сбор сетевых публика-

ции и организации доступа к ним в Национальной библиотеке Норвегии [Электрон. ресурс] / Керсти Рустад; пер. Н. Литвиновой // Всемирный библиотечный и информационный конгресс: 71-я Ген. конф. и Совет ИФЛА14-18 авг. 2005 г., Осло, Норвегия. - Осло, 2005. - 8с. 15.03.2008.

URL: http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/151r_trans-rustad.pdf

Furner J. User Tagging of Library Resources: Toward a Framework for System Evaluation // World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conf. and Council, 19 - 23 Aug. 2007, Durban, South Africa. - Durban, 2007. - 10 с. URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla73/papers/157-Fumpr-en.pdf>

Gatenby P. Reaching New Audiences- the People Australia and Picture Australia Projects at the National Library of Australia // World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conf. and Council, 19 -23 Aug. 2007, Durban, South Africa. - Durban, 2007. - 10с.

URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla73/papers/147-Gatenby-en.pdf>

Library 2.0 //Wikipedia: The Free Encyclopedia.

URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Library_2.0

Maluem J. Collected E-mails of the Great and Good //The Times. - 2007. - May 3. –

URL: http://technology.timesonline.co.uk/tol/news/tech_and_web/article1739305.ece

Prevela s ruskog
Aleksandra Grozdanić,
bibliotekar Naučne čitaonice
Narodne biblioteke Srbije

Elena Elisina Yurevna

The Russian State Library, Moscow, Russia

LIBRARY ELECTRONIC SERVICES

Abstract

The text reviews new paradigm of library and information services for which the term Library 2.0 is used in foreign librarianship. It was conceived as an attempt to form the list of electronic services provided to library users and to systematise them by types. Some examples of new services were presented, mainly those based upon the operational experience of big national and international libraries.

Key words: *Library 2.0, electronic services, electronic documents, electronic resources*

v ISTRAŽIVANJA

SLOBODAN VASIĆ

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad

UDK 316.647.5:2
316.74:2

TEORIJSKI PRISTUPI RELIGIJSKOJ TOLERANCIJI

Sažetak: *U ovom članku bavimo se problemom i teorijskim artikulacijama religijske tolerancije, posmatrajući teorijske pristupe različitih autora, počev od doba prosvetiteljstva. U tom smislu, analiziramo stanovišta Džona Loka, Voltera, Žan Žak Rusoa, Džona Stjuarta Mila, Endrua Hejvuda, Džona Rolsa, Žolta Lazara, Aleksandra Prnjata i Đure Šušnjića. Na kraju rada u kratkim crtama predstavljamo odnos prema slobodi veroispovesti u Habsburškoj monarhiji u XVIII veku, imajući u vidu manjinski položaj srpske zajednice pravoslavne veroispovesti.*

Ključne reči: *religijska tolerancija, veroispovest, država, crkva*

*Problem slobode je problem izbora principa
pomoću koga treba urediti zahteve
koje ljudi ističu jedan drugome
u ime njihove vere*

Rols

U istoriji zapada, pitanje verske tolerancije nameće se kao posledica dva društveno-istorijska procesa: procesa reformacije i uspona građanstva. Procesom reformacije, do tada jedinstveni svet hrišćanskog zapada, rasepio se na verskoj osnovi. Tada su svetovne vlasti morale da se suoče s činjenicom da njihovi podanici pripadaju različitim veroispovestima. U procesu reformacije, opredeljivanje svetovnih vlasti o tome koju će od suprotstavljenih crkvenih strana podržati, zavisilo je od više činilaca: državnih interesa, verskih ubeđenja, ličnih ili dinastičkih interesa. Svakako, verske razlike su nekada služile kao izgovor za sukobe čiji su interesi ležali u nekim drugim stvarima.¹ Drugi događaj, od značaja za rođenje duha tolerancije, jeste

¹ Stanovčić V., *Političke ideje i religija 2*, Beograd 2003, str. 247-248.

uspon građanstva, koje je za protivtežu imalo jak otpor feudalne tradicije. Građanstvo je moralo izdejskovati autonomiju da bi ostvarilo svoje, u osnovi, univerzalistički usmerene ekonomsko-političke inicijative. Širenje prekomorske trgovine diktiralo je napuštanje jedinstva verske zajednice kao osnove. Umesto njega, tražila je uspostavljanje takve forme društveno-ekonomskih veza koje najbolje funkcionišu ako napuste logiku verskih istina, kao odnosa do drugog. Ne začuđuje, stoga, što je u 17. veku u Evropi baš trgovački razvijena Holandija nosila barjak tolerancije na sve krajeve sveta.

Tolerancija (latinski: *tolerantia*, popustljivost, trpeljivost), prema *Sociološkom leksikonu*, u javnom diskursu označava popustljivost ili trpeljivost prema tuđim shvatanjima, to je trpeljivost u verskim, moralnim, političkim i drugim pitanjima, iako se pojedinac s datim shvatanjem ne mora slagati.² Pojam tolerancije nastaje tek u modernom dobu, a u značenju u kom smo ga najpre odredili, izraz je počeo da se koristi u XVIII veku, mada se u običajnosti nekih naroda (dokumenti, primeri izvesnog postupanja itd.) mogu uočiti elementi zagovaranja tolerancije i pre navedenog perioda. U tom smislu, trpeljive su, npr. bile religije antičke Grčke i Rimskog carstva, čija društva nisu poznavala sistematsku netrpeljivost srednjeg i ranog novog veka. U periodu XVI i XVII veka, karakteristična tolerancija zadržava prvenstveno negativno vrednosno određenje. Proglasiti pojedinca za tolerantnog značilo je optužiti ga za popustljivost prema zlu, za moralnu slabost, kolebljivost itd. S druge strane, suprotno navedenom shvatanju, u duhu prosvetiteljstva, različiti socijalni filozofi govorili su o konceptu tolerancije u pozitivno vrednosnom određenju.³ Međutim, ideja o nezavisnosti građanskog statusa od pripadanja određenoj crkvi ne pripada prosvetiteljstvu, već ona nastaje u vreme verskih ratova. Ta koncepcija je omogućila da se ratovi okončaju, te da građani ne gube živote zbog toga što su se „pogrešno“ opredelili u religijskim pitanjima.⁴

² Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Beograd 2007.

³ Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Beograd 2007.

⁴ Stanovčić V., *Političke ideje i religija 2*, Beograd 2003, str. 247.

Verske progone, koji su uključivali spaljivanje jeretika u srednjem veku, pokolj Jevreja i muslimana u toku Prvog krstaškog rata, kao i masakre u ratu za reformaciju, prosvetitelji su smatrali najizopačenijim prekršajima čovečanstva protiv razuma.⁵ Kao jedan primer nasilja u versko ime, Marvin Peri (Marvin Perry) navodi slučaj Ševaljea de la Bara (Chevalier de la Barre), jednog osamnaestogodišnjeg katolika koji je bio osuđen zato što je unakazio raspeće i zbog bogohuljenja. Sud je odredio da se ovom mladiću pre pogubljenja odseče jezik i desna ruka. Po završetku dugog mučenja, koje je Bar izdržao, odsečena mu je glava, a telo spaljeno. A jedan primerak Volterovog *Filozofskog rečnika* bio je bačen u plamenove.⁶

Nemili događaji poput ovog, uzburkali su humane porive prosvetitelja, koji su, inače, vodili svoju borbu za toleranciju, a protiv isključivosti na verskoj osnovi. Baruh Spinoza (Baruch Spinoza) je insistirao na tome da versko ubeđenje predstavlja pitanje lične savesti i uz to zahtevao da država ne favorizuje nijednu religiju, to jest veroispovest, na uštrb neke druge. Baron Samuel fon Pufendorf (Baron Samuel von Pufendorf) zagovarao je tolerantnost prema otpadničkim sektama, te se bunio protiv toga da vladar svojim podanicima nameće religiju kojoj sam pripada. Kvekerski vođa, Vilijem Pen (William Penn), bio je mišljenja da verski progon protivreči učenju Isusa, te da krši pravo pojedinca na slobodnu upotrebu razuma. Rodžer Vilijems (Roger Williams), koji je izbegao u Masačusets od progona i napisao *Krvavo osnovno pravilo progona za stvar savesti* (1644), uočio je protivrečnost između netolerantnosti i pravog duha hrišćanstva. Ričard Overton (Richard Overton) je tokom četrdesetih godina sedamnaestog veka u Engleskoj pisao pamflete pozivajući na stvaranje demokratske republike u kojoj bi mase imale glas, te je pozivao na verske slobode, čak i za Jevreje.⁷

Međutim, prvo celovito teorijsko uobličenje pojma tolerancije utemeljio je engleski filozof Džon Lok (John Locke) 1689. godine, imajući u vidu njen religijski kontekst, u svetlu tadašnjih društvenih zbivanja

⁵ Peri M., *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000, str. 202.

⁶ Ibid., 203.

⁷ Ibid., 203-204.

u Engleskoj – donošenje *Zakona o toleranciji (Toleration Act)* koji daje slobodu ispovedanja vere nekonformistima.⁸ Lok se obilno služio argumentima iz Biblije, pokušavajući da dokaže da je tolerancija prema onima koji se od drugih razlikuju u religioznim pitanjima saglasna sa „Jevanđeljem Isusa Hrista i istinskim umom čovečanstva, tako da je užasno što su ljudi toliko zaslepljeni da ne vide nužnost i prednost ove tolerancije u jasnom svetlu“.⁹ Nije raznolikost mišljenja (koja se ne može izbeći) dovela do ratova u hrišćanskom svetu, već *odbijanje tolerancije* prema onima sa različitim mišljenjem.

Zahvaljujući ugledu koji je Lok stekao kao vodeći filozof svoga vremena, njegova strasno napisana molba za toleranciju – sročena u *Pismu o toleranciji*, privukla je veliku pažnju. Govoreći o religijskim zajednicama, u navedenom pismu, Džon Lok kaže da nije zadatak institucionalizovane religije da uzdiže spoljnu raskoš, da postigne crkvenu dominaciju ili da nasilnički vlada, „već da upravlja ljudskim životima prema pravilima vrline i pobožnosti“.¹⁰ Ne može, dakle, sila (mač i lomača) ubediti čoveka da promeni svoja verska ubeđenja i da prihvati ovaj ili onaj oblik bogoslužnja. Ako se ovakvim sredstvima ipak neka crkva služi, onda je sasvim neuverljivo tvrditi da se time želi stvoriti prava hrišćanska crkva, smatra Lok. Pre bi se reklo da je osnovna namera jedino stvoriti brojnan skup vernika.¹¹ Kao osnovni razlog verskih sporova i mnogobrojnih ratova vođenih na principu *netolerancije*, Lok navodi nerazgraničenost domena vlasti između sveštenika i vladara, to jest između crkve i države. Zato Lok smatra da je potrebno da se tačno razgraniči zadatak građanske vlade od zadatka religije, te da se uspostavi pravična veza između njih. Na taj način će se uspostaviti prostor „za toleranciju koji ima neograničeno važenje i zahteve koje postavlja svima“.¹²

⁸ Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Beograd 2007.

⁹ Lok Dž., *Pismo o toleranciji*, Beograd 2002, str. 369.

¹⁰ Ibid., 367.

¹¹ Ibid., 369.

¹² Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Beograd 2007.

U razgraničenju polja delovanja ovih dveju institucija, Lok definiše državu kao zajednicu ljudi koja je konstituisana samo zbog postizanja, očuvanja i unapređivanja njihovih sopstvenih *građanskih interesa*,¹³ dok je crkva dobrovoljna zajednica ljudi koji se okupljaju iz sopstvenog nahođenja da bi obavljali bogosluženje na način koji smatraju prihvatljivim za Boga, a koji je delotvoran za *spas njihovih duša*.¹⁴ Upravo zbog nepoznavanja i nerazdvajanja područja delovanja ovih dveju institucija, dolazi do mnogih problema, nasilja, netrpeljivosti i ratova. Nije dobro kada se država meša u crkveno područje delovanja, dakle kada vladar vodi brigu za spas duše drugih ljudi. Ovo se ne može dozvoliti zato što „nijedan čovek ne može u toj meri da napusti brigu za svoj spas i da slepo prepusti izbor nekome drugome – vladaru ili podaniku, koji bi mu propisao koju će veru ili bogosluženje da prigrlji. Jer, nijedan čovek, čak i kada bi to hteo, ne može da uskladi svoju veru prema naredbi drugoga“.¹⁵ Briga o duši nije zadatak države, jer se državna vlast sastoji u spoljnoj snazi, dok se istinska i spasonosna religioznost sastoji iz unutrašnjeg pridobijanja duha: vera nije vera ukoliko se u nju ne veruje, smatra Lok. „Dakle, sam Bog neće spasiti ljude protiv njihove volje“.¹⁶ „Mogu se obogatiti preko zanata u kome ne uživam, mogu se izlečiti od bolesti pomoću lekova u koje nemam poverenja, ali ne mogu se spasiti pomoću religije u koju ne verujem, niti pomoću bogosluženja koje prezirem“.¹⁷ Uzaludno je za nevernika da preuzme spoljašnje prikazivanje ispovedanja drugog čoveka, konstatuje Lok. S druge strane, kako je svrha religiozne zajednice javno služenje Bogu da bi se na taj način došlo do večnog života, crkveno učenje „treba stoga da teži tom cilju, a svi crkveni zakoni treba da budu time ograničeni“.¹⁸ Crkva bi trebalo da bude potpuno odvojena i različita od države. Granice su na obe strane utvrđene i ne smeju se prelaziti, dodaje Lok.

¹³ Lok Dž., *Pismo o toleranciji*, Beograd 2002, str. 369.

¹⁴ Ibid., 372.

¹⁵ Ibid., 370.

¹⁶ Ibid., 379.

¹⁷ Ibid., 382.

¹⁸ Ibid., 374.

Nijedna privatna osoba nema nikakvo pravo da na bilo koji način ošteti drugu osobu u njegovim građanskim pravima, zbog pripadanja drugoj crkvi ili religiji. Tolerancija, međutim, ne sme važiti samo na individualnom nivou, među osobama koje se razlikuju po veri, već i na institucionalnom nivou, to jest između crkava. Nijedna crkva ne sme imati jurisdikciju nad drugom, čak i kada vladar pripada jednoj od crkava. Prema ovom principu tolerancije, država ne sme favorizovati nijednu pojedinačnu crkvu. Lok uočava različite načine na koje deluje crkva u zavisnosti od toga da li je građanski vladar na strani date crkve ili ne. Za žaljenje je, ističe Lok, to što „najžešći branioci istine, protivnici zablude, glasnogovornici protiv raskola, jedva da ikada umanjuju ovaj svoj žar za Boga koji ih tako zagrejava i uzbuđuje, osim u slučaju kada građanski vladar nije na njihovoj strani. Ali, čim im dvor poveri deo u upravljanju i oni se počinju osećati jači, odmah ostavljaju mir i milosrđe na stranu. U suprotnom ih treba posmatrati kao religiozna bića“.¹⁹ Tako Lok pokazuje dvojnu prirodu religijskih institucija, koje se manifestuju u zavisnosti od toga da li crkve imaju vlast (ili su bliske vlastima) ili ne. Kada nisu ojačani građanskom vlašću, tada crkve podnose, strpljivo i nepokolebljivo, zarazu idolatrije, praznoverja i jeresi u svojoj okolini. Tada postoji volja za način života koji se rukovodi poštenim principima: tada se ispoveda čak i tolerancija. Međutim, u drugim prilikama, interes religije ih navodi na krajnju zabrinutost. Kada su na vlasti ili bliske vlastima, nastavlja dalje Lok, ne napadaju otvoreno one greške koje se mogu naći na dvoru ili koje odobrava vlada. „Tada se zadovoljavaju štedljivim korišćenjem argumenata; što je ipak (...) jedini ispravan metod propagiranja istine, i nema drugi način da uspe nego kada se udruže jaki argumenti i dobar um sa blagom učtivošću i dobrim korišćenjem“.²⁰ Veliki i srećan plod bi bio, smatra Lok, kada bi svugde oltari odzvanjali od doktrine mira i tolerancije. Ne sme se dopustiti religijskim zajednicama da „nedostatak uma nadoknade instrumentima sile koji potpadaju pod drugu jurisdikciju i koji loše pristaju rukama sveštenika“.²¹

¹⁹ Ibid., 376.

²⁰ Ibid., 376.

²¹ Ibid., 378.

Lok postavlja u fokus svoje pažnje slobodu veroispovesti, stavljajući taj izbor ne samo u pravno, već i u moralno područje. Naime, ukoliko su oduvek postojale velike podele među onima koji ističu božanski karakter svoje institucije, sam njihov nesklad nas neizbežno obavezuje da razmislimo i da, shodno tome, odaberemo onu crkvu koja nam se najviše dopada.²² Država, s druge strane, ne sme ograničavati ovu slobodu: „Da li je dozvoljeno služiti Bogu na rimokatolički način? Neka se dozvoli bogoslužjenje i na ženevski način! Da li je dozvoljeno govoriti latinski na tržnici? Neka se onima koji to žele dozvoli da govore latinski u crkvi!“²³ S druge strane, „pravo ili umeće vladanja ne prati nužno izvesno poznavanje drugih stvari, a najmanje od svega poznavanje prave religije. Jer, da je to istina, kako bi se mogla objasniti činjenica što se gospodari na zemlji toliko razlikuju u religioznim pitanjima?“²⁴

Međutim, Lok pravi ograničenja verske slobode i tolerancije na dva načina. Prvo, odbacivao je tolerantnost prema ateistima, jer se njihovim zakletvama ne može verovati, kao i katolicima, jer je smatrao da uticaj papstva na engleske katolike ima štetno dejstvo po englesku državu.

Žan Žak Ruso (Jean-Jacques Rousseau), u svom *Društvenom ugovoru*, obrazlaže potrebu za uspostavljanjem jedne *građanske religije*, koja je podređena suverenu, njene odredbe on definiše u svrhu upotrebe vere u izgradnji društvenog jedinstva, koja je preko potrebna svakoj vladi i svakoj državi. Zbog toga se Ruso zalaže za određeni oblik *netolerancije* prema onima koji ne poštuju zakone i dužnosti proizašle iz njih. Ovakva građanska religija na sledeći način se odnosi prema institucionalizovanim religijskim sistemima: „moraju se tolerisati sve one religije koje sa svoje strane tolerišu druge, ukoliko njihova učenja nemaju ničeg protivnog građanskim dužnostima“.²⁵ Oni koji prave razliku između građanske i verske netrpeljivosti, varaju se, smatra Ruso. Jer, nemoguće je da „verska netrpeljivost nema kakvog građanskog

²² Ibid., 373.

²³ Ibid., 396.

²⁴ Ibid., 380.

²⁵ Ruso Ž. Ž., *Društveni ugovor*, Beograd 1993, str. 127-128.

dejstva svuda gde je usvojena; a čim ona to ima, suveren više nije suveren, čak ni u svetovnom pogledu: otada sveštenici postaju pravi gospodari, a kraljevi su samo njihovi službenici“.²⁶

Nešto kasnije, u *Filozofskom rečniku* (1764-1765), u duhu prosvetiteljstva, Volter (François Marie Arouet, Voltaire) daje određenje tolerancije prema kojem bi pojedinci međusobno trebalo da se podnose, jer su svi slabi, nedosledni, podložni greškama i promenama. On smatra da je nesloga veliko ljudsko zlo, te da joj je trpeljivost (tolerancija) jedini lek. U tom smislu Volter kaže i preporučuje: „Opraštajmo jedni drugima naše gluposti, to je prvi zakon prirode“.²⁷ Podsećajući na zajedničko ishodište pojedinaca i grupa u ljudskoj situaciji, Volter na sledeći način oslikava egzistencijalnu neutemeljenost netolerancije: „Hoće li prut kojeg vetar povije u snopu, reći prutu do sebe, povišenom na drugu stranu: „Povijaj se kao ja bedniče, jer ću podneti zahtev da te istrgnu i spale?“²⁸ Kada je reč o tretmanu države prema različitim verskim grupama, Volter uočava da je činilac moći taj koji će presudno uticati na definisanje položaja religijske zajednice u društvu. Na taj način, država nema isti odnos prema svim religijskim zajednicama, a u slučaju da se u društvu javi određena verska grupa koja ima drugačija uverenja od samog vladara, Volter primećuje da vlast neće biti netrpeljiva prema njoj ukoliko je reč o moćnim strancima – u tom slučaju, vladar će sklopiti sporazum sa njima.²⁹ I obrnuto, ako religijska grupa nema veći stepen društvene moći i uticaja, vladar je verovatno neće tolerisati.

Teorijska razmatranja Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill) dala su neprocenjiv doprinos u promišljanju pojma tolerancije, koji u sebi sadrži odnos tolerancije i slobode. Mil smatra da je promovisanje slobode mišljenja veoma važno, jer smatra da je gušenje izražavanja raznovrsnih mišljenja, bez obzira na okolnosti, zlo koje potkrada ljudsku vrstu.³⁰ U svetlu religijskih pojava, Mil navodi primer Katoličke crkve

²⁶ Ibid., 127.

²⁷ Volter F. M. A., *Filozofski rečnik*, Novi Sad 1990, str. 384.

²⁸ Ibid., 390.

²⁹ Ibid., 385.

³⁰ Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Beograd 2007.

koja zabranjuje čitanje jeretičkih knjiga svima osim sebi, jer je za njihove učitelje veoma korisno poznavanje protivničkog stava. Tim putem, Katolička crkva obezbeđuje svojoj eliti više duhovne kulture dok je laicima ograničava. S druge strane, u protestantizmu postoji uverenje, bar teorijski, da svako treba da snosi odgovornost za izbor svoje religije i ta se odgovornost ne može preneti na učitelje.³¹ Ograničavanje slobode mišljenja se može manifestovati putem progona onih koji misle drugačije. U tom smislu, Mil se suprotstavlja tvrdnjama koje opravdavaju progon istine. Iako pojedini pobornici progona smatraju da proganjanje istini ne može da naudi, Mil tvrdi suprotno, navodeći istorijske primere gde je istinu potlačio progon. Tako on navodi da se reformacija javljala bar dvadeset puta pre Lutera i da je silom bivala oborena, a da je posle Luterovog razdoblja progon bio uspešan „gde god je bio istrajan“: u Španiji, Italiji, Flandriji, Austrijskoj Carevini. U tim državama protestantizam je bio iskorenjen.³² Tašta je sentimentalnost, nastavlja Mil, smatrati da istina, „samo kao istina, ima u sebi neku svojstvenu moć koju zablude nemaju i koja nadvladava tamnicu i lomaču. Ljudi često ne žude jače za istinom nego za zabludom“.³³

Mil navodi primere verske netolerancije, kao deo državnog mehanizma. Tako je jedan građanin osuđen na dvadeset jedan mesec zatvora zbog toga što je na nekoj kapiji napisao reči kojima je uvredio hrišćanstvo; dva čoveka su bila opozvana kao članovi porote zato što su pošteno izjavili da nemaju nikakvih teoloških uverenja, dok je još jednom čoveku iz istog razloga uskraćena zaštita pred sudom, iako je bio pokraden, onemogućujući kažnjavanje lopova.³⁴ To je urađeno na temelju principa da se van snage zakona nalaze oni koji ne veruju u jednog Boga. Mišljenje da je zakletva pred sudom čoveka koji nije vernik bezvredna, pokazuje istorijsko nerazumevanje za brojne primere ljudi nevernika iz svih razdoblja, koji su imali potpuni integritet, kao i za one pojedince koji su bili veoma cenjeni zbog svojih vrlina i dostignuća.³⁵ Pored toga, pod izgovorom da ateisti mora da su lažovi,

³¹ Mil Dž. S., *O slobodi*, Beograd 1998, str. 70.

³² Ibid., 60-61.

³³ Ibid., 61.

³⁴ Ibid., 60-62.

³⁵ Ibid., 62.

„odbacuju se oni koji imaju smelosti da javnim ispovedanjem svog neverovanja radije prkose i podnose pogrde za zlo, negoli da se usaglase sa neistinom“.³⁶ Iz toga proizlazi da one koji veruju sprečava da lažu jedino strah od pakla. Kod blažih oblika netolerancije, problem je u tome što se ljudi navode da se pretvaraju da misle ono što ne misle. Džon Stjuart Mil je dao veliki doprinos pojmu tolerancije i zbog toga što je odbacio pokušaje da se duh i osećanja stvaraju jedino po religijskim obrascima. Tolerancija znači i prihvatanje svetovnih normi koje su postojale uz hrišćansku etiku i koje su poprimile nešto od hrišćanskog duha i pomešale ga sa svojim. Uporedo sa hrišćanskim moralom trebalo bi da postoje i druge etike, koje se ne mogu razviti iz hrišćanskih izvora – to je preduslov za moralno napredovanje čovečanstva, „jer hrišćanska doktrina nije nikakav izuzetak od pravila koje kaže da je nesavršenom stanju ljudskog duha potrebna raznolikost mišljenja da bi se došlo do istine“.³⁷ „U velikim pitanjima praktičnog života, istina je u toj meri pitanje mirenja i kombinovanja suprotnosti da ima malo ljudi nepristrasnog i širokog duha koji mogu ostvariti izmirenje, već se to mora desiti u boju između boraca koji su pod različitim zastavama“,³⁸ zaključuje Mil.

Endru Hejvud (Andrew Heywood) posmatra toleranciju kao jedan od elemenata ideologije liberalizma. Liberali veruju, smatra Hejvud, da je tolerancija volja ljudi da dozvole drugima da misle, govore i deluju na način koji ne odobravaju, te da je ona, istovremeno, garant individualne slobode i sredstvo za uvećanje društvenog bogatstva.³⁹ Liberalna misao pozitivno ocenjuje pluralizam, u smislu moralne, kulturne i političke raznolikosti: njegova uloga se sastoji u podsticanju rasprave i intelektualnog napretka, tako što obezbeđuje uverenjima da se isprobaju na slobodnom tržištu ideja. „Štaviše, liberali uglavnom veruju da postoji ravnoteža, odnosno prirodni sklad između suprotstavljenih pogleda i interesa, i zato obično odbacuju ideju o nerešivom konfliktu“.⁴⁰ S druge strane,

³⁶ Ibid., 63.

³⁷ Ibid., 81.

³⁸ Ibid., 78.

³⁹ Hejvud A., *Politika*, Beograd 2004, str. 89.

⁴⁰ Ibid., 89.

kao primer političke ideologije koja negativno vrednuje toleranciju, Hejvud navodi neokonzervativizam čija je osnovna vrednost obnova autoriteta: u tom smislu, postoji zalaganje za povratak tradicionalnim vrednostima, naročito vrednostima porodice, vere i nacije. Autoritet je bitan zbog obezbeđivanja discipline i jedinstva, te su njegovi neprijatelji popustljivost, kult sebe i „da se svako bavi svojim“.⁴¹

Politički filozof, filozof morala i autor *Teorije pravde* i *Političkog liberalizma*, Džon Rols (John Rawls) napominje da u vremenima kada tolerancija kao prihvaćeni politički princip nije postojao, postavljalo se sledeće pitanje: „Kako je uopšte moguće da postoji društvo koje čine pripadnici različitih veroispovesti?“ Tada su mnogi mislili da osnova na kojoj bi bilo izgrađeno takvo društvo nije ni moguća, zapaža Rols, jer bi to značilo mirenje s jeretičkim pogledima na najvažnija pitanja i nesreću verskog nejedinstva. Čak su i rani zastupnici tolerancije podelu hrišćanstva posmatrali kao katastrofu, iako su imali svest da se ta podela mora prihvatiti, znajući da joj je alternativa beskonačan verski građanski rat.⁴²

Ako pažnju usmerimo na argumente za netoleranciju, kojima su se služili pojedini filozofi i društveni teoretičari s jedne strane, i verski teoretičari s druge strane, uočićemo značajnu razliku. Kao što je već rečeno, Ruso misli da ne bi trebalo tolerisati one religije koje smatraju da izvan crkve nema spasenja, jer time ugrožavaju javni poredak i nanose štetu jedinstvu države, dok se Lok držao stava da ne treba tolerisati katolike – zato što im je papa veći autoritet od engleske države, i ateiste zbog toga što njihovo poricanje Boga ne daje moralne garancije da će poštovati obaveze građanskog društva.⁴³ S aspekta ver-

⁴¹ Ibid., 100.

⁴² Rols Dž., *Politički liberalizam*, Beograd 1998, str. 22.

⁴³ Rols smatra da su argumenti koje navode Ruso i Lok, zapravo apriorni psihološki argumenti, koji nisu rođeni iz iskustva. Takvi argumenti nisu dovoljni za odstupanje od principa tolerancije, pošto pravda smatra da remećenje javnog poretka i same slobode mora da bude sigurno ustanovljeno uobičajenim iskustvom. „Može se pretpostaviti da bi ih veće istorijsko iskustvo i znanje o širim mogućnostima političkog života ubedilo da greše, ili da su bar njihove tvrdnje istinite samo u posebnim slučajevima“ (Rols Dž., *Teorija pravde*, Beograd-Podgorica 1998, str. 205).

skog promišljanja, smatrajući da je mnogo teža stvar iskvariti veru koja je život duše, nego krivotvoriti novac koji održava život, Toma Akvinski (Thomas Aquinas) je opravdao smrtnu kaznu za jeretike. Kod Rusoa i Loka, dakle, prisutna je ograničena tolerancija, koja proizilazi iz interesa države i društva, dok kod Tome Akvinskog i protestantskih reformatora to nije slučaj, jer je osnova za netoleranciju stvar vere i dogme, ona proizilazi iz *verskog društva*. Rols smatra da je ova razlika u argumentima „temeljnija od stvarno istaknutih ograničenja tolerancije“.⁴⁴ Zbog čega to kaže Rols? Zbog toga što pozivanje na javni poredak, kako ga svedoči zdrav razum, uvek može istaći da *iskustvo* ne opravdava ograničenje tamo gde se gušenje slobode zasniva na teološkim principima. Rols je mišljenja da država ne može da povlašćuje ni jednu posebnu religiju, niti se bilo kakve kazne ili onesposobljavanja mogu vezati za prisutnost religijskog članstva ili njegovog nepostojanja. Zbog toga se odbacuje pojam konfesionalne države.⁴⁵ Za razliku od Rusoa koji tvrdi da ne treba tolerisati one religije koje smatraju da izvan crkve nema spasenja, pošto time ugrožavaju javni poredak, Džon Rols tvrdi suprotno, to jest da bi takve religije trebalo tolerisati, zbog toga što sada deluje princip pravde: za one pojedince koji su prognani iz crkve, „zakon štiti pravo na utočište u smislu da se otpadništvo ne priznaje, a još manje da se kažnjava kao pravni prekršaj, ništa više nego kad se uopšte ne poseduje veroispovest“.⁴⁶

Ovde uočavamo doprinos moderne države afirmaciji tolerancije u društvu, doprinos koji se oblikuje amortizovanjem društvenih protivrečnosti proisteklih iz sukoba verskih ubeđenja unutar jedne crkve. Jer, zadatak države ne krije se u bavljenju filozofskim, moralnim, metafizičkim ili drugim učenjima, već bi državu pre trebalo posmatrati kao udruženje koje *uređuje* traganje pojedinaca za njihovim moralnim i duhovnim interesima u skladu s principima sa kojima bi se oni sami saglasiti. Različiti delovi društva mogu usvojiti različita moralna shvatanja s različitim principima, a da, ipak, ne budu u sukobu.

⁴⁴ Rols Dž., *Teorija pravde*, Beograd-Pogodrica 1998, str. 205.

⁴⁵ Ibid., 201.

⁴⁶ Ibid., 201.

Iz opšteg i konstitucionalnog pojma pravde, Rols izvodi slobodu savesti, a iz slobode savesti pojam tolerancije. „Tolerancija se ne izvodi iz praktičnih nužnosti ili državnih razloga. Moralna i verska sloboda sledi iz principa jednake slobode“.⁴⁷ Za toleranciju, u smislu njene primene, smatra Rols, nije se ni moglo znati pre nego što su društva sa liberalnim ustanovama uspešno počela da primenjuju praksu miroljubive tolerancije.⁴⁸ Danas, verska tolerancija jeste ustaljeno uverenje, kao što je to odbacivanje ropstva, i osnovne vrednosti poput ovih implicitno su sadržane u samom društvenom sistemu. Čvrsta uverenja koja su bila dominantna u prethodnim vremenima, ipak se postepeno menjaju: verska tolerancija sada se prihvata, a argumenti za proganjanje drugih više se ne iznose otvoreno.⁴⁹ Osnova za doktrinu slobode veroispovesti nalazi se u nemogućnosti verovanja da su prokleti oni sa kojima postoji dugotrajna i plodna saradnja u održavanju pravednog društva.⁵⁰ Tolerancija je moguća jedino u političkom liberalizmu, zato što „politički liberalizam shvata razložni pluralizam kao pluralizam *sveobuhvatnih* doktrina, religijskih i drugih“.⁵¹ Daleko od toga da se pluralizam posmatra u negativnom značenju ili kao nesreća, na njega se gleda „kao na prirodni ishod aktivnosti ljudskog uma u uslovima trajnog delovanja slobodnih ustanova“.⁵² Konceptija tolerancije, koja proizlazi iz njegove koncepcije pravde, trebalo bi da bude nezavisna od suprotnih i konfliktnih filozofskih i religijskih doktrina koje građani zastupaju. „Religijske doktrine koje su u prethodnim vekovima predstavljale proklamovane osnove društva, postepeno su ustupale mesto principima ustavne vlasti, koje svi građani, bez obzira na svoja verska ubeđenja, mogu da prihvate. Isto tako, građani više ne mogu generalno da prihvataju sveobuhvatne filozofske i moralne doktrine, niti one više mogu predstavljati proklamovanu osnovu društva, ako su to uopšte ikada i mogle biti“.⁵³ Na koji način

⁴⁷ Ibid., 203.

⁴⁸ Rols Dž., *Politički liberalizam*, Beograd 1998, str. 23.

⁴⁹ Ibid., 40.

⁵⁰ Ibid., 23.

⁵¹ Ibid., 22; naglasio S.V.

⁵² Rols Dž., *Politički liberalizam*, Beograd 1998, str. 22.

⁵³ Ibid., 42.

onda građani koji su duboko podeljeni u pogledu svojih religijskih, filozofskih i moralnih doktrina ipak mogu da održe stabilno i demokratsko društvo? Rols nudi odgovor koji se sastoji u tome da sveobuhvatna filozofska i moralna stanovišta ustupaju svoje javno mesto drugim pogledima. A ti novi pogledi koji ih zamenjuju u javnom prostoru, prostoru javnog uma, jesu političke koncepcije „čije principe i vrednosti mogu da prihvate svi građani. Ta politička koncepcija bi, da tako kažemo, trebalo da bude politička, a ne metafizička“.⁵⁴

Ograničenje slobode savesti i paralelno sa tim, ograničenje od principa tolerancije, sprovodi se samo u slučaju kada se nanosi šteta javnom poretku i sigurnosti, koje vlada treba da održi. Usvajanjem ovakvog merila ne narušava se bilo čija jednaka sloboda, naglašava Rols. Dakle, ne može se odbaciti sloboda savesti tako što bi se osuđivao filozofski skepticizam i ravnodušnost prema religiji, niti pozivanjem na državni interes. Ograničenje slobode je „opravdano samo kada je to nužno za samu slobodu, da spreči najeđu slobode koja bi bila još gora“.⁵⁵ U tom smislu, Rols smatra da sloboda netolerantne sekte treba da bude ograničena jedino u slučaju kada tolerantni imaju pouzdanih razloga da veruju da je njihova sopstvena sigurnost i sigurnost ustanove sloboda ugrožena. To se, dakle, čini samo kada je princip jednake slobode ugrožen.⁵⁶

Primena načela tolerancije bila je evidentna u ložama slobodnih zidara u Engleskoj, i to u istom onom vremenskom periodu u kom piše Džon Lok, a to je XVII vek. O prisutnosti načela tolerancije, kao jednog od regulativnih načela delovanja u masonskim ložama, govori nam činjenica da su lože bile otvorene za pripadnike suprotstavljenih partija u građanskom ratu u Engleskoj. Tu se, međutim, očigledno ne radi samo o političkoj toleranciji, već i o religijskoj toleranciji, „jer je u društvenim sukobima u Engleskoj sedamnaestog veka politička podeljenost zapravo proizilazila iz konfesionalne“.⁵⁷ U osnovnom sistemu vrednosti slobod-

⁵⁴ Ibid., 42.

⁵⁵ Rols Dž., *Teorija pravde*, Beograd-Pogodrica 1998, str. 204.

⁵⁶ Ibid., 208.

⁵⁷ Lazar Ž., *Nastanak masonerije*, Novi Sad 2002, str. 75.

nih zidara, najvažnija vrednost bila je radna etika, koja je uz poštenje bila važnija od veroispovesti, dok se individualna odgovornost više cenila od stepena pobožnosti. „Stoga je moralno i društveno vrednovanje koje se razvilo među zanatlijama dobra osnova za toleranciju po pitanju vere i politike, ali i za građansku etiku u nastajanju...“⁵⁸ Žolt Lazar smatra da se ovako vrednovana radna etika dobro uklapala u sekularizaciju celokupnog života i afirmisanje principa tolerancije: tolerancija u Engleskoj praktično je sprovedena isključivanjem verske pripadnosti, a time i verskih zajednica i institucija iz javnog života. Religioznost slobodnih zidara nije dovođena u pitanje. Naprotiv. Pošto sve religije propovedaju moralnost, manje je važno kojoj religiji ili veroispovesti slobodni zidar pripada, sve dok on poštuje i pridržava se moralnih principa svoje religije (koji su ujedno i moralni principi masonske lože), a to je da bude dobar i iskren. Religija se, u tom smislu, svodi na moral.⁵⁹

Aleksandar Prnjat religijsku toleranciju određuje kao „suzdržavanje od agresivnog reagovanja prema pojavama iz domena religijskog, koje nas iritiraju zbog svoje različitosti u odnosu na naša sopstvena uverenja o religijskim stvarima“.⁶⁰ Pojave iz domena religijskog mogu biti religijska verovanja, religijske radnje i subjekti tih religijskih verovanja i radnji. Prnjat navodi i gradaciju nužnih uslova religijske tolerancije: a) da imamo barem neka relativno čvrsta i stabilna religijska verovanja; b) da smo upoznati sa postojanjem drugih religijskih verovanja; c) da procenjujemo da se naša i ta drugačija religijska verovanja međusobno isključuju; d) da nas ta različitost i procenjena međusobna isključivost ovih verovanja iritiraju i navode na agresivno reagovanje; e) da imamo moć da bez štetnih posledica po nas uđemo u obračun sa datom pojavom.⁶¹ Za nekoga bi se moglo reći da je religijski tolerantan tek ukoliko se, i pored toga što su svi navedeni uslovi zadovoljeni, suzdržava od agresivnog reagovanja.⁶²

⁵⁸ Ibid., 78.

⁵⁹ Ibid., 80.

⁶⁰ Prnjat A., *Koncept religijske tolerancije*, *Književnost* 10/99, Beograd 1999, str. 1743.

⁶¹ Ibid., 1743.

⁶² Ibid., 1744.

U knjizi *Dijalog i tolerancija*, Đuro Šušnjić ističe da ideja o toleranciji počiva na tri pretpostavke: 1) ontološka pretpostavka o nedovršenosti ljudskog bića; 2) gnoseološka pretpostavka o ograničenosti čovekove spoznaje i 3) aksiološka pretpostavka o relativizmu grupnih vrednosti.⁶³ Šušnjić smatra da je trpeljivost „uslov razvoja, kao što je kiseonik uslov disanja. Ako ideju trpeljivosti jedno društvo nije ugradilo u karakter svojih članova, onda ono nema budućnosti“.⁶⁴ Jer, „sve što u kulturi postoji rođeno je susretom različitih ideja“.⁶⁵ Prema njegovom mišljenju, danas su na ceni razlike, a ne sličnosti. Kada se sličnostima poklanja pažnja, to se čini ne da bi im se istakla vrednost, već da bi im se ona osporila.⁶⁶ Ali traženje bitno zajedničkih (a ne samo zajedničkih, jer ono što je zajedničko ne mora uvek biti bitno) osobina tako različitih religija (uporedna metoda) nije motivisano samo teorijskom potrebom njihovog boljeg upoznavanja, nego i željom da se izgrade mostovi među njima, tako potrebni u ovom vremenu netrpeljivih.⁶⁷

Trpeljivost ne predstavlja ravnodušnost, koja ima takav kvalitet da pokazuje spremnost da se drugi prizna, ali da se prema njemu ne pokazuje nikakav interes. Trpeljiv je, naprotiv, svaki čovek koji ima želju da sasluša drugoga i volju da ga razume. U tom smislu, trpeljivost je „svest da više ograničenih gledišta pružaju mogućnost za stvaranje širih i dubljih stanovišta“.⁶⁸ Čudna stvar u vezi sa trpeljivošću, nastavlja Šušnjić, jeste to da trpeljivi mogu biti samo oni koji imaju duboka uverenja, „jer se njihovo uverenje odmerava u odnosu na druga sa kojima se ne slaže“.⁶⁹

Tolerancija se može posmatrati na dva nivoa: na nivou ubedenja, dakle kao trpeljivost prema ubedenjima drugoga, i na delatnom nivou, kao trpeljivost prema postupcima drugoga. Ova dva nivoa su različita, ali imaju unutrašnju vezu, jer „misao i čin nisu isto, iako misao ima težnju da se produži u čin“.⁷⁰ U tom

⁶³ Šušnjić Đ., *Dijalog i tolerancija*, Beograd 1997, str. 204.

⁶⁴ Ibid., 211.

⁶⁵ Ibid., 202.

⁶⁶ Ibid., 197.

⁶⁷ Ibid., 219-220.

⁶⁸ Ibid., 200.

⁶⁹ Ibid., 200.

⁷⁰ Ibid., 217.

smislu, Šušnjić smatra da se valja „zalagati za neograničenu trpeljivost prema izražavanju mišljenja i za ograničenu trpeljivost prema nekim vrstama ponašanja“.71 To je paradoks tolerancije, jer ako se tolerancija dosledno sprovede, trebalo bi biti trpeljiv i prema onima koji su netrpeljivi. „Trpeljivost kao norma je nešto apsolutno i nadiskustveno, a trpeljivost kao odnos nešto relativno i iskustveno: stvar mere“.72

Zanimljivo je još pogledati društvene odnose u Habsburškoj monarhiji u XVIII veku i njihove propise koji se tiču verske tolerancije i slobode veroispovesti, imajući u vidu društveno-politički položaj pripadnika srpske zajednice. Kada je reč o položaju pravoslavne crkve, najpre je vladinim *Regulamentima* iz 1770. i 1777. godine, kao i *Deklaratorijumom* iz 1779. godine, sužena moć mitropolita i sveštenstva.73 Naime, *Regulamentom* od 27. aprila 1770. godine (*Regulamentum privilegiorum*), koji predstavlja zbirku propisa, uredaba i naredaba crkvenog obeležja, je propisano da se sve što se tiče društvenog položaja Srba svodi, isključivo, na verska pitanja.74 Kako je ovaj dokument izazvao nezadovoljstvo među srpskim stanovništvom, donet je novi *Regulament* od 2. januara 1777. godine, koji takođe nije prihvaćen, pa se 16. jula 1779. godine pojavio *Deklaratorni reskript* (*Rescriptum Declaratorium Illiricae Nationalis*), poznatiji pod imenom *Deklaratorija*, čije će se važenje protezati kroz ceo sledeći vek.75 Vredan pažnje je 2. član u kojem se kaže da će pravoslavni srpski narod, u vezi sa onim pitanjima koja se tiču vere, savesti, zakona i uopšte duše, zavisiti od svoga mitropolita i od svojih vladika, dok će u civilnim pitanjima srpski narod zajedno sa sveštenstvom biti podložan vojnim i građanskim vlastima, u zavisnosti od toga gde je ko naseljen76. Nakon toga, austrijski car Josif II je 1781. godine izdao ukaz, odnosno *Patent o toleranciji* (*Toleranzpatent*),

71 Ibid., 215.

72 Ibid., 201.

73 *Istorija srpskog naroda*, Knjiga 4, Tom 2, Beograd 1994, str. 91.

74 *Istorija srpskog naroda*, Knjiga 4, Tom 1, Beograd 1994, str. 262.

75 Ibid., 263.

76 Određenije rečeno, društveni položaj Srba u Habsburškoj monarhiji, u suštini je zavisio od mesta stanovanja, a ne od verske i etničke pripadnosti. Tako je postojala razlika između stanovnika Vojne granice i stanovnika koji pripadaju Komori ili spahiji pojedincu (Ibid., 268).

kojim je Rimokatolička crkva izgubila položaj državne crkve, normativno su izjednačene sve veroispovesti u monarhiji, a protestanti i pravoslavni hrišćani su dobili građanska prava. Tada je omogućeno i zapošljavanje u državnoj službi i onih stanovnika koji nisu bili rimokatolici.

Što se tiče društvene misli u srpskom društvu, u okviru Austrijskog carstva, u drugoj polovini XVIII veka, javljaju se znaci prosvetiteljstva, kome odgovaraju sledeći termini: Vek „zdravog razuma“ (здраваро разум) – Dositej Obradović, „učeni vek“ (Rajić) ili termin „prosveštati“ u Kurcbekovom nemačko-srpskom rečniku (1790). Tako su ideje poput suvereniteta individualnog razuma, slobode savesti i druge ideje prosvetiteljstva našle svoj odjek među srpskim piscima kao što su Dositej M. Maksimović, Stefan Novaković, Muškatirović i drugi.⁷⁷ „Posle 1780. godine i dolaska Josifa II na austrijski presto, u srpskom društvu se javlja niz već izgrađenih prosvetitelja „jozefinista“ okupljenih oko Dositeja Obradovića, svakako središnje ličnosti srpskog prosvetiteljstva uopšte“.⁷⁸ Dositej Obradović – čije su reči: „Knjige, braćo moja, knjige, a ne zvona i praporce!“, pisao je ekavskim vojvođanskim dijalektom i pripadao je prvom krugu obrazovanih Srba u austrijskim zemljama. Jozefinisti nisu bili duhovno okrenuti ni crkvi ni Rusiji, već zapadnoevropskim tokovima filozofske i naučne misli. Poznate su Dositejeve javne kritike prevelike moći crkve. Prosvetiteljske ideje Dositeja Obradovića bile su pod uticajem ukupne filozofske misli tog vremena – Džona Loka, Renea Dekarta, Pola Holbaha, Spinoze, Lajbnica i drugih. U oblasti religije je zastupao deizam, te se zalagao za versku toleranciju: „Neću ni malo gledati ko je koga zakona i vere, niti se to gleda u današnjem veku prosveštenom“.⁷⁹

Zaključujući ovaj pregled društvene i filozofske misli o konceptu religijske tolerancije, možemo utvrditi da se ideja o religijskoj toleranciji rađa kao posledica istorijskog iskustva sukoba, krvavih verskih ratova i unutardruštvenih sukoba u vezi sa izborom „odgovarajuće“ veroispovesti. Ustajući protiv principa neto-

⁷⁷ *Istorija srpskog naroda*, Knjiga 4, Tom 2, Beograd 1994, str. 199.

⁷⁸ *Ibid.*, 202.

⁷⁹ *Ibid.*, 202.

lerancije i iz njega izvedenog nasilja, engleski filozof Džon Lok definiše svoje shvatanje tolerancije pozivajući se na upotrebu razuma, kao i samu Bibliju, u čije ime se netolerancija, najpre, i vršila. Iako je religijska tolerancija u savremenom društvu postala ustaljeno uverenje, ona, ipak, predstavlja krhku vrednost, za čije negovanje je potrebno mnogo ličnog truda i društvenog zalaganja i koja pod dejstvom nepovoljnih društvenih i političkih uticaja može lako da se preobrazi u svoju suprotnost. Neophodnost religijske tolerancije je očigledna, i u tom smislu navodimo reči Đure Šušnjića da je tolerancija uslov razvoja, isto kao što je kiseonik uslov disanja.

LITERATURA:

- Hamilton M., *Sociologija religije*, Clio, Beograd 2003.
- Hejvud E., *Politika*, Clio, Beograd 2004.
- Istorija srpskog naroda*, Knjiga 4, Tom 1, Srpska književna zadruga, Beograd 1994.
- Istorija srpskog naroda*, Knjiga 4, Tom 2, Srpska književna zadruga, Beograd 1994.
- Lazar Ž., *Nastanak masonerije*, Viso Mundi Accademic Press, Novi Sad 2002.
- Lok Dž., Pismo o toleranciji, u: *Dve rasprave o vladi*, Utopija, Beograd 2002, 362-401.
- Mil Dž. S., *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd 1998.
- Peri M., *Intelektualna istorija Evrope*, Clio, Beograd 2000.
- Prnjat A., Koncept religijske tolerancije, *Književnost* 10/99, Beograd 1999, str.1741-1745.
- Rols Dž., *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd 1998.
- Rols Dž., *Teorija pravde*, Službeni list SRJ, Beograd – Podgorica 1998.
- Ruso Ž. Ž., *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd 1993.
- Stanovčić V., *Političke ideje i religija 1*, Čigoja štampa, Beograd 2003.
- Stanovčić V., *Političke ideje i religija 2*, Čigoja štampa, Beograd 2003.
- Šušnjić Đ., *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd 1997.

SLOBODAN VASIĆ

Tolerancija, Mimica A., Bogdanović M. (prir), *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd 2007.

Volter F. M. A., *Filozofski rečnik*, Matica srpska, Novi Sad 1990.

Slobodan Vasić
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

THEORETICAL APPROACH
TO RELIGIOUS TOLERANCE

Abstract

The paper addresses the issue and theoretical articulations of religious tolerance, overviewing theoretical approaches of various authors – starting with the period of enlightenment. In that sense, we analyse the standpoints of John Locke, François Marie Arouet, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, John Stuart Mill, Andrew Heywood, John Rawls, Žolt Lazar, Aleksandar Prnjat and Đuro Šušnjić. At the end of the paper we give a short summary of the 18th century Habsburg Monarchy relation towards freedom of religious beliefs, bearing in mind minority status of the Serbian community of Orthodox religion.

Key words: *religious tolerance, denomination, state, church*

TAMARA JOVANOVIĆ ŠLJUKIĆ

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd

UDK 727(497.11)

PRAZNI PROSTORI SRBIJE – BEOGRAD

Sažetak: Projekat „Prazni prostori Srbije“¹ bavi se fenomenom „praznih“; to jest „ispražnjenih“ prostora na teritoriji Srbije i mogućnostima njihove transformacije u komplekse različitih namena, a pre svega u multimedijalne umetničke i naučno-istraživačke centre. Istraživanjem su obuhvaćeni objekti kulturno-istorijskog nasleđa, industrijski, vojni, poslovni i drugi objekti van funkcije, „prazna“ područja – napuštena sela, delovi gradova, nekadašnja industrijska područja itd. Jedno od polazišta istraživanja je i problem „nedostatka“ prostora za delovanje umetničkih i naučnih institucija, grupa i pojedinaca aktivnih u tim oblastima, a koji bi se mogao rešiti upravo „popunjavanjem“ prostora obuhvaćenih istraživanjem. Prva faza projekta realizovana je na teritoriji Beograda u periodu od juna do novembra 2009. godine. Rezultati istraživanja predstavljani u ovom radu, prikazuju samo deo potencijala Beograda u praznim prostorima. Istovremeno, oni pružaju osnovu za dalja istraživanja na teritoriji Srbije.

Gljučne reči: Srbija, Beograd, prazni prostori, urbana reciklaža

Svoju studiju o savremenom pozorištu, odgovarajuće nazvanu „Prazan prostor“, Piter Bruk (Peter Brook) počinje rečenicom: „Mogu uzeti bilo koji prazan prostor i nazvati ga otvorenom pozornicom.“²

Brukova interpretacija odgovara načinu na koji je pojam *praznog prostora* sagledan u ovom istraživanju.

¹ Projekat „Prazni prostori Srbije“ realizuje se u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka iz Beograda. Rezultati prve faze projekta objavljeni su u publikaciji: Jovanović T., *Prazni prostori Srbije. Prva faza projekta – Beograd*, Beograd 2010. Ovde pri-ložen rad predstavlja sažet prikaz prve faze istraživanja..

² Bruk P., *Prazan prostor*, Beograd 1995, str. 7

Urbani i ruralni prostori, zaboravljeni, napušteni, ili zapostavljeni, rasuti širom planete, dovoljno su provokativni za preduzimanje odgovarajućih aktivnosti u cilju ponovnog stavljanja u funkciju.

Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju da je kod nas, kada je reč o praznim prostorima, najviše urađeno na polju industrijske arheologije.³ Protokol o partnerskoj saradnji na integralnoj zaštiti industrijskog nasleđa od istorijskog, tehničkog, društvenog, arhitektonskog i naučnog značaja na teritoriji Republike Srbije potpisan je 2007. godine, a jedan od potpisnika je Muzej nauke i tehnike, čija je osnovna delatnost upravo zaštita naučno-tehničke baštine na teritoriji Srbije.⁴ Krajem 2005. godine, Muzeju nauke i tehnike dodeljena je zgrada prve javne termocentrale na Dorćolu. Ovo je i pozitivan primer upotrebe jednog od objekata industrijskog nasleđa u naučno-istraživačke svrhe.⁵

Situacija je nešto lošija kada su u pitanju izvori o ostalim kategorijama istraženih prostora. Izuzetak čine publikacije o prostorima pod zaštitom Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, odnosno Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda i regionalnih zavoda.

Kada je reč o izvorima za izučavanje objekata kinematografskog nasleđa, primetno je da nijedna publikacija nije posvećena isključivo objektima reproduktivne kinematografije, njihovoj specifičnoj arhitekturi, funkciji i značaju. Usled aktuelne situacije i neizvesne buduće namene, problem bioskopskih objekata je u periodu posle 2000. godine u većoj meri prisutan u štampi i drugim medijima. Pažnju medija u poslednjih nekoliko godina privlači i prodaja vojnih nepokretnosti van upotrebe, od klubova i sportsko-rekreativnih centara do skladišta, poligona i kasarni.⁶

³ Kulenović R., Industrijsko nasleđe Beograda, u: *Godišnjak grada Beograda XLVII – XLVIII*, Beograd 2000 – 2001.; Kulenović R., *Industrijsko nasleđe – prizori* (katalog izložbe), Beograd 2002.

⁴ Integralna zaštita industrijskog nasleđa, 04.11. 2010., www.muzejnt.rs/sr/110

⁵ Projekat rekonstrukcije i dogradnje Muzeja nauke i tehnike, 04.11. 2010., www.muzejnt.rs/sr/2

⁶ Laketić M., Ubrzaćemo prodaju vojne imovine, 17.01.2009, 04.11.2010., www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/74563/Ubrzacemo-prodaju-vojne-imovine

Štampa, televizija i internet često su jedini izvori za istraživanje ostalih kategorija prostora – napuštenih mesta, stambenih, poslovnih, ugostiteljskih i turističkih objekata, objekata za kulturno-umetničku delatnost i zabavu i dr.⁷

Revitalizacija, rekonstrukcija, rehabilitacija, transformacija, reciklaža, prenamena, samo su neki od termina koji su u upotrebi kada se govori o praznim prostorima. Osnovna pretpostavka da je takvim prostorima najbolje vratiti prvobitnu namenu, obično je neodrživa u uslovima savremene egzistencije. Istorijska kretanja i društveno-ekonomske promene koje dovode do „pražnjenja“ pojedinih prostora, zahtevaju kreiranje novih strategija u cilju njihovog ponovnog aktiviranja.

Studija izvodljivosti Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka u okviru internacionalnog projekta SAIT (Social Actors in Transformation), u čijem fokusu se našla urbana reciklaža, završena je 2005. godine. Krajnji cilj projekta odnosio se na transformaciju adekvatnih napuštenih industrijskih objekata u višenamenske umetničke i poslovne komplekse.⁸ Pored stručne analize odabranih objekata,⁹ izvedena je i studija sa ciljem procene pozicije tzv. kreativnog sloja na ovom tržištu.¹⁰

U poslednjih nekoliko godina primetno je sve učestalije angažovanje organizacija nevladinog sektora po pitanju zaštite, revitalizacije i aktivacije zapostavljenog kulturnog i istorijskog nasleđa.¹¹ Pojedini pro-

⁷ Podzemni prostori Beograda nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem, osim u nekoliko slučajeva kada su direktno povezani sa nadzemnim istraženim objektima i prostornim celinama. Jedan od razloga je i postojanje odlične publikacije pod nazivom „Beograd ispod Beograda“, u kojoj su predstavljeni rezultati istraživanja i dat popis podzemnih gradskih prostora. Nikolić, Zoran Lj., Golubović, Vidoje D., *Beograd ispod Beograda*, Beograd 2006.

⁸ Nikolić J., Urbana reciklaža, *Politika*, 28. jun 2006, str. 13.

⁹ SAIT – Analiza lokacija i objekata, pripremili: Kulenović R., Gligorijević mr Ž., Vrbica D., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

¹⁰ SAIT – Studija tržišta stambenog i komercijalnog prostora u Beogradu, pripremila: Petrovićdr M., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

¹¹ www.arch.org.rs; www.gradjanske.org; www.kulturklammer.org; www.suburbium.org

jekti bave se mogućnostima sanacije, zaštite i rekonstrukcije konkretnih gradskih prostora.¹²

Primeri povremene ili stalne upotrebe praznih prostora u kulturno-umetničke svrhe, najbolja su ilustracija mogućnosti koje pruža urbana reciklaža. U skorije primere u Beogradu spadaju: Evropski centar za kulturu i debatu „Grad“ u prostoru starog magacina u ulici Braće Krsmanović, Magacin u Kraljevića Marka – programski prostor Doma omladine Beograda u nekadašnjem magacinu knjiga, silosi „Žitomlina“ na obali Dunava, Beogradska zadruga u Karadorđevoj ulici, Oficirska zadruga (nekadašnja Robna kuća „Kluz“) i niz drugih prostora.¹³ Neophodno je pomenuti i impozantan objekat BIGZ-a – Beogradskog izdavačko-grafičkog zavoda, čiji se pojedini delovi već godinama izdaju u zakup kao ateljei, muzički studiji i sl. Kuća kralja Petra u opštini Savski venac¹⁴ i Kula Nebojša na Kalemegdanu¹⁵ pripadaju prostorima nedavno transformisanim u kulturne centre.

U primere adaptiranja beogradskih praznih prostora u umetničke prostore, karakteristične za 90-te godine XX i početak XXI veka, spadaju pozorište KPGT u delu Državne fabrike šećera na Čukarici, Centar za kulturnu dekontaminaciju u Paviljonu Veljković, Kulturni centar REX u prostoru građenom tridesetih godina XX veka za potrebe jevrejskih društava „Oneg Sabat“ i „Gemilut Hasadim“ itd.¹⁶

Na nekoliko uspešnih primera „reciklaže“ nailazimo i u nekadašnjim prigradskim opštinama. U Grockoj, Centar za kulturu svoje aktivnosti sprovodi u dva obnovljena objekta – Rančićevoj kući i Vili Gavrilović,¹⁷ dok Moderna galerija u Lazarevcu koristi ceo sprat nekadašnje Robne kuće „Kolubara“.

¹² *INFO-KATALOG /Multimedijalni projekat: Staro beogradsko sajmište kao staro jezgro Novog Beograda/*, uredila: Vukotić-Lazar M., Urbanistički zavod Beograda, Beograd 2008.

¹³ www.gradbeograd.eu/about.php; www.domomladine.org/sr_RS/O-nama.html

¹⁴ Opštinski informator Savski venac (posebno izdanje za 2009. godinu), 04.11.2010. www.savskivenac.rs/lists/informator-2009.pdf

¹⁵ Kula Nebojša, 04.11.2020., <http://beogradskatvrddjava.co.rs/Kula-Nebojsa-80-1985>

¹⁶ www.czkd.org; http://rex.b92.net/sr/o_rexu/prostor.html;

¹⁷ www.czkg.rs

Mnogobrojna strana literatura koja obrađuje temu praznih prostora, kod nas je teško dostupna, ali je od pomoći dobro sistematizovana građa u okviru internet prezentacija organizacija i institucija koje se bave određenim kategorijama prostora.¹⁸ *Web* portali, obično osnovani na inicijativu grupa, ili pojedinaca – entuzijasta, zaljubljenika u urbano istraživanje, posvećeni su globalnom fenomenu napuštenih mesta i objekata.¹⁹

Mnogobrojne strane organizacije bave se urbanom reciklažom,²⁰ a pojedine baze podataka obezbeđuju uvid u globalnu rasprostranjenost revitalizovanih prostora, transformisanih u kulturno-umetničke centre.²¹

Prazni prostori Srbije

Projekat „Prazni prostori Srbije“ bavi se fenomenom „praznih“, to jest „ispražnjenih“ prostora na teritoriji Srbije i mogućnostima njihove transformacije u komplekse različitih namena, a pre svega u multimedijalne umetničke i naučno-istraživačke centre.

Istraživanjem su obuhvaćeni objekti kulturno-istorijskog nasleđa, industrijski, vojni, poslovni i drugi objekti van funkcije, „prazna“ područja – napuštena sela, delovi gradova, nekadašnja industrijska područja itd.

Jedno od polazišta istraživanja je i problem „nedostatka“ prostora za delovanje umetničkih i naučnih institucija, grupa i pojedinaca aktivnih u tim oblastima, a koji bi se mogao rešiti upravo „popunjavanjem“ prostora obuhvaćenih istraživanjem.

Ciljevi projekta definisani su na sledeći način:

- Kreiranje internet platforme – baze podataka o praznim prostorima na teritoriji Srbije.
- Izdavanje i distribucija periodičnih publikacija i CD izdanja o projektu.

¹⁸ www.mnactec.com/TICCIH; www.erih.net i dr.

¹⁹ <http://weburbanist.com/category/abandonments/>;
<http://cinematreasures.org>;
www.cinematour.com; www.dyingvillages.com

²⁰ www.artspace.org; www.chashama.org/info/info-about_us.htm i dr.

²¹ www.artfactories.net ; www.teh.net i dr.

- Uključivanje celokupne zajednice u projekat putem internet platforme, predavanja, izložbi, radionica, sprovođenjem anketa itd.
- Korišćenje rezultata projekta od strane umetnika, različitih grupa i institucija u cilju aktiviranja praznih prostora i njihove reciklaže.
- Uticaj rezultata istraživanja na kreiranje strategije o praznim prostorima na državnom i lokalnom nivou.

Predviđeno je da se projekat realizuje u nekoliko etapa na sledećim područjima: I. Beograd, II. Vojvodina, III. Centralna, Istočna i Zapadna Srbija, IV. Južna Srbija.

Prva faza projekta – Beograd

Prva faza projekta realizovana je na teritoriji Beograda u periodu od juna do novembra 2009. godine.

I pored toga što predstavlja centar većine kreativnih inicijativa i najznačajnijih kulturno-umetničkih manifestacija, Beograd se do danas nije izborio sa viškom „praznih“ i, paradoksalno, manjkom „umetničkih“ prostora, pa je ovo jedan od osnovnih razloga da se istraživanje pokrene upravo na njegovoj teritoriji.

Istraživanjem je obuhvaćeno područje 17 gradskih opština: Barajevo, Voždovac, Vračar, Grocka, Zemun, Zvezdara, Lazarevac, Mladenovac, Novi Beograd, Obrenovac, Palilula, Rakovića, Savski venac, Sopot, Stari grad, Surčin i Čukarica.

Pored uvida u rezultate dosadašnjih istraživanja u predmetnoj oblasti, ostvaren je kontakt i uspostavljena saradnja sa predstavnicima opštinskih vlasti, lokalnih institucija kulture i drugih organizacija, kao i sa pojedinim gradskim i državnim institucijama.²²

Terensko istraživanje sprovedeno je na teritoriji 16 beogradskih opština, pri čemu je istraženo preko 150 prostora, uz prikupljanje odgovarajućih podataka, foto i video dokumentacije.

Izvršena je sistematizacija dokumentacije i kreirana baza podataka o istraženim prostorima.

²² Na dopis o projektu „Prazni prostori Srbije“ neposredno su odgovorile četiri Gradske opštine (Mladenovac, Novi Beograd, Savski venac i Vračar). Uspešna saradnja uspostavljena je sa kulturnim centrima i pojedinim organizacijama u opštinama Barajevo, Grocka, Lazarevac, Obrenovac, Sopot, Surčin i Rakovića.

Rezultati istraživanja

Prostorni okvir prve faze projekta određen je teritorijom Beograda, pa je osnovna podela istraženih prostora izvršena u skladu sa podelom gradske teritorije na opštine.

Tokom istraživanja uočene su razlike u zastupljenosti određenih kategorija objekata u opštinama koje zahvataju užu teritoriju Beograda i nekadašnjim prigradskim opštinama (Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot, Surčin). Dok su prve „urbanije“ i karakteriše ih veća koncentracija objekata industrijskog i kinematografskog nasleđa, u opštinama koje su od 2008. godine stekle status gradskih, zastupljeni su objekti za kulturno-umetničku delatnost i zabavu (nekadašnji domovi kulture), objekti narodnog graditeljstva, turistički i ugostiteljski objekti. Vojni kompleksi van upotrebe zastupljeni su na teritoriji većine opština.

Kao posebni kriterijumi u evidentiranju istraženih lokacija poslužili su starost (godina izgradnje/početak rada), prvobitna, sadašnja i predviđena namena, upotrebljiva površina zemljišta i objekata, vlasnički odnosi, stanje i status istraženih prostora. Zalaganjem pojedinaca, zajednice, različitih organizacija i institucija, ili promenom vlasnika, događa se da pojedini, dugo vremena zapušteni objekti, za kratko vreme dožive obnovu i prenamenu. Nasuprot tome, objekti koji su sve vreme bili u funkciji, ili im je privremeno dodeljena nova namena, mogu veoma brzo preći, ili se vratiti u status „praznih“. Česti su i primeri „kombinovanih“ prostora, koji su delimično u upotrebi, a delimično im je namena izmenjena, ili je nema. Osim toga, stanje „ispražnjenih“ prostora može se kretati od dobrog do izuzetno lošeg. Od toga zavisi kakva bi buduća namena bila najprimerenija za njih, kao i da li su revitalizacija i prenamena uopšte moguće.

Sistematizacija prikupljenog materijala i kreiranje baze podataka usloveli su i formiranje specifičnih kriterijuma u pogledu klasifikacije istraženih prostora. Tokom istraživanja izdvojile su se karakteristične grupe prostora:

I. Napuštena, raseljena i izmeštena mesta,

II. Prostorne celine,

- III. Industrijske zone i veliki industrijski kompleksi,
- IV. Vojni kompleksi,
- V. Objekti kinematografskog nasleđa,
- VI. Objekti različite namene:
 - a. Industrijski objekti i skladišta,
 - b. Objekti za saobraćaj i komunikacije,
 - c. Poslovni objekti,
 - d. Poslovno-stambeni objekti,
 - e. Stambeni objekti,
 - f. Objekti za kulturno-umetničku delatnost i zabavu,
 - g. Školski objekti i objekti za naučno-istraživačke delatnosti,
 - h. Turistički i ugostiteljski objekti,
 - i. Ostali objekti.

Grupe su formirane na osnovu prvobitne funkcije prostora i objekata, bez obzira na kasnije transformacije. Osnovne grupe obuhvataju velike prostorne celine i velike komplekse, dok su podgrupama obuhvaćeni manji kompleksi i pojedinačni objekti različite namene. Posebnu kategoriju čine objekti kinematografskog nasleđa, svrstani u petu grupu istraženih prostora.²³

Napuštena, raseljena i izmeštena mesta. Razloge za „nestajanje” pojedinih naseljenih mesta, a naročito seoskih naselja u Srbiji, treba tražiti u opadanju broja stanovnika, ali i u nepostojanju ozbiljne strategije ruralnog razvoja.²⁴ Na teritoriji beogradske opštine Lazarevac pojedina naseljena mesta nestaju iz drugog razloga – vrši se plansko raseljavanje seoskih naselja i izmeštanje objekata, kako bi se došlo do podzemnih ležišta uglja. Takav je slučaj sa selom Vreoci, koje je do pola „progutano“ rudarskim kopovima.

Fenomen mesta koja „nestaju“ nije karakterističan samo za Srbiju. Na uznemirujuće primere napuštenih

²³ Iako po osnovnoj nameni pripadaju grupi objekata za kulturno-umetničku delatnost i zabavu, kinematografski objektu su izdvojeni kao posebna grupa. Osim što reprezentuju fenomen propasti kinematografsko-prikazivačke delatnosti u Srbiji u poslednje dve decenije, bioskopi van funkcije su zbog svoje brojnosti i specifične konfiguracije prostora posebno atraktivni za ovo istraživanje.

²⁴ Stevanović Đ., Pustoš od sedamsto sela, *Politika*, 2. decembar 2008, str. 14

sela, gradskih četvrti, pa i čitavih gradova, nailazimo širom sveta.²⁵

Prostorne celine koje čine drugu grupu objekata, mogu se definisati kao arhitektonsko-urbanističke celine u gradskim opštinama i naseljima, često od izuzetnog kulturno-istorijskog značaja. Ovde izdvojene celine karakteristične su po tome što su godinama, pa čak i decenijama, neopravdano zapuštene, ili im je dodeljena neadekvatna uloga.

Pojedine prostorne celine, npr. Staro sajmište u opštini Novi Beograd građene su planski, sa unapred određenom namenom, da bi tokom narednih decenija, povremenim promenama namene doživele potpunu transformaciju. Pojedine celine formirale su se postepeno, sa izrastanjem određenih naselja, npr. Gročanska čaršija u naselju Grocka u istoimenoj opštini. Prostorna celina kod Brankovog mosta nije formirana sa namerom da to i bude, već se izdvojila zahvaljujući sadašnjem stanju pojedinih objekata i lokaciji koja pruža niz mogućnosti u smislu potencijalne transformacije.

Industrijske zone i veliki industrijski kompleksi. Poslednji veliki pad srpske industrije beleži se od kraja osamdesetih i početka devedesetih godina XX veka, kada je građanski rat na teritoriji bivše Jugoslavije doveo do aktuelne situacije u privredi Srbije i Beograda. Drugi značajan razlog za postojanje nefunkcionalnih industrijskih objekata, pa i čitavih kompleksa u centralnim gradskim zonama, ogleda se u činjenici da obodi današnjih centralnih beogradskih opština zapravo predstavljaju periferiju nekadašnjeg Beograda. Širenjem gradske teritorije, ovi kompleksi okruženi su stambenim četvrtima, a njihova „neprikladnost“ okolini došla je do još većeg izražaja prestantkom rada i postepenim propadanjem.

Specifičan „industrijski“ fenomen beleži se u beogradskoj opštini Lazarevac. Rudarski basen Kolubara zahvata značajan deo teritorije opštine. Nakon eksploatacije rude, ogromna prostranstva nekadašnjih kopova ostaju potpuno pusta, čineći tako najveći do sada istražen prazan prostor na teritoriji Beograda.

²⁵ *33-Part Guide to Abandoned Places*, 04.11.2010.
<http://weburbanist.com/2008/12/05/abandoned-deserted-building-town-city/>

Fenomen propadanja velikih industrija karakterističan je ne samo za našu zemlju, već i za svet u celini. S. Radišić primećuje da opadanje ekonomske moći industrijskih gradova tokom poslednje trećine XX veka, dovodi do nastanka novog tipa globalnog, postindustrijskog grada. Smatra se da su glavni razlozi prelaska iz industrijskog u postindustrijsko društvo tehnološke inovacije i inovacije u oblasti transporta i pojava multinacionalnih korporacija.²⁶ Globalnim fenomenom „skupljanja“, ili sabijanja teritorija industrijskih gradova bavi se i odličan međunarodni projekat grupe autora „Shrinking Cities“.²⁷

Vojni kompleksi. „Vlada Srbije je u junu 2006. godine usvojila Master plan kojim se predviđa prodaja 447 vojnih kompleksa javnim nadmetanjem ili ustupanjem budžetskim korisnicima i lokalnim samoupravama, uz nadoknadu.“²⁸ Položaj u gradu i veličina istraženih kompleksa ukazuju na njihov izuzetan potencijal u smislu moguće buduće namene.

Objekti kinematografskog nasleđa. Bioskopski objekti postali su predmet većeg interesovanja javnosti tokom 2006/07. godine, kada je zbog drastičnog smanjenja posete došlo do zatvaranja, čak i nekada najaktivnijih beogradskih bioskopa. Tokom 2006. godine, u Beogradu je radilo samo nekoliko pojedinačnih bioskopa „Beograd filma“, nekada najvećeg prikazivača pokretnih slika na teritoriji grada i tadašnjeg vlasnika većine beogradskih bioskopa. Kao glavni razlozi propadanja, u ovom preduzeću navođeni su: piraterija, visoke distributerske najamnine, loš kvalitet domaćih filmova i velika ponuda filmova na televizijskim i kablovskim kanalima.²⁹

Većina beogradskih bioskopa zatvorila je svoja vrata krajem 2006. godine, a privatizacija „Beograd filma“ usledila je polovinom februara 2007, kada je prodato 14 bioskopa ovog preduzeća.³⁰ Već tada, čula su se

²⁶ Radišić S., Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009, str. 60

²⁷ www.shrinkingcities.com

²⁸ Laketić M., Ubrzaćemo prodaju vojne imovine, 17.01.2009., 04. 11. 2010, www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/74563/Ubrzacemo-prodaju-vojne-imovine

²⁹ Arandelović I., Čeka se privatizacija, 18.11.2006., 04.11.2010., www.politika.rs/rubrike/Kultura/t12382.lt.html,

³⁰ Rabrenović J., Beogradski bioskopi prodati za devet miliona evra, 17.02.2007., 04.11.2010., www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/t20045.lt.html

pesimistična predviđanja o budućnosti bioskopa, u kojima bi, po promeni vlasnika, umesto prikazivanja filmova mogao „da se zavrti rulet, kladioničarski tiket, da zamirišu pekarski ili parfimerijski asortimani, niknu banke, barovi...“.³¹

Do početka 2010. šest bioskopa je prešlo u ruke novih vlasnika,³² a raspisan je i tender za prodaju ostalih bioskopa.³³

Iako katastrofalna situacija u našoj kinematografskoj delatnosti na prvi pogled deluje kao domaći „proizvod“, različiti izvori svedoče o aktuelnosti tog procesa u celom svetu. Tako pojedini autori naglašavaju pojavu prvo televizije, pa zatim videa i DVD-a, kao osnovne uzroke propasti namenski građenih, klasičnih bioskopa. U kratkom pregledu bioskopskih objekata u Velikoj Britaniji, A. Ejls (Allen Eyles) primećuje da je pojava multipleksa osamdesetih godina prošlog veka, donekle popravila situaciju ponovo vrativši publiku u bioskope, istovremeno zadajući najčešće fatalan udarac preživelim bioskopima iz „zlatnog doba“ pre 1939. godine.³⁴ Pojava savremenih multipleksa kod nas beleži se deceniju kasnije, a propast klasičnih bioskopa u našoj zemlji dodatno je ubrzana širenjem ilegalnog video i DVD tržišta.

Ejls ukazuje na još jednu karakterističnu pojavu u Velikoj Britaniji, koja se odnosi na obnovu ili promenu namene nekadašnjih bioskopa. Pojedini, još uvek funkcionalni bioskopi, proglašeni staromodnim tokom šezdesetih godina prošlog veka, podvrgnuti su procesu modernizacije, dok su pojedini transformisani u dvorane za kuglanje, igraonice tombole i ponekad – pozorišta.³⁵

U obimnoj studiji o klasičnim američkim bioskopima,³⁶ autori Ros Melnik (Ross Melnick) i Andreas

³¹ Lakić D., Bioskop ili kockarnica, 02. 02. 2007., 04.11.2010., www.politika.rs/rubrike/Kultura/t18653.lt.html

³² Šulović S., Samo tabla podseća na stare dane 05.12.2009., 04. 11. 2010., www.blic.rs/Vesti/Beograd/124027/Samo-tabla-podseca-na-slavne-dane

³³ Perović Lj., „Beograd film“ ostaje bez bioskopa, 27.08.2009., 04. 11. 2010., www.politika.rs/rubrike/Beograd/Beograd-film-ostaje-bez-bioskopa.sr.html

³⁴ Eyles A., *Old Cinemas*, Buckinghamshire 2005, 3.

³⁵ Ibid., 29

³⁶ Melnick R., Fuchs A., *Cinema Treasures: A New Look at Classic Movie Theaters*, IBI, St. Paul 2004.

Fuks (Andreas Fuchs) upoznaju nas sa poslednjom fazom razvoja bioskopa, nezamislivom iz domaće perspektive, a koja se odnosi na pojavu novih megastrukture za prikazivanje filmova, tzv. megapleksa. U analizi uspeha američkih megapleksa, Melnik i Fuks navode svesnost njihovih vlasnika o situaciji sa kojom se suočavaju: kablovska televizija, *Direct TV* i internet i samim tim, udobnost gledanja filmova „kod kuće“. Da bi podstakli potencijalne gledaoce da uprkos ovim pogodnostima posete bioskope, oni su postepeno uvodili inovacije: mnogo veća i udobnija sedišta, veća ponuda „brze hrane“ i pića i kada je sam kvalitet prikazivanja filmova u pitanju, uvođenje digitalnog zvučnog okruženja.

I druge karakteristike sveopšteg globalnog digitalizovanja utiču na budućnost razvoja bioskopskih objekata. Usavršavanje i dostupnost digitalnih sistema tzv. kućnih bioskopa, omogućava sve većem broju prosečnih gledalaca da u sopstvenom domu postignu atmosferu bioskopske dvorane, pa se predviđa da će doći do ponovnog opadanja broja bioskopske publike, dok će DVD industrija profitirati. Ova činjenica upućuje na nove tendencije u razvoju bioskopa. Smatra se da će bioskopi budućnosti biti manjih razmera, ali da će nuditi specijalne pogodnosti publici, kako bi se tokom gledanja filmova osećala bolje nego „kod kuće“. Melnik i Fuks zaključuju da će, ironično, na ovaj način digitalna tehnologija zapravo označiti povratak klasičnim bioskopima u novom ruhu.³⁷

Grupa objekata različite namene obuhvata devet podgrupa. Slično prethodno razmatranim industrijskim zonama i velikim industrijskim kompleksima, pojedinačni industrijski objekti i skladišta van funkcije, širenjem gradske teritorije postepeno su „opkoljeni“ novim poslovnim i stambenim strukturama. Objekti za saobraćaj i komunikacije čine jednu od najmanjih podgrupa objekata. Planovi o razvoju Beograda u budućnosti, sa perspektivom izmeštanja železničke pruge koja prolazi kroz sam centar grada, ukazuju na to da će se broj tih objekata u budućnosti povećati i zahtevati promenu namene. Osim značajnih istorijskih objekata pod zaštitom, podgrupa poslovnih objekata obuhvata i građevine novijeg datuma (npr. robne kuće i tržne centre), „ispražnjene“ u poslednje dve

³⁷ Ibid., 193

decenije gašenjem domaćih preduzeća. Objekti projektovani kao stambeni prostori sa ateljeima u kojima su živeli i radili naši poznati stvaraoci, poput kuće vajara Đoke Jovanovića na Vračaru, pripadaju podgrupi poslovno-stambenih objekata. Tokom istraživanja, pokazalo se da u Beogradu postoji veliki broj sličnih objekata koji su danas zapušteni i traže odgovarajuću revitalizaciju. Kuće u seoskim naseljima na području beogradskih opština spadaju u podgrupu stambenih objekata. Pojedine su pod zaštitom i stare po više od 150 godina. Prema popisu iz 2002. godine u gradskim naseljima u Srbiji broj napuštenih stanova i kuća iznosio je 10.951, a onih koji se koriste povremeno 133.051. Prema rezultatima istog popisa, u srpskim selima bilo je čak 46.814 napuštenih kuća. Ukoliko se tom broju doda i 144.178 kuća koje su označene kao „privremeno nenastanjene”, dobija se broj od oko 192.000 stambenih objekata u kojima niko ne živi. Pored kuća za stanovanje, tu su i zapušteni pomoćni objekti, njive, voćnjaci itd.³⁸ Iako svrstani u grupu objekata za kulturno-umetničku delatnost i zabavu, nekadašnji domovi kulture u seoskim naseljima na teritoriji perifernih beogradskih opština, mogli bi formirati zasebnu kategoriju. Nekada centri kulturnih zbivanja, građeni širom bivše Jugoslavije, tokom poslednje dve decenije izgubili su prvobitnu namenu, a kao osnovni razlozi navode se napuštanje seoskih naselja i odlazak mlade populacije u gradove. Pored domova kulture, posebno treba skrenuti pažnju na zapuštene prostore na otvorenom, namenjene za kulturno-umetničke delatnosti, npr. Letnju pozornicu u Topčideru. Podgrupi školskih objekata i objekata za naučno-istraživačke delatnosti pripadaju stare škole u seoskim naseljima, kao i neuspešni pokušaji da se u samom gradskom jezgri izgrade naučno-istraživačke megastrukture, poput nedovršenog Naučno-tehnološkog parka u opštini Zvezdara. U podgrupu turističkih i ugostiteljskih objekata spadaju objekti narodnog graditeljstva – mehane i hanovi, dugi niz godina van upotrebe, kao i savremeni turistički i ugostiteljski objekti, koji ne služe prvobitnoj nameni. Dva javna kupatila pronašla su svoje mesto u podgrupi ostalih objekata. U pitanju su Javno kupatilo „Dunav“ u opštini Stari grad i vračarsko Narodno kupatilo.

³⁸ Stevanović Đ., Pustoš od sedamsto sela, *Politika*, 2. decembar 2008, str. 14

*Beogradske opštine – rezultati terenskog
istraživanja*

Slika Beograda kakvim ga znamo danas, rađa se tokom XIX, a pre svega u XX veku, u periodu posle Drugog svetskog rata. U međuvremenu, Beograd je svoje lice menjao mnogo puta, pa tako o pojedinim delovima grada i objektima saznajemo isključivo iz literature i, u najboljem slučaju, na osnovu sačuvane foto dokumentacije. Izučavajući istoriju Beograda, stičemo utisak da na teritoriji današnjeg grada paralelno obitava veliki broj „nevidljivih“ gradova i da prolazeći svakodnevno uobičajenim putanjama, prolazimo kroz drevne kapije, sedimo na pragovima davno nestalih javnih i privatnih objekata, prelazimo srušene mostove. Istorija Beograda zapravo je istorija čestih ratova i kratkih perioda mira, a posledica toga je, današnji, moglo bi se reći, nenamerno postmoderan izgled grada. Pored toga, sa svojih 17 opština, od kojih su pojedine tek nedavno stekle status gradskih, Beograd danas u sebi sažima i urbane i ruralne karakteristike, predstavljajući na izvestan način Srbiju „u malom“.

Od oko 150 lokacija istraženih na teritoriji Beograda, u pregledu koji sledi prikazane su one koje po svojim karakteristikama najviše odgovaraju osnovnoj orijentaciji istraživanja.³⁹ Gradske opštine predstavljene su od centralnih ka perifernim, što odgovara i samom toku terenskog istraživanja.

Opština Stari grad. Centralna gradska opština obiluje industrijskim i drugim objektima kojima je izmenjena funkcija, dok su pojedini van upotrebe dugi niz godina (npr. termoelektrana „Snaga i svetlost“ na Dorćolu). Većina prostora je zbog atraktivne lokacije promenila vlasnika, a pojedini se povremeno koriste u kulturno-umetničke svrhe (delovi Beton hale kod Savskog pristaništa, Javno kupatilo „Dunav“,⁴⁰ silosi „Žitomlina“ i dr.). Ovde je i najveća koncentracija objekata kinematografskog nasleđa (bioskopi „20. oktobar“, „Odeon“, „Kosmaj“, „Zvezda“, „Kozara“,

³⁹ Spisak istraženih lokacija po opštinama videti u: Jovanović T., *Prazni prostori Srbije. Prva faza projekta – Beograd*, Beograd 2010., str. 110

⁴⁰ D. M., Dorćolski „amam“ zove umetnike, 15.02.2008., 04.11.2010., www.politika.rs/rubrike/Beograd/Dorcolski-amam-zove-umetnike.lt.html

„Jadran“, Balkan“ itd.), od kojih svaki zavređuje pažnju kao prostor pogodan za transformaciju.

Izlaz na dve reke – Savu i Dunav – karakteristika je opštine Stari grad, ali i Beograda u celini. Postojanje još uvek aktivne železničke pruge, koja okružuje Kalemegdansku tvrđavu i odvaja rečne obale od samog gradskog jezgra, sprečava „silazak grada na reke“ i utiče na formiranje najzagonetnijih i urbanistički najdiskutabilnijih gradskih celina na obalama Save i Dunava.

Opština Savski venac. Prostorna celina kod Brankovog mosta, u okviru koje je nedavno jedan od starih magacina adaptiran u Kulturni centar „Grad“, sadrži i druge objekte koji bi mogli biti upotrebljeni u slične svrhe. Naročito se izdvaja upečatljivo zdanje Beogradske zadruge u Karađorđevoj ulici. Posebnu pažnju zavređuje decenijama zapuštena Letnja pozornica u Topčideru, a neophodno je pomenuti i zonu kod mostarske petlje sa objektima kao što su devastirani Mlin Prvog akcionarskog društva, Fabrika hartije Milana Vape i BIGZ. Od stambenih objekata izdvaja se zapuštena kuća u Kneza Miloša 66, a od kinematografskih bioskop „Partizan“ na Savskom trgu.⁴¹

Opština Palilula. Industrijska zona koja zauzima deo desne obale Dunava na teritoriji Starog grada, prelazi na palilulsku teritoriju, tvoreći na taj način neprobojan zid prema Dunavu i formirajući poseban „industrijski grad“ unutar grada. Ovde se posebno ističu nekadašnji privredni giganti: Vunarski kombinat i u potpunosti zapušten kompleks Beogradskog pamučnog kombinata. Manji industrijski kompleksi (IKL i Soko Štark) nalaze se u Knez Danilovoj ulici, okruženi stambenim objektima. Od kinematografskih objekata vredi izdvojiti bioskop „Slavica“ u ulici Marijane Gregoran, na Karaburmi.

Opština Vračar. Pored bioskopa „Avala“, na teritoriji najmanje beogradske opštine nalazi se niz manjih industrijskih i poslovnih objekata, pretežno u zoni Južnog bulevara. Značajno je pomenuti kuću vajara Đoke Jovanovića u Skerlićevoj i Narodno kupatilo u Mišarskoj ulici.

⁴¹ Savski venac je jedna od retkih gradskih opština koja, posebno u poslednje vreme, ulaže napore da aktivira opštinske „prazne“ prostore.

TAMARA JOVANOVIĆ ŠLJUKIĆ

Kuća vajara Đoke Jovanovića, Vračar

Naučno-tehnološki park, Zvezdara

Bioskop „Voždovac“, Voždovac

Opština Zvezdara. Jedan od najzagonetnijih istražanih prostora nalazi se u opštini Zvezdara, „sakriven“ u Zvezdarskoj šumi. U pitanju je nedovršeni naučno-tehnološki park građen 80-ih godina prošlog veka pri Institutu „Mihajlo Pupin“. Jedini istraženi kinematografski objekat na teritoriji opštine je Letnja bašta „Beograd“ u Bregalničkoj ulici, nekada bioskop na otvorenom.

Opština Voždovac. Pojedini domovi kulture u seoskim naseljima opštine Voždovac preuređeni su u dečje vrtiće. Donedavno, slična sudbina bila je namenjena i Staroj mehani u Kumodražu. Najnoviji podaci govore u prilog tome da će rekonstrukcijom Stare mehane meštani dobiti kulturno-uslužni centar, a Osnovna škola „Vojvoda Stepa“, u susjedstvu, prostor za svoje aktivnosti.⁴² Sudbina bioskopa „Voždovac“ u ulici Vojvode Stepe za sada je neizvesna.

Opština Čukarica. U opštini Čukarica posebnu pažnju zahteva Prva srpska fabrika šećera „Dimitrije Tucović“. Ovaj veliki industrijski kompleks prostire se na površini zemljišta od 7,4 hektara. Više puta je nuđen na prodaju, ali do danas nije pronašao kupca. Deo Šećerane adaptiran je 90-ih godina prošlog veka u pozorište KPGT.

Opština Rakovica. Kompleks fabrike DMB i stara zgrada FON-a, prostori koji su privukli pažnju u Rakovici, predviđeni su za renoviranje i promenu namene. Zgrada FON-a, koja se nalazi u krugu fabričkog kompleksa, već je adaptirana u tzv. biznis inkubator. Deo fabrike DMB trebalo bi da bude preuređen u moderan komercijalno-stambeni kompleks.⁴³

Opština Novi Beograd. I pored dosadašnjih inicijativa na temu neophodne revitalizacije, Staro sajmište ostaje bolna tačka ne samo Novog Beograda, već i Beograda u celini. Planirano je da se ovaj prostor organizuje kao memorijalni centar, u okviru koga bi bilo mesta i za različite kulturno-umetničke sadržaje. Dugi niz godina zapušteni bioskopi „Jugoslavija“ i

⁴² Novo ruho „Stare mehane“, 24.02.2010, 04.11. 2010., www.vozdovac.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=382&Itemid=142

⁴³ Miroslav Čučković posetio novoformirani biznis inkubator u zgradi starog FON-a, 26.10.2010, 04. 11. 2010., www.beograd.rs/cms/view.php?id=1364220

TAMARA JOVANOVIĆ ŠLJUKIĆ

Prva srpska fabrika šećera „Dimitrije Tucović“, Čukarica

Staro sajmište, Novi Beograd

„Fontana“ namenjeni su, prema informacijama dobijenim u Opštini Novi Beograd, za buduće kulturno-umetničke centre. Interesantan blok industrijskih objekata čine zapušteni objekti preduzeća Success Borac u neposrednoj blizini modernih stambenih blokova.

Opština Zemun. Opštinu Zemun karakterišu tri grupe praznih prostora: vojni kompleksi (naročito kasarne), objekti kinematografskog nasleđa, od kojih su pojedini već transformisani u poslovni prostor, kao i veliki industrijski kompleksi i manji industrijski objekti, pogodni za transformaciju (Livnica „Pantelić“, Prva zemunska tvornica opeke i dr.).

Opština Barajevo. Pored pretežno privatizovane industrije, za opštinu Barajevo karakteristični su nekadašnji seoski domovi kulture, koji se danas koriste u različite svrhe, a sadrže i izvesne površine neiskorišćenog prostora. U velikoj meri zastupljeni su i objekti narodnog graditeljstva, često u lošem stanju. Jedan od njih je i Stara mehana u samom centru Barajeva.

Opština Grocka. Osim seoskih domova kulture, od kojih su pojedini u potpunosti van funkcije (npr. Dom kulture u Begaljici), vredi pomenuti Staru čaršiju u Grockoj, koja obiluje neadekvatno, ili nedovoljno iskorišćenim objektima narodnog graditeljstva.

Opština Lazarevac. Rudarski basen „Kolubara“ zahvata značajnu površinu teritorije opštine Lazarevac.⁴⁴ Da bi se došlo do ležišta uglja izmeštaju se korita reka, a pojedina naseljena mesta „nestaju“, tačnije izmeštaju se i raseljavaju, čime se u potpunosti menja izgled ove oblasti. Eksploatacija uglja za sobom ostavlja nepregledne površine „praznog prostora“, koje bi trebalo ponovo oživeti i popuniti novim sadržajima. U skladu s tim već se preduzimaju pojedine aktivnosti – pošumljavanje, pravljenje veštačkih jezera, prirodnih amfiteatara, sa idejom da se na ovom području razvije u svetu odavno zastupljena oblast industrijskog turizma.⁴⁵ Tome u prilog ide i

⁴⁴ www.rbkolubara.rs

⁴⁵ Rudnici Kolubare kao turistička atrakcija, 24. 09. 2008., 04. 11. 2010., www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/18298/Rudnici+Kolubare+kao+turisti%C4%8Dka+atrakcija.html

Livnica „Pantelić“, Zemun

Kopovi RB „Kolubara“, Lazarevac

Žitni magacin porodice Mirićić, Obrenovac

aktuelno izmeštanje sela Vreoci, koje je delimično „progutano“ kopovima, i interes da se pojedini značajni seoski objekti sačuvaju i presele na slobodne površine nekadašnjih kopova, kao i da im se dodeli nova funkcija (muzejska i sl.).

Opština Mladenovac. U kontaktima sa predstavnicima Opštine Mladenovac i Centra za kulturu Mladenovac predočeno je da na teritoriji opštine nema praznih prostora koji bi odgovarali zahtevima istraživanja, pa je to i jedina opština u kojoj nije obavljeno terensko istraživanje. Ustanovljeno je da, slično drugim opštinama, i u Mladenovcu postoje vojni kompleksi van funkcije.

Opština Obrenovac. Tri centralne ulice koje čine jezgro Obrenovca obiluju starim industrijskim, poslovnim i stambenim objektima, od kojih pojedini zaslužuju potpunu rekonstrukciju i prenamenu (Žitni magacin porodice Mirićić, Stara zgrada opštine i dr.). Treba izdvojiti i kompleks Starog mlina, čiji su impozantni objekti okruženi savremenim stambenim blokovima. Industrija je privatizovana, a seoski domovi kulture u procesu obnove.

Opština Sopot. Objekti narodnog graditeljstva i turistički objekti na Kosmaju pripadaju „praznim“ prostorima opštine Sopot. Centar naselja Sopot nudi tri objekta van funkcije: Sopotski han, Robnu kuću „Ropočevo“ i manji fabrički objekat. Kako sva tri objekta gravitiraju oko centralnog Kosmajskog trga, neophodnim intervencijama mogli bi biti povezani u skladnu celinu sa obližnjim reprezentativnim zgradama Opštine Sopot i Centra za kulturu.

Opština Surčin. Među istraženim objektima na teritoriji najmlađe gradske opštine, izdvaja se Dom kulture u Dobanovcima, koji zaslužuje potpunu rekonstrukciju.

Zaključna razmatranja

Istraživanje sprovedeno na teritoriji Beograda ukazuje na postojanje velikog broja praznih i neiskorišćenih prostora, sa posebnim naglaskom na specifičnostima pojedinačnih opština. Grupe objekata koje su se izdvojile tokom istraživanja govore ne samo o karakteru i zastupljenosti istraženih prostora, već i o

specifičnim društvenim i ekonomskim kretanjima poslednjih decenija kod nas i u svetu.

Anketa sprovedena 2005. godine među organizacijama i pojedincima kreativnog sektora Beograda u okviru internacionalnog projekta SAIT, sa idejom da se sakupe relevantne informacije „o radu, uslovima stanovanja, potrebama i interesima profesionalaca u ovoj oblasti“,⁴⁶ pokazala je da je upravo nedostatak radnog prostora jedan od osnovnih problema sa kojima se pojedinci i organizacije suočavaju. Primer za to je i Muzej grada Beograda, koji od svog osnivanja 1903. godine ne poseduje adekvatan radni, izlagački i prostor za depoe, a kome je tek nedavno dodeljena zgrada Nove vojne akademije iz 1899. godine u Resavskoj ulici.

Krajnji cilj projekta SAIT odnosio se na transformaciju adekvatnih napuštenih industrijskih objekata u višenamenske umetničke i poslovne komplekse. Najveći deo anketiranih organizacija i pojedinaca prvenstvo je dao novom objektu, ali bi veliki deo prihvatio i adaptaciju starih objekata (istorijskih, industrijskih i drugih).⁴⁷

Istraživanje pod nazivom „Status mladih neafirmisanih umetnika“ sprovedeno tokom 2009. godine u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, pokazuje da je obezbeđivanje prostora za stanovanje i rad i dalje jedan od najteže rešivih problema.⁴⁸

Kao osnovne prepreke u mogućoj upotrebi prostora istraženih u okviru prve faze projekta „Prazni prostori Srbije“, javljaju se problemi nerešenih vlasničkih odnosa, nedostatka strategije o praznim prostorima na državnom i lokalnom nivou, krutosti pojedinih struktura u smislu ustupanja prostora na korišćenje, ali i nedostatka veće društvene angažovanosti, to jest

⁴⁶ SAIT – Anketa tržišta kreativnog sektora/industrija (Pojedinci) /pripremio: Cvejić dr S./, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano), str. 5.

⁴⁷ SAIT – Anketa tržišta kreativnog sektora/industrija (Pojedinci) /pripremio: Cvejić dr S./, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano), str. 8; SAIT – Anketa tržišta kreativnog sektora/industrija (Organizacije) /pripremio: Cvejić dr. S./, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano), str. 7.

⁴⁸ Izveštaj o radu za 2009. godinu, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2009, str. 33

ozbiljnije inicijative od strane organizacija i pojedinaца zainteresovanih za delovanje u tim prostorima.

Malobrojni domaći primeri recikliranih prostora, pokazuju da postoji interes i volja da se ovakvi poduhvati sprovedu u delo, a pozitivni primeri upotrebe praznih prostora u svetu predstavljaju modele po kojima bi se slične situacije i kod nas mogle rešavati na mnogo progresivniji način.⁴⁹

Prazni prostori koji nastaju sprovođenjem velikih privrednih poduhvata, kao što je slučaj sa kopovima Rudarskog basena Kolubara, zahtevaju specifičan pristup u smislu revitalizacije i određivanja odgovarajuće buduće namene. Naseljena mesta koja se izmeštaju usled takvih poduhvata, npr. selo Vreoci, zavređuju posebnu pažnju u smislu očuvanja značajnih seoskih objekata i njihove moguće dislokacije i prenamene. Seoska naselja u pojedinim beogradskim opštinama, koja postepeno „umiru“ usled odliva stanovnika i niske stope nataliteta, mogla bi postati turističke destinacije. Tome u prilog govori postojanje i uspešno funkcionisanje pojedinih etno sela i salaša u Srbiji.

Istorijska slojevitost pojedinih istraženih prostornih celina poput Starog sajmišta, koje je u toku nekoliko decenija vršilo funkciju sajma, logora, umetničkog, stambenog i poslovnog prostora, zahteva posebno promišljanje u smislu koncipiranja njegove buduće uloge.

Strani primeri govore u prilog preuređenja sličnih prostora, posebno nekadašnjih nacističkih logora, u memorijalno-muzejske komplekse.⁵⁰ Mnoge pojedinačne zgrade bombardovane tokom Drugog svetskog rata, sačuvane i pretvorene u memorijalna mesta,⁵¹ otvaraju pitanje sudbine zgrada Generalštaba, Saveznog MUP-a i drugih objekata teško oštećenih tokom bombardovanja Beograda 1999. godine. Berlin je još jedan od evropskih gradova stradalih tokom Drugog svetskog rata. Fizionomija grada dodatno je izme-

⁴⁹ www.artfactories.net;

⁵⁰ www.buchenwald.de; www.auschwitz.org.pl;
www.kampamersfoort.nl; www.oradour.org

⁵¹ *War and Pieces: 9 Preserved Bombed-Out WWII Buildings*, 04. 11. 2010.,
<http://weburbanist.com/2009/10/25/war-and-pieces-9-preserved-bombed-out-wwii-buildings/>

njena podizanjem Berlinskog zida 1961. godine i podjelom na Zapadni i Istočni Berlin. Po rušenju Zida, 1989. godine, na gradskoj mapi iznenada su se pojavili prazni prostori koji su zahtevali potpuno nove sadržaje. Prostor između Potsdamer i Leipziger Placa (Potsdamer Platz; Leipziger Platz) u samom srcu Berlina, tokom postojanja Zida predstavljao je opustošenu „ničiju zemlju“. Danas je na tom mestu izgrađen moderan poslovni centar, a nekadašnja putanja Zida označena je kao simbolična veza između prošlosti i sadašnjosti.⁵²

Pored Starog sajmišta, istorijski značajne celine Beograda, poput Skadarlije i Kosančićevog venca, zaslužuju dodatnu pažnju, u smislu eliminisanja nepotrebnih sadržaja, očuvanja „atmosfera“ i naglašavanja njihovog kulturno-istorijskog značaja. Isto važi i za očuvane celine u manjim mestima, npr. Gročansku čaršiju u Grockoj, koja bi dodatnim uređenjem i popunjavanjem postojećih sačuvanih objekata adekvatnim sadržajima, mogla postati značajna turistička destinacija. Istorijska slojevitost prostora Beogradske tvrđave, naseljenog još od praistorije, pruža niz mogućnosti u smislu formiranja atraktivnog muzejskog kompleksa.

Kada je reč o stranim primerima, neophodno je pomenuti Barselonu, koja se smatra jednim od najuspešnijih primera „integracije kulturnih aktivnosti u okviru strategija socijalne, ekonomske i urbane regeneracije grada.“⁵³ Projekat povezivanja istorijske četvrti u centru Barselone i nekadašnje industrijske četvrti smeštene na kraju grada, sproveden je sa ciljem da ta područja postanu novi kulturni centar grada i centar kulturnih industrija.⁵⁴ Barselona je grad koji aktivno radi na oživljavanju svojih podzemnih prostora. Ostaci rimske Barselone ispod Muzeja grada Barselone, danas su jedna od gradskih turističkih atrakcija.⁵⁵ Ovaj primer upućuje i na revitalizaciju i

⁵² Potsdamer Platz and Leipziger Platz, 04. 11. 2010., www.berlin.de/mauer/orte/potsdamer_leipziger_platz/index.en.php

⁵³ Radišić S., Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009, str. 74-75

⁵⁴ Ibid., str. 75

⁵⁵ Arqueologia Urbana, 04.11.2020., www.bcn.cat/museuhistoriaciutat/ca/arqueologia_urbana.html

moguću upotrebu beogradskih laguma i drugih podzemnih prostora.

Beogradske prostorne celine poput Slavije, ili celine kod Brankovog mosta, predstavljaju poseban izazov u smislu moguće rekonstrukcije i prenamene. To važi i za prostor u okolini Savskog pristaništa i Beton hale, ali i celokupan potez uz rečne obale, naročito u centralnoj gradskoj zoni.

Primeri pojedinih svetskih gradova ukazuju na moguća rešenja sličnih problema. „Obnova londonskih dokova spada u najpoznatije projekte rehabilitacije industrijskih kompleksa. Stari, napušteni i ruinirani magacini, adaptirani su u luksuzne stanove i objekte kulture.“⁵⁶

Potencijalna transformacija beogradskih rečnih obala upućuje i na rekonstrukciju i prenamenu postojeće industrijske zone na desnoj obali Dunava. Istraživanje je pokazalo da su rečne obale u budućnosti predviđene za izgradnju luksuznih stambeno-poslovnih četvrti. Treba naglasiti da je u okviru ovakvih projekata neophodno pronaći mesto i za kulturno-umetničke sadržaje. Očuvanjem i prenamenom pojedinih industrijskih i drugih objekata van funkcije i njihovom integracijom u moderne četvrti, očuvao bi se specifičan „duh“ ovih mesta. R. Kulenović naglašava da bi bilo neophodno „da „reciklirani“ objekat u jednom od svojih segmenata sadrži i prezentaciju izvorne namene.“⁵⁷

Industrijski kompleksi i pojedinačni objekti u drugim delovima Beograda takođe su predviđeni za transformaciju u ekskluzivni poslovni prostor. Budući da takvi projekti često godinama čekaju na realizaciju, događa se da pojedini objekti, od kojih su mnogi pod zaštitom, potpuno propadnu. Isto važi i za druge objekte – poslovne, stambene, kinematografske.

Primeri rekonstruisanih industrijskih kompleksa i pojedinačnih objekata u našem najbližem okruženju, koji već godinama uspešno rade kao kulturni centri, ukazuju na moguću sličnu namenu takvih prostora

⁵⁶ Korlat N., Hale kao spomenici, 21.02.2009., 04. 11. 2010., www.blic.rs/Vesti/Beograd/80167/Hale-kao-spomenici

⁵⁷ Kulenović R., Industrijsko nasleđe Beograda, u: *Godišnjak grada Beograda XLVII – XLVIII*, Beograd 2000 – 2001, str. 149.

kod nas.⁵⁸ Jedan od mnogobrojnih stranih primera odnosi se na transformaciju napuštene fabrike margarina u Berlinu, u danas značajan kulturni centar Kunst-Werke Berlin.⁵⁹ Vredi pomenuti i „Tejt Modern“ (Tate Modern) galeriju u Londonu u zdanju nekadašnje električne centrale.⁶⁰

Vojni kompleksi van funkcije često se koriste u civilne i kulturno-umetničke svrhe. Po raspadu Jugoslavije, 90-ih godina prošlog veka, pojedini slovenački vojni objekti prepušteni su kućama kulture i univerzitetu.⁶¹ U bivšoj kasarni JNA u centru Ljubljane, skvotiranoj 1993. godine, osnovan je autonomni kulturni centar „Metelkova mesto“.⁶² Kod nas, vojni kompleksi van funkcije namenjeni su za prodaju, a predviđeno je da se na ovaj način reši stambeno pitanje za oko 20.000 vojnih lica. Pored toga, sredstva dobijena dosadašnjom prodajom, utrošena su na modernizaciju i opremanje vojske i izgradnju vojne infrastrukture.⁶³

Konfiguracija istraženih kinematografskih objekata, sa prostranim centralnim prostorom sale za projekcije i okolnim, pomoćnim prostorijama, u osnovnim crtama približava ih konfiguraciji pozorišnih prostora, što nije presudan činilac, ali ih čini pogodnim za transformaciju u mesta čija bi osnovna funkcija bila scensko-pozorišna.⁶⁴

Nova funkcija pojedinih stranih bioskopa, npr. britanskih, upravo je pozorišna.⁶⁵ Posebno značajan primer za tu vrstu adaptacije je berlinsko pozorište Šaubine (Schaubühne am Lehniner Platz).⁶⁶ Rekon-

⁵⁸ www.pekarna.org, www.mochvara.hr, www.attack.hr, www.labinary.org/lamparna

⁵⁹ www.kunst-werke-berlin.de

⁶⁰ www.tate.org.uk/modern/building/

⁶¹ Popović S., Zjapi praznina svuda oko nas, *Večernje novosti – Kultura*, 18.06.2008, IV-V

⁶² www.metelkovamesto.org

⁶³ Laketić M., Ubrzaćemo prodaju vojne imovine, 17. 01. 2009, 04. 11. 2010, www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/74563/Ubrzacemo-prodaju-vojne-imovine

⁶⁴ Jovanović T., *Centar za scenska istraživanja – FABRIKA SNOVA* (magistarska teza), Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd 2007, str. 137

⁶⁵ Eyles A., *Old Cinemas*, Buckinghamshire 2005, 29.

⁶⁶ www.schaubuehne.de/en_EN/house/architecture/

strukcijom napuštene zgrade bioskopa Univerzum (Universum Cinema), Erika Mendelsova, iz 1929. godine, realizovana je ideja radikalno promenljivog prostora – totalnog pozorišta Ervina Piskatora.⁶⁷

Slična konfiguracija prostora približava nekadašnje domove kulture kinematografskim objektima. Posebno se izdvajaju prostori za kulturno-umetničku delatnost i zabavu na otvorenom – letnje pozornice i amfiteatri, od kojih su pojedini decenijama van funkcije (npr. Letnja pozornica u Topčideru), a za koje bi najprimerenije bilo da zadrže prvobitnu namenu.

U pojedinim gradovima, objekti za saobraćaj i komunikacije transformisani su u kulturno-umetničke prostore. Jedan od najlepših primera adaptacije te vrste građevina je Musée d'Orsay u Parizu, u prostoru nekadašnje železničke stanice.⁶⁸

Posebnu kategoriju koja se izdvojila prilikom istraživanja stambenih prostora na teritoriji Beograda čine nekadašnji stambeni objekti, koji pripadaju objektima narodnog graditeljstva. Dodatnom zaštitom i revitalizacijom, ti objekti bi mogli postati značajni etno punktovi, priključujući se ideji o transformisanju srpskih sela i manjih mesta u turističke destinacije.

Slično važi i za stare školske objekte, od koji su pojedini dugi niz godina van upotrebe i devastirani, npr. stara škola u Lazarevcu. Kada su u pitanju aktivni školski objekti treba skrenuti pažnju na opasnost postojanja nefunkcionalnih i zapuštenih prostora u njihovoj blizini, npr. nekadašnje, u potpunosti ruinirane školske kuhinje u blizini OŠ „Stevan Sremac“ u Dobanovcima, u opštini Surčin, ili bioskopa „Slavica“ u neposrednom susedstvu OŠ „Jovan Popović“ na Karaburmi.

* * *

Pre nekoliko godina Beograd je proglašen gradom budućnosti centralnog dela jugoistočne, a zatim i južne Evrope.⁶⁹ Po svom geografskom položaju i isto-

⁶⁷ Dinulović R., *Arhitektura pozorišta XX veka*, Beograd 2009, str. 121-122.

⁶⁸ www.musee-orsay.fr/en/collections/history-of-the-museum/home.html

⁶⁹ Beograd – Grad budućnosti južne Evrope, 04. 11. 2010. www.beograd.rs/cms/view.php?id=1223836

rijskom značaju, on tu titulu svakako zaslužuje. I pored toga, na listi najposećenijih svetskih turističkih destinacija Beograd zauzima tek 168. poziciju.⁷⁰ U skladu sa tim, treba razmišljati o sprovođenju urbane i ruralne regeneracije i razvoju pozitivnijeg imidža grada i države u celini.

Ideja uključivanja kulture u procese urbane regeneracije prisutna je u svetu od 70-ih godina XX veka. S. Radišić naglašava da strategija urbane regeneracije stimulisane kulturom, bazirana na implementaciji skupih *flagship* kulturnih projekata obnove centralnih gradskih četvrti, nije uspela da proizvede „značajne dugoročne ekonomske rezultate, kao ni viši stepen integracije lokalnih zajednica.“ U praksi se pokazalo su ti programi uspeli da utiču na razvoj pozitivnog imidža grada, ali problem je bio u tome što „ovaj novi imidž nije odražavao stvarni lokalni identitet.“⁷¹ Lokalne zajednice su retko uključivane u procese planiranja urbane regeneracije, što je dovelo do sve izraženije polarizacije između bogatih centralnih delova grada i siromašne periferije.⁷²

U drugoj polovini 90-ih godina prošlog veka postalo je jasno „da projekti urbane regeneracije zasnovane na kulturi nisu u stanju da proizvedu ekonomske i socijalne efekte proporcionalne finansijskim sredstvima uloženi u njih“,⁷³ pa se većina gradova okreće tzv. programima kulturne regeneracije. U pitanju je pristup urbanoj regeneraciji, koji se zasniva na „implementaciji umetničkih projekata zasnovanih na radu sa lokalnim zajednicama.“⁷⁴ To dovodi do promene kulturne politike gradova, pa se umesto insistiranja na skupim i prestižnim projektima, fokus pomera ka manjim umetničkim projektima „koji tretiraju različita socijalna pitanja, participaciju građana, multikulturalnost i suradnju između različitih zajednica.“⁷⁵

⁷⁰ Mučibabić D. – Vukotić D., *Prestonica pred turističkim izazovima*, 25. 01. 2009, 04. 11. 2010., www.politika.rs/rubrike/Beograd/Prestonica-pred-turistichkim-izazovima.sr.html

⁷¹ Radišić S., *Postindustrijski grad i kulturna politika*, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009, str. 72

⁷² *Ibid.*, str. 72-73

⁷³ *Ibid.*, str. 73

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*, str. 73-74

M. Dragičević-Šešić naglašava da bi mobilisanje najboljih ljudskih resursa iz raznih domena za stvaranje razvojnog plana grada omogućilo „da se povežu i usklade vizije poslovnog sektora i sektora kulture s civilnim društvom, u pokušaju da se stvori nov, poželjan identitet i imidž grada.“⁷⁶

Rezultati prve faze projekta „Prazni prostori Srbije“ idu u prilog sistematskom širenju osnovne baze podataka kao neposredne evidencije urbanih i ruralnih nepokretnosti van funkcije, sa naglaskom na njihovom izuzetnom društvenom značaju. Širenje baze podataka odvijalo bi se paralelno sa daljim razvojem istraživanja i postepenim uključivanjem različitih društvenih struktura u rešavanje konkretnog problema, što i jeste jedan od osnovnih ciljeva projekta.

Pored toga što bi kreirana baza podataka bila od koristi za umetnike, institucije kulture, naučno-istraživačke institucije i dr., širi društveni značaj projekta ogledao bi se u mogućnosti kreiranja strategije o praznim prostorima na nivou države i lokalnih zajednica, a u cilju njihovog aktiviranja i ponovnog korišćenja.

U daljoj perspektivi, uz istovremeni razvoj operativne strukture projekta, mogao bi biti dostignut završni cilj – izrada centralne evidencije podataka za celu teritoriju Srbije.

LITERATURA:

Bruk P., *Prazan prostor*, Beograd 1995.

Dinulović R., *Arhitektura pozorišta XX veka*, Beograd 2009.

Eyles A., *Old Cinemas*, Buckinghamshire 2005.

INFO-KATALOG /Multimedijalni projekat: Staro beogradska sajmište kao staro jezgro Novog Beograda/, uredila M. Vukotić-Lazar, Urbanistički zavod Beograda, Beograd 2008.

Izveštaj o radu za 2009. godinu, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2009.

Jovanović T., *Centar za scenska istraživanja – FABRIKA SNOVA* (magistarska teza), Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd 2007.

⁷⁶ Dragičević-Šešić M., Kultura u funkciji razvoja grada, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009, str. 37.

Jovanović T., *Prazni prostori Srbije. Prva faza projekta – Beograd*, Beograd 2010.

Kulenović R., *Industrijsko nasleđe Beograda, Godišnjak grada Beograda XLVII – XLVIII*, Beograd 2000–2001.

Kulenović R., *Industrijsko nasleđe – prizori* (katalog izložbe), Beograd 2002.

Melnick R., Fuchs A., *Cinema Treasures: A New Look at Classic Movie Theaters*, St. Paul 2004.

Nikolić Zoran Lj., Golubović, Vidoje D., *Beograd ispod Beograda*, Beograd 2006.

SAIT – Analiza lokacija i objekata, pripremili: Kulenović R., Gligorijević mr Ž., Vrbica D., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

SAIT – Anketa tržišta kreativnog sektora/industrija (Organizacije), pripremio: Cvejić dr S., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

SAIT – Anketa tržišta kreativnog sektora/industrija (Pojedinci), pripremio: Cvejić dr S., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

SAIT – Studija tržišta stambenog i komercijalnog prostora u Beogradu, pripremila: Petrović dr M., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2005. (nepublikovano)

Periodika:

Arandelović I., Čeka se privatizacija, 18.11.2006.,
04.11.2020., www.politika.rs/rubrike/Kultura/t12382.lt.html

D. M., Dorćolski „amam“ zove umetnike, 15.02.2008.,
04.11.2010.,
www.politika.rs/rubrike/Beograd/Dorcolski-amam-zove-umetnike.lt.html

Dragičević-Šešić M., Kultura u funkciji razvoja grada, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009.

Korlat N., Hale kao spomenici, 21.02.2009., 04.11.2010.,
www.blic.rs/Vesti/Beograd/80167/Hale-kao-spomenici

Laketić M., Ubrzaćemo prodaju vojne imovine, 17.01.2009.,
04.11.2010.,
www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/74563/Ubrzacemo-prodaju-vojn-e-imevine

Lakić D., Bioskop ili kockarnica, 02. 02. 2007., 04.11.2010.,
www.politika.rs/rubrike/Kultura/t18653.lt.html

Mučibabić D., Vukotić D., Prestonica pred turističkim izazovima, 25.01.2009, 04.11.2010.,
www.politika.rs/rubrike/Beograd/Prestonica-pred-turistichkim-izazovima.sr.html

Nikolić J., Urbana reciklaža, *Politika*, 28. jun 2006, str. 13.
Opštinski informator Savski venac (posebno izdanje za 2009. godinu), 04.11.2010.
www.savskivenac.rs/lists/informator-2009.pdf

Perović Lj., „Beograd film“ ostaje bez bioskopa, 27. 08. 2009., 04.11.2010.,
www.politika.rs/rubrike/Beograd/Beograd-film-ostaje-bez-bioskopa.sr.html

Popović S., Zjapi praznina svuda oko nas, *Večernje novosti – Kultura*, 18.06.2008, IV-V

Rabrenović J., Beogradski bioskopi prodati za devet miliona evra, 17.02.2007., 04.11.2010.,
www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/t20045.lt.html

Radišić S., Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura* br. 122/123, Beograd 2009.

Stevanović Đ., Pustoš od sedamsto sela, *Politika*, 2. decembar 2008, str. 14

Šulović S., Samo tabla podseća na stare dane, 05.12.2009., 04.11.2010.,
www.blic.rs/Vesti/Beograd/124027/Samo-tabla-podseca-na-slavne-dane

Poreklo ilustracija:

Priložene fotografije su deo foto dokumentacije projekta „Prazni prostori Srbije“.

Autor fotografija: *Tamara Jovanović-Šljukić*

Tamara Jovanović Šljukić
Center for Study in Cultural Development, Belgrade

EMPTY SPACES OF SERBIA

Abstract

The project “Empty Spaces of Serbia” explores a phenomenon of “empty spaces” or “emptied spaces”, i.e. objects of cultural-historical heritage, as well as other objects that have lost their original purpose: military objects, industrial areas, abandoned suburbs and villages etc.

One of the main purposes of the project was to explore the possibilities of transformation of derelicted properties into multifunctional cultural or scientific centres. The first phase of the project was carried out from June to November 2009. It covered the City of Belgrade area with its 17 municipalities. In the first phase of the project more than 150 sites were discovered. The research steps consisted of data collection, systematization and creation of database of explored spaces. Unsolved property problems, lack of strategy on governmental and local level, as well as lack of initiative of potential users (organizations and individuals), turned out to be the main obstacles in recycling and reusing these spaces. The results of the first phase of the project support expanding of the database of deserted urban and rural properties, with emphasis on their great social significance. The database is aimed to be used by artists, cultural and scientific institutions, as well as to instigate developing of strategies on governmental and local level, in order to transform and activate empty spaces.

Key words: *Serbia, Belgrade, empty spaces, urban recycling*

OSVRTI

E. T. RAFSTE, T. P. SETRE i E. SUNT

Agder univerzitet, Bergen univerzitet, Ministarstvo obrazovanja,
Norveška

UDK 027.8(481)

NORVEŠKI PLAN ZA JAČANJE ŠKOLSKOG BIBLIOTEKARSTVA

Sažetak: *Prvi deo rada daje uopštenu sliku školskih biblioteka u Norveškoj, pregled statističkih podataka, okvire zakona o školama i bibliotekama i ističe pojedinosti lektira za osnovne i srednje škole. U njemu se predstavljaju složeni i integrisani sistemi u kojim se nalaze školske biblioteke; takođe, prikazuju se prepreke za uspešno održavanje i razvoj školskih biblioteka u Norveškoj, koji se problemi moraju prevazići i koje mere preduzeti. U drugom delu rada će plan „Make Space for Reading! Norwegian Strategy for Stimulating a Love of Reading and Reading Skills, 2003-2007“ (2003, 2005) – „Napravimo mesta za čitanje! Norveška strategija za podsticanje ljubavi prema čitanju i pismenosti, 2003-2007“ poslužiti kao primer kako udruženi politički, obrazovni i bibliotekarski sistemi mogu ojačati školske biblioteke i stimulisati pismenost i želju za čitanjem. U njemu se analiziraju i neki projekti unutar tog plana i ocenjuju se učinci pojedinačnih učesnika, sam proces i preliminarni rezultati. Konačno, ukazuje se koji su budući zadaci školskih biblioteka u Norveškoj.*

Ključne reči: *reforma bibliotekarstva, školsko bibliotekarstvo, Norveška*

Uvod¹

Godinama su norveške školske biblioteke prvenstveno služile za izdavanje knjiga, a u mnogo su manjoj meri bile integrisani deo nastavnog programa. Cilj državnog strateškog plana „Napravimo mesta za čitanje!“ je bio da popravi tu situaciju, i ojača bibliote-

¹ Članak je preuzet iz časopisa *IFLA, Official Journal of the International Federation of Library Associations and Institutions*, g. 32, br. 1, 2006, str. 48-53.

ke. Započinjemo ovaj rad prikazivanjem statusa norveških školskih biblioteka 2005. godine. U drugom delu ćemo predstaviti dotični plan iz 2003. i 2005. godine, što je zanimljiv primer kako vlada nastoji da u kontekstu čitanja istakne značaj školskih biblioteka.

Moramo početi definisanjem glavnih pojmova kojima ćemo se koristiti govoreći o školskim bibliotekama: *ojačati* (empower) i *osnaživanje* (empowerment). Rečnik engleskog jezika *Oxford American Dictionary* ovako definiše *osnaživanje* – „empowerment: “to give power to, to make able; to authorize, license” – „omogućiti, osposobiti; autorizovati, licencirati“ (*Oxford American Dictionary and Language Guide*, 1999). Na osnovu ove definicije, ispitaćemo na koje načine aktuelni norveški plan putem zakona, uputstava, standarda i strategija nastoji da osposobi školske biblioteke tako da postanu deo obrazovanja.

Zaustavimo se, za trenutak, na pojmu *osnaživanje*. Danski istoričar pedagogije, Rindom (Rindom 2002), tvrdi da se tradicionalna teorija osnaživanja zasniva na humanističkim vrednostima, upućujući na teorije obrazovanja Paula Freira i Jirgena Habermasa. Prema Rindomu, *osnaživanje* znači ostvarivanje prava onih pojedinaca i grupa koji smatraju da su im zbog društvene pozicije uskraćena prava i da su zarobljeni u uzaludnom hijerarhiziranom dijalogu sa administracijom. Po ovoj teoriji, osnaživanje bi podrazumevalo da dijalog između školske biblioteke i škole na mikro i makro nivou bude „na ravnoj nozi“. Takav dijalog bi morao biti racionalan i profesionalan. Slažemo se sa ovakvim tumačenjem *osnaživanja*. Međutim, smatramo da bi proaktivno, umesto pasivnog shvatanja ovog pojma bilo produktivnije u današnjem hiperkompleksnom društvu obeleženom nezavisnošću, fleksibilnošću i inicijativom.

Uvešćemo pojam „power base“ – *izvor moći* (Møller, 1996) kako bismo objasnili naše tumačenje i korišćenje pojma *osnaživanje*. Ovaj pojam se odnosi na izvore moći na kojima se zasniva neki posao ili neka društvena funkcija; počev od onih lišenih bilo kakve moći do onih koji imaju snažne izvore moći. Ovaj koncept se dalje deli na dva različita tipa izvora: na *pravne* i *legitimne izvore moći*. *Pravni izvor* moći čine zakoni koji određuju neki posao ili funkciju. *Legitimni izvor* moći čine stručno ili lično poverenje i podrška koju pojedinci pružaju nekom poslu ili funkciji. Tvr-

dimo da je ključno da ova dva izvora moći budu uravnoteženi. Takođe je važno istaći da odnos između njih nije konstantan, kao i da jedan utiče na drugi. *Pravni izvor moći* mora biti izuzetno snažan kako bi školske biblioteke mogle da ostvare preimućstvo prilikom dijaloga sa predstavnicima stručnih i birokratskih organizacija na državnom i lokalnom nivou. Međutim, *legitimni izvor moći* mora biti jasno određen i autoritativan kako bi se biblioteke mogle osnažiti kroz akademsko i lično zalaganje.

Sledi prikaz sistema norveških školskih biblioteka, nakon čega ćemo, koristeći se ovom teorijskom osnovom, raspraviti kako se školske biblioteke mogu osnažiti.

Status školskih biblioteka u Norveškoj: prikaz

Pravni izvor moći

Zakon

Osnovno obrazovanje u Norveškoj obuhvata osnovnu i nižu srednju školu (uzrast od 6 do 15 godina) i srednju školu (od 16 do 19 godina). Ono se reguliše Zakonom o obrazovanju i Odredbama zakona (*Opplæringslova*, 1998, *Forskrift til Opplæringslova*, 1999). Deo koji se odnosi na školske biblioteke nalaže da svim učenicima mora biti omogućen pristup školskoj biblioteci. U njemu se, takođe, propisuju osnove po kojim te biblioteke mogu saradivati sa javnim bibliotekama. Svakako, biblioteka mora biti posebno prilagođena školi (paragraf §9-2 Zakona o obrazovanju, paragraf 21-1 Odredbi zakona) i dostupna učenicima tokom radnih sati škole. Ne postoje smernice ili regulative po pitanju budžeta, prostora, zaposlenih i opreme školskih biblioteka osnovnih ili srednjih škola.

Svaka škola odlučuje kako će primeniti zakon.

Postojeći nastavni plan i program

Propisani nastavni plan i program ima takođe važnu ulogu u osnaživanju školskih biblioteka na državnom nivou. Norveški nastavni plan za osnovne i nižu srednju školu sadrži poseban paragraf koji se tiče školskih biblioteka (*Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, 1996). U njemu stoji da su školske biblioteke od ključne važnosti za obrazovnu i kulturnu aktivnost u školama. Među najvažnijim frazama su „zadovoljstvo čitanja“ i „naučiti kako se traže informacije“. Važnost školskih biblioteka se skoro ne spominje u nastavnom planu i programu srednjih škola (*Reform '94*, 1993).

Novi nastavni plan i program

Novi nastavni plan i program kao i opsežna reforma osnovnog školstva, nazvana „Knowledge Promotion“ – „Promocija znanja“ (*Introduction to Knowledge Promotion. Summary*, 2005) bi trebalo da stupe na snagu 2006. godine. U ovom dokumentu, norveško Ministarstvo nauke i obrazovanja propisuje glavne smernice budućeg osnovnog obrazovanja. Školske biblioteke se ne pominju eksplicitno. Međutim, školske biblioteke su neizostavne u određenim oblastima školstva koje se tiču: glavnih nastavnih dužnosti i najvažnijih znanja koja se moraju steći školovanjem.

U zakonu se navode sledeće glavne nastavne dužnosti:

- Stimulisati razvoj različitih sistema učenja i sposobnosti za kritičko razmišljanje kod učenika i osoba na probnom radu/praktikanata.
- Prilagoditi predavanja i koristiti raznolike radne metode u nastavi.

A kao najvažnija znanja koja se moraju steći u školi su:

- Usmeno izražavanje,
 - Čitanje,
- Pismeno izražavanje,
- Korišćenje informacionih tehnologija i komunikacija (ITC).

Ministarstvo propisuje da će se ovim sposobnostima davati prioritet i da će im se posvećivati naročita pažnja u planu i programu svih predmeta.

Bibliotekari i bibliotečki budžet

Osoblje u školskim bibliotekama je veoma različitih profila. Bibliotekar u osnovnim i nižim srednjim školama radi prosečno 5.48 sati nedeljno. Jedna trećina ima propisanu stručnu spremu: redovne šestomesečne studije iz oblasti školskog bibliotekarstva kao dodatak pedagoškom obrazovanju (*Statistikk for folkebibliotek*, 2001). Bibliotekar u srednjim školama radi u proseku 33.3 sati nedeljno. Malo preko polovine zaposlenih su kvalifikovani školski bibliotekari, sa završene najmanje tri godine studija bibliotekarstva (*Statistikk for bibliotek og museum*, 2003).

Pokrajine, norveške administrativne jedinice, su finansijski odgovorne za srednjoškolske biblioteke. Osnovne i niže srednje škole su pod okriljem opština. Država

je 2003. godine prosečno izdvajala 184 norveških kruna po učeniku,² za oštećene knjige i druge medije, počev od 88 kruna u jednoj pokrajini do 539 kruna u drugoj (*Statistikk for bibliotek og museum*, 2003).

Legitimni izvor moći

Legitimni izvori moći norveških biblioteka se međusobno razlikuju zbog državne decentralizovane politike i različitih političkih prioriteta na lokalnom nivou. Takođe, svaka škola je različita, zbog obrazovne filozofije i prakse. Tako, u školama gde se glavni akcenat stavlja na znanja koja pružaju nastavnici i udžbenici, školske biblioteke su najčešće male i skrajnute; naprotiv, u školama gde je akcenat na učeniku i gde se koriste različite radne metode, biblioteke su veće i značajnije. Takođe je važno da se biblioteke vode stručno. U Norveškoj još uvek manjka takve stručnosti. Naše je mišljenje da školske biblioteke u Norveškoj, kao i drugde u svetu, odražavaju stanje škola, njihovu etiku i vrednosti (Willars, Sætre i Bernhard, 2002).

Kako se školske biblioteke mogu osnažiti pod datim uslovima?

Budući da sistem zakona nije naročito efektivan, a da je legitimni izvor moći biblioteka izuzetno heterogen, nije moguće predvideti rezultate tekućeg procesa osnaživanja školskih biblioteka. Državni plan za jačanje školskih biblioteka je decentralizovan i sprovodi se na regionalnom i lokalnom nivou. Dakle, dijalog između birokratije i školskih biblioteka zavisi od odgovorne primene pravnog izvora moći (zakonodavstva). Ovaj plan dalje zavisi od sadržaja i kvaliteta legitimnog izvora moći (njihove pozicije u školi), koji se znatno razlikuje od škole do škole.

Pošto su ovi izvori moći nedovoljno jaki, često je dolazilo do frustrirajućih situacija jer školski bibliotečki sistem nije bio ravnopravni sagovornik u dijalozima. Tvrdimo da će se u početku školske biblioteke na najbolji način strateški osnažiti, ukoliko im se ojača legitimni izvor moći. Smatramo da bi samo obrazovani, profesionalni školski bibliotekari mogli da na „ravnoj nozi“ razgovaraju, pregovaraju i diskutuju sa direktorima škola i nastavnicima na „njihovom jeziku“, a da takođe pomažu đacima u učenju.

² Što je oko 2.500,00 dinara, prim. prev.

Ta profesionalnost će, svakako, u budućnosti, poboljšati formalne uslove biblioteka kao i njihov pravni izvor moći, pošto će njihova argumentacija biti bolja i osnovanija. Ipak, ovakvim strateškim pristupom se ne zanemaruje državna politika. Potrebni su detaljniji zakoni koji se tiču školskih biblioteka kako bi čitava situacija bila preglednija i predvidljivija.

Pošto smo uopšteno objasnili kako se mogu prevazići prepreke u osnaživanju školskih biblioteka, sada ćemo predstaviti norveški državni plan „Make Space for Reading!“ – „Napravimo mesta za čitanje!“ iz 2003. i 2005. godine. Ovaj projekat je zanimljiv kao politička akcija koja može povećati i pravne i legitimne izvore moći školskih biblioteka tako što će ih integrisati u nastavu čitanja i, uopšte, podstaći ljubav prema čitanju.

*Norveški plan „Make Space for Reading!“ –
„Napravimo mesta za čitanje!“*

Glavni cilj plana: *Make Space for Reading! Norwegian Strategy for Stimulating a Love of Reading and Reading Skills, 2003-2007* (2003, 2005) – „Napravimo mesta za čitanje! Norveška strategija za podsticanje ljubavi prema čitanju i pismenosti, 2003-2007“ jeste unapređenje pismenosti i podsticanje čitanja. Plan je usmeren prema deci svih uzrasta: od jaslica do srednje škole, a izvršioci su nastavnici, bibliotekari, direktori škola i roditelji. Plan nastoji da poboljša nastavu čitanja i pospeši korišćenje školskih biblioteka. Takođe, njime se ističe da je čitanje preduslov za savladavanje svih predmeta, učestvovanje u demokratskom društvu kao i put ka razvoju opšte kulture. Plan nije strogo određen, pa ga lokalne i regionalne institucije, uključujući i univerzitete i više škole, mogu slobodno prepravljati i prilagođavati. Izmenjeno izdanje ovog plana iz 2005. je predstavljeno na „Svetskom danu knjige“ (World Book Day) u aprilu. Zatim, „Napravimo mesta za čitanje!“ je bio deo norveškog projekta „The Cultural Schoolbag“ – „Kulturna dačka torba“, programa od najviše važnosti za kulturnu edukaciju u školstvu. Počev od 2005. godine, „Napravimo mesta za čitanje!“ će teći paralelno sa novom reformom školstva nazvanom „Knowledge Promotion“ – „Unapređenje znanja“, tako da će „Napravimo mesta za čitanje!“ morati da prati uslove ove reforme. Važnost čitanja se naglašava kroz oba ova projekta.

Škole i opštine dobijaju godišnju finansijsku podršku kako bi se plan usvojio. Tokom 2004. godine je u

norveškim školama pokrenuto više od 200 projekata koji se, na primer, tiču čitalačkih navika, nastave čitanja, razvoja školskih biblioteka, mladih muških čitalaca itd. Jedan od ciljeva ovog plana jeste da se u školama razviju strategije unapređenja čitanja koje bi uključivale sve ove teme. Na lokalnom i regionalnom nivou, škole su zainteresovane za ovaj plan i širom zemlje je organizovano mnogo kreativnih radionica za dobrobit učenika.

Kako projekti fokusirani na čitanje mogu osnažiti školske biblioteke

„*Napravimo mesta za čitanje!*“ najveći akcenat stavlja na čitanje, pismenost i književnost. Brojni projekti čija je tema upravo čitanje zahtevaju raznolikost tekstova, prilagođenih širokom krugu čitalaca na različitim nivoima. Školske biblioteke su tu da obezbede tekstove, često u saradnji sa javnim bibliotekama. Činjenica je da su školske biblioteke nedovoljno uključene u nastavni plan i program mnogih škola (Rafste, 2001). Projekti koji se tiču čitanja i pismenosti će omogućiti školskim bibliotekama da postanu važan deo obrazovanja i njihovu promociju. Nastavnici i bibliotekari u školama će se, na taj način, udružiti i preobratiti učenike u revnosnije i bolje čitaoce. Plan takođe nastoji da razvije „progresivne planove čitanja“ za sve predmete u svim razredima. Ova strategija će dati školskim bibliotekama jedinstvenu priliku da izgrade partnerstvo sa direktorima, savetom roditelja i nastavnicima.

Oснаživanje školskih biblioteka putem projekata pod okriljem plana „Napravimo mesta za čitanje!“

Jedna pokrajina u južnoj Norveškoj je dobila finansijsku podršku za izgradnju nacionalne mreže bibliotekara u školama. Pri toj mreži se organizuju radionice i razmenjuju ideje o daljem razvoju školskih biblioteka. Ovim se omogućava širenje njihovog legitimnog izvora moći, i olakšava komunikacija sa formalnim školskim sistemom. Među školama u ovoj mreži ima onih koje su tražile finansijsku podršku za projekte koji bi pospešili čitanje. Glavni akter u ovim projektima za dobrobit đaka i nastavnika bile su upravo školske biblioteke. Bibliotekari u školama su saradivali sa nastavnicima kako bi se osmislio dobar i bogat izbor knjiga za sve đake. Ova podrška, iako skromna, je inspirisala škole da istaknu čitanje i uključe školske biblioteke u sve svoje najvažnije aktivnosti. Školske

biblioteke su se, dakle, probile u birokratskim i profesionalnim krugovima zahvaljujući ovakvim proaktivnim delatnostima; dakle, postiže se osnaživanje.

Profesionalni razvoj unutar norveške mreže školskih biblioteka

Usavršavanje nastavnika i bibliotekara u školama, kao i uspostavljanje novih kontakata su ključne stavke plana „Napravimo mesta za čitanje!“. Sada ćemo videti da se ovim zaista mogu osnažiti školske biblioteke i unaprediti njihovi pravni i legitimni izvori moći. Norveška mreža za profesionalno usavršavanje školskih biblioteka je osnovana 2004. godine kao deo dotičnog strateškog plana. Ona je u nadležnosti Agder University Collegde – Više škole u Agderu (sada Univerzitet u Agderu) u Kristijansandu i Bergen University College – Više škole u Bergenu, a glavni ciljevi su joj:

- definisati bibliotekarstvo u školama kao predmet,
- analiza potrebe za obrazovanjem i stručnošću bibliotekara u školama,
- započinjanje i razvoj studija bibliotekarstva u školama,
- pretvaranje školskih biblioteka u važne obrazovne centre.

Ova mreža je takođe forum za diskusiju i dogovore između različitih ciljnih grupa kojih se tiču školske biblioteke. Unutar nje se može raspravljati o pravnim izvorima moći na državnom i lokalnom nivou, ali i uticati na njih. Predstavnici svih norveških univerziteta i viših škola su dobili pozivnice za pristupanje mreži, a oni će se, svakako, zauzeti da se podučavanje o bibliotekarstvu u školama uvrsti u plan visokoškolske nastave. Ovo je, istovremeno, još jedan vid njihovog osnaživanja. Takođe, školske biblioteke se mogu osnažiti saradnjom sa drugim mrežama ili organizacijama, naročito onima koje se bave čitanjem, pisanjem i književnošću. Konačno, usavršavanjem nastavnika će se osnažiti legitimni izvori moći školskih biblioteka.

Sada ćemo se pozabaviti ovim dvema temama, i opisati šta je povodom tog pitanja već preduzeto a šta se tek planira.

Osnaživanje školskih biblioteka saradnjom različitih organizacija na državnom nivou

Saradnjom različitih organizacija, školsko bibliotekarstvo može brzo postati deo visokoškolskog gra-

diva. Jedan od naših saradnika će biti i državni Čita-
lački centar – Lesesenteret (The National Centre for
Reading Education and Research) koji je osnovan na
Univerzitetu u Stavangeru. Teme o školskim biblio-
tekama bi trebalo da budu integrisani deo naučnog
rada i kurseva pri ovom centru. Svi centri koji se bave
norveškim jezikom: pisanjem, čitanjem i književnošću
su, takođe, važni saradnici. Studija „Reading instruc-
tion, literature and school libraries” – „Nastava čit-
tanja, književnost i školske biblioteke“ je rezultat ove
saradnje (videti niže).

*Ojačavanje legitimnog izvora moći školskih biblioteka
usavršavanjem nastavnika i novim istraživanjima*

Usavršavanje nastavnika se već sastoji od istraživanja
i radionica iz četiri različite oblasti:

1. Radionice pri učiteljskim fakultetima o informa-
tivnoj pismenosti (Information literacy) namenjene
nastavnicima u školama,
2. Radionice pri učiteljskim fakultetima o tome kako
da školske biblioteke postanu sastavni deo nastave,
3. Novi fakultetski kurs za diplomirane učitelje i bi-
bliotekare koji nosi petnaest bodova „Nastava čitanja,
književnost i školske biblioteke“ – „Reading instruc-
tion, literature and school libraries”,
4. Novi kurs od trideset bodova o „Informacionoj
pismenosti“ – „Information literacy” za nastavnike i
bibliotekare pri Višoj školi u Agderu. U ovoj institu-
ciji već postoje dva kursa o bibliotekarstvu u školama
koji nose po trideset bodova. Viša škola u Bergenu je,
takođe, osmislila tri različita kursa iz bibliotekarstva
sa fokusom na obrazovanju.

*Oснаživanje putem dugoročnih i kratkoročnih državnih
planova*

Umnogome je plan „*Napravimo mesta za čitanje!*“
preobrazio sve nivoe obrazovanja. Svaka škola može
dobiti finansijsku pomoć za osnivanje projekata ko-
jima misli da će svoje đake inspirisati da više čitaju i
uče za sebe. Budući da su prvenstveno usredsređene
na čitanje, školske biblioteke su izvor štampanih i
elektronskih tekstova, to su mesta gde se može čitati i
stručna književnost i beletristika. Takođe, bibliotekar
u školi može i samostalno doprineti razvoju pisme-
nosti. Ako školska biblioteka nije naročito razvijena,
projekti kojima se podstiče čitanje mogu i takvu, ne-
zapaženu, biblioteku staviti u prvi plan. Uz to, školska

biblioteka će se, možda, tako primorati da unapredi svoju stručnost i građu.

Međutim, ovakav dugoročni plan može produbiti već postojeće razlike među bibliotekama u različitim školama. Naime, mnoge škole ne mogu da osmisle projekat i prijave se za finansijsku podršku. Čak ukoliko i napišu prijavu, ne mogu biti sigurne da je ona adekvatna i ubedljiva. Ovakva situacija može biti u školama sa nedovoljno jakim izvorima moći. Dotični plan, međutim, podrazumeva da su škole i njihove biblioteke kreativne, proaktivne i pune entuzijazma. Umesto osnaživanja, dakle, ovaj plan može imati i suprotan efekat.

Zanimljivo je primetiti da se ovaj plan tiče svih nivoa obrazovanja. Strategije za osnaživanje biblioteka idu u oba smera: od najviših do najnižih instanci, i obrnuto. Radionice i novi studijski programi koje je ovaj plan omogućio su primeri pozitivnog načina osnaživanja legitimnog izvora moći školskih biblioteka. Isto važi i za organizacije i centre na državnom nivou koji se bave profesionalnim razvojem školskih biblioteka.

Važno pitanje koje se postavlja povodom ovakvog, petogodišnjeg, plana jeste da li je to dovoljno dug period za ostvarivanje bilo čega trajnog. Ministarstvo za osnovno i srednjoškolsko obrazovanje je svesno da postoji realna mogućnost da pozitivni učinci kratkoročnih projekata polako nestanu po njihovom završetku. Zbog toga je opštinska državna administracija zadužena za raspodelu sredstava lokalnim projektima. Ona je odgovorna za odabir projekata, praćenje, izveštavanje o rezultatima projekata, kao i za udružene regionalne aktivnosti. Dakle, sam plan podrazumeva jednu dugoročnu strategiju kojom su sve strane zainteresovane da podstiču ljubav prema čitanju i pismenost. SINTEF, najveći norveški nezavisni naučni institut, će u Trondhajmu između 2004. i 2008. godine oceniti uspešnost plana.

Dotični plan je podržan sa velikim entuzijazmom, i biće zanimljivo videti kako će aktivnosti u „*Napravimo mesta za čitanje!*“ zaživeti u školama, i kako će se u njih uključiti školske biblioteke. Takođe će biti interesantno posmatrati u kojoj meri i koliko dugo će trajati pobudena zainteresovanost za knjigu i dokle će se školske biblioteke razviti. Zabrinuti smo da će ovaj plamen podrške bibliotekama i slovu lagano zgasnuti ukoliko država ne donese druge drastične mere kojima će se produžiti osnaživanje započeto planom „*Napravimo mesta za čitanje!*“

Zaključak

Opisali smo kako jedan petogodišnji norveški plan nastoji da osnaži školske biblioteke. Osnaživanje smo razumeli kao simetrični dijalog između birokratskih i profesionalnih organizacija s jedne strane, i školskih biblioteka s druge; to je dijalog u kom su školske biblioteke proaktivne i učestvuju u donošenju konačnih odluka. Takođe smo koristili pojam izvora moći, koji se sastoji od pravnog i legitimnog izvora moći. Prvi čine formalni, pravni, okviri školskih biblioteka. Drugi jeste lična i profesionalna podrška i pouzdanje da školske biblioteke mogu biti učesnice u obrazovanju. Svi ovi pojmovi su se pokazali izuzetno korisnim pri raspravljanju kako osnažiti školske biblioteke. Smatramo da je odnos ova dva izvora moći promenljiv. Dakle, izuzetno je važno da postoje i jaki pravni propisi i visoko kvalifikovani i stručni profesionalni bibliotekari u školama kako bi se ostvario jedan proaktivni i simetrični dijalog oko pitanja školskih biblioteka.

LITERATURA:

- Forskrifter til Opplæringslova*, Norwegian Ministry of Church, Education and Research, Oslo 1999.
- Introduction to Knowledge Promotion. Summary*, Norwegian Ministry of Education and Research, Oslo 2005.
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*, Norwegian Ministry of Church, Education and Research, Oslo 1996.
- Make Space for Reading! Norwegian Strategy for Stimulating a Love of Reading and Reading Skills, 2003–2007*, Norwegian Ministry of Education and Research., Oslo 2005.
- Make Space for Reading! Norwegian Strategy for Stimulating a Love of Reading and Reading Skills, 2003–2007*, Norwegian Ministry of Education and Research, Oslo 2003.
- Møller J., *Lær å lede: dilemmaer i skolehverdagen*, Cappelen, Oslo 1996.
- Opplæringslova. Ny lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæring*, Norwegian Ministry of Church, Education and Research, Oslo 1998.
- The Oxford American dictionary and language guide*, Oxford University Press, N.Y. 1999.
- Rafste E., *Et sted å lære eller et sted å være? En case-studie av elvers bruk og opplevelse av skolebiblioteket*, University of Oslo, Faculty of Education. Ph.D. Dissertation, Oslo 2001.

Reform '94. Videregående opplæring. Nye læreplaner, Norwegian Ministry of Church, Education and Research, Oslo 1993.

Rindom L., Empowerment, in: *Luhmann anvendt*, ed. Rasmussen J., Unge P dagoger, nr. B 69., København 2002.

Statistikk for bibliotek og museum (2003), 15th May, 2005
<http://www.abm-utvikling.no/publisert/ABM-skrift/2003/statistikk.pdf>

Statistikk for folkebibliotek (2001), 15th May, 2005
<http://www.abm-utvikling.no/publisert/aarbok/aarbok2001b.pdf>

Willars G., S tre T. P. and Bernhard P., Les bibliothèques scolaires aujourd'hui et demain, in: *La bibliothèque scolaire: Aujourd'hui et demain*, IFLA Section of School Libraries and Resource Centres, 2002.

Prirredila i prevela s engleskog
Sofija Todi 

Elisabet Talaksen Rafste, Tuve Perner Setre and
Elen Sunt

Agder University, Bergen University, Ministry of Education,
Norway

NORWEGIAN PLAN OF SCHOOL LIBRARIANSHIP STRENGTHENING

Abstract

The first part of the paper gives a general outlook of school libraries in Norway, review of statistical data, basic legal framework related to elementary and high schools, and highlights details of reading lists in these schools. The text describes complex and integrated systems to which school libraries belong, but also the obstacles school libraries are facing in their attempts to persist and develop in Norway, as well as the problems to be solved and measures to be taken. In the second part, the plan „Make Space for Reading! Norwegian Strategy for Stimulating a Love of Reading and Reading Skills, 2003-2007“ (2003, 2005) is used to exemplify how joint efforts of political, educational and library systems could strengthen school libraries and stimulate literacy and will for reading. In addition, certain projects within the plan are analyzed, and effects of individual actors, process itself and preliminary results evaluated. And finally, the authors suggest the future tasks of school libraries in Norway.

Key words: *librarianship reform, school librarianship, Norway*

PRIKAZI

JADRANKA BOŽIĆ

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 02:004(049.3)
002:025.4.03/.06(049.3)

HIBRIDNE BIBLIOTEKE: KOEVOLUCIJSKI POGLED NA INFORMACIONE TEHNOLOGIJE

Borgman, Christine L. *Od Gutenbergova izuma do globalnog informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*, (prevela Koraljka Golub), Lokve: Naklada Benja; Zadar: Gradska knjižnica, 2002.

*

U uglednoj ediciji *Prijevodni knjižnične i informacijske literature*, koju uređuje Tatjana Aparac-Jelušić, 2002. godine objavljena je studija pod naslovom *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu*, autorke Kristin L. Borgman, profesora i šefa Katedre za informacione studije na Postdiplomskoj školi za obrazovanje i informacione studije Kalifornijskog univerziteta Los Angeles. Ona je gostujući profesor na Univerzitetu Loughborough u Velikoj Britaniji, članica uredništava nekoliko uglednih časopisa i programskih odbora konferencija iz područja informacionih nauka. Iz nje bogate naučne delatnosti izdvajamo knjige *Scholarly Communication and Bibliometrics* i *Effective Online Searching: A Basic Text*.

Digitalne biblioteke i elektronsko izdavaštvo od devedesetih godina prošlog veka nisu više samo ezo-

terična zanimacija nekolicine zanesenjaka, već predstavljaju izazov tradicionalnim bibliotekama i tradicionalnom izdavaštvu. Istraživanje digitalnih biblioteka postalo je dinamično područje u kojem informatičari rade uporedo sa ekonomistima, sociolozima, pravnicima i bibliotekarima, što dovodi do stvaranja interdisciplinarnog skupa znanja.

Na početku svoje studije, Kristin Borgman, demitologizujući Gutenbergov udeo u istoriji štamparstva, to jest ističući da se njegovo ime koristi kao metafora,¹ napominje da joj je cilj, sledeći Gutenbergov primer, da celovito, holistički obradi pristup informacijama u umreženom svetu. Ova knjiga u suštini ne otkriva nove ideje o globalnom informatičkom povezivanju i pristupu informaciji; ona raspravlja o svim tim i drugim pitanjima na temelju istraživanja i prakse u kompjuterskim naukama, komunikologiji, bibliotekarstvu i informatici, psihologiji, sociologiji, istoriji, političkim naukama, ekonomiji, biznisu, obrazovanju i muzeologiji.

Na aktuelnu zapitanost i zebnju u pogledu uticaja informacione tehnologije na čovekov način života, autorka u kontekstu istorijskog razvoja pokazuje da su tehnologije oduvek više dopunjavale nego zamenjivale stare načine ponašanja. Ljudi će jednostavno prihvatiti tehnologije koje će odgovarati njihovim potrebama. Premda se može reći da dosta znamo o informacionom povezivanju i ponašanju pojedinaca i ustanova, ipak je srazmerno malo toga primenjeno pri oblikovanju digitalnih biblioteka, nacionalnih i globalnih infrastruktura ili informacione politike. Stoga se, na temelju istraživanja i prakse na tom području, u ovoj knjizi ističu mogući načini oblikovanja globalne informacione infrastrukture koji bi bili korisni i upotrebljivi za široku publiku.

Knjiga *Od Gutenbergova izuma do globalnog informacionog povezivanja: pristup informaciji u umreženom svijetu* znalački je osmišljena i visoko strukturisana

¹ I štamparstvo i pokretna slova zapravo su nastali u Aziji mnogo pre no što se on rodio. Naime, da bi do toga došao, Gutenberg je koristio svoja znanja o izradi metalnih predmeta i nakita pa je eksperimentisao s mastilom, kalupima za slova i štamparskim presama. *Holistički* pristup mu je omogućio da usavrši svaki korak u štamparstvu i time značajno doprinese tehnologiji ljudske komunikacije.

tekstualna forma koju sačinjava devet poglavlja. Prvo poglavlje nas upoznaje s preduslovima i očekivanjima vezanim za ideju globalnog informatičkog povezivanja, razmatrajući koncepte usvajanja tehnologije i infrastrukture. U drugom delu, istražuju se koncepti digitalnih biblioteka zasnovani na različitim pristupima problemu. Autorka zagovara ideju o globalnoj digitalnoj biblioteci kao načinu istraživanja ponašanja, metoda i politike u pristupu informaciji. Treći i četvrti odeljak bave se definisanjem pojma *pristup informaciji* i stvaranjem, korišćenjem i pretraživanjem informacija. Peto i šesto poglavlje problematizuju korišćenje digitalnih biblioteka i načine na koje se ono može olakšati u budućnosti. Sledeća dva dela knjige bave se pitanjima društvenih zajednica, zbirki i sadržaja; ispituje se budućnost biblioteka i načini njihovog prilagođavanja. U završnom, devetom odeljku razmatra se koncept globalne digitalne biblioteke.

Uvodno poglavlje nosi naslov Globalno informacijsko povezivanje: preduveti i očekivanja. Preduslov globalnog informatičkog povezivanja je saradnja vlada, preduzeća, zajednica i pojedinaca u svrhu izgradnje svetskih telekomunikacionih i kompjuterskih mreža kao jedinstvenog velikog sistema.

Razvoj informacionih tehnologija napreduje velikom brzinom i na svim poljima. Na delu su dva oprečna scenarija: prvi, po kojem su promene izazvane novim tehnologijama revolucijske, elektronske publikacije zamenjuju štampane a biblioteke, muzeji, izdavačke kuće i knjižare radikalno se menjaju ili nestaju; i drugi, po kojem se pak nalazimo u procesu evolucijskih, a ne revolucijskih promena. Kompjuterske mreže nastavljaju se na pređašnje informacione tehnologije poput radija i televizije. Objavljivanje štampanih knjiga i časopisa postojaće uporedo s ostalim oblicima građe. Sve će se više aktivnosti odvijati onlajn što će dovesti do toga da će se komunikacija oči u oči ceniti više no ikada pre.

Koji od tih scenarija ima najviše izgleda da se ostvari? Kristin Borgman se drži uverenja da se najverovatniji scenario budućnosti krije negde između scenarija diskontinuiteta i scenarija kontinuiteta. Verovatni scenario nije ni revolucija niti evolucija, već *koevolucija* informacione tehnologije, ljudskog ponašanja i organizacija. U ovoj knjizi, autorka zauzima stav da pro-

mene do kojih dovode informacione tehnologije nisu ni revolucijske ni evolucijske – one su *koevolucijske*. Nove tehnologije se temelje na uočenim potrebama i postojećim mogućnostima, ljudi ih usvajaju ako i kada ih smatraju korisnim.

Informaciona infrastruktura je koncept koji podrazumeva jedinstvo tehnologije, ljudi i sadržaja i njihove međusobne odnose. Jedan od nekoliko zajedničkih stavova u predviđanjima o budućoj tehnologiji jeste da ćemo biti svedoci veće *konvergenije* (uzajamnog približavanja) informacionih i komunikacionih tehnologija, uz sve manje granice između zadataka i aktivnosti, te između rada i igre. Glavna tema takvih predviđanja je *digitalna konvergencija*, to jest digitalne tehnologije koegzistirajuće sa analognim i s drugim oblicima informacionih tehnologija koje će se tek razviti.

U drugom delu knjige (Je li riječ o digitalnom fenomenu ili o knjižnici? Digitalne knjižnice i informaciona infrastruktura) pregled definicija otkriva da se pojam *digitalne biblioteke* koristi za opis različitih koncepata. On privlači pažnju mnogih disciplina i struka. Ovaj pojam je problematičan jer skriva složen odnos između zbirke elektronskih informacija i biblioteka kao ustanova.

Bibliotekari su skloni da zauzmu široko postavljena gledišta o konceptu biblioteke. Oni biblioteke vide kao organizacije koje sakupljaju, štite i čuvaju publikacije pružajući zajednici korisnika pristup informaciji. Biblioteke postoje vekovima i njihova se društvena uloga i praksa razvijala kroz mnoge oblike civilizacija i medija. S dolaskom kompjuterskih mreža i digitalnih medija biblioteke usvajaju još jedan novi sistem za novi oblik medija. U tom smislu, pojam *digitalna biblioteka* upućuje na *biblioteku budućnosti* u kojoj se ustanova menja da bi se uskladila s novim okruženjem u kojem deluje.

Većina definicija koja dolazi iz naučne sfere, posebno kompjuterske, zasnovana je na užem tumačenju koncepta biblioteke. Njihov naglasak je na bazama podataka i informacionom pretraživanju, te na skupljanju, organizovanju i pružanju pristupa informacionim izvorima.

Predviđanja kompjuterskih stručnjaka o opadajućoj ulozi bibliotekara u digitalnom dobu utemeljena su

na suženom pogledu na sadašnju i buduću ulogu bibliotekara. U literaturi nalazimo sinonimne varijante – *digitalna biblioteka, elektronska biblioteka, virtuelna biblioteka pa i hibridna biblioteka*. Pojam *digitalna biblioteka* koristi se u dvama poprilično različitim značenjima. Obe su definicije problematične jer mešaju granice između elektronskih zbirki i ustanova. Kontrast između te dve definicije simptomatičan je za tenziju između revolucijskih i evolucijskih pogleda na informacione tehnologije. Revolucijski pogled je u tome da su digitalne knjižnice baze podataka povezane kompjuterskim mrežama i da, uzete u celini, mogu pružiti niz usluga koje će zameniti biblioteke. Evolucijski pogled upućuje na to da su digitalne biblioteke ustanove koje će nastaviti da osiguravaju sadržaj i usluge u mnogim oblicima, upravo kao što je to bio slučaj s prethodnim ustanovama, i da će, na kraju, zameniti biblioteke kakve danas postoje.

Kristin Borgman se odlučuje za srednji stav o koevoluciji. Digitalne biblioteke su, naime, nastavak, poboljšanje i integracija sistema za pronalaženje informacija i mnogobrojnih informacionih ustanova, a biblioteke su samo jedna od njih. Opseg mogućnosti digitalnih biblioteka obuhvata ne samo pronalaženje informacija, već i njihovo stvaranje i korišćenje. Ona predlaže pojam *globalna digitalna biblioteka* kao konstrukt koji obuhvata digitalne biblioteke koje su spojene i dostupne pomoću globalne informacione infrastrukture.

Ni kompjuterske mreže ni kompjuteri neće biti svima na raspolaganju. Neki neće nikada imati pristup globalnim mrežama, niti će sva građa biti u elektronskom obliku. Tražiće se različiti, uglavnom *hibridni oblici* informacionih ustanova i službi.

U trećem tekstu, Pristup informaciji, Borgmanova za potrebe knjige ovaj pojam definiše kao povezanost na kompjutersku mrežu i postojeći sadržaj, na način da tehnologija bude upotrebljiva, da korisnik ima potrebne veštine i znanja te da se sam sadržaj nalazi u upotrebljivom i korisnom obliku. U globalnoj informacionoj infrastrukturi očekuje se, između ostalog, poboljšanje pristupa informaciji i njenim brojnim oblicima.

Informacija predstavlja složen koncept definicija koje su vekovima predmet filozofskih rasprava. Na infor-

maciju se može gledati kao na signale, komunikacione elemente, kulturu, proces, znanje. Pragmatična definicija prihvaćena u informacionim naukama u skladu je s potrebama ove knjige: informacija se sastoji od delova kojima se može upravljati u informacionim sistemima kao što su digitalne biblioteke.

Kao što je to slučaj sa svakom novom tehnologijom i digitalni formati imaju nedostatke u odnosu na papir, film i druge fizičke formate. Njihov sadržaj se kodira u pojedinačnim bitovima, pri čemu često slike i zvuk gube na kvalitetu. Digitalni sadržaj se ne može čitati golim okom; može se koristiti samo uz prikladnu tehnologiju. Digitalna zaštita jedan je od najvećih izazova vođenja politike i upravljanja informacionom tehnologijom.

Problem digitalne zaštite jedan je od mnogih faktora koji bi mogli onemogućiti stvaranje globalne digitalne biblioteke digitalizacijom štampane bibliotečke građe. Na kraju krajeva, digitalizacija je skupa, uglavnom zbog troškova radne snage. Uprkos napretku tehnologije, svaka jedinica koja se želi skenirati mora se uzeti u ruke, i to jedna po jedna stranica ili jedna po jedna slika. Pitanja prava na intelektualno vlasništvo još su jedan složeni vid digitalnog doba.

Naučne biblioteke i arhivi često čuvaju milione fizičkih dokumenata prikupljenih proteklih decenija ili vekova. Samo će se mali deo tih zbirki digitalizovati i to pomnim odabirom. Sasvim je sigurno da ćemo još neodređeno dugo imati hibridne biblioteke, arhive i ostale informacione ustanove. Novi mediji će i dalje nastajati i nadopunjavati stare, ali ih neće zameniti.

Četvrto poglavlje, Knjige, bajtovi i ponašanje ljudi, bavi se nizom pitanja o životnom krugu informacija i vrednovanju izdavaštva, tehnologije i ustanova. Gledišta o elektronskom izdavaštvu odražavaju izrazitu dihotomiju vizija o kontinuiranoj i diskontinuiranoj budućnosti, opisanu u prvom odeljku knjige. Diskontinuirana budućnost pretpostavlja elektronsko izdavaštvo štampanom jer ono omogućava bržu i širu distribuciju, jeftinije je i dostupnije. Prema takvom gledištu, elektronsko izdavaštvo će neizbežno zameniti štampano. Suprotno tome, gledište o kontinuiranoj budućnosti na strani je knjige na papirnom mediju; štampa je, naime, proverena i pouzdana tehnologija.

Oba gledišta prenaplaćavaju svoje argumente u odbrani željenih oblika publikacije. Većina takvih scenarija je aistorijska jer ne prepoznaje kontinuitet rasprava o oblicima medija. Naime, svi mediji, sve tehnologije od pamtiveka do danas, još uvek traju: još uvek postoje usmene tradicije, pisanje rukom temeljna je veština pismenosti, a ručno izrađene knjige danas vrede više no ikada. Predviđanja o *uredu bez papira* stara su nekoliko decenija, a ipak se upotreba papira dolaskom informacionih tehnologija ne smanjuje, već je u porastu.

Razvija se niz novih tehnika pronalaženja informacija i otkrivanja znanja. Javljaju se neke obećavajuće bihevioralne teorije pretraživanja informacija. Te studije otkrivaju koevoluciju tehnologije i ponašanja.

Peti odeljak pokušava da odgovori na pitanje Zašto je teško koristiti digitalne knjižnice? Ako nacionalne i globalne informacione infrastrukture treba da služe *svakom građaninu*, onda bi digitalne biblioteke trebalo da budu srazmerno jednostavne za savlađivanje i korišćenje.

Bilo da se dizajn digitalne biblioteke temelji na sadržaju, zbirkama ili korisničkoj zajednici koju treba da usluži, razumevanje ponašanja, konteksta, radnih postupaka, stručnosti i potreba budućih korisnika preko su potrebni za poboljšavanje upotrebljivosti digitalnih biblioteka.

Što zadaci koji se postavljaju pred digitalne biblioteke postaju složeniji, to su i postupci za njihovo izvršavanje apstraktniji, a tehnologije složenije za korišćenje. Informaciono pretraživanje je postupak koji većina ljudi stekne iskustvom. Traženje informacije u digitalnim bibliotekama oblik je odgovaranja na upitnik. Postupak pronalaženja odgovora može se podeliti u četiri koraka: razumevanje pitanja, planiranje rešenja, izvršenje plana i proveravanje rezultata.

Kombinujući modele za znanje o kompjuterima, rešavanje problema i pretraživanje informacija, Kristin Borgman je predložila model znanja i veština potrebnih za pretraživanje informacija u digitalnim bibliotekama koji treba da sadrži nekoliko vrsta znanja. *Konceptualno znanje* odnosi se na postupke pronalaženja informacija; *semantičko* i *sintaksičko znanje* pomaže da se u određenom sistemu sroči pitanje.

Tehničke veštine u korišćenju kompjutera neophodne su da bi se primenila sva druga znanja.

Struktura korisnika digitalnih biblioteka korenito se promenila od prvih dana informacionog pretraživanja do danas, od stručnjaka za pretraživanje do *svakog građanina* koji ima pristup mreži. Sledeća generacija digitalnih biblioteka mora služiti velikoj i raznolikoj korisničkoj zajednici i osigurati veliku i raznoliku zbirku informacionih izvora. Iako još ne znamo kako izgraditi takav sistem, počnimo primenjivati znanja stečena o ponašanju vezanom za pretraživanje informacija u današnjim sistemima.

Kako olakšati korišćenje digitalnih biblioteka naslov je šestog poglavlja. Dizajneri digitalnih biblioteka trebalo bi da se oslanjaju na iskustva s prethodnim tehnologijama i istraživanjima koja su o tome sprovedena.

Buduće digitalne biblioteke radiće na globalnoj informacionoj infrastrukturi koja će, u odnosu na današnje mogućnosti, biti brža i većeg kapaciteta. S razvojem opsega i konteksta digitalnih biblioteka potrebno je postaviti nove ciljeve istraživanja. Ovo poglavlje obrađuje trendove u dizajniranju digitalnih biblioteka koji se baziraju na istraživanjima ponašanja vezanih za informaciju i organizaciju znanja.

Program istraživanja počiva na četiri trenda od kojih prvi čini prelaz s digitalnih biblioteka koje sadrže samo metapodatke na digitalne biblioteke koje se sastoje od celovitog sadržaja, a za to su potrebni novi oblici algoritama za pronalaženje. Drugi uočeni trend je prelaz sa samostalnih na povezane sisteme u kojima korisnici mogu slediti hiperveze iz jednog dokumenta u drugi (unutar ili između digitalnih biblioteka) i hiperveze iz digitalnih biblioteka na srodne aplikacije. Ovo povezivanje sistema zahteva ravnotežu u oblikovanju digitalnih biblioteka za korisničke zajednice i oblikovanje na način da budu interoperabilne u globalnoj informacionoj infrastrukturi.

Prelaz s pretraživanja digitalnih biblioteka putem upita na navigaciju digitalnim bibliotekama kao informacionim prostorom – treći je uočeni trend. Iako je navigacija fleksibilnija i prilagodljivija nego što je to pretraživanje po upitima, korisnici se često izgube u informacionom prostoru. Potrebno je oblikovati nove

oblike korisničkih suočavanja koji mogu da pomognu pri navigaciji, filtriranju i prikazivanju informacija kao što je, na primer, automatizovana pomoć. Četvrti trend se odnosi na premeštanje fokusa istraživačkog interesa sa individualnog korisnika digitalnih biblioteka na grupne postupke u ponašanju u vezi sa informacijom. Istraživanjem je neophodno razjasniti društveni kontekst korišćenja digitalne biblioteke.

Autorka je ponudila nekoliko napomena u vezi s budućnošću dizajniranja digitalnih biblioteka. Jedna se tiče temeljnog izazova uspostavljanja ravnoteže između potrebe za oblikovanjem digitalnih biblioteka za zajednicu korisnika i potrebe da se izradi globalna, interoperabilna digitalna biblioteka a druga je povratna veza između čovekovog ponašanja i tehnologije.

Kad se tehnologija dovoljno usavrši da nadvlada prethodne probleme, ona predstavlja nove mogućnosti koje donose nove izazove za dizajn. Svakim tehničkim napretkom, poboljšanjem u organizaciji znanja ili u mogućnostima sistema – rastu i očekivanja korisnika. Kako stručnjaci budu rešavali postavljene izazove, nastajace novi i postavljace se nova pitanja. Stoga je pristup informaciji koncept u nastajanju.

Što će biti s knjižnicama? Nestaju li knjižnice? – pita se Borgmanova u istoimenom tekstu. Kad su biblioteke započele sa automatizacijom svog poslovanja šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, bibliotekarima su često postavljali pitanje – *Zašto je biblioteci potreban kompjuter?* Danas se, međutim, postavlja obrnuto pitanje – *Imamo internet, World Wide Web, digitalne biblioteke, pa zašto su nam onda biblioteke još uvek potrebne?*

Kompjuterske mreže predstavljaju bogatstvo novih mogućnosti za pružanje pristupa informaciji i to u tolikoj meri da stalna potreba za bibliotekama dolazi u pitanje. Nije pravo pitanje da li su biblioteke potrebne, već kako osigurati najbolji pristup informaciji u umreženom svetu i kako najbolje služiti tržištu ideja. U demokratskim društvima, biblioteke predstavljaju deo društvene strategije za propagiranje učenja i stvaranja i osiguravanja informisanosti građanstva.

Onlajn digitalni svet dovodi do značajnih promena. Jedna od njih je prelaz s katalogizacije fizičkih predmeta na katalogizaciju digitalnih predmeta.

Biblioteke su društvene institucije koje su se razvijale tokom mnogo vekova. Biblioteke, arhivi, muzeji i ostale ustanove imaju dugu istoriju teorija, načela i praksi za rukovanje štampanim informacijama. Kad su nastali novi mediji, ove institucije su prilagodile svoje pristupe, što je rezultiralo situacijom u kojoj se informacione ustanove razlikuju više po svojim načelima i praksama, nego po vrsti građe kojom upravljaju.

Novi model za bibliotečke usluge, smatra Borgmanova, nije papirna ili digitalna biblioteka, već *hibridna* biblioteka s komplementarnim štampanim i digitalnim zbirkama.

U novom milenijumu ne postavlja se pitanje šta učiniti s bibliotekama, već, mnogo uopštenije, šta učiniti s pristupom informaciji. Koji su izvori i usluge potrebni i kome? Kakva je infrastruktura potrebna za informacione izvore i usluge? Ko bi trebalo da ih pruža? Ta pitanja obuhvataju niz političkih, ekonomskih i društvenih pitanja. Istorijski utemeljene demokratske pretpostavke na osnovu kojih biblioteke osiguravaju slobodan pristup informacijama dovedene su u pitanje jer informacioni izvori postaju oblik kapitala budući da se sve veći deo informacione infrastrukture privatizuje.

Biblioteke su samo neke od brojnih ustanova koje su se zatekle u jeku korenitih strukturalnih promena. U Severnoj Americi, Evropi i drugim zemljama manje se državnih sredstava izdvaja za javne službe kao što su biblioteke nego proteklih decenija. Od stručnjaka u javnom i privatnom sektoru delovanja i dalje se očekuje porast produktivnosti, međutim struktura zaposlenih menja se u korist polustručnog i činovničkog osoblja. U isto vreme, od biblioteka se traži da rade više a često uz manje sredstava.

Kristin Borgman navodi četiri izazova ponovnog razmatranja uloge biblioteka u digitalnom dobu. Prvi izazov s kojim su bibliotekari suočeni je nevidljivost infrastrukture informacione delatnosti. Naime, kada korisnici pronađu željene informacije, često nisu svesni truda, znanja i sredstava uložениh u to da im se to omogući. Biblioteke se izlažu opasnosti da postanu žrtve vlastitog uspeha. Što je više usluga pruženo elektronskim putem i što je manja potreba za odlaskom u biblioteku, to njihovi korisnici mogu biti manje svesni činjenice ko te usluge pruža.

Stanovište da će internet zameniti biblioteke zasniva se na spornim pretpostavkama. Tri uobičajene pogrešne predstave su da korisne informacije postoje negde na internetu, da su dostupne besplatno i da ih može pronaći svako ko želi da posveti dovoljno vremena njihovom pronalaženju. Naime, samo mali deo ukupnih svetskih informacija postoji u elektronskom obliku, od čega je mnogo manje na internetu. Ogromni delovi svetskog znanja nalaze se u bibliotekama, arhivima, muzejima u štampanom obliku, a prikupljani su decenijama i vekovima.

Drugi izazov je promena prirode zbirke: naime, kako upravljati zbirka kada postaju sve više hibridne i distribuirane. U očima javnosti, biblioteke se često poistovećuju s njihovim zbirka građe. Ono što možda nije očito jeste to da su zbirke puno više od zbira njihovih delova, da one okupljaju raznolike jedinice i uspostavljaju odnose među njima.

Kroz istoriju, bibliotečke zbirke su imale četiri osnovne svrhe: očuvanje, davanje na korišćenje, bibliografsku i simboličku svrhu. Sve te svrhe, međutim, pojavom digitalnih i hibridnih zbirki, podležu radikalnim promenama.

Biblioteke su oduvek prikupljale građu u raznim formatima, ali digitalni dokumenti su prvi transcendirali prostor i vreme. Digitalni dokumenti mogu postojati u brojnim identičnim primercima ili jednom primerku mogu pristupiti brojni korisnici, svesni razlike između posedovanja i pristupa.

Treći izazov je očuvanje fizičke i digitalne građe. Najisplativija metoda stvaranja globalne digitalne biblioteke bila bi skeniranje zbirki svetskih biblioteka i arhiva s brzim automatskim skenerima, pri čemu se građa uništava. To, naravno, nije društveno prihvatljivo rešenje. Ni najokrutniji tehnokrata ne bi uništio Gutenbergovu *Bibliju* ili Šekspirovo folio-izdanje zbog jeftine digitalizacije. Ali, gde povući granicu? Šta odabrati, sačuvati i zaštititi spada među najvažnije i najdelikatnije odluke koje bibliotekari, arhivisti, muzejski kustosi i drugi stručnjaci donose. Postojeće zbirke štampanih, filmskih i magnetnih medija i druge građe propadaju zbog nepostojanosti nosača na kojima su zabeleženi te zbog loših uslova čuvanja. Buduće zbirke takođe su ugrožene jer digitalni nosači

propadaju, a tehnologija potrebna za njihovo korišćenje zastareva.

Četvrti izazov leži u tome kako da se iskoristi nestajanje granica između informacionih ustanova i informacionih profesija. Pri razvijanju novih pristupa upravljanja distribuiranim informacionim izvorima, kao polazište bi trebalo uzeti najbolje teorije, načela i praktična iskustva biblioteka, arhiva i muzeja. Osnovni cilj je da se postigne ravnoteža između saradnje i suparništva pri uvođenju društvenih strategija koje nastavljaju da podržavaju kulturne vrednosti u digitalnom dobu.

U osmom poglavlju (Djelujmo lokalno, mislimo globalno), Kristin Borgman razmatra višejezičku razmenu podataka kao primer ustupaka koje je potrebno učiniti između oblikovanja za lokalne korisnike i za globalnu zajednicu.

Ideal bi bio kada bi globalna digitalna biblioteka svima pružala stalan pristup informacijama na svim jezicima sveta. Svako bi mogao stvoriti informaciju na svom maternjem jeziku a drugi bi tu informaciju mogli otkriti i prevesti je na željene jezike i formate. Postojala bi tehnologija razvijena za premošćavanje različitih jezika i formata. Iako je postignut značajan tehnološki napredak, istinska interoperabilnost jezika i formata ostaje cilj koji tek treba postići. Ideal je možda daleko od pravog razumevanja tehnologije ili ljudskog ponašanja, ali postavlja pitanja vredna razmatranja.

Postoji nekoliko mogućnosti za ostvarivanje globalne digitalne biblioteke. Jedna je da se informacioni izvori učine dostupnim specifičnim korisničkim zajednicama, istovremeno čineći te iste izvore dostupnim široj, slabije definisanoj i možda nepoznatoj zajednici a druga je da se korisnicima omogući da premoste različite formate, načine prikaza formata i jezike pojedinih digitalnih biblioteka pri potrazi za informacionim izvorima. Jezik je jedan od najpresudnijih činilaca u pristupu informaciji. Informacija je upotrebљiva i korisna jedino ako je na jeziku koji se može čitati ili razumeti na neki drugi način. Nerešeni problemi višejezičkog pristupa nepovoljno utiču na elektronsku trgovinu, informacione ustanove kao što su biblioteke, arhivi, muzeji, škole i univerziteti. Države koje imaju više od jednog nacionalnog jezika, Ev-

ropska unija, međunarodni naučni konzorcijumi i međunarodne kompanije oblikuju višejezičke digitalne biblioteke.

Pružanje pristupa informaciji putem globalne informacione infrastrukture nameće prihvatanje mnogih ustupaka. Sveobuhvatan cilj u oblikovanju globalne digitalne biblioteke jeste *delovati lokalno, a misliti globalno*. Dizajneri svake digitalne biblioteke moraju prilagoditi svoje sisteme potrebama ciljane grupe korisnika i svojstvima sadržaja i zbirki. Istovremeno bi trebalo da budu svesni činjenice da oblikuju sistem koji će postati deo većeg organizma.

Pristup informaciji na bilo kojem jeziku stvar je ljudske komunikacije. Tehnologija je samo sredstvo koje u tom postupku pomaže.

Sada već četiri decenije iskustva s internetom pokazalo je kako kompjuterske i komunikacione mreže mogu uticati na promenu načina na koji komuniciramo, trgujemo, učimo, igramo se i upravljamo. Dva deset prvi vek najavio je sveprisutnost mreža, kompjutera i informacija.

U završnom, devetom delu (Prema globalnoj digitalnoj knjižnici: napredak i očekivanja), Kristin Borgman svoju studiju zaključuje razmatranjem pitanja kako od interneta današnjice ostvariti globalnu informacionu infrastrukturu sutrašnjice, s naglaskom na razvoju globalne digitalne biblioteke i očekivanjima za poboljšanje pristupa informaciji. Od brojnih izazova koji bi se u tom smislu mogli analizirati, odabrala je nekoliko. Prvi se odnosi na prilagođavanje tehnologije, ekonomije i ponašanja, u kontekstu interneta, mreži koja podržava nekoliko struktura daleko većeg broja korisnika i uređaja i koja ima veći kapacitet novih mogućnosti i usluga. Drugi je izazov kako osigurati pristup informaciji u tom proširenom okruženju, a treći je uvođenje tehnologije i usluga u one delove sveta u kojima se tradicionalna kultura i radne navike razlikuju od onih koje je postavila Grupa sedmorice velikih industrijalizovanih nacija. Vreme će pokazati mogu li se ti izazovi ostvariti.

Količina podataka u digitalnom obliku raste eksponencijalnom brzinom. Ako se ne primene aktivne strategije očuvanja, ti će podaci brzo postati nedostupni zbog propadanja medija za pohranjivanje ili

zbog zastarevanja hardvera i softvera upotrebljenih za njihovo stvaranje.

Od izuzetne je važnosti pitanje koliko će kvalitetno postojeća bibliotečka infrastruktura služiti novim učesnicima u globalnoj digitalnoj infrastrukturi i hoće li globalna informaciona infrastruktura biti prikladan temelj za globalnu digitalnu biblioteku. Istraživanje je usmereno na kataloške podatke kao jezgro globalne digitalne biblioteke. To su metapodaci koji opisuju zbirke građe prikupljane vekovima. Zajedno sa sadržajima arhiva i muzeja, ta građa predstavlja kulturno nasleđe država i naroda. Biblioteke puno pažnje posvećuju izradi metapodataka kao načina očuvanja i osiguravanja stalne dostupnosti građe za buduće naraštaje.

Biblioteke u svetu pokušavaju da uspostave ravnotežu između lokalnih tradicija i međunarodnih standarda i postupaka, poprilično zaoštavajući odnos lokalno–globalno.

Uprkos poboljšanjima postignutim tehnologijom i saradnjom, katalogizacija ostaje skup i zahtevan posao. Taj postupak može biti opravdan za građu koja će se zadržati i očuvati decenijama ili vekovima, ali ne može obuhvatati masu elektronskih publikacija od kojih sve imaju kratak životni vek.

Mogli bismo reći da je digitalna biblioteka najkompleksniji oblik informacionog sistema. Teško ju je precizno definisati, te se ona opisuje objašnjavanjem procesa, tokova, struktura, protokola, društava i servisa. Razumevanje digitalne biblioteke i njenog nastanka nemoguće je bez njoj pridruženih fenomena, kao što je, recimo, pojam fenomena *eksplozija informacija*, kojim se označava enormni porast informacija, pa u tom okviru i naučnih informacija, koji je s pojavom interneta dosegao neslućene razmere. Prema nekim podacima, smatra se da će 2011. godine digitalni univerzum biti deset puta veći nego što je bio 2006. godine.

Informacione tehnologije se usklađuju, kompjuterske mreže sve su raširenije, digitalnih biblioteka sve je više i korisnička zajednica eksponencijalno raste. Mnogi su predviđali da će kompjuterske mreže i digitalne biblioteke dovesti do nestanka knjiga, knjižara, biblioteka i arhiva, do širenja virtuelnih učionica.

Iako se odvijaju duboke društvene promene, predviđanja su se retko ostvarivala u očekivanoj meri ili na očekivane načine. Izdavači knjiga i knjižare bujaju, onlajn i oflajn. Biblioteke, arhivi i muzeji preuzimaju vodeće uloge u osiguravanju pristupa svojim izvorima u digitalnim oblicima. Učenje na daljinu još uvek je u povelju. U međuvremenu, navala na *tradicionalne* fakultete i univerzitete veća je no ikada. Nove se tehnologije usvajaju, ali se istovremeno stalno prilagođavaju potrebama pojedinaca i organizacija.

Kristin Borgman je postavila koncept *globalne digitalne biblioteke* kao način razmatranja pristupa informaciji u međunarodno-distribuiranoj kompjuterskoj mreži. Globalna informaciona infrastruktura nudi bogatstvo mogućnosti za osiguravanje informacionih izvora ljudima širom sveta; istovremeno, postavlja zastrašujući niz tehničkih, društvenih i političkih izazova. Uočene su, videli smo, četiri razvojne tendencije u oblikovanju digitalnih biblioteka: od metapodataka do podataka, od nezavisnih do povezanih sistema, od pretraživanja do navigacije, od pojedinačnih do grupnih postupaka.

Istraživanje digitalnih biblioteka i pristupa informacijama proširilo se iz kompjuterskih i informacionih nauka na prirodne, društvene i humanističke nauke. Naučnici iz raznih disciplina, zajedno s kompjuterskim i informacionim stručnjacima, rade na izradi i proučavanju digitalnih biblioteka oblikovanih prema njihovim informacionim potrebama i praksama.

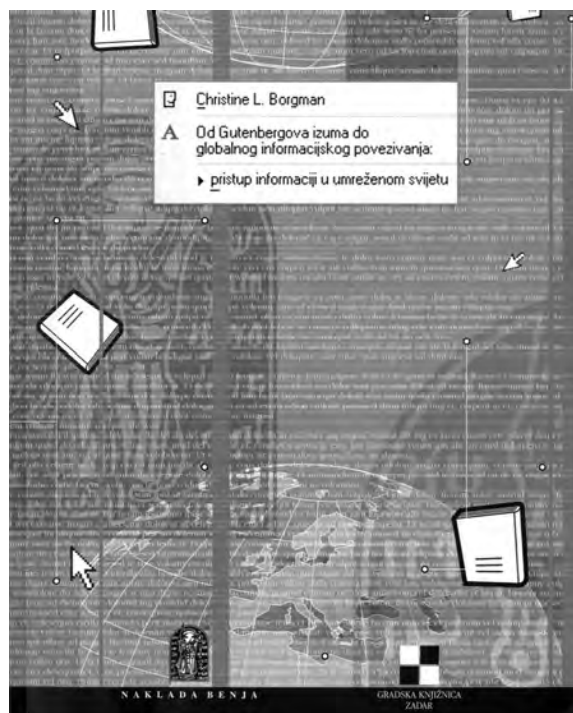
Informacija je dobrodošla, ali je može biti i previše. Pojava enormne količine informacija koja je posledica umnožavanja onlajn izvora samo će se pogoršati ukoliko se na ovom početnom nivou oblikovanja globalne informacione infrastrukture ne reše tehnički, društveni i politički problemi vezani za pristup informaciji. No, primećujemo da pristup informaciji nije univerzalna vrednost. To je vrednost ugrađena u mnoge kulture i tradicije, ustanove i pojedince, te u tehnologiju, ekonomiju i politiku.

Govoreći o *političkim informacionim tehnologijama*, Kristin Borgman naglašava da je pristup informaciji suviše važan problem da bi se u celini prepustio samo vladinim službenicima, direktorima korporacija, bibliotekarima, arhivistima, kompjuterskim stručnjacima ili advokatima – to je problem s kojim se suočavaju svi

ljudi na svim položajima, u svim životnim razdobljima, u svim delovima sveta. K. Borgman se nada da će ova knjiga, koja je očigledno rezultat sistematičnog i dugogodišnjeg bavljenja problematikom bibliotečko-informacione struke, podstaći raspravu o tim pitanjima između korisnika i dizajnera, pojedinaca i organizacija, mladih i starih, svih profesija i u svim delovima sveta.

Studija Kristin Borgman dobila je nagradu Američkog društva za informacione nauke i tehnologiju (ASIST) kao najbolja knjiga sa područja bibliotekarskih i informacionih nauka 2001. godine. Iako objavljena pre jedne decenije, knjiga nije izgubila na aktuelnosti, pitanja i problemi kojima se bavi zapravo su ostali suštinski nepromenjeni.

Retki su proučavaoci elektronske revolucije koji tekuće događaje i trendove razvoja posmatraju u kontekstu komunikacionih postupaka i tehnologija koji su se smenjivali od *Gutenbergovog izuma* do danas. Kristin Borgman čini upravo to, otvarajući mnoga pitanja važna za pojedince, institucije, poslovne poduhvate, ali i za vlade razvijenih i zemalja u razvoju.

Naslovna stranica prikazane knjige.

CVETA KOSTOV

Univerzitetska biblioteka *Svetozar Marković*,
Beograd

UDK 027.022:004.738.5

ELEKTRONSKI DOKUMENTI U JAVNIM BIBLIOTEKAMA

Электронные документы создание и
использование в публичных
библиотеках: справочник /
науч. ред. проф. Р. С. Гиляревский,
проф. Г. Ф. Гордукалова. –
Санкт-Петербург: Профессия, 2007. –
663 стр. ISBN 978-5-93913-134-6

Broj elektronskih dokumenata dostigao je ogromne razmere pa se shodno tome pojavila i potreba za izučavanjem metodologije njihovog pretraživanja, obrade, čuvanja i korišćenja u bibliotekama. Rad sa elektronskim dokumentima podrazumeva redefinisanje postojećih bibliotečkih servisa, drugačiju organizaciju i uvođenje potpuno novih rešenja, pri čemu osnovna funkcija biblioteka ostaje ista: sakupljanje, čuvanje, katalogizacija, pronalaženje i diseminacija kvalitetnih, objektivnih, aktuelnih informacija. U novom digitalnom okruženju informacioni resursi više nisu ograničeni nedostatkom prostora za skladištenje, niti su pod pretnjom fizičkih oštećenja, prašine i vlage. Ali to ne znači da su pošteđeni novih vrsta ograničenja kao što su, pre svega, uslovi licencnih ugovora, a zatim i haotičnost dostupnih resursa na internetu, volšebno nestajanje resursa u bilo kom trenutku sa servera, promena adrese (URL), izmenjen sadržaj i slično.

Elektronski dokument u elektronskom okruženju do čitaoca stiže jednostavno i brzo, dok su pitanja izbora i evaluacije prema sadržaju i kvalitetu, opis i sistema-

tizacija, kao i dugoročna zaštita, elementi daleko složenijeg procesa.

Piter Voters (Peter Waters), poznati stručnjak iz oblasti konzervacije dokumenata, nazvao je XX vek „crnom rupom informacija“, imajući u vidu činjenicu da je veliki broj podataka izgubljen, uništen ili je postao nedostupan zbog zastarevanja programske opreme i smene paketa programske zaštite.

Digitalne tehnologije omogućile su bibliotekama da postavljanjem na mrežu svojih elektronskih kataloga, posebnih biblioteka i kolekcija, zbornika, vodiča, pregleda postanu aktivni kreatori i izdavači, uključujući na taj način bibliotekare i bibliografe u komplikovane pravne odnose sa širokim krugom osoba i ustanova. Sve je više bibliotekara koji su prešli mukotrpan put ovladavanja praktičnim pitanjima autorskih i srodnih prava u bibliotekama; i pored uloženog truda ne postoje jednoznačne preporuke, jer još uvek nisu sasvim precizno formulisane.

Priručnik „*Elektronski dokumenti: kreiranje i korišćenje u javnim bibliotekama*“ objavljen je 2007. godine u izdanju izdavačke kuće „Profesija“ iz Sankt-Peterburga u seriji „Biblioteka“ i predstavlja, prema napomeni izdavača, prvi priručnik o radu sa elektronskim dokumentima, katalogima i kolekcijama.

Po svom sadržaju on se nadovezuje na prethodne priručnike ruskih bibliotekara, bibliografa i stručnjaka iz oblasti informacionih nauka¹ koji se bave značajnim promenama u radu biblioteka, nastalim usled razvoja i upotrebe savremenih informacionih tehnologija.

Na samom početku naveden je spisak autora članaka, usvojenih skraćenica, kao i spisak abrevijatura pojmova, ustanova i organizacija navedenih u tekstu. U izradi priručnika učestvovali su bibliotečki stručnjaci iz različitih tipova biblioteka i visokoškolskih ustanova iz Moskve, Sankt-Peterburga, Novgoroda i Orenburga, izradivši veoma iscrpnu analizu stanja elek-

¹ Справочник библиографа. – 3-е изд., перераб. и доп. / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – СПб.: Профессия, 2006; Справочник библиотекаря. – 3-е изд., перераб. и доп. / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – СПб.: Профессия, 2005; Справочник информационного работника / под ред. Р. С. Гиляревского, В. А. Минкиной. - СПб.: Профессия, 2005

tronskih resursa fondova i projekata u više od 300 javno dostupnih biblioteka. Kao ilustracija dat je primer razvoja fonda elektronskih dokumenata Centra za privredne i pravne informacije za period od jedanaest godina. Rezultati opsežnih istraživanja svedoče o veoma složenim odlukama bibliotekara u vezi sa nabavkom i otkazivanjem određenih izvora informacija, kao i o njihovom naporu da udovolje zahtevima širokog kruga čitalaca.

Sadržaj priručnika podeljen je na jedanaest tematskih blokova u okviru kojih se nalaze manje celine u funkciji pojašnjenja glavnih poglavlja. U ovom prikazu (kratkom s obzirom na obim publikacije) nemoguće je bilo posvetiti podjednaku pažnju svim člancima, te su prema izboru autora prikaza neki predstavljeni opširnije, dok je drugima, ovom prilikom, posvećena tek neznatna pažnja.

Prvo poglavlje nosi naziv *Opšte predstave o elektronskom dokumentu* i daje objašnjenje pojma „elektronski dokument“, njegova osnovna svojstva, tipologiju, kao i tehnološke osobine. Predstavljen je istorijat razvoja svetske globalne mreže i različitih nosača elektronskih informacija, kao i teorijski aspekti rada sa elektronskim dokumentima. Mnoga pitanja su i dalje sporna i taj status će u fluktuirajućem svetu mrežnih komunikacija još dugo zadržati. Iz prikazanih članaka se može zaključiti da su bibliotekari prihvatili prednosti „poklona XX veka“ – brzog pretraživanja i operativnog mrežnog pristupa udaljenim multimedijalnim informacionim resursima. Istovremeno su prepoznata i negativna svojstva korišćenja mašinski čitljivih informacija i učinjen je znatan napor da se njihov uticaj (ukoliko je to uopšte moguće) svede na najmanju meru. Pri tome je naglašeno da korišćenje informacionih tehnologija nikako ne umanjuje profesionalni status bibliotekara, već pruža platformu za nadgradnju i obogaćivanje novim veštinama.

Kojim god imenima nazivali nove „kanale“ prenosa i vrste nosilaca informacija, dokument će zadržati svoju osnovnu funkciju – da sačuva i prenese kroz vreme i fizička prostranstva zapise od opštedruštvenog značaja. Što se više bude širio krug dostupnih izvora informacija, usložnjavaće se i zadatak biblioteka na planu građenja kolekcija i pružanja usluga čitaocima. Nova pokoljenja čitalaca predočavaće specifične za-

hteve u pogledu neophodnih usluga, a zadatak biblioteke je da ih već sada predvidi i opredeli se za one orijentire koji su u saglasnosti sa njenom prosvetiteljskom, opštekulturnom i opštedruštvenom misijom.

Drugi deo priručnika pod naslovom *Osnovne vrste elektronskih dokumenata* predočava glavne karakteristike elektronskih knjiga, elektronskih periodičnih izdanja, baza podataka, elektronskih udžbenika, veb sajtova. Pre odluke o nabavci i korišćenju elektronskih proizvoda, biblioteke moraju prvenstveno da prouče tržište elektronske produkcije i perspektive njegovog daljeg razvoja, prednosti elektronskih izdanja u poređenju sa štampanim, ekonomske troškove (koji se nikada u dovoljnoj meri ne mogu precizno projektovati), kvalitet ponuđenih informacija i uslove elektronskog pristupa u celini.

Sledi treće poglavlje priručnika naslovljeno sa *Elektronske biblioteke i kolekcije*. Osnovna funkcija elektronske biblioteke je istovetna onoj koju ima i takozvana tradicionalna, a to je da obavlja informacionu, prosvetiteljsku, naučno-istraživačku, obrazovnu i referalnu delatnost, kao i funkciju očuvanja stvaralačkog nasleđa koja u elektronskom okruženju ima poseban značaj. Ruska državna biblioteka se, na primer, pri izboru kolekcija ili posebnih izdanja za digitalizaciju oslanja na dva osnovna principa. Kao prvo, za osnovu izbora primenjen je prosvetiteljski pristup i uzeta u obzir društvena misija nacionalne biblioteke Rusije, što daje prioritet izdanjima naučne i kulturne vrednosti, a drugi princip je kreiranje elektronskog fonda na bazi modula koji omogućava korisnicima da predlože formiranje posebnih kolekcija (udžbenika, disertacija i slično). Kao ilustracija naveden je projekat "*Ruska nacionalna elektronska biblioteka*" Ruske državne biblioteke,² njeni osnovni ciljevi i svrha kreiranja.

Elektronski katalogi i vodiči naslov je četvrtog dela priručnika u kome je detaljno opisano formiranje i korišćenje elektronskih kataloga, počev od prvih eksperimenata automatizacije procesa pretraživanja krajem pedesetih godina 20. veka u Rusiji, Sjedinjenim Američkim Državama, Engleskoj, Francuskoj. Stvaranje elektronskih kataloga u javnim bibliotekama

² <http://www.nlr.ru/>

podrazumeva dugotrajne i obimne pripremne radnje rukovodilaca i stručnih saradnika: upoznavanje sa postojećim elektronskim katalozima, konsultacije sa saradnicima koji su ovladali procesima elektronske katalogizacije, procenu finansijskih i kadrovskih potencijala biblioteka, pregled i uporednu analizu dostupnih programskih paketa, kupovinu odgovarajućeg softvera, obuku kadrova.

Prvi univerzalni štampani vodič objavljen je 1902. godine u Sjedinjenim Američkim Državama pod nazivom *Guide to the study and use of reference book (Vodič za proučavanje i korišćenje priručnika)* i doživeo je 11 izdanja (od drugog izdanja izlazio pod nazivom *Guide for reference books – Vodič za priručnike*). Danas se na mrežnim stranicama skoro svih svetskih nacionalnih i univerzitetskih biblioteka nalaze univerzalni vodiči (ili linkovi ka njima) za resurse dostupne na internetu kao što su, na primer, *INFOMINE*,³ *Libraians's Internet Index*⁴ (*Bibliotečki Internet indeks*) američkog Instituta za muzejske i bibliotečke usluge (The Institute of Museum and Library Services). Od ruskih univerzalnih vodiča navodimo *Пушеводитель по ресурсам Интернет*⁵ (*Vodič po resursima interneta*) Ruske nacionalne biblioteke i *ИнфоЛоция*⁶ Državne javne naučno-tehničke biblioteke Sibirskog ogranka Ruske akademije nauka.

Peto poglavlje nosi naslov *Elektronski resursi po oblastima* i daje iscrpan izvor informacija i elektronske adrese ruskog sektora interneta iz oblasti prava, ekonomije, pedagogije, književnosti, medicine, prirodnih i tehničkih nauka. Ovom prilikom skrenućemo pažnju čitalaca na elektronske informacione resurse iz oblasti književnosti i filologije. Oni se u univerzalnim mrežnim katalozima mogu pronaći u rubrikama „Nauka“, „Obrazovanje“ i „Književnost“ gde im u (virtuelnoj) masi resursa preta (realna) opasnost od nestanka. Veliki deo ovih resursa je ili nedovoljno informativan ili je tek priručnog karaktera i ne može biti upotrebljen u procesu naučno-istraživačkog rada, pošto u većini slučajeva elektronske kopije nisu isto-

³ <http://nfomine.ucr.edu/>

⁴ <http://lii.org/>

⁵ <http://www.nlr.ru:8101/res/inv/ic/111.htm>

⁶ <http://prometeus.nsc.ru/guide/>)

vetne štampanom originalu. Mrežne resurse „književnog interneta“ možemo uslovno podeliti na elektronske biblioteke, elektronske knjižare, portale ustanova i organizacija (istraživačkih instituta, izdavača, muzeja i drugih), elektronske verzije lingvističkih i književno-umetničkih periodičnih izdanja, personalne sajtove posvećene pojedinačnim piscima (klasicima i savremenim), sajtove književnih konkursa, rejtinga i mnoge druge.

Mrežni resursi aktivno privlače pažnju filologa, književnih kritičara, kulturologa i drugih delatnika humanističke provenijencije, a od posebnog značaja su pitanja razvoja ruskog „književnog interneta“, uzajamne veze i konkurencija književnosti dostupne na mreži i štampanih izdanja, razmatranje karakteristika književnog procesa, izmeštenog u elektronsku sredinu, objašnjenja pojma „mrežna književnost“. Na ruskom internetu postoji više od sto elektronskih biblioteka sa tekstovima iz lepe književnosti, nauke o književnosti, kao i književno-kritičkih tekstova. Delimo ih na amaterske i profesionalne, besplatne elektronske kolekcije tekstova i komercijalne baze podataka sa punim tekstom. Ovom prilikom pomenućemo nekoliko korisnih izvora resursa i dve profesionalne elektronske biblioteke sa punim tekstom – *Rusku virtuelnu biblioteku*⁷ (RVB) i *Fundamentalnu elektronsku biblioteku*⁸ (FEB), koje se izdvajaju po visokim kriterijumima izbora i ponude materijala. RVB sadrži naučno proverene tekstove dela lepe književnosti, nauke o književnosti i književne kritike, bibliografski i referalni materijal, a posebno mesto zauzimaju tekstovi pisaca iz 18. veka.⁹ FEB je zajednički projekat Instituta za svetsku književnost Gorki (IMLI RAN) i Naučno-tehničkog centra „Informregistr“ i prva je biblioteka akademskog tipa na internetu iz oblasti ruske književnosti i folklora čiji katalog linkova upućuje na više od 800 nacionalnih i inostranih resursa, te-

⁷ Русская виртуальная библиотека : . Direktor RVB, E. Gorni (E. Горный) autor je Letopisa ruskog Interneta, dostupnog na adresi: (http://www.zhurnal.ru/staff/gornv/texts/ru_let/index.html)

⁸ Фундаментальная электронная библиотека:
<http://www.feb-web.ru>

⁹ 1. marta 2007. godine u Ruskoj državnoj biblioteci održana je prezentacija projekta „Rusko književno nasleđe on-line“, kojim prilikom je otvoren portal o L. N. Tolstoju (<http://tolstoy-nasledie.ru>).

matski grupisanih. Ovaj informacijski sistem odlikuje se preciznošću navedenih i opisanih informacija, sistematičnošću i razvijenim sredstvima za navigaciju i pretraživanje.

Inicijator kreiranja i urednik sajta *Rutenija*¹⁰ (Рутенія), jednog od najsadržajnijih sa filološkom tematikom, R. Lejbov (Р. Лейбов) je i autor kataloga materijala posvećenih istoriji „književnog interneta“ i spiska sajtova koji su doprineli njegovom nastanku. *Referalno-informaciona elektronska biblioteka ruske književnosti i žurnalistike*¹¹ sadrži opširnu kolekciju linkova, a *Rutenija* predlaže katalog linkova iz rusistike – *Rusistika na webu – Rusija*.¹² Pomenućemo još i specijalne kataloge na internetu koji sadrže linkove ka književnim resursima, na primer: *Liter.Ru: Nacionalna književna mreža*, odeljak „Književni resursi“: *katalog*.¹³

Kvalitet tekstova u besplatnim bibliotekama ipak nije na zadovoljavajućem nivou: veliki broj književnih dela ne može biti korišćen u naučno-istraživačkom radu, pošto elektronske kopije u većini slučajeva ne odgovaraju štampanom izvoru, obiluju pravopisnim greškama, nemaju identifikaciju, kao ni bibliografski opis niti podatak o izvoru. Česta je i pojava da se tekstovi „deformišu“ na način da se iz njih izbacuju čitavi fragmenti, određeni delovi, ili menja struktura stihova. Zasluguje ipak da se na ovom mestu pomene i jedna amaterska elektronska biblioteka, nastala 1994. godine kopiranjem sa drugih sajtova, skeniranjem, prijemom tekstova od strane darodavaca, izdavača ili autora. Među darodavcima prevladavaju strasni ljubitelji stvaralaštva određenog autora ili žanra. Upravo je na taj način nastala i dalje se razvija *Biblioteka Maksima Moškova*,¹⁴ trenutno najveća i najposećenija besplatna elektronska biblioteka. Istovremeno je i veoma jednostavna i komforna za korisnike biblioteka, bez pompeznih grafičkih rešenja koja usporavaju preuzimanje stranica i tekstova. Katalogi *Bi-*

¹⁰ Рутенія – <http://www.ruthenia.ru> – zajednički projekat moskovskog izdavača OGI i Katedre za rusku književnost Tartuskog univerziteta, pripada akademskom sektoru Interneta.

¹¹ <http://www.philolog.ru/filolog/seminar/.htm>

¹² www.ruthenia.ru/web/russia&html.

¹³ www.liter.ru/links/.

¹⁴ „Библиотека Максима Мошкова“: <http://lib.ru/~moshkov/>

blioteke Moškova trenutno sadrže 42.000 fajlova¹⁵ podeljenih na sledeće odeljke: poezija, proza, stara književnost (pododeljak: stara evropska književnost, antička književnost, kineska poezija, mitovi raznih naroda), dečja i avanturistička, inostrana fantastika, istorija (pododeljak: istorijski romani, memoari i životopisi), detektivska, kultura (pododeljci: filozofija, joga, ezoterija, religija, astrologija, politologija, psihologija i dr.). Za kraj ovog petog odeljka upućujemo zainteresovane čitaoce na proverenu elektronsku biblioteku *Klasika*,¹⁶ nacionalne servere: *Proza.Ru* i *Stihi.Ru*, *Najbolje knjige*¹⁷ kao i *Elektronsku biblioteku svetske književnosti*.¹⁸

Šesto poglavlje nosi naslov *Pravne osnove kreiranja i korišćenja elektronskih resursa* i upoznaje nas sa autorskim i srodnim pravima u procesu korišćenja informacionih tehnologija, koja u velikoj meri ograničavaju pristup elektronskim informacijama. Zakonska regulativa u oblasti digitalnih prava produbila je protivrečnosti između prava građana na slobodan pristup informacijama i autorskih prava: ono što je od suštinskog značaja za biblioteke – da obezbedi slobodan protok informacija i znanja – sada biva onemogućeno strogom kontrolom intelektualnog vlasništva od strane izdavača. Mrežne stranice sadrže detaljna uputstva u vezi sa ograničavanjem (ili zabranom) kopiranja u neprofitne svrhe, brojem korisnika, vremenom korišćenja i ekstenzijom sadržaja koji se može preuzeti.

Sedmo poglavlje priručnika pod naslovom *Tehnološke osnove rada sa elektronskim resursima* posvećeno je pitanjima koja značajno menjaju profesionalno okruženje bibliotekara i u sferu bibliotečkih interesa uključuju krug novih organizacija i ustanova – elektronske izdavače, dobavljače elektronskih izdanja, programskih paketa i kompjuterske tehnike. Bibliotečkim stručnjacima predstoji važan zadatak u procesu tehnološke i psihološke adaptacije čitalaca za rad sa elektronskim nosačima informacija, kao i obučavanje korisnika za samostalno pretraživanje.

¹⁵ Podatak proveren 12.10.2010.

¹⁶ www.klassika.ru

¹⁷ www.bestbooks.ru

¹⁸ www.azbuk.net

Uticaj elektronskih dokumenata na organizaciju svih procesa rada u biblioteci je nesporan i zahteva novo osmišljavanje strukture bibliotečkih fondova, imajući u vidu brzo menjanje elektronske sredine i zastarevanje neophodne kompjuterske opreme i pratećih programa. U procesu prelaska na mešoviti, "hibridni" fond biblioteke susreće se sa nizom novih zadataka kao što su zaključivanje licencnih ugovora za pristup elektronskim resursima,¹⁹ aktivno pretraživanje informacija na mreži, stvaranje elektronskih kataloga i sopstvenih baza podataka, izrada vodiča za elektronske resurse, organizovanje obuke za bibliotekare i korisnike za rad sa bazama podataka, elektronskim časopisima i mnoga druga.

Neophodno je, pre svega, osmisliti optimalne načine uključivanja elektronskih dokumenata u fond, usklađivanje sa postojećim formatima i bibliotečkim sistemima. U stručnoj literaturi nalazimo šemu takozvanog „životnog ciklusa elektronskih resursa“ koju su, između ostalih, predložili, biblioteka univerziteta Johns Hopkins i kompanija Serials Solutions. Prema toj šemi, životni ciklus elektronskih resursa ima sledeće etape: pretraživanje resursa, procena resursa i praktična eksploatacija, kompletiranje, instalacija, korišćenje i evaluacija elektronskog resursa.²⁰ U odeljku o pretraživanju nabrojani su opšti problemi u samom procesu, vrste tehnika, različiti rezultati pretraživanja, obim indeksiranja dokumenta sa interneta, prepoznatljivost dokumenata.²¹

Pred bibliotekama su složena pitanja finansijskog, tehnološkog, organizacionog i socijalno-psihološkog karaktera, što u uslovima dugogodišnjeg stagniranja budžeta (ili potpunog odsustva istog) dodatno otežava i kratkoročna i dugoročna planiranja i prelazi u domen nemoguće misije.

¹⁹ Korisni saveti u vezi sa potpisivanjem licencnih ugovora mogu se naći u: P. Brennan, K. Hersey and G. Harper : *Licensing electronic resources*, dostupno na: <http://www.arl.org/scomm/licensing/licbooklet> (provereno 15.10.2010).

²⁰ Korisne informacije o životnom ciklusu elektronskih resursa dostupne su na sajtu projekta LIFE (Life Cycle Information for E-Literature): <http://www.life.ac.uk/>; kao što je, na primer, proračun troškova za čuvanje digitalnih informacija za narednih pet, deset i sto godina!

²¹ Približno 50% informacija na mreži je na engleskom jeziku, a druga polovina na svim ostalim jezicima, što predstavlja veliki (i lingvistički i programski) problem. To se odnosi kako na obradu dokumenata, tako i na diseminaciju informacija.

Upravljanje fondovima elektronskih izdanja naslov je osmog poglavlja u kome je dat pregled osnovnih pravaca i tipova upravljanja. Sam proces podrazumeva pre svega izbor, obradu i analizu informacija o postojećem fondu i njegovim korisnicima, perspektive razvoja, planiranje rada sa fondovima elektronskih dokumenata, formiranje aparata upravljanja, donošenje rešenja. Za uspešan rad sa elektronskim dokumentima u biblioteci neophodno je obezbediti:

- tehničke mogućnosti,
- finansijska ulaganja,
- kadrovski potencijal,
- kvalitet ponuđene informacije i elektronskog pristupa u celini,
- potražnju i efektivno korišćenje elektronskog dokumenta.

Upravljanje fondovima označava određivanje optimalne strategije formiranja kao i kontrolu razvoja i korišćenja radi blagovremenog korigovanja strateških ciljeva u vezi sa profilom nabavne politike i konkretnih rešenja za određene procese.

Deveto poglavlje nosi naslov *Referalne i bibliografske usluge u elektronskom okruženju* i razmatra značaj uključivanja mrežnih informacionih tehnologija u procesu automatizovanog referalno-bibliografskog pružanja usluga korisnicima biblioteka. Pored elektronskih biblioteka, lokalnih baza podataka, priručnika na CD-ROM-ovima, na raspolaganju su i bogati mrežni resursi referalno-bibliografskog karaktera vodećih evropskih i svetskih biblioteka, informacionih centara, privatnih izdavača. Značajnu grupu potencijalnih izvora referalnih informacija čine veb sajtovi univerzalnog i tematskog karaktera, ustanova, organizacija i firmi kojima je informaciona delatnost dopunska u odnosu na osnovnu, kao što su sajtovi velikih izdavača knjiga, časopisa, novina, novinskih agencija, industrijskih korporacija, naučnih centara, pravnih ustanova, muzeja, sportskih klubova, turističkih agencija i drugih.

Profesionalni referalni sajtovi orijentisani na pružanje „gotovih“ informacija ne zahtevaju komplikovanu proceduru pretraživanja, pregledni su i snabdeveni pretraživačkim sistemima za već poznate referalne izvore koji se tradicionalno koriste u bibliotekama kao što su enciklopedije, rečnici, priručnici. Ovoj grupi pripadaju sajtovi *Refdesc.com – Dictionary/Encyclo-*

pedia,²² *World Factbook*,²³ *Britannica online*²⁴ i drugi. Od ruskih izvora u punom tekstu navodimo „*Enciklopediju književnosti*“²⁵ (T. 1-11. 1929-1939), „*Enciklopediju književnosti – rečnik književnih termina*“²⁶ (T. 1-2. 1925) i „*Rečnik ruskog jezika*“,²⁷ (T. 1-4. 1999).

Referalno-bibliografski fond mrežnih resursa u bibliotekama kao deo sveukupnog „klasičnog“ referalno-bibliografskog fonda predstavlja posebnu grupu udaljenih elektronskih izvora informacija, kolekcioniranih i sistematizovanih u skladu sa potrebama korisnika. Strukturu organizacije ovog fonda, tematski i hronološki okvir izbora resursa i celovitost određuje opšta bibliotečka politika razvoja kolekcija, i u okviru nje ciljevi i zadaci pružanja usluga preko mreže, potrebe korisnika konkretne biblioteke, kao i parametri posećenosti i pristupa. Virtuelna referalna služba može biti asinhrona (putem elektronske pošte i veb upitnika) i sinhrona (ostvarena u realnom vremenu na bazi čet tehnologija, video i telekonferencija), dok automatizovano pružanje informacija na zahtev korisnika predstavlja potpuno samostalni oblik usluge zasnovan na specijalno organizovanim „bazama znanja“ – bazama podataka realizovanih zahteva koje omogućavaju automatsko generisanje upita i odgovora i višeslojni pristup informaciji. Kao uspešan primer virtuelne referalne službe navodimo dva portala: prvi – *Library.ru*²⁸ čiji korisnici očekuju da budu upućeni prevashodno na mrežne resurse i dobijanje informacija u punom tekstu, i drugi – *Pitaj bibliografa*²⁹ koji korisnicima, osim informacija u punom tekstu, pruža i bibliografske podatke.

Većina virtuelnih referalnih službi ne omogućava korisnicima pristup arhivama realizovanih zahteva i koristi ih samo za interne potrebe (*non-public archive*), dok su u slobodnom pristupu dozvoljeni samo odgo-

²² <http://www.refdesk.com/dictsrch.html>

²³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

²⁴ <http://www.britannica.com/>

²⁵ Литературная энциклопедия : <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/>

²⁶ Словарь литературных терминов : <http://feb-web.ru/feb/slt/abc/>

²⁷ Словарь русского языка (МАС) : <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>

²⁸ <http://www.library.ru>

²⁹ „Спроси библиографа“ : <http://www.vss.nlr.ru>

voru na ograničeni broj takozvanih „često ponavljanih pitanja“ (FAQ). Na osnovu istraživanja koje je obuhvatilo dvadeset inostranih virtuelnih referalnih službi samo je jedna biblioteka – Nacionalna biblioteka Finske – uspjela da prikaže javno dostupni arhiv realizovanih upita i to tek u procentu nešto većem od 60%.

Kreiranje referalnih ekspertnih sistema omogućava ne samo pretraživanje u automatizovanom sistemu već i osiguranje pristupa ekspertskom znanju za više korisnika istovremeno. Ekspertski sistemi integrišu znanje velikog broja stručnjaka, dostupni su na svim lokacijama bez ograničenja, znatno su jeftiniji od angažovanja stručnjaka koji se bave referalnom delatnošću.

Ekspertski sistemi se bez obzira na oblast primene i svrhu kreiranja sastoje iz tri komponente: programске podrške, korisničkog interfejsa i baze znanja. Ukoliko prve dve komponente posmatramo kao prerogativ inženjera i programera, formiranje baza znanja nemoguće je bez angažovanja bibliografa i njihovog iskustva i znanja. Kao sinonim za ekspertске sisteme često je u upotrebi termin „*sistemi zasnovani na znanju*“ (*knowledge-based systems*).

Ilustracije radi, predstavljeni su detaljni šematski opisi metodike realizacije složenih zahteva, kao i algoritam pretraživanja za raznovrsne upite.

Pružanje informacionih usluga čitaocima naslov je desetog poglavlja u kome se razmatraju osnovne vrste elektronskih informaciono-analitičkih izdanja biblioteka i informativnih brošura koji – kao i izložbe prinova, vitrine sa novim knjigama, najave dešavanja – regularno informišu čitaoce o novonabavljenim izdanjima u biblioteci. Bilteni prinova predstavljeni u HTML formatu brišu granice između bibliografskih i bibliotečkih formi predstavljanja novina u fondu. Zahvaljujući mogućnosti da se spiskovi prinova sačine u više slojeva, u okviru hiperlinkova mogu se uključiti podaci o naslovu, autoru, sadržaj izdanja, ilustracije, pa čak i fragmenti iz predgovora i kritičkih osvrta.

Biblioteke mogu izrađivati elektronske baze podataka manjeg obima u situacijama kada postoji interesovanje čitalaca za određenu temu, kada su publikacije na zadatu temu razmeštene u širokom obimu štampanih i elektronskih izvora informacija ili u odsustvu specijalizovanih sajtova sa izborom odgovarajućih dokumenata. Sastavljene su od elektronskih kopija tekstova (uključujući i skeniranje štampanih) ma-

njeg obima – članaka iz novina i časopisa, odeljaka knjiga, zakonskih akata, standarda i slično. Mogu se regularno ažurirati i poslužiti kao osnova za kolekciju u punom tekstu. U tom slučaju mogu se postaviti na sajt biblioteke kao sopstveni informacioni proizvod, uz prethodno obezbeđenje legitimnosti pozajmljenih tekstova i, naravno, pod uslovom da je biblioteka registrovana za obavljanje izdavačke delatnosti.

Elektronski dajdzest (hrestomatija) je informacioni proizvod na elektronskom nosaču sa fragmentima tekstova iz različitih dokumenata (citata, referata, odlomaka) na zadatu temu, sistematizovan i klasifikovan prema odabranim elementima (hronologiji izlaska publikacije, datumima dešavanja, aspektima određene teme, autorskim koncepcijama, naučnim školama i drugo), uz navođenje linkova ka izvorima preuzetih tekstova neophodnih za identifikaciju.

Javne biblioteke mogu izrađivati brojne i raznovrsne tematske elektronske resurse u skladu sa potrebama kako pojedinačnih, tako i kolektivnih korisnika.

Poslednje, jedanaesto poglavlje, uslovno nazvano „*Organizazione osnove rada sa elektronskim dokumentima*“ sadrži i „dopunske“ kvalifikacije kao što je, na primer, pretraživanje vanbudžetskih izvora finansiranja za projekte informatizacije, postavljanje elektronskih resursa biblioteke na mrežu i mnoga druga. Članovi redakcije su se svesno opredelili da izostave komplikovane varijante izlaganja ovih pitanja: namerno stvaranje barijera u procesu ovladavanja istima teško da opravdava svrhu. Zato su, po pravilu, korisne preporuke date u jednostavnoj formi, a iskusnim bibliotekarima je na raspolaganju dopunska literatura iz oblasti menadžmenta i kompjuterskih tehnika.

Javne državne biblioteke su, kao organizacije budžetskog tipa, primorane da u uslovima tržišno orijentisane ekonomije ovladaju mnogim novim veštinama, za koje u predigitalnom periodu nije postojala potreba. Obuka kadrova u novonastalim okolnostima sve više dobija na značaju i postaje deo strateškog planiranja, bilo da je reč o spoljašnjim oblicima usavršavanja kao što su specijalizovani kursevi, stručni seminari, konferencije ili o sistemu uzajamne obuke unutar biblioteka, koja ne zahteva prevelike finansijske izdatke. U svakom slučaju, od bibliotečkih kadrova se očekuje neprekidna profesionalna adaptacija ne samo na tehničku komponentu, već i na dinamiku razvoja tržišta informacionih usluga.

U tom smislu priručnik o kome je reč u ovom prikazu može biti od velike koristi u svakodnevnom radu ne samo bibliotekarima u javnim bibliotekama, već i svima koji su na ovaj ili onaj način upućeni na rad sa elektronskim dokumentima. Sistematičnost, aktuelnost, sveobuhvatnost, kredibilitet, razumljivost su samo neki od elemenata koji ovaj priručnik izdvajaju iz mnoštva dostupne literature i preporučuju ga u svojstvu referalnog (tradicionalnog, štampanog, zašto da ne?) resursa. Kao potvrda ove tvrdnje može da posluži i lista priloga koja prethodi temeljno sačinjenom predmetnom registru.

Prilozi:

1. Izdavači i distributeri multimedijalnih dokumenata,
2. Obrazac sporazuma/ugovora sa izdavačem za isporuku CD-ova,
3. Primer licencnog ugovora između operatera i biblioteke – kolektivnog korisnika mrežnog sajta,
4. Elektronski resursi u fondovima državnih javnih biblioteka – kreiranje i korišćenje,
 - 4.1. Sadašnje stanje fonda elektronskih dokumenata Centra za privredne i pravne informacije Centralne gradske javne biblioteke „V . V. Majakovski“,
 - 4.2. Elektronski resursi javno dostupnih državnih biblioteka (na primeru Sankt-Peterburga),
 - 4.3. Etape stvaranja centara za pravne informacije,
 - 4.4. Zavičajni resursi na sajtovima ruskih javnih biblioteka,
 5. Navigator bibliotekara u nabavci,
 6. Šema upravljanja elektronskim resursima,
7. Rad sa elektronskim resursima udaljenog pristupa u biblioteci: praktični saveti,
8. Rečnik osnovnih termina.

Ovo izdanje ne pretenduje da bude nazvano informativnim priručnikom – ovo je tek prvi pokušaj uopštavanja korisnih podataka za rad sa elektronskim dokumentima. Redakcija je smatrala za shodno da sačuva mnoge autorske ideje kao i neformalan stil izlaganja u pojedinim poglavljima (konkretno, u tekstu o elektronskim resursima iz oblasti književnosti i umetnosti) i unapred se izvinjava za nenamerne greške, moguće nedostatke i izgubljene elektronske ad-

rese. Autorski tim sa zahvalnošću očekuje predloge, primedbe i preporuke koje će uzeti u obzir u daljem radu i moli da se upute na elektronsku adresu:

info@professija.ru

Rad na stvaranju ovog priručnika doprineo je formulisanoj „održivog“ ovladavanja bibliotekara elektronskim resursima:

- Nastaviće se „miroljubiva koegzistencija“ elektronskih i štampanih izdanja, dok će termin „hibridna“ biblioteka nestati iz leksikona kao suvišan.
- Biblioteke će sve aktivnije učestvovati u kreiranju elektronskih dokumenata i sopstvenih kolekcija.
- Svi bibliotečki procesi daju prvenstvo kvalitetnom pružanju usluga korisnicima.

Neosporno je da će se naredno pokoljenje čitalaca u velikoj meri razlikovati po nivou informacione pismenosti i, adekvatno tome, po zahtevima upućenim biblioteci, dok će s druge strane uloga i odgovornost biblioteka u obezbeđivanju javnog dostupa informacijama, ma u kom obliku i formatu one bile, ostati ista.

Naslovna stranica prikazane knjige.

UPUTSTVO

RADOVI v ZA ČASOPIS KULTURA - UPUTSTVO

Časopis je registrovan kao naučni u Ministarstvu nauke Republike Srbije pod oznakom M 52, što znači da svaki stručni tekst objavljen u časopisu ostvaruje 2 boda.

1. Rad se predaje u sledećem obliku:

- 1.1. snimljen na CD sa ispisanim imenom i prezimenom autora na samom CD-u;
- 1.2. putem USB uređaja;
- 1.3. slanjem na e-mail adresu časopisa:
kultura@zaprokul.org.rs

2. Svaki tekst treba da sadrži:

- 2.1. Word fajl sa osnovnim tekstom, napomenama, ključnim rečima (4 do 6 reči na srpskom i 4 do 6 reči na engleskom jeziku) i sažetkom na srpskom jeziku (do 150 reči). Fajl imenovati na sledeći način: ime i prezime autora, naslov dela.
- 2.2. Word fajl sa naslovom teksta i rezimeom na engleskom jeziku (do 300 reči). Fajl imenovati na sledeći način: ime i prezime, rezime.
- 2.3. Word fajl sa spiskom ilustracija (ako ih ima) sa naznačenim mestima na koja bi trebalo da dođu ilustracije. Primaju se samo crno-bele ilustracije ili koje su prepoznatljive kada se odštampaju u crno-belom formatu (do 10). Obavezno navesti poreklo ilustracija. Fajl imenovati na sledeći način: ime i prezime, ilustracije.
- 2.4. Folder sa ilustrativnim priložima. Fotografije imenovati na sledeći način: 01slika.tiff, 02slika.tiff itd. Rezolucija slika 300 dpi. Tabele napravljene u MS Word-u i MS Excel-u imenovati na sledeći način: 01tabela, 02tabela itd.
- 2.5. Podatke o autoru teksta.

3. Opšte odrednice

- 3.1. Tekst pisan latinicom se predaje u doc formatu programa Microsoft Word programskog paketa 97 ili novijeg. Font treba da bude Times New Roman, veličine 12, proreda Single.

UPUTSTVO

- 3.2. Na sredini staviti naslov, potom apstrakt na srpskom i ključne reči na srpskom i na engleskom jeziku.
- 3.3. Naziv i broj projekta, odnosno naziv programa u okviru koga je članak nastao, kao i naziv institucije koja je finansirala projekat ili program, treba da se navede u prvoj napomeni-fusnoti.
- 3.4. Kada se prvi put navodi strano ime u tekstu, u zagradi treba da se stavi ime ispisano u originalu; kada se sledeći put pominje isto ime, u nastavku teksta treba da bude dosledno, istovetno transkribovano bez pominjanja u originalu.
- 3.5. Kod navođenja stranih izraza prevod treba da se stavi u odgovarajućoj napomeni-fusnoti.
- 3.6. Tekst ne treba da prelazi obim od 10 do najviše 15 opisanih kompjuterskih stranica.

4. Napomene

Napomene (fusnote) se daju na dnu svake strane. Numeracija kontinuirano ide arapskim brojevima od 1 pa nadalje i ide iza znaka interpunkcije. Napomene treba da se koriste manje za komentare, a više za navođenje literature; najobimnija napomena (fusnota) ne bi trebalo da prelazi 100 reči.

Sistem navođenja:

4.1. Monografije:

Prezime Inicijal., *Naziv monografije* (kurziv), Mesto izdanja godina izdanja, strana.

npr.: Adorno T. W., *Filozofija nove muzike*, Beograd 1968, str. 60.

4.2 Periodika:

Prezime Inicijal., Naslov članka, *Naziv časopisa* (kurziv) broj časopisa, Mesto izdanja godina izdanja, strana.

npr.: Bugarski R., Semiotički pristup muzici, *Kultura* br. 23, Beograd 1973, str.146.

4.3. Zbornici, akta sa kongresa, leksikoni, rečnici i sl:

Prezime Inicijal., Naslov članka, u: *Naslov* (kurziv), priredio-la-li Prezime Inicijal., Mesto izdanja godina izdanja, strana.

npr.: Park R. E., Grad: predlozi za istraživanje ljudskog ponašanja u gradskoj sredini, u: *Sociologija grada*, priredio Vujović S., Beograd 1988, str. 150.

*U slučaju izdanja na stranim jezicima umesto reči "u" i "priredio-la-li" uvek se koriste engleski termini in odnosno ed. ili eds. (od editor-s) ako je više priređivača.

npr.: Brunet R. i Ferras R., Identité, in: *Les mots de la géographie. Dictionnaire critique*, eds. Brunet R., Ferras R. i Théry H., Montpellier – Paris 1992.

4.4. Neobjavljene magistarske teze i doktorske disertacije:

Prezime Inicijal., Naziv teze ili disertacije (kurziv), vrsta rada (magistarska teza ili doktorska disertacija), naziv fa-

UPUTSTVO

kulteta gde je odbranjena, naziv odgovarajućeg univerziteta, Mesto izdanja godina izdanja, strana.

npr.: Crnobrnja A. N., *Lux perpetua – svetlost i svetiljke u kultovima na prostoru Gornje Mezije*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd 2005, str. 130.

4.5. Tekstovi iz dnevnih listova:

Prezime Inicijal., Naslov teksta, Naziv dnevnog lista (kurziv), datum i godina, strana.

npr.: Tatić D., Istina o neimarima, *Politika*, 18. jul 1998, str.15.

*Ako je autor teksta nepoznat staviti anonim.

npr.: Anonim, Šta misle naši arhitekti o savremenoj arhitekturi, *Vreme*, 13. XI 1938.

4.6. Isti se rad u ponovnom neposrednom citiranju skraćuje latinskom reči Ibid.

npr.: ³³Bugarski R., Semiotički pristup muzici, *Kultura* br. 23, Beograd 1973, str.147.

³⁴Ibid., 148.

4.7. Isti rad se u ponovnom citiranju na nekom drugom mestu u tekstu (do dve strane udaljenom od prethodne fusnote) skraćuje sa op. cit.

npr.: ⁴⁰Bugarski R., op. cit., 149.

4.8. Internet izdanja citirati na sledeći način: autor teksta (ako je naveden), naziv internet izdanja, datum postavljanja ili poslednje izmene (update) sajta (ako je naveden), datum korišćenja sajta, puna putanja do citirane strane.

npr.: Rose M., More on Bosnian “Pyramids”, 27. june 2004., 18. july 2006., <http://www.archaeology.org/online/features/osmanagic/update.html>

5. Podaci o autoru teksta:

Ime i prezime autora:

Godina rođenja (potrebno radi uvida u naučni rad određenog autora u centralnoj bazi podataka Narodne biblioteke Srbije i u skladu sa tim određivanja UDK broja članka u časopisu):

Adresa:

Telefon:

Mobilni telefon:

E-mail:

Naziv ustanove autora – afilijacija (navodi se pun, zvanični naziv i sedište ustanove u kojoj je autor zaposlen ili naziv ustanove u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim organizacijama navodi se ukupna hijerarhija; na primer: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet – Odeljenje za sociologiju, Beograd):

CONTENTS

E-LIBRARIES

Editors Vesna Injac i Bojana Vukotić

Vesna Injac i Bojana Vukotić

EDITORS NOTE

11

Sreten Ugričić

ADAPTATION, EVOLUTION, REVOLUTION

15

Nebojša Kovačević

ON POSSIBILITY AND REALITY

– ONE (NON)ARISTOTELIAN READING
OF E-BOOKS

20

Adam Sofronijević

NEW COLLABORATION PARADIGM FOR
LIBRARIES: BEYOND WEB 2.0

34

Tamara Butigan-Vučaj

DIGITAL FORTRESS: NATIONAL
DIGITISATION STRATEGY IN SERBIA

63

Vesna Injac

MEMORY OF SERBIA IN MEMORY OF
EUROPE AND OF THE WORLD

74

Stela Filipi-Matutinović

VIRTUAL LIBRARY OF SERBIA

91

Biljana Kosanović

SCIENTIFIC INFORMATION IN SERBIA:
OFFERS AND EXPERIENCE OF KOBSON

106

CONTENTS

Ana Savić
LIBRARIES, MUSEUMS, ARCHIVES, PRESS
CLIPPING SERVICES: PRESERVATION OF
CULTURAL HERITAGE OR INFORMATION
SERVICES

115

Branislava Grbić
COMMUNICATION – A DATABASE OF THE
ELECTRONIC EDITIONS OF JOURNALS

132

Dejan Vukićević
NEW ROLE, IMPORTANCE AND PROSPECTS
OF LOCAL HISTORY FUNDS IN THE
INTERNET AGE AND DIGITALIZATION OF
LIBRARY MATERIAL

144

Bogdan Trifunović
LOCAL DIGITAL LIBRARIES

155

Dragana Milunović
INFORMATION TECHNOLOGIES IN
LIBRARIES SERVING PERSONS WITH
DISABILITIES

182

Bojana Vukotić
INTERNET MAGAZINES IN LIBRARIES

193

Vuka Jeremić
DIGITAL INFORMATION RESOURCES IN
ACADEMIC LIBRARIES: BY SELECTION
TOWARDS HIGH-QUALITY COLLECTIONS,
BY ETHICS TOWARDS USING CULTURE

214

Nataša Vasiljević
PORTALS IN ACADEMIC LIBRARIES

235

Aleksandra Pavlović
PREVALENT TYPES OF ACCESS TO
SCIENTIFIC INFORMATION IN DOCUMENT
SUPPLY IN SERBIA

251

Vesna Crnogorac
THE LIGHT OF ALEXANDRIA BEACONS

265

CONTENTS

Ljiljana Macura
VIRTUAL LIBRARY
277

Ivana Ćirić
INTERPRETATION OF CULTURAL
HERITAGE IN VIRTUAL REALITY
286

Fleur Stigter
VIRTUAL COMMUNITIES IN EUROPE:
THE EUROPEAN LIBRARY APPROACH
300

John Van Oudenaren
THE WORLD DIGITAL LIBRARY
316

Tom Storey and Lorcan Dempsey
WORLDCAT – THE POWER OF GLOBAL
LIBRARY COMMUNITY, EFFICIENCY AND
SHARING
324

Elena Jurevna Elisina
LIBRARY ELECTRONIC SERVICES
336

STUDIES

Slobodan Vasić
THEORETICAL APPROACH TO RELIGIOUS
TOLERANCE
349

Tamara Jovanović Šljukić
EMPTY SPACES OF SERBIA – BELGRADE
369

CRITIQUES

*Elisabet Talaksen Rafste, Tuve Perner Setre and Elen
Sunt*
NORWEGIAN PLAN OF SCHOOL
LIBRARIANSHIP STRENGTHENING
403

CONTENTS

REVIEWS

Jadranka Božić
HYBRID LIBRARIES: CO-EVOLUTIVE VIEW
OF INFORMATION TECHNOLOGIES
417

Cveta Kostov
E-DOCUMENTS IN PUBLIC LIBRARIES
433

CONTENTS
451

Poštovani čitaoci,

Iako nije jubilej niti jubilarni broj časopisa „Kultura“ koristimo priliku teme o digitalizaciji građe i elektronskim bibliotekama da dodamo prigodan DVD na kojem možete naći u PDF formi sve priloge-tekstove koji su u časopisu „Kultura“ objavljeni od 1. do 125. broja. Nadamo se da će to biti na zadovoljstvo i od koristi svima.

Želimo da se zahvalimo na pomoći Ministarstvu kulture Republike Srbije, zatim urednicima, saradnicima, autorima tekstova u časopisu na saradnji, strpljenju, razumevanju i podršci, jer zahvaljujući tome časopis „Kultura“ beleži 43. godinu postojanja. Nadamo se da ćemo i dalje uživati vaše poverenje, interesovanje i pažnju.

*S poštovanjem,
Redakcija časopisa „Kultura“*

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

008
316.7

KULTURA : časopis za teoriju i
sociologiju kulture i kulturnu politiku /
glavni urednik Milanka Todić ; odgovorni
urednik Aleksandar Lazarević. - 1968, br. 1-
. - Beograd (Rige od Fere 4) : Zavod za
proučavanje kulturnog razvitka, 1968-
(Beograd : Cicero print). - 26 cm.

Tromesečno.
ISSN 0023-5164 = Kultura (Beograd)
COBISS.SR-ID 8472066